ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

1937 - 1938

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓ. ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

1937 - 1938

ΕΞΕΔΟΘΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ„' ΑΘΗΝΑΙ ΛΕΟΝΝΑΤΟΥ 4

ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΙΣΤ' ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ ΙΖ' ΑΙΩΝΟΣ

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος
Ἐπιτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου

Ἡ ἀρχαία εὔκλεια τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας εἶχεν ἤδη καλυφθεῖ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἡ δὲ μεγάλη καὶ ἔνδοξος πόλις τῆς Ἀντιοχείας ἦτο μεταβεβλημένη εἰς ἄμορφα ἐρείπια. Οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας, πρὸ πολλοῦ ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην πόλιν, ἥδρευον ἐν Δαμασκῷ, ἥτις εἶχεν ἀποβεῖ πολιτικὸν τῆς Συρίας κέντρον. Διὰ τῶν χριστολογικῶν αἱρέσεων εἶχον ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὁ ἀρχαῖος ἰθαγενὴς Ἀραμαϊκὸς πληθυσμὸς τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, ἐνέμενε δ' ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ ὁ ἀπὸ τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος ἀποικισθεὶς ὁριστικῶς δ' ἐγκατασταθεὶς εἰς τὰς χώρας ἐκείνας καὶ μεγάλως ἀκμάσας ἑλληνικὸς πληθυσμός[1], ἀλλὰ καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως ἀπώλεσαν τὴν πάτριον γλῶσσαν ἐξαραβισθέντες, οὐκ ὀλίγους δ' ἐξ αὐτῶν ἀπέσπασε καὶ ὁ Μουσουλμανισμός. Μόνον δὲ ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ οἱ μὲν ὀρθόδοξοι διετήρησαν τὴν ἑλληνικὴν οἱ δ' ἑτερόδοξοι τὴν συριακὴν ἐπί τινας αἰῶνας, ἀλλὰ βραδύτερον μετεχειρίσθησαν ἀμφότεροι καὶ τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ.

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ὁσάκις ξένοι κατακτηταὶ ἑτερόδοξοι ἢ ἑτερόθρησκοι ἐπεκράτουν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις αὐτῆς, ἐτύγχανε προστασίας παρὰ τῶν ὀρθοδόξων ἑλλήνων Βασιλέων καὶ τῶν Πατριαρχῶν ΚΠόλεως, οὐχὶ δὲ σπανίως, οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας διέμενον ἐν ΚΠόλει. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς ΚΠόλεως (1453) ἐστερήθη πάσης προστασίας ἡ καταδυναστευομένη Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἀντιοχείας ἐπὶ ἥμισυ καὶ πλέον αἰῶνος. Τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀποξένωσιν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Συρίας ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὁμοφύλων καὶ ὁμο-

[1] Π. Καρολίδου, Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 80 ἑξ.

δόξων τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ἀποξένωσιν δὲ ἠδύνατο νὰ ὑποθάλψῃ καὶ ἐνισχύσῃ ἡ ἑτερόδοξος προπαγάνδα, ὅπως καταστήσῃ εὐάλωτον τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον. Ἀλλ' ἀρχομένου τοῦ ιστ' αἰῶνος (1517) ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὴν Συρίαν, ἔφερε πάλιν τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ΚΠόλεως ὡς καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποκατασταθεῖσα πολιτικὴ ἑνότης ὑπὸ ἑτερόθρησκον μὲν Ἀρχήν, ἀλλ' ἀνεχθεῖσαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν βοήθειαν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι «Ἀνατολὴ» δὲν καλεῖται πλέον μόνη ἡ περιοχὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ ἐκαλεῖτο, ἀλλ' ἅπασα ἡ περιοχὴ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, γενικώτερον δὲ ἡ καθόλου Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐκλήθη «Ἀνατολικὴ» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «Δυτικὴν» τῆς Ρώμης. Τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως ἀποβαίνει καὶ πάλιν τὸ κέντρον τῆς ὀρθοδοξίας, εἰς αὐτὸ δὲ συντρέχουσιν οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνουσι βοήθειαν. Ὡς δὲ οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι οὕτω καὶ ὁ Ἀντιοχείας Πατριάρχης μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν τῆς Συρίας ἐλάμβανε βεράτιον παρὰ τοῦ τούρκου Σουλτάνου τῆς ΚΠόλεως, κατωχυροῦτο ἔναντι τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν τούρκων πασάδων καὶ διοικητῶν καὶ ἐνισχύετο γενικῶς ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ἐθεωρεῖτο δὲ Ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων τοῦ κλίματος τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Ὁμοίως βεράτια ἐλάμβανον καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Ἐλάχιστοι δὲ ἀναφέρονται Ἀρχιερεῖς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, ἕνεκα τῶν προηγηθεισῶν μεγάλων δοκιμασιῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων καὶ τῆς γενικῆς ἀκαταστασίας τῆς χώρας.

Τὸ ἀκαθόριστον τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας προὐκάλει ἀνωμαλίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς τουρκοκρατίας Πατριάρχης ἦτο ὁ Δωρόθεος β' (ibn al Sabouni=υἱὸς σαπωνοποιοῦ), ὃν πηγαί τινες ὀνομάζουσι Θεόδωρον[1]. Οὗτος ἐκλεγεὶς πρὸ τοῦ 1484 ἀπέθανε

1. Ἀθανασίου γ' Ἀντιοχείας Πατριάρχου, Ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας. ἐκδ. V. Radu καὶ C. Karalevsky μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Ρουμανικὴν γλῶσσαν. Περιοδ. «Biserica Orthodoxa Romana», Becuresti 1930, σ. 147. Παύλου Ἀρχιδιακόνου τοῦ ἐκ Χαλεπίου, Περὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας (Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀποδημιῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Μακαρίου γ' δημοσιευθὲν ἐν ρωσικῇ μεταφράσει ὑπὸ G. Mourcos, ἐν ταῖς «Ἀνακοινώσεσι τῆς Παλαιστινείου Ρωσικῆς Ἑταιρείας», Ἐν Πετρουπόλει 1896) σ. 659. Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου Πατριάρχου ΚΠ. Περὶ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ πατριαρχευσάντων, ἐν τῇ ὑπὸ Θεοδώρου Ἀριστοκλέους ἐκδόσει : Κωνσταντίου... Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, Ἐν

μετὰ τὸ 1500, συνδέσας ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τοὺς μέσους μετὰ τῶν νέων χρόνων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας. Περὶ τὸ 1523/4 Πατριάρχης ἐξελέγη ὁ Μιχαὴλ ε΄ (ibn al Mavardi=υἱὸς πωλητοῦ ροδελαίου) τέως μητροπολίτης Βηρυτοῦ, ὁ αὐτὸς προφανῶς πρὸς τὸν Ἰωακεὶμ Δζουμὰν ἀρχιερατεύσας ἐπὶ πενταετίαν περίπου (1523/4—μετὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1529). Ὁ Πατριάρχης Μιχαὴλ μεταβὰς εἰς Ἱεροσόλυμα μετέσχε Συνόδου (1523) ἥτις καθήρεσε τὸν παρανόμως καταλαβόντα τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον ΚΠόλεως Σωζοαγαθουπόλεως Ἰωαννίκιον κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ κανονικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου α΄ (1522—1545)[1]. Τοῦ Μιχαὴλ Ἀντιοχείας διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ Δωρόθεος γ΄ (—1530/31), ὅστις, κατά τινας συγκεχυμένας εἰδήσεις, καθῃρέθη καὶ ἐξώσθη τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου «διά τινα περιστατικὰ καὶ συκοφαντίας»[2].

Κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις ὁ Δωρόθεος γ΄. ἀποθανὼν μετὰ τὴν καθαίρεσίν του ἐτάφη ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῆς Δαμασκοῦ, κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος, ὅπερ ὅμως ἔκτοτε κατηργήθη. Οἱ θνήσκοντες Πατριάρχαι ἐθάπτοντο ἐκτὸς τῆς πόλεως, μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀνωτέρω ἔθους[3]. Νέος Πατριάρχης μετὰ τὸν Δωρόθεον γ΄., οὗτινος τὰ γεγονότα ὑπό τινων συντακτῶν Πατριαρχικῶν πινάκων ἀναφέρονται εἰς τὸν Δωρόθεον β΄., ἀνεδείχθη ὁ ἀπὸ Βηρυτοῦ Ἰωακείμ, ὅστις τῷ 1527 ἐν ΚΠόλει εὑρισκόμενος ὑπέγραψε Συνοδικὸν ἔγγραφον ἀναφερόμενον εἰς Μονὴν τῆς Λέσβου[4]. Ὁ Πατριάρχης οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος

ΚΠόλει 1866, σ. 136. C. Karalevsky, Antioche, ἐν Dictionnaire d' histoire et de Géographie ecclésiastique III, 632.

[1] Πατριαρχικὴ ΚΠόλεως Ἱστορία, ἐν Martini Crussii, Turcograecia, Basileae 1584, σ. 153-155. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ,368. Σπ. Λάμπρου, Ecthesis Chronica, London 1902. σ. 75. Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, Ἐν ΚΠόλει 1870, σ. 60. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 464.

[2] Ἀθανασίου γ΄. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 148. Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἔνθ' ἀν. σ. 136. Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 658. P. Ouspensky, Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολή. Συρία. Ἀναγραφὴ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, (ρωσιστί), Ἐν Κιέβῳ 1876, σ. 95. Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας ἡ καθαίρεσις τοῦ Δωροθέου ἐγένετο ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν ΚΠ. Ἱερεμίου α΄. (1522—45) Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ 1487—1567) καὶ Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ (1537—79) ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀνακριβές.

[3] Ἀθανασίου γ΄ Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 148.

[4] Α. Π. Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἤτοι Γενικὸς Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν Βιβλιοθήκαις εὑρισκομένων

Ἀντιοχείας Πατριάρχης, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν ΚΠολιν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Συρίας καὶ ἀποκατέστησε τοὺς δεσμοὺς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ΚΠόλεως. Ἔν τινι χειρογράφῳ ὑπάρχει ἀραβικὴ σημείωσις, ἀπὸ 10 Νοεμβρίου 1534 μετ' αὐτογράφου ἑλληνικῆς ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Μιχαὴλ στ' (πρὸ τῆς 10 Νοεμβρίου 1534-1542/43][1]. Ὁ Μιχαὴλ οὗτος, Sabbagh ἐπονομαζόμενος, κατὰ πληροφορίαν τοῦ ἐκ Χαλεπίου Ἀρχιδιακόνου Παύλου(υἱοῦ τοῦ Πατριάρχου Μακαρίου γ.'), διαδεχθεὶς τὸν Ἰωακεὶμ γ'. ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1542/43 Εἶχε δὲ ἐπισκεφθεῖ τὰ Ἱεροσόλυμα καθ' ὃν χρόνον (1538/39) μεγάλαι ἀμφισβητήσεις ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ὡς ἐσημείωσεν ὁ Παῦλος[2]. Περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ λατῖνοι μοναχοὶ ἀπεπειράθησαν νὰ στήσωσιν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως «ἀλτάριον» πρὸ τῆς Ἀποκαθηλώσεως ἵνα λειτουργῶσιν ἐπ' αὐτοῦ[3]. Ταυτοχρόνως ἀνταπαιτητὴς τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ὑπῆρχεν ὁ Ἰωακεὶμ δ'. ibn Joumma (υἱὸς τοῦ καρηκομόωντος 1540, 1542/43-1576), ὅν τινες οὐχὶ ὀρθῶς ταὐτίζουσι πρὸς τὸν Μιχαήλ. Ὁ Ἰωακεὶμ ἀρχιεράτευσεν ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Ἐπεσκέφθη τὴν Βλαχίαν καὶ τὰς ρωσικὰς Ἐπαρχίας τῆς Πολωνίας. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1575 ἐν ΚΠόλει εὑρισκόμενος ὑπέγραψε Συνοδικὸν ἔγγραφον[4]. Ἐπιστρέφων ἐκ ΚΠόλεως διῆλθε τῆς Αἰγύπτου καὶ μετέσχε Συνόδου ἐν Καΐρῳ, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, διὰ τὸ ζήτημα τῆς Μονῆς Σινᾶ[5].

Ταυτοχρόνως ὑπῆρχε καὶ ἕτερος ἀνταπαιτητὴς τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀντιοχείας ὁ Μακάριος β'. ibn Khilal (υἱὸς τοῦ ἰσχνοῦ 1543-1550), τέως Ἐπίσκοπος Καρρῶν (Qara). Τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον διῃρέθη εἰς δύο στρατόπεδα καὶ ὁ μὲν Ἰωακεὶμ ἐλειτούργει ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Κυπριανοῦ καὶ τῆς Ἰουστίνης, ὁ δὲ Μακάριος ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Ἀποστόλου Ἀνανίου, ὃν κατέλαβον ὕστερον οἱ Μουσουλμάνοι. Ἐγίνοντο δὲ μεταξὺ τούτων σκάνδαλα καὶ δαπάναι

ἑλληνικῶν χειρογράφων, ἐν τῷ Περιοδ. Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ἐν ΚΠόλει 1884, σ. 7. 8.

[1] C. Karalevsky, Ἔνθ. ἀν. σ. 636.

[2] Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ. ἀν. σ. 187.

[3] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 469. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Ἀρχιμ. Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Τομ. Β'. Ἐν. Ἱεροσολύμαις 1933, σ. 12. 13.

[4] Α. Π. Κεραμέως, Ἔνθ' ἀν. σ. 172.

[5] Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σαχυολογίας, Β, 265-9.

μεγάλαι. Ἀλλὰ μετὰ ἑπταετίαν ἀσθενήσας ὁ Μακάριος καὶ προσκαλέσας τὸν Ἰωακεὶμ ἐζήτησε συγχώρησιν, ἠσπάσθη δὲ μετὰ τοῦτο τὸν μοναχικὸν βίον, γενόμενος μεγαλόσχημος καὶ παραιτηθεὶς οὐ μόνον τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης[1].

Συνέβη δὲ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γεγονός τι, ὅπερ συνετάραξε τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν κοινότητα τῆς Δαμασκοῦ. Ὑπῆρχε συνήθεια καθ' ἣν ὁ θέλων νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα του δὲν ἔδιδεν ἀλλ' ἐλάμβανε προῖκα παρὰ τοῦ μέλλοντος γαμβροῦ. Πλούσιός τις Δαμασκηνὸς ἔχων θυγατέρα ἐζήτει μεγάλην προῖκα καὶ διὰ τοῦτο δὲν εὕρισκε γαμβρόν. Ἐπειδὴ δὲ παρῆλθε πολὺς καιρός, ἡ θυγατήρ του παρασυρθεῖσα διά τινος γραίας τουρκίσσης ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ ἐνυμφεύθη τοῦρκον στρατιώτην, ἠξίωσε δὲ δικαστικῶς καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρός της ἑπτὰ χιλιάδας γροσίων. Τὸ γεγονὸς συνετάραξε καὶ κατέθλιψε τοὺς χριστιανούς. Ὅθεν ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ, συγκαλέσας τῷ 1576 εἰς Σύνοδον τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου, ὥρισεν ὅπως ἡ προὶξ διαιρεθῇ εἰς τέσσαρας τάξεις, τῶν μὲν πλουσιωτέρων εἰς 48 γρόσια, τῶν δὲ κατωτέρων 36, τῆς τρίτης τάξεως 24 καὶ τέλος τῶν πτωχοτέρων 12. Ὁ δὲ πατὴρ τῆς νύμφης νὰ δίδῃ ὅ,τι προαιρεῖται ἄνευ βίας. Ἔγραψαν δὲ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐπὶ πλακὸς καὶ ἐνετείχισαν αὐτὴν ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Δαμασκοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Ἰωακεὶμ τὴν ἀπόφασιν πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας καὶ ἔλαβεν παρ' αὐτῶν ἐπιβεβαίωσιν αὐτῆς[2]. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ οἱ Πατραιάρχαι ΚΠόλεως ἠσχολήθησαν περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο[3].

Ἐν ἔτει 1576 τελευτήσαντος τὸν βίον ἐν Δαμασκῷ τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ δ΄ παρουσιάσθησαν μεγάλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ νέου Πατριάρχου, δύο δὲ ἦσαν ὑποψήφιοι, ὁ Γρηγόριος Χαλεπίου καὶ ὁ Μακάριος Τριπόλεως καὶ Εὐχαΐτων. Οἱ χριστιανοὶ χάριν τῆς εἰρήνης παρεκάλεσαν αὐτοὺς νὰ συμφωνήσωσι πρὸς ἀλλήλους, ὑποχωρήσαντος δὲ τοῦ Γρηγορίου ἐξελέγη ὁ Μακάριος ὑπὸ τὸ ὄνομα Μιχαὴλ ζ΄ (πρὸ τῆς 15 Ἰουνίου 1576—25 Δεκεμβρίου 1592—4 Ἰανουαρίου 1593). Ἀλλὰ μερὶς τοῦ λαοῦ μετά τινα χρόνον, δυσαρεστη-

---

1 Ἀθανασίου γ΄. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 148.

2 Αὐτόθι Ἔνθ' ἀν. σ. 149.

3 Mansi, XXXVIII, 439—454. 889—897. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις Β, ἐν ΚΠόλει 1889, σ. 78—80. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τομ. Β΄. σ. 446—452. Zacharia a Lingenthal, Geschichte des Griechisch—römischen Rechts[3], Berlin 1892, σ. 83—105.

θεῖσα κατ' αὐτοῦ, κατήγγειλεν αὐτὸν εἰς τὸν τοῦρκον διοικητὴν διά τινος συκοφάντου καλογήρου ὡς διαπράξαντα ἁμαρτίαν τινά, συνεπαγομένην καθαίρεσιν ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, Ὁ Πατριάρχης, ἔχων, ἄλλως τε, καὶ ἄλλας ἀφορμὰς παραπόνων κατὰ τοῦ ποιμνίου του, παρῃτήθη καὶ ἀπεμακρύνθη εἰς Ἐπιφάνειαν (Χαμά). Μεταβὰς ὅμως ἐκεῖ ὁ Χαλεπίου Γρηγόριος, ἤλεγξεν αὐτὸν διότι παρῃτήθη καὶ ἔπεισεν αὐτὸν ὅπως ἀνακαλέσῃ τὴν παραίτησιν καὶ ἐκδώσῃ ἀφορισμὸν κατὰ τῶν Δαμασκηνῶν, οἵτινες ἀνεκήρυξαν Πατριάρχην τὸν Δωρόθεον Daou Ἐπίσκοπον Τριπόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωακεὶμ ε', μικρὸν πρὸ τῆς 25 Μαΐου 1581, ὅτε ἔν τινι ἐπιστολῇ γίνεται μνεία αὐτοῦ[1]. Ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου προφανῶς δὲν ἦτο κανονική. Ἀλλ' ὁ Ἰωακεὶμ πιστεύων εἰς τὴν κατὰ τοῦ Μιχαὴλ κατηγορίαν καὶ θεωρῶν αὐτὸν αὐτοκαθαίρετον, ἐδέχθη τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὁ δὲ Μιχαήλ, θεωρῶν ἑαυτὸν ἀθῶον, ἀπέκρουεν αὐτὸν ὡς ἀντικανονικόν. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰωακεὶμ καὶ ὁ Μιχαὴλ ἀφώριζον ἀλλήλους, ἐμφύλιος δὲ σπαραγμὸς προὐκλήθη μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων καὶ σύγχυσις καὶ ταραχή, πολλοὶ δὲ καὶ ἐφονεύθησαν κατὰ τὰς συρράξεις[2]. Ὁ Μιχαήλ, καταστήσας ἐπίτροπον ἑαυτοῦ τὸν Χαλεπίου Γρηγόριον, εἰς ὃν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ παρεχώρησε τὸ δικαίωμα νὰ φορῇ σάκκον (εἶχον δὲ τότε τὸ δικαίωμα τοῦτο μόνον οἱ Πατριάρχαι), μετέβη εἰς ΚΠολιν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν β' (†1595) ὅστις Συνοδικῶς ἀνεγνώρισεν αὐτόν. Τῇ 7 Ἀπριλίου 1581 ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς γράφων πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον ἔλεγε «Πρὸ δ' μηνῶν ἦλθε πρὸς ἡμᾶς ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Μιχαήλ, ἀνὴρ γηραιός, ἐτῶν ὡς ρκ' σοφὸς γράμμασιν Ἀράβων, Σύρων καὶ Ἑλλήνων μετρίως, οὗ καὶ ὑπογραφὴν πέμπω σοι ἐν ᾗ ἔγραψάς μοι εὐχῇ»[3]. Μετὰ τοῦτο ἀνεγνώρισεν αὐτὸν καὶ ὁ Σουλτᾶνος, ἐπέστρεψε δὲ εἰς Χαλέπιον ὁ Μιχαὴλ φέρων τὴν Συνοδικὴν ἀπόφασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὸ Σουλτανικὸν φιρμάνιον Ἀλλ' ἡ ἐκ μέρους τῶν περὶ τὸν Ἰωακεὶμ ἀντίδρασις ἠνάγκασεν τὸν ὑπέργηρον Μιχαὴλ νὰ μεταβῇ τὸ δεύτερον εἰς ΚΠολιν, ὁ δὲ Πατριάρχης ΚΠόλεως καὶ ἡ Σύνοδος συνεβούλευσαν αὐτὸν ὅπως παραιτηθῇ τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος καὶ ἡσυχάσῃ εἰς τὰ Εὐχάϊτα, τὴν ἕδραν τῆς παλαιᾶς μητροπόλεως αὐτοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐπείσθη καὶ κατά τινας εἰδήσεις ἐπιστρέφων εἰς Συρίαν ἀπέθανεν ἐν Ῥόδῳ, κατ' ἄλλας δὲ μᾶλλον ἀκριβεῖς ἐγκατεστάθη

---

[1] E. Legrand, Bibliographie Hellénique (XV—XVI s.) IV, 257.
[2] Ἀθανασίου γ'. Ἀντιοχείας, ἔνθ' ἀν. σ. 151.
[3] M. Crusii, Turcograecia, σ. 295.

εἰς Χαλέπιον, ἔνθα ἀπέθανε τῇ 25 Δεκεμβρίου 1582[1]. Τοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ ζ' σώζεται ἐπιστολὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1575 ἑλληνιστὶ πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Ἱερεμίαν β'[2] περὶ ἰδιωτικῆς τινος ὑποθέσεως.

Ὁ γνωστὸς Γερμανὸς Στέφανος Gerlach ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῇ 27 Ἀπριλίου 1574 ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ ὃν ἐγνώρισεν ἐν ΚΠόλει: «Ὁ νῦν Πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐξ εὐσεβοῦς ζήλου καὶ ἁπλότητος ἐξέθηκε τὴν ζωήν του μετά τινος Ἰουδαίου, μετὰ τοῦ ὁποίου μετὰ προηγηθεῖσαν σφοδρὰν συζήτησιν ἐνώπιον μεγάλης συνελεύσεως ἔπιε δηλητήριον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς ἢ τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας. Ὁ Ἰουδαῖος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἔζησεν»[3]. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο χαρακτηρίζει ἀληθῶς τὸν μέγαν ζῆλον τοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ.

Οὕτω δὲ ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ ε' μετὰ σφοδρὰν ἐσωτερικὴν ἀνωμαλίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας ἀναγνωρισθεὶς κανονικὸς Πατριάρχης καὶ ἀναλαβὼν τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας τῷ 1583, εὑρέθη πρὸ μεγάλων οἰκονομικῶν δυσχερειῶν[4]. Ἀπετάθη δὲ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας Ἰωάννην δ' τὸν Τρομερὸν (1533 - 1584) ζητῶν βοήθειαν καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ διακόσια ρούβλια καὶ διάφορα δῶρα. Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἐκφράσας τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ, προσεπεδήλου ζωηρὰν ἐπιθυμίαν ὅπως καὶ προσωπικῶς γνωρίσῃ τὸν ρῶσον ἡγεμόνα, συλλαβὼν ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, τὴν ἰδέαν τῆς μεταβάσεως εἰς Ρωσίαν[5].

Πράγματι δὲ ἀφοῦ κατὰ τὸ 1584 διέτρεξε τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἐπι-

---

[1] Κατά τινας εἰδήσεις ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ ἐπὶ διετίαν ὁ Μιχαὴλ η'. (1582—84), ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται δὲν εἶναι ἀκριβεῖς.

[2] M. Crusii, Turcograecia, σ. 294. 295. Ἐν σελίδι 104 παρέθηκεν ὁ Κρούσιος ἓν «συγχωροχάρτιον» τοῦ Ἀντιοχείας Μιχαὴλ ἀνατυπωθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρκουδίου ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ: De concordia ecclesiae occid. et orient. in septem sacramentorum administratione, Parisii, 1672, σ. 431. 432.

[3] Stephan Gerlach's des Aeldern, Tage Buch, Francfort am Mayn 1674, σ. 57. Πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτου, Στεφάνου Γκέρλαχ Εἰδήσεις περί τινων κληρικῶν ἐν Τουρκίᾳ, Περιοδ. «Ἀνάπλασις» Ἀθηνῶν, ΜΣΤ'. 1933, σ. 271.

[4] P. Ouspensky, ἀρχιμ., Συρία σ. 83. 87.

[5] A. Mouraviev, Σχέσεις τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολήν, (ρωσιστί). Ἐν Πετρουπόλει 1858-186, I, 96. 103. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ Ε'. ἐν Ρωσίᾳ (Ἐκ τοῦ Θ'. τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν) Ἐν Ἀθήναις 1932.

σκεφθεὶς μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου (1569 - 1590) καὶ τὴν Μυτιλήνην[1], ἐκεῖθεν δὲ μεταβὰς εἰς ΚΠολιν, ὅπου συνυπέγραψε μετὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Θεολήπτου β'. (1585—86) περὶ τῶν Μονῶν Λέσβου[2], ἐν τέλει τοῦ 1585 ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Μόσχαν. Διελθὼν τῆς Λεοντοπόλεως (Λβώφ), ἵδρυσε τῇ 1 Ἰανουαρίου 1586 τὴν περίφημον θρησκευτικὴν Ἀδελφότητα, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας ὑπῆρξεν ἔρεισμα τῆς Ὀρθοδοξίας[3]. Ἐξ ἐπιστολῆς δὲ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι τῇ 16 Ἰανουαρίου εὑρίσκετο ἔτι ἐν Λεοντοπόλει, εἰς Μόσχαν δὲ ἔφθασε τῇ 17 Ἰουνίου καὶ τῇ 25 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ τσάρου Θεοδώρου α'. Ἰωάννοβιτς (1584—1598). Ἡ παρουσία τοῦ Ἰωακεὶμ ἐν Μόσχᾳ προὐκάλεσε ζωηρὰν κίνησιν πρὸς ἵδρυσιν Ρωσικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Ἰωακεὶμ ὑπέδειξεν ὅτι δὲν εἶναι ἁρμόδιος πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ πόθου τῶν Ρώσων, ἀλλ' ἀνέλαβε νὰ ἐνεργήσῃ σχετικῶς κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκ Μόσχας ἀπῆλθε τῇ 11 Αὐγούστου 1586, ἀλλὰ πότε ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἐν ΚΠόλει ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν β' τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Ρώσων, μετὰ διετίαν δὲ μεταβὰς εἰς Μόσχαν ὁ Ἱερεμίας ἐξηναγκάσθη εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, ἐπικυρωθεῖσαν ὕστερον Συνοδικῶς.

Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ ἐπανακάμψας εἰς Συρίαν, ἐξηκολούθησε τὴν ποιμαντορικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν, ἧς αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι γνωσταί. Ὁ μοναχὸς ἐκεῖνος, ὅστις εἶχε κατηγορήσει τὸν πρώην Πατριάρχην Μιχαήλ, ἀσθενήσας βαρέως, ἐζήτησε νὰ ἐξομολογηθῇ πρὸς τὸν Ἰωακείμ. Τούτου δὲ γενομένου, ἀπεκάλυψεν ὁ μοναχὸς ὅτι εἶχε συκοφαντήσει τὸν Μιχαήλ. Κατάπληκτος ἀκούσας τοῦτο ὁ Ἰωακεὶμ δὲν ἠθέλησε νὰ συγχωρήσῃ τὸν μοναχόν, ἐθλίβει δέ, διότι, ἐπὶ τῆς ψευδοῦς αὐτοῦ μαρτυρίας στηριχθείς, εἶχεν ἀναλάβει τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ προκατόχου του[4].

---

[1] Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, Παράρτημα Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κ/πόλεως τόμ. ΙΕ'. 1884, σ. 12. 13. 172

[2] Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, ἔνθ' ἀν. σ. 172. 173. Βραδύτερον διελθὼν πάλιν τῆς Λέσβου ὁ Ἰωακεὶμ ἐπεκύρωσε τὸ ἀπὸ τοῦ 1531 ἐκδεδομένον Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Ἱερεμίου α'. περὶ τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν, Αὐτόθι, σ. 171.

[3] Milkowits, Μνημεῖα τῆς Σταυροπηγιακῆς Ἀδελφότητος τῆς Λεοντοπόλεως, (ρωσ.) Ἐν Λβὼφ 1895 - 8, σ. 113 - 119. Α. Krilovsky, Ἡ ἐν Λεοντοπόλει Σταυροπηγιακὴ Ἀδελφότης (ρωσ.) Ἐν Κιέβῳ 1904, σ. 30 35.

[4] Ἀθανασίου γ'. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 152.

Τῷ 1590 ὁ Ἰωακεὶμ μεταβὰς εἰς ΚΠολιν ὑπέγραφε τὴν πρώτην Συνοδικὴν ἀπόφασιν περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας[1], κατ' Αὔγουστον δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους μεταβὰς εἰς Κάϊρον τῆς Αἰγύπτου μετὰ δύο ἄλλων Ἀρχιερέων ἐχειροτόνησε τὸν Μελέτιον Πηγᾶν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας[2]. Εἰς Δαμασκὸν ἐπανακάμψας διῴκει ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας, καθ' ἣν δὲ εἶχε συνήθειαν τακτικῶς περιώδευε τὰς Ἐπαρχίας. Κατά τινα περιοδείαν, διηυθύνθη πρὸς τὰς Ἐπαρχίας τῆς Ἀραυνίτιδος ἀλλ' ἀπέθανεν εἴτε ἀσθενήσας, ὡς λέγουσιν εἰδήσεις τινές[3], εἴτε μαρτυρικῶς τελευτήσας τὸν βίον, δολοφονηθείς, δηλονότι μετὰ βασάνων, κατ' ἄλλας εἰδήσεις[4]. Ἀπέθανε τῇ 7 Ὀκτωβρίου 1592, ἐτάφη δὲ πιθανῶς ἐν τῇ πόλει τῶν Βόστρων.

Ἀναμφιβόλως τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰωακεὶμ ε' ὑπῆρξεν ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ρωσίας. Πρῶτος ἐκ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκεφθεὶς αὐτήν, ἤνοιξε τὸν πρὸς αὐτὴν δρόμον εἰς τοὺς Πατριάρχας καὶ λοιποὺς Ἱεράρχας τῆς Ἀνατολῆς, πρῶτος δὲ καὶ ὑπεκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἱδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἔκτοτε ἡ τέως ἀπομεμονωμένη Ρωσία ἦλθεν εἰς ἀμεσωτέρας σχέσεις πρὸς τὴν καταδυναστευομένην Ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο συνετέλεσεν εἰς ἀγαθὸν ἀμφοτέρων, καὶ τῆς Ρωσίας, ἥτις, ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῶν Ἱεραρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἤχθη εἰς μεγάλην καὶ ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀκμήν, καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἥτις εὗρε γενναῖον βοηθὸν καὶ προστάτην κατὰ τῶν δυναστῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωακεὶμ ε' Πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐξελέγη ὁ μητροπολίτης Ἐπιφανείας Ἰωακεὶμ στ'. (1593—1604) ὅστις ὑπέγραφε τὴν πρᾶξιν τῆς ἐν ΚΠόλει ἐνδημούσης Συνόδου τοῦ 1593 περὶ ἱδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας[5], ἀντιπροσωπευθεὶς ἐν τῇ Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ (1590—1601)[6]. Πρὸς τοῦτον δ' ἐν

---

[1] W. Regel, Analecta Bizantino-Russica, Petropoli 1891, σ. 87. Σ. Ζαμπελίου, Καθίδρυσις Πατριαρχείου ἐν Ρωσίᾳ, Ἀθῆναι 1859. - Κ. Σάθα, Βιογραφικὸν σημείωμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Β'. Ἀθῆναι 1870 σ. 35 ἑξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν). Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χρονογραφίας τοῦ ιστ' αἰῶνος, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1912, σ. 30 ἑξ.

[2] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σ. 638.

[3] Ἀθανασίου γ'. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 152.

[4] Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 659.

[5] Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης, Ἐν Ἰασίῳ 1698 σ. 541.

[6] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 638.

ΚΠόλει ἔτι εὑρισκόμενον κατήγγειλεν ὁ Ἰωακεὶμ τὸν Σιναΐτην Λαυρέντιον, ζητήσαντα διὰ χρημάτων νὰ χειροτονηθῇ παρὰ τοῦ Κύπρου Ἀθανασίου καὶ ἑνὸς ἔτι Ἀρχιερέως Ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ[1]. Ἀπεστάλησαν δ' ἐκ Μόσχας παρὰ τοῦ τσάρου Θεοδώρου βοηθήματα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας, δι' ἃ οἱ Ἐπίσκοποι αὐτῆς δι' ἐπιστολῆς ἀπὸ 18 Ἀπριλίου 1594 ηὐχαρίστησαν τὸν τσάρον Θεόδωρον[2].

Ἀνωμάλως εἶχον τότε καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, ἧς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθανάσιος (1592—1598) καταγγελθεὶς διὰ διαφόρους παρανόμους πράξεις, ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς ἀπόφασιν περὶ ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Ὁ Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ θελήσας νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παραχθείσης ἀνωμαλίας, ἠξίωσεν ὅπως ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου ὑπαχθῇ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας. Προέβη δὲ καὶ εἰς σχετικὰς ἐνεργείας ἐν Κύπρῳ. Πρὸς δικαιολογίαν τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ ἐπεκαλέσθη τοὺς ἀραβιστὶ διασωθέντας κανόνας τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (37 καὶ 42), οἵτινες ὅμως δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν Σύνοδον ἐκείνην, συνταχθέντες κατὰ τὸν ε' αἰῶνα[3]. Ὡς γνησίους ὑπολαμβάνων αὐτοὺς ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ προὐκάλεσε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν δῆθεν κανονικῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ τοῦ πεφωτισμένου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ ὅστις ὅμως γράψας ἀπέκρουσε τὰς ἀβασίμους ἀξιώσεις τοῦ Ἰωακείμ, συναποδείξας ὅτι οἱ προσαγόμενοι ἀραβικοὶ κανόνες ἦσαν ἀπόκρυφοι[4]. Οὕτως ἀπέστη ὁ Ἰωακεὶμ πάσης περαιτέρω ἐνεργείας. Συνειργάσθη δὲ μετὰ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων, εἰς Ἱεροσόλυμα μεταβάς, πρὸς ρύθμισιν τοῦ τότε Σιναϊτικοῦ ζητήματος[5].

Ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ στ'., ἀποβαλὼν τὴν ὅρασιν, ἔστερξεν ὅπως προσλάβῃ ὡς βοηθὸν Ἐπίσκοπον τὸν Δωρόθεον ibn al Ahmar (υἱὸν τοῦ Ἐρυθροῦ) ἀπεφάσισε δὲ ὅπως ἀποχωρήσῃ εἰς τὸ Ὄρος Σινᾶ, ἀλλ' ἀπέ-

---

[1] Αὐτόθι, σ. 650.

[2] W. Regel, Analecta Byzantino-Russica, σ. 116-9.

[3] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Αἱ Ἐπισκοπαὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, Ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 6.

[4] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, Ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 35. 36. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας σ. 662. J. Hackett, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Κύπρου, μετάφρ. Χαριλάου Παπαϊωάννου, Ἐν Ἀθήναις 1923-1932, Α, 264. 265.

[5] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 661.

θανεν ἐν Αἰγύπτῳ εὑρισκόμενος, ἐτάφη δ᾽ ἐν Σινᾷ. Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη τότε ὁ ἀνωτέρω Δωρόθεος δ'. (1604—1612) ὅστις τῷ 1608 εὑρισκόμενος ἐν Ἱεροσολύμοις μετὰ τοῦ τότε Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου Λουκάρεως († 1638) μετέσχε τῆς χειροτονίας τοῦ Θεοφάνους (1608—1644) Πατριάρχου Ἱεροσολύμων[1], μετὰ ὀκταετῆ δὲ ἀρχιερατείαν ἀπέθανε κατά τινα περιοδείαν[2].

Κατὰ τὸν ιζ'. αἰῶνα ἡ ἐπικοινωνία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας πρὸς τὰς λοιπὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καθίσταται στενωτέρα, ὡς ἐδείχθη ἐπὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἰωακεὶμ ε'. καὶ Ἰωακεὶμ στ'., τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ἐκτὸς ἄλλων καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν πνευματικῆς τινος κινήσεως ἐν αὐτῇ. Ταὐτοχρόνως ὅμως κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον εἰσδύει ἐπικινδύνως εἰς τὴν Συρίαν ἡ ξένη θρησκευτικὴ προπαγάνδα, ἥτις ὠφελουμένη ἔκ τινων ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν εὑρίσκει ἔδαφος πρόσφορον καὶ ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ιζ'. αἰῶνος Πατριάρχην Ἀντιοχείας εὑρίσκομεν τὸν Ἀθανάσιον 6'. Dabbas (1612—1620), διακρινόμενον ἐπὶ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ. Ὁ Ἀθανάσιος, Μητροπολίτης ὢν Βηρυτοῦ, ἐξελέγη Πατριάρχης Ἀντιοχείας πρὸ τοῦ τέλους Αὐγούστου τοῦ 1612. Ἀλλ' ἐφυλάκισεν αὐτὸν ὁ τοῦρκος διοικητὴς Δαμασκοῦ, εἴτε διότι κατήγγειλαν αὐτὸν οἱ κάτοικοι Δαμασκοῦ, εἴτε διότι εἶχεν ὑποσχεθεῖ ἀσυλλογίστως νὰ συμπληροῖ ἐξ ἰδίων τοὺς δημοσίους φόρους τῶν Δαμασκηνῶν, εἴτε τέλος διότι δὲν ἀπέδωκε τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὑποσχεθέντα χρή-

---

[1] Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 487.

[2] P. Ouspensky, Συρία, σ. 96. C. Karalevikij, ἔνθ' ἀν. σ. 640: Ὁ Παῦλος, Ἔνθ' ἀν. σ. 660, πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἰωακεὶμ ἐν ἔτει 1594/5, τῇ Μ. Τετάρτῃ ἔψησεν Ἅγιον Μύρον. Κατὰ πληροφορίας δὲ τοῦ Ἀθανασίου γ'. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 153, ἐπὶ τοῦ Ἰωακεὶμ στ' κακότροπός τις ἄνθρωπος ἐκ Δαμασκοῦ, προσποιηθεὶς τὸν Ἀρχιερέα καὶ παρουσιάζων πλαστὰ γράμματα τοῦ Πατριάρχου περιῆλθε τὰς Ἐπαρχίας τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας καὶ προέβη εἰς χειροτονίας κληρικῶν καὶ κουρὰς μοναχῶν, εἰσέπραξε δὲ οὐκ ὀλίγα χρήματα. Ὁ Ἀντιοχείας ἀπέστειλεν εἰς ΚΠολιν τὸν Χαλεπίου Μακάριον ὅπως ἐκθέσῃ τὰ συμβάντα εἰς τὸν Οἰκουμ. Πατριάρχην. Τῇ ἐνεργείᾳ δὲ τούτου συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν ὁ ἀπατεὼν ἀπήχθη εἰς ΚΠολιν. Ἀλλ' ἵνα μείνῃ ἀτιμώρητος καὶ μὴ ἀποδώσῃ τὰ συναχθέντα χρήματα προσῆλθεν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Ὁ Χαλεπίου Μακάριος ἐκ τῆς λύπης του ἀπέθανεν. Οἱ δὲ Πατριάρχαι ΚΠόλεως καὶ Ἀντιοχείας ἐκήρυξαν ἀκύρους τὰς παρὰ λαϊκοῦ γενομένας χειροτονίας καὶ κουράς.

ματα. Οἱ Δαμασκηνοὶ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Τιμόθεον β'. (1612—1620) παρακαλοῦντες αὐτὸν ὅπως ἐκλέξῃ νέον Πατριάρχην, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ κατορθώσας ὁ 'Αθανάσιος ν' ἀπαλλαγῇ τῆς φυλακῆς μετέβη εἰς Τρίπολιν, ὅπου ἀσθενήσας ἀπέθανε[1]. Οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Τριπόλεως, μετὰ τὴν ταφὴν αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ Kaftoun, προέβησαν αὐθαιρέτως εἰς ἀνάδειξιν Πατριάρχου, τῇ 10 Μαΐου 1620, ἐκλέξαντες ὡς τοιοῦτον τῇ συμπράξει τῶν 'Επισκόπων, 'Εμέσης 'Αρκαδίας καὶ 'Επιφανείας τὸν ἀδελφὸν τοῦ 'Αθανασίου δ'. μητροπολίτην καὶ αὐτὸν Βόστρων Κύριλλον δ'. Dabbas (1620—1634) καθ' ἣν ἡμέραν ἀκριβῶς ἡ ἐν ΚΠόλει Σύνοδος ἐξέλεγε Πατριάρχην 'Αντιοχείας τὸν κανονικῶς ἐκ Δαμασκοῦ ὑποδειχθέντα[2] τέως μητροπολίτην Σιδῶνος 'Ιγνάτιον γ'. (1620—1634). 'Εντεῦθεν δεινὸν ἐξερράγη καὶ πάλιν ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ 'Αντιοχείας σχίσμα, ἐπὶ ἑπταετίαν ὅλην παραταθέν. Οἰκογένειαι διηρέθησαν πρὸς ἀλλήλας, πατὴρ ἐτάχθη κατὰ υἱοῦ, ἀδελφὸς κατ' ἀδελφοῦ, σύζυγος κατὰ συζύγου. 'Αμφότεροι οἱ Πατριάρχαι ἐφοδιασθέντες διὰ σουλτανικῶν φιρμανίων ἐπετίθεντο κατ' ἀλλήλων. Οἱ ναοὶ ἠρημώθησαν, ἱερεῖς καὶ λαϊκοὶ συνεπλέκοντο πρὸς ἀλλήλους, ἐκηδεύοντο σημαίνοντα πρόσωπα ἄνευ ἱερέως[3]. 'Ο 'Εμίρης τοῦ Λιβάνου Fakr al Din προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συγκροτηθῇ Σύνοδος τῷ 1627 ἐν τῇ Μονῇ τῆς Θεοτόκου ἐν 'Ιεραπόλει, Baalbek. 'Η Σύνοδος ἐκήρυξεν ἔκπτωτον τὸν Κύριλλον δ'. ὡς μὴ ἐκλεγέντα, τῇ συγκαταθέσει τοῦ ποιμνίου του. Κατά τινας δὲ πληροφορίας ὁ 'Εμίρης Fakr al Din ἐθανάτωσεν αὐτόν, κατ' ἄλλους ἀπεμάκρινεν αὐτὸν εἰς τὸ παρὰ τὴν Baalbek χωρίον Kharmil ὅπου ἐν ἔτει 1626/7 ἀπέθανεν ὁ Κύριλλος. 'Αλλὰ φαίνεται ὅτι πρὸ τοῦ θανάτου του μετέβη εἰς ΚΠολιν προφανῶς ὅπως δικαιώσῃ ἑαυτόν[4]. Μετὰ ἑπταετίαν ὁ Fakr al Din ἐπανεστάτησε κατὰ τῆς Υ. Πύλης, ὁ δὲ Πατριάρ-

---

[1] C. Karalevsky, ἔνθ' ἀν. σ. 640. Κατὰ τὸν Παῦλον 'Αρχιδιάκονον, "Ενθ' ἀν. σ. 660 ὁ 'Αθανάσιος ἐπατριάρχευσεν ὀκτὼ ἔτη, ἀλλὰ κατὰ τὸν 'Αθανάσιον γ'. 'Αντιοχείας, "Ενθ' ἀν. σ. 158 ἑπτὰ ἔτη, 1611—1618.

[2] P. Ouspensky, Συρία, σ. 83. 87.

[3] P. Ouspensky, Συρία σ. 83. 89. 'Αθανασίου γ'. 'Αντιοχείας, "Ενθ' ἀν. σ. 154. 155.

[4] 'Ο 'Αντιοχείας Κύριλλος συνυπογράφεται ἐν γράμματι τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Κυρίλλου α'. Λουκάρεως († 1638) ἀπὸ τοῦ ἔτους 1622 καὶ Κυρίλλου β'. (1633, 1635-36. 1638-39) ἀπὸ τοῦ ἔτους 1639 (Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, πρ. Λεοντοπόλεως, 'Ιστορικὰ μνημεῖα τοῦ "Αθω, περιοδ. «'Ελληνικά», Γ'. 1930, σ. 51. 53) ἀλλὰ πιθανῶς εἶναι ἐσφαλμένη ἡ δευτέρα χρονολογία.

χης Ἰγνάτιος γʹ., θελήσας νὰ μεταβῇ μυστικῶς ἐκ Σιδῶνος εἰς Βηρυτόν, κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν Δρούσων καὶ σοβαρῶς ἐπληγώθη ὑπ' αὐτῶν, ἀγνοούντων τίς ἦτο. Ὁ Ἰγνάτιος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1634/5 ἐκ τῶν πληγῶν αὐτοῦ καὶ ἐτάφη ἐν τῷ χωρίῳ Chouaifât παρὰ τὴν Βηρυτόν[1].

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἰγνάτιον κοινῇ ψήφῳ κλήρου καὶ λαοῦ Μελέτιος Karmi ἐκ Χαλεπίου ἦτο ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος διατρίψας ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγ. Σάβα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τυχὼν σπουδαίας ἑλληνικῆς μορφώσεως, πιθανῶς ἐν Ἱεροσολύμοις. Ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου βʹ εἶχε χειροτονηθεῖ τῷ 1612 Ἐπίσκοπος Χαλεπίου, ἀναπτύξας μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν δρᾶσιν. Ὁ προσωπικῶς γνωρίσας αὐτὸν Παῦλος Ἀρχιδιάκονος, υἱὸς τοῦ μετὰ ταῦτα γενομένου Πατριάρχου Μακαρίου γʹ ἐνθουσιωδῶς ἐξεφράσθη περὶ αὐτοῦ. «Ἐχρημάτισε, λέγει, ἐπὶ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη μητροπολίτης Χαλεπίου καὶ ὡδήγησε τὸ ποίμνιόν του εἰς ὁδὸν σωτηρίας. Ἐνῷ τὸ Χαλέπιον, πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, εἶχεν ἐγκατελειφθεῖ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, συνέρρευσαν εἰς αὐτὸ πιστοὶ ἐκ διαφόρων μερῶν διότι ἐπληροφορήθησαν τὸ κάλλος τῶν θείων διδασκαλιῶν καὶ λόγων καὶ τῶν ζωοποιῶν ὁμιλιῶν τοῦ Μελετίου. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γινομένη φυτεία ὡρίμαζεν, ἐκαρποφόρει, ἐξηπλοῦτο, ἐμεγαλύνετο καὶ ἐπληθύνετο. Ὁ Μελέτιος ἐπλούτισε τὴν πτωχείαν τῶν ψυχῶν των διὰ τοῦ πνευματικοῦ πλούτου καὶ κατέστησεν αὐτοὺς εὐτυχεῖς διὰ καλῆς διακυβερνήσεως, ἵδρυσε λαμπρὸν μητροπολιτικὸν μέγαρον μετὰ πολλῶν εὐκολιῶν καὶ μετὰ ὑψηλῶν τοίχων, σπάνιον εἰς τὸ εἶδός του καὶ διὰ τῶν προσωπικῶν του μόνον προσπαθειῶν ἀχθὲν εἰς πέρας, κατέλειπε δὲ αὐτὸ διὰ διαθήκης του εἰς τοὺς μέλλοντας ἱεράρχας»[2]. Καὶ ὁ μετὰ πεντηκονταετίαν χρηματίσας Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος γʹ Dabbas ἐν τῇ ἑλληνιστὶ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ἐσημείωσεν ὅτι ὁ Μελέτιος Χαλεπίου καὶ εἶτα ὡς Πατριάρχης Εὐθύμιος βʹ «ἦτον ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ κυβερνήτης κατὰ πολλά, διότι πρότερον πολλοὺς χρόνους εἶχε μονάσει εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν Ἅγιον Σά-

[1] P. Ouspensky, Συρία σ. 96. Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 660. 661. Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἔνθ' ἀν. σ. 137. Ὁ Ἀθανάσιος γʹ. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 155 ἐσημείωσεν «Συνελθόντων τῶν δύο τούτων Πατριαρχῶν καὶ φιλονεικούντων ἀτάκτως τὰ ὅσα σκάνδαλα καὶ ἀτοπήματα συνέβησαν καὶ συνέτρεξαν, Θεοῦ παραχωρήσει, εἶναι πρέπον γραφῇ παραδοῦναι, ἀλλὰ ὡς ἀνωφελῆ τὰ παρατρέχομεν διὰ νὰ μὴν γίνεται μὲ τὴν διήγησιν διαδόσιμον τὸ κακὸν εἰς τοὺς ἁπλουστέρους· τοιαῦτα λοιπὸν καὶ τοσαῦτα τότε ἐγίνοντο Θεοῦ παραχωρήσει, διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ ὁποῦ ἀγαποῦσε ταῖς τοιαύταις ταραχαῖς καὶ τὰ σκάνδαλα».

[2] Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 662. 663.

βαν...ἐκατώρθωσε πολλὰ καὶ διάφορα κατορθώματα εἰς τὸ Χαλέπιον καὶ πολλῆς φήμης ἄξια, ὅπου καὶ μέχρι σήμερον εὐφημεῖται καὶ μακαρίζεται· διότι ἀνεκαίνισε καὶ ηὔξησε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως, ἔκτισε κελλία εἰς τὴν αὐλὴν εἰς ἀνάπαυσιν τῶν ἀρχιερέων, διεφθαρμένα βιβλία δι' ἐπιμελείας του τὰ ἐδιώρθωσε καὶ ἀνεκαίνισε καὶ ἄλλα παρόμοια εἰς ὠφέλειαν καὶ κυβέρνησιν τῆς πολιτείας ποιήσας. Διέμεινεν εἰς τὴν Μητρόπολιν ἔτη εἰκοσιδύο καὶ μῆνας τρεῖς»[1].

Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχιδιακόνου Παύλου μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Dabbas καὶ τοῦ Μελετίου Χαλεπίου προέκυψαν μεγάλαι προστριβαί, ζημιώσασαι μεγάλως τοὺς χριστιανούς. Ἐκ τῶν προστριβῶν ἐκείνων ὁ Μελέτιος ὑπέστη πολλὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας ἐκρατήθη δ' ἐπὶ 12 ἡμέραις ἐν ταῖς φυλακαῖς τοῦ Χαλεπίου. Τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς ΚΠολιν ὅπως προκαλέσῃ Σουλτανικὸν διάταγμα. Δὲν ἔπαυσε ταλαιπωρούμενος μέχρις οὗ ὁ μνημονευθεὶς Κύριλλος ἐξέλιπε. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου (1634) ἐκλεγεὶς ὁμοφώνως Πατριάρχης Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐθύμιος β'. (Μάϊος 1534—Ἰανουάριος 1635) ἐξηκολούθησε τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ. «Ὅτε—ἐνθουσιωδῶς καὶ ποιητικῶς σημειοῖ ὁ Ἀρχιδιάκονος Παῦλος—αἱ ἀκτῖνες τοῦ φωτὸς αὐτοῦ ἐφάνησαν καὶ ἐξέλαμψαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἡ λαμπὰς αὐτοῦ ἐξήρθη εἰς τὸ ζενὶθ καὶ ὁ ἥλιος τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας ὅπως καταστήσῃ εὐτυχὲς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ διὰ καλῆς διοικήσεως, ἐγκαταστήσῃ ἐν μέσῳ αὐτοῦ τὴν ὁμόνοιαν καὶ πάντας κατευθύνῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς κοινωφελοῦς δικαιοσύνης»[2].

Σπουδαιότατον ὑπῆρξε τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Εὐθυμίου, ὅπερ ἔν τισιν ἐσφαλμένως ἀπεδόθη εἰς τὸν Μακάριον γ'. καὶ ὅπερ δυστυχῶς δὲν εἶναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις γνωστόν[3].

Ἐν κώδικι τοῦ Ἁγ. Ὄρους σώζεται «Λειτουργικόν», μετ' ἀφιερώσεως τοῦ ὕστερον γενομένου Πατριάρχου Ἀντιοχείας Μακαρίου γ'

---

[1] Ἀθανασίου γ'. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 155. 156.

[2] Παύλου Ἀρχιδιακόνου, Ἔνθ' ἀν. σ. 663.

[3] A. Dimitrievsky, Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Μακάριος καὶ αἱ δῆθεν λειτουργικαὶ αὐτοῦ ἐργασίαι, ἐν ταῖς «Ἀνακοινώσεσι τῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἑταιρείας», τ. XX, 1910, σ. 4 ἑξ C. Karalevskij, Histoire des Patriarcat melkites, depuis le schisme monophysite du vie siècle jusqu' à nos jours, Rome 1911, III, 48 παρὰ V. Grumel, Macaire Patriarche grec d' Antioche (1647-1672) ἐν ταῖς «Echos d' Orient», XXXI, 1928, σ. 70.

(1647—1672) ἀπὸ τοῦ ἔτους 1647 καὶ μετὰ προλόγου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1612, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι ὁ Μελέτιος Μητροπολίτης Χαλεπίου, παραβαλὼν κείμενον τοῦ Λειτουργικοῦ ἀραβο - συριακοῦ πρὸς ἑλληνικὸν καὶ εὑρὼν σημαντικὰς διαφορὰς προέβη εἰς μετάφρασιν αὐτοῦ. Καὶ ἕτεροι δύο κώδικες περιέχουσι τὸν αὐτὸν κώδικα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1612, ὁ δεύτερος δὲ περιέχει καὶ ἀφιέρωσιν ἀπὸ τοῦ 1763 ἔτους. Ὡσαύτως ἀραβικὸς κῶδιξ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου ἀντιγραφεὶς ἐν ἔτει 1665 σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης. Ἀραβικὸς κῶδιξ τῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων περιέχει μετάφρασιν τοῦ «Εὐχολογίου», γενομένην ἐν ἔτει 1633 ὑπὸ τοῦ Μελετίου Χαλεπίου ἕτερος δὲ περιέχει τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Εὐχολογίου μετὰ συριακῆς καὶ ἀραβικῆς μεταφράσεως[1]. Ἀντίγραφον τοῦ κώδικος τούτου, σωζόμενον σήμερον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ, εἶχεν ἀποσταλεῖ τῷ 1662 εἰς Ρώμην πρὸς τὸν Πάπαν Ἀλέξανδρον ζ'. (165—67) ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Μακαρίου γ'. Ἐκτὸς τοῦ Λειτουργικοῦ καὶ τοῦ Εὐχολογίου ὁ Χαλεπίου Μελέτιος ἐπεθεώρησε περὶ τὸ 1630 καὶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὡρολογίου ὡς καὶ τοῦ Συναξαρίου.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Χαλεπίου Μελέτιος εἶναι ὁ ὕστερον γενόμενος Πατριάρχης ὑπὸ τὸ ὄνομα Εὐθύμιος β'. οὐχὶ δὲ ὁ Μακάριος[2], ὅστις ἄλλως τε ἐσημείωσε περὶ αὐτοῦ ὅτι · βλέπων ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ ἐγκατέσπειραν πλάνας εἰς τὰ βιβλία, ἀνέλαβε νὰ ἐκριζώσῃ αὐτὰς καὶ ἐκκαθαρίσῃ, μετέφρασε δὲ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν τὴν θείαν Λειτουργίαν, τὸ Εὐχολόγιον, τὸ Ὡρολόγιον, τὸ Συναξάριον καὶ ἕ τ ε ρ α β ι β λ ί α, ἀνανέωσε πλεῖστα βιβλία παλαιωθέντα ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως ἢ ἐξ ἀμελείας ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς πίστεως κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε καὶ οἱ ξένοι ἐξεπλήσσοντο ἐκ τῆς σοφίας αὐτοῦ ·[3]. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Εὐθύμιος β'. ὅστις διὰ τῶν μεταφράσεων αὐτοῦ μεγάλως ὠφέλησε τὸν ὀρθόδοξον τῆς Συρίας λαόν.

Δυστυχῶς ἡ πατριαρχεία αὐτοῦ ὑπῆρξε βραχυχρόνιος, ἐπὶ ὀκτὼ μόνον μῆνας διαρκέσασα, ἀπέθανε δὲ ὁ Εὐθύμιος β' τῇ 1 Ἰανουαρίου

---

[1] Κ λ ε ό π α Κ ο ι κ υ λ ί δ ο υ, Κατάλογος τῶν ἀραβικῶν χειρογράφων τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, ἐν Ἱεροσολύμοις 1901, σ. 102. D i m i t r i e v s k y, ἔνθ' ἀν. σ. 8.

[2] V. G r u m e l, Macaire Patriarche grec d' Antioch (1647-1672) ἐν ταῖς Echos d' Orient XXXI, 1928, σ. 70.

[3] Παρὰ D i m i t r i e v s k y, ἔνθ' ἀν. σ. 12. 13.

1635. Πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε μεριμνήσει ὅπως ἀναδείξῃ συνεργάτας ἐκλεκτούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίθησαν ὁ Ἰωάννης al-Zaïm, χηρεύσας πρεσβύτερος, τὸν ὁποῖον μετονομασθέντα Μελέτιον ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Χαλεπίου, μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου, καὶ ὁ ἐκ Χίου Μελέτιος ἱερομόναχος, ὃν εἶχε γνωρίσει ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα. Ἐκεῖθεν δὲ μετεκαλέσατο αὐτὸν ὁ Εὐθύμιος, ἀναθέσας εἰς αὐτόν, γνώστην ὄντα καὶ τῆς ζωγραφικῆς τὴν διακόσμησιν τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ Δαμασκοῦ. Ὁ ἱερομόναχος Μελέτιος διεκρίνετο ἐπὶ τῇ μορφώσει αὐτοῦ καὶ τῇ μεγάλῃ ἱκανότητι, ὅθεν ὁ Εὐθύμιος β΄ σοβαρῶς ἀσθενήσας καὶ προαισθανθεὶς τὸ τέλος, τῇ κοινῇ συμφωνίᾳ Κλήρου καὶ λαοῦ ἀνεκήρυξε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1634 ἡμέρας τινὰς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ Πατριάρχην τὸν εἰρημένον Χῖον Μελέτιον, ὀνομάσας αὐτὸν Εὐθύμιον γ΄ (1634—1647) κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας συνήθειαν τῆς μεταβολῆς τῶν ὀνομάτων τῶν ἐκλεγομένων Πατριαρχῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Εὐθύμιος β΄ ὑπέβαλε παραίτησιν καὶ ὕστερον προέβη εἰς ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἵνα προλάβῃ νέας ἀνωμαλίας[1]. Ὁ Εὐθύμιος γ΄ ἐπὶ δέκα καὶ τρία ἔτη εἰρηνικῶς πατριαρχεύσας ἐξηκολούθησε τὸ φιλολογικὸν καὶ τὸ καθόλου ἐκκλησιαστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Εὐθυμίου β΄ πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ διηύρυνε τὸν Πατριαρχικὸν ναὸν τῆς Δαμασκοῦ, ἐπλούτησεν αὐτὸν δ' ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐκαλλώπισε τὸν πατριαρχικὸν οἶκον[2]. Διάδοχος τοῦ Εὐθυμίου γ΄. ἀποθανόντος τῇ 11 Ὀκτωβρίου 1647, ἐχρημάτισεν ὁ Χαλεπίου Μελέτιος μετονομασθεὶς Μακάριος γ΄. Οὗτος ἐσημείωσέ που ὅτι ὁ Εὐθύμιος β΄. εἶχεν δώσει ἐντολὴν εἰς τὸν Εὐθύμιον γ΄. ὅπως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἂν ἐπιζήσῃ, ἐκλεγῇ Πατριάρχης[3], ὅπερ καὶ ἐγένετο, ἔμελλε δὲ νὰ συνεχίσῃ καὶ τὸ φιλολογικὸν ἔργον τῶν δύο προκατόχων αὐτοῦ Εὐθυμίων ὅπερ ἀποτελεῖ τὰς ἀπαρχὰς πνευματικῆς κινήσεως ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας.

---

[1] Ὁ Εὐθύμιος β΄. ἀναμφιβόλως ἀπέθανε τῇ 1 Ἰανουαρίου 1635 ἀλλ' ὁ Εὐθύμιος γ΄. ἐξελέγη Πατριάρχης κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1634 ὡς ρητῶς ἐσημείωσεν ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων καὶ αὐτόπτης μάρτυς Παῦλος Ἀρχιδιάκονος, Ἔνθ' ἀν. σ. 664.

[2] Ἀθανασίου γ΄. Ἀντιοχείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 156.

[3] Περιοδ. «Ἀνακοινώσεις τῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἑταιρείας», Πετρούπολις 1896, σ. 649. Πρβλ. P. Ouspensky, Συρία, σ. 96.

ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΣ

ΥΠΟ
Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Συμβολικῆς καὶ ἱστορίας τῶν δογμάτων

Πρό τινος ἐδώρησεν εἰς τὸ τμῆμα τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ θεολογικοῦ σπουδαστηρίου ὁ κ. Εὐστράτιος Στέκας, ὑπάλληλος τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑποκαταστήματος τῆς τραπέζης Ἀθηνῶν καὶ συγγενὴς τοῦ ἀοιδίμου Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ [1], υἱοῦ τοῦ Διαμαντῆ καὶ τῆς Παρασκευῆς Στέκα, πλουσίαν συλλογὴν χειρογράφων περιελθόντων εἰς τὴν κατοχήν του ἐκ κληρονομίας. Ἡ θεολογικὴ σχολή, λαβοῦσα γνῶσιν τῆς πολυτίμου ταύτης δωρεᾶς ηὐχαρίστησε καὶ ἐγγράφως διὰ τοῦ κοσμήτορος αὐτῆς τὸν δωρητήν.

Τὰ δωρηθέντα τῇ σχολῇ ἡμῶν 134 χειρόγραφα, 7 εἰκόνας καὶ 14 ἔντυπα πρὸς εὐχερεστέραν χρῆσιν τῶν μελετητῶν κατέταξα, ἀριθμήσας αὐτά, εἰς τὰ ἀκόλουθα ἑπτὰ τμήματα.

Α΄. Ἔγγραφα (1—9)
Β΄. Ἐπιστολαὶ (1—30)
Γ΄. Λόγοι (1—37)
Δ΄. Κείμενα (1—40)
Ε΄. Ποιήματα (1—18)
ΣΤ΄. Εἰκόνες (1—7)
Ζ΄. Ἔντυπα (1—14)

Τὰ ἀνήκοντα εἰς ἕκαστον τῶν τμημάτων τούτων ἐτέθησαν ἐντὸς ἰδιαιτέρων φακέλων, φερόντων τὰ στοιχεῖα Α—Ζ, κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν ὥστε ὁδηγούμενός τις ὑπὸ τοῦ κατωτέρω δημοσιευομένου καταλόγου αὐτῶν εὐχερῶς δύναται νὰ εὕρῃ τὸ ζητούμενον.

Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα 134 χειρόγραφα δὲν περιέχουσι πάντα ἔργα τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, οὐδὲ ἐγράφησαν πάντα ὑπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς γραφῆς καταφαίνεται. Παρὰ ταῦτα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βαρθολομαίου, τῶν περιεχομένων ἐν τῇ

---

[1] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ πρβλ. Μανουὴλ Γεδεὼν «Ὁ Ἄθως» σελ. 231—235.

ἡμετέρᾳ συλλογῇ, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἄλλων ἀπευθυνομένων πρὸς αὐτὸν καὶ περιεχομένων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συλλογῇ δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν εἰδήσεις τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ συμπληρωματικὰς τῶν ἤδη γνωστῶν ἄλλοθεν.

Α'. Ἔγγραφα.

1. (φύλ. 1. 0,24×0,17). Ἀρχ. «Διὰ τοῦ παρόντος ἀφιερωτικοῦ γράμματος δηλοποιεῖται ὅτι ἡμεῖς, ὅ τε ἐν ἱερομονάχοις Βαρθολομαῖος καὶ ὁ ἐν μοναχοῖς Κύριλλος, οἱ αὐτάδελφοι, υἱοὶ τοῦ μακαρίτου Διαμαντῆ Στέκα, ἐκ τῆς νήσσου Ἴμβρου, διελόντες σὺν τοῖς λοιποῖς ἡμῶν τρίσιν αὐταδέλφοις τὴν πατρικὴν περιουσίαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ» ἀφιεροῦμεν τὸ κληρονομικὸν ἡμῶν μερίδιον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου.

Τὸ ἀφιερωτικὸν τοῦτο γράμμα ἀναγράφει χρονολογίαν, «ᾳωστ΄» καὶ φέρει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν πέντε ἀδελφῶν, τῶν υἱῶν τοῦ Διαμαντῆ Στέκα ὡς ἀκολούθως.

«Βαρθολομαῖος ἱερομόναχος, υἱὸς τοῦ Διαμαντῆ, ἀφιεροῖ τὰ ἄνωθεν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Κουτλουμουσίου.

Κύριλλος μοναχός, υἱὸς τοῦ Διαμαντῆ, ἀφιεροῖ τὰ ἄνωθεν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Κουτλουμουσίου.

Ἀθανάσιος, υἱὸς τοῦ Διαμαντῆ, ὁμολογῶν τὴν ἄνωθεν ἀφιέρωσιν βεβαιοῖ.

Κυριάκος, υἱὸς τοῦ Διαμαντῆ, ὁμολογῶν τὴν ἄνωθεν ἀφιέρωσιν βεβαιοῖ.

Δημήτριος, υἱός τοῦ Διαμαντῆ, ὁμολογῶν τὴν ἄνωθεν ἀφιέρωσιν βεβαιοῖ».

«Ἐν φύλλῳ 1β «Ὁ Ἴμβρου ἐχειροτονήθη ἱερεὺς παρὰ τοῦ κὺρ Ἱερισσοῦ Ἰγνατίου παρόντος καὶ τοῦ παπᾶ Ναθαναὴλ εἰς τὸ Ἁγιοπαυλίτικον κονάκι. Ἔτζι λέγει ὁ παπᾶ Δαβίδ».

2. (φύλ. 4. 0. 36×0, 11). Ἡ διαθήκη τοῦ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ ἐν ἀντιγράφῳ.

Ἐν φύλλῳ 2β «Ἡ παροῦσα διαθήκη ἐγράφη καὶ ὑπεγράφη τῇ ἰδίᾳ ἐμῇ χειρὶ Βαρθολομαίου ἱερομονάχου τοῦ Ἰμβρίου.

Ἐν τῇ τοῦ Κουτλουμουσίου
τῇ 13 Νοεμ. 1850»

Καὶ ἐν φύλλῳ 4α «Ἐγὼ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ 1850 Νοεμ. 15».

Ἄξια ἀναγραφῆς εἶναι ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν συγγενῶν του, εἰς οὓς ἀφίνει κληροδοτήματα.

«500 γρόσια τῷ ἀδελφῷ Κυριάκῳ.
150 » τῷ ἀνεψιῷ Διαμαντῇ υἱῷ Ἀθανασίου.
150 » τῇ Παρασκευῇ θυγατρὶ τοῦ αὐτοῦ.
150 » τῇ Μαρίᾳ θυγατρὶ τοῦ αὐτοῦ.
200 » τῇ Μαρίᾳ θυγατρὶ Κυριάκου, ἥτις ἔχει καὶ τέκνα.
350 » τῷ λογιωτάτῳ Γεωργίῳ Κ. Στέκα ἀνεψιῷ μου ἔχοντι οἰκογένειαν».

3. (φύλ. 2. 0,28×0,20) «Ἐντιμότατοι ἐπίτροποι τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς σχολῆς τοῦ Φλαγγίες».

Ἀρχ. «Ἓξ ἡμέρας σχεδὸν ἀπερχόμενος εἰς αὐτὴν τὴν σχολὴν καὶ ἀκροαζόμενος τὰ παραδιδόμενα ἑλληνικὰ μαθήματα τῶν εἰς τέσσαρας κλάσεις διῃρημένων μαθητῶν παρετήρησα εἰς τὸν τρόπον μάλιστα τῆς παραδόσεως αἰτίας τινάς, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν βραδύνουσι τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν. Ὅθεν κατὰ τὴν αἴτησίν σας ἰδοὺ ἐκθέτω ἐνταῦθα τὴν γνώμην μου περὶ τῆς εἰς τὸ κρεῖττον μεταρρυθμίσεως τοῦ πράγματος».

Ἐπιφέρει ἀξίας προσοχῆς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὰ διορθωτέα ἐν τῇ σχολῇ.

Ἐν φύλλῳ 2α «Ἐν Βενετίᾳ τῇ 5 Μαρτίου 1827.
Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

4. (φύλ. 1.0,31×0,22). Ἡ διαθήκη τοῦ Ἰωάννου Φωκᾶ φέρουσα χρονολογίαν «ͅαωιγ Μαρτίου α΄».

5. (φύλ. 2.0,31×0,21). «Ἀφορισμὸς τῶν Ἰβηριτῶν».

Ἀρχ. «Τὸ παρὸν ἴσον τοῦ Πατριαρχικοῦ καί . . . ἀφοριστικοῦ γράμματος ἀντεγράφη ἀπαραλλάκτως τῷ πρωτοτύπῳ τοῦ Βατοπαιδίου κατὰ τὸ ͅαψηβ΄ σωτήριον ἔτος τῇ κ΄ τοῦ ἀπριλίου μηνός, ἐν τῇ ἱερᾷ βασιλικῇ τε καὶ πατριαρχικῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων παρ᾽ ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς αὐτῆς ἀρχιμανδρίτου Παϊσίου Μανοβάρδα, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, εἰς χρῆσιν ἐμαυτοῦ καὶ τῶν φίλων».

Ἐν φύλλῳ 2α. «Ὅθεν εἰς βεβαίωσιν τοῦ κοινοβίου τῆς αὐτῆς σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου καὶ τὸ παρὸν συνοδικὸν ἐγένετο σιγιλλιῶδες γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῇ σεβασμίᾳ ταύτῃ καὶ βασιλικῇ μονῇ ἐν ἔτει ͵ζπδ΄».

Ἐν φύλλῳ 2β «Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινου-

πόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης καὶ αἱ λοιπαὶ ὑπογραφαί».

6. (φύλ. 1.0,57×0,54). «Παναγιώτατε, θειότατε καὶ εὐεργετικώτατε ἡμῶν αὐθέντα καὶ δέσποτα καὶ οἰκουμενικὲ πατριάρχα».

Ἄρχ. «Γνωρίζομεν βέβαια ὅτι ἐπεβαρύναμεν τὰς ἡμετέρας ἀκοὰς μὲ τὰς συνεχεῖς ἡμῶν ἀναφοράς».

Μεταξὺ τῶν ὑπογραψάντων «ὁ κοινὸς διδάσκαλος τῆς Ἴμβρου Βαρθολομαῖος Ἱερομόναχος».

7. (φύλ. 8.0,23×0,16). Συγχωρητήριος ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Σωφρονίου πρὸς τὸν μοναχὸν τοῦ ἁγίου Ὄρους Σωφρόνιον.

Ἐν φύλλῳ 5β «Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1783 Μαΐου 14».

8. (φύλ. 2.0,29×0,20) «Τὸ σῶμα τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων πρὸς τὴν πανένδοξον Βουλήν».

Ἄρχ. «Τὸ σῶμα τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων δίδει εἰς τὴν πανένδοξον Βουλήν, τῆς ὁποίας δὲν ἀγνοεῖ τὴν φρόνησιν, αἰτίαν νὰ ἐκπληρώσῃ δύο μεγάλα χρέη».

Ἐν φύλλῳ ιβ´ «Αὗται εἶναι αἱ ἰδέαι καὶ ὁ σκοπός, τὰ ὁποῖα προβάλλει τὸ ἀναφερόμενον σῶμα εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐπιταγὴν τῆς πανενδόξου Βουλῆς. 1806 Αὐγούστου ια´.

Ἡ Βουλὴ ἀναγνώσασα τὴν ἀναφορὰν τοῦ σώματος τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τὴν ἐπεκύρωσε, ἐδέχθη ὅσα ἐμπεριέχονται εἰς αὐτὴν καὶ διορίζει τὸν ἐξ ἀπορρήτων τῆς πολιτείας νὰ τὴν τυπώσῃ καὶ νὰ τὴν βάλῃ τὸ γρηγορώτερον εἰς πρᾶξιν.

Ἀντώνιος Ἀγοραστοῦ ἀντιπρόεδρος

Ὁ ἐξ ἀπορρήτων τῆς πολιτείας

Σπυρίδων Βαταλλίας».

«Ἀπὸ ἴσον ἀπαράλλακτον».

Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, ὅστις καὶ ζῶν καὶ μετὰ θάνατον διὰ τῆς διαθήκης του συνείργησε εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς πατρίδος προτείνει τὸ ἐν Κερκύρᾳ σῶμα τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων πρὸς τὴν Βουλήν, νὰ ἀνεγερθῇ ἐν Κερκύρᾳ μνημεῖον, τὸ σχέδιον τοῦ ὁποίου νὰ ἀνατεθῇ εἰς δύο νέους ἐν Ἰταλίᾳ σπουδάσαντας, τὸν Δημήτριον Πιέρη καὶ τὸν Παῦλον Προσελένδη. Τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ μνημείου τούτου νὰ γίνωσιν πανηγυρικῶς, νὰ ἀνατεθῇ δὲ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξύδην νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν κατάλληλον λόγον κατ᾽ αὐτά.

9. (φύλ. 1.0,17×0,22).

α΄ φύλ. 1α. Πιστοποιητικὸν τοῦ Εὐστρατίου Χαραλαμπίδη μαθητοῦ τῆς ἐν Βενετίᾳ σχολῆς καὶ ἱεροδιακόνου.

Ἐν τέλει (φύλ. 1α) «Ἐν Βενετίᾳ τῇ 15/27 Αὐγούστου 1827.

Οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας καὶ πρόκριτοι τῆς ἐν Βενετίᾳ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἀδελφότητος».

β΄ φύλ. 1β. Πιστοποιητικὸν τοῦ πανοσιολογιωτάτου κυρίου Θεοδώρου Καρύδη Κερκυραίου τὴν πατρίδα διατελέσαντος διδασκάλου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ Φλαγγινικῇ σχολῇ καὶ ἐφημερίου ἐν ταὐτῷ τῆς ἐν Βενετίᾳ τῶν ὀρθοδόξων ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἐν τέλει (φύλ. 1β) «Ἐν Βενετίᾳ τῇ 1ῃ Νοεμβρίου 1827».

Β΄. Ἐπιστολαί.

1. (φύλ. 2.0,30×0,21) «Καὶ αὖθις τὴν ὁσιότητά σου ἀδελφικῶς κατασπάζομαι».

Ἀρχ. «Σήμερον ἔλαβον τὸ ἀδελφικόν σου καὶ εἶδον τὰ ἐν αὐτῷ».

Ἐν φύλ. 1β «͵αωιδ΄ Ὀκτωβρίου β

Ὁ αὐτάδελφος καὶ γέρωντάς σου

Βαρθολομαῖος».

2. (φύλ. 1.0,32×0,22) «Ἀδελφικῶς κατασπάζομαι».

Ἀρχ. «Εἰς μεγάλην ἀπορίαν καὶ θλίψιν ἤμην, διότι δὲν ἔλαβον γράμμα σας».

Ἐν φύλ. 1α «͵αωιε΄ Αὐγούστου κδ΄

Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ Βαρθολομαῖος».

3. (φύλ. 1.0,35×0,24). «Ἀδελφικῶς κατασπάζομαι».

«Ἀρχ. «Δύο φοραῖς σᾶς ἔγραψα ἀπὸ τὸν Αὔγουστον ἀκόμη».

Ἐν φύλ. 1β «͵αωιστ΄ Φεβρουαρίου στ΄

Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτάδελφος

Βαρθολομαῖος».

4. (φύλ. 1.0,28×0,18) «Καὶ αὖθις ἀδελφικῶς κατασπάζομαι».

Ἀρχ. «Σήμερον ἔλαβον ἀσμενέστατα τὸ ἀπὸ α΄ Ἰνδίκτου ἀδελφικόν σας».

Ἐν φύλ. ιβ΄ «Ἐν Θεσσαλονίκῃ ͵αωιη΄ Σεπτεμβρίου κζ΄

Βαρθολομαῖος»

5. (φύλ. 1.0,24×0,19). «Τὴν εὐγενίαν σας εἰλικρινῶς κατασπαζόμενος ὡς εἰκὸς προσκυνῶ».

«Βενετία τῇ . . . . 1828»

Ἀρχ. «Δύο τίμιά σας ἔλαβον τὸ μὲν τὴν μεγάλην ἑβδομάδα, τῇ 17 Φεβρουαρίου, γεγραμμένον».

Ἐν φύλ. 1α΄ «Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

Ἐν φύλ. 1β΄ «Τῷ εὐγενεστάτῳ κυρίῳ Γεωργίῳ Χαρίσῃ
εἰς Θεσσαλονίκην».

Ἄνωθεν τῆς ἐπιγραφῆς «Ἀντέγραψα τὰ παρόντα καὶ τὰ ἔστειλα τῇ 6/18 Μαΐου 1828».

6. (φύλ. 1.0,24×0,19). «Φίλτατέ μοι συμπατριῶτα κύριε Κωνσταντῖνε»
«Ἐν Βενετίᾳ τῇ . . . . . . 1828»

Ἀρχ. «Μετὰ δύο σχεδὸν ἔτη μόλις ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ εὑρεθῶ πάλιν μὲ δύο ἀνὰ χεῖρας πολυπόθητά μοι γράμματά σας».

Ἐν φύλ. 1α΄ «Ὁ συμπατριώτης Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

Ἐν φύλ. 1β΄ «Τῷ τιμιωτάτῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Ἀγγέλῳ
εἰς Θεσσαλονίκην»

7. (φύλ. 2.0,25×0,21) «Εὐγενέστατε ἱππεῦ καὶ περισπούδαστε φίλε»
«Βενετία τῇ 13 Νοεμβρίου 1829»

Ἄνωθεν ἔχει γραφῇ «Πρώτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν κύριον Μουστοξύδην».

Ἀρχ. «Τῆς εὐνοϊκῆς σας πρὸς ἐμὲ διαθέσεως καὶ εἰλικρινοῦς ἀγάπης».

Ἐν φύλ. 2α «Σᾶς προσκυνῶ, σᾶς κατασπάζομαι εἰλικρινῶς καὶ μένω εὐμνήμων τῆς γλυκείας σας συναναστροφῆς καὶ τῆς ἀγάπης σας ἐξηρτημένος.
Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

8. (φύλ. 1.0,26×0,21) «Αὐτάδελφε ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε».

Ἀρχ. «Χθὲς παραμονῇ τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ τὸν ἑσπερινόν μοι ἐγχειρίσθη τὸ ἀπὸ 17 Σεπτεμβρίου ἀδελφικόν σου».

Ἐν φύλ. 1α «Ἐν Βενετίᾳ τῇ κστ΄ Ὀκτωβρίου.
Ὁ αὐτάδελφός σας Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

Ἐν φύλ. 1β «Πανσέβαστοι πατέρες καὶ ἀδελφοί».

Ἀρχ. «Τὸ ἀπὸ 18 Μαρτίου σεβάσμιόν σας μόλις ἔλαβον παρ᾽ ἐλπίδα κατὰ τὴν 13 τοῦ Ἰουνίου».

Ἐν τέλει «Ἐν Βενετίᾳ τῇ κστ΄ Ὀκτωβρίου 1830.
Ὁ ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς Β. Κ.».

9. (φύλ.1.0,28×0,19). «Τὴν εὐγενίαν σας εἰλικρινῶς κατασπάζομαι».

Ἀρχ. «Τὰ ἀπὸ τοὺς παρελθόντας Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον τίμιά σας ἔλαβον».

Ἐν φύλ. 1α «Τῇ 16/28 Ὀκτωβρίου 1830».
Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

10. (φύλ. 1. 0,28×0,10). «Περιπόθητοί μοι αὐτάδελφοι. Προσφέρετε τὰς ταπεινάς μου προσκυνήσεις εἰς τὸν πανσέβαστόν μοι δεσπότην ἅγιον Ἴμβρου».

Ἀρχ. «Ἀποκρινόμενος εἰς τὸ γράμμα τοῦ Δοσιθέου γεγραμμένον μὲν εἰς τὸ μοναστήριόν μας».

Ἐν φύλ. 1α «Ἐν Βενετίᾳ τῇ λ΄ Ὀκτωβρίου 1830

Ὁ αὐτάδελφος Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός».

11. (φύλ. 8. 0,24×0,17). «Τὴν ὑμετέραν σοφωτάτην σεβασμιωτάτην τε καὶ προσκυνητήν μοι πανοσιότητα ταπεινῶς προσκυνῶν υἱικῇ διαθέσει ἀκορέστως κατασπάζομαι».

Ἀρχ. «Τὸ μὲν πρὸς αὐτήν, καὶ ὡς πατέρα πνευματικὸν καὶ ὡς σοφώτατον διδάσκαλον, χρέος ἐμοὶ χρεῶν ἁπάντων δικαιότατον».

Ἐν φύλ. 4β «Τῆς ὑμετέρας σοφωτάτης πανσεβάστου τε καὶ προσκυνητῆς μοι πανοσιότητος μαθητὴς εὐγνώμων, ὅλος τε ἐκκρεμὴς τὴν ἀγάπην καὶ εἰς τὰς ἐπιταγὰς ἑτοιμότατος ὁ ἐξ Ἴμβρου καὶ ἐν Ἴμβρῳ

Βαρθ.».

Ἐν φύλλῳ 8β δι᾽ ἄλλης χειρὸς «Τῇ 17 Ὀκτωβρίου 1793 τὸ πρῶτον μετέβη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου ἐν Ἄθῳ ὁ ἐν ἱερομονάχοις διαπρεπὴς Βαρθολομαῖος ὁ Ἴμβριος».

12. Τετράδιον ἐκ φύλλων 15 (0,21×0,16) περιέχον τὰς ἀκολούθους ἐπιστολάς.

α΄ φύλ, 1α—1β. Ἀρχ. «Ἡ ἀξιόχρεως πρὸς τοὺς εὐεργέτας ἀντάμειψις καὶ τῆς χάριτος ἡ ἀντίδοσις»

β΄ φύλ. 1β—2α «Σεβασμιώτατε πάτερ»

Ἀρχ. Ἐμφανιζόμενος διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν».

γ΄. φύλ. 2β. «Εὐγενέστατε ἄρχον».

Ἀρχ. Ἡ προλαβοῦσα πρὸς ἐμὲ γενναία εὐεργεσία σας».

δ΄. φύλ. 3α «Ἱερολογιώτατε».

Ἀρχ. «Τὴν ἰδιόγραφόν σας σημείωσιν περὶ τοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ».

ε΄. φύλ. 3β «Σεβαστέ μοι θεῖε»

Ἀρχ. «Ἡ μὲν ἀνατολὴ τῆς σημερινῆς ἡμέρας σκυθρωπάζει φυσικῶς» Ἐν τέλει «Π. Ι.»

στ΄. φύλ. 4α—4β «Περισπούδαστε καὶ περιπόθητε φίλε».

«23/4 Ἰανουαρίου»

Ἀρχ. «Πρό ἡμερῶν ὀλίγων φθάσασαι ἐνταῦθα ἐφημερίδες ἑλληνικαὶ μᾶς ἀνήγγειλαν».

ζ΄. φύλ. 5α—6α «Τιμαλφέστατε καὶ περισπούδαστε φίλε»

«Τῇ 16/28 Φεβρ. 1830».

Ἀρχ. «Κλινήρης ἤμην ἀπὸ ἀσθένειαν πολυήμερον».

η'. φύλ. 6α—7α «Περισπούδαστε φίλε! Τῇ 31 Μαρτίου 1830»

Ἀρχ. «Εἰς τὴν ἐντεῦθεν ἀναχώρησιν τῆς οἰκογενείας σας».

θ' φύλ. 8α—9α «Σεβαστὲ καὶ προσκυνητέ μοι Δέσποτα».

Ἄνωθεν «Πρὸς τὸν ἅγιον Ἴμβρου».

Ἀρχ. «Διπλῆς χαρᾶς μοι ἔγεινε πρόξενος ἡ ἀπὸ τῆς ϐ' μηνὸς Δεκεμβρίου τοῦ ͵αωκθ' γραφεῖσα».

Ἐν τέλει «Τῆς πανσεβάστου μοι πανιερότητός της

τέκνον ἐν Κυρίῳ εὐπειθὲς καὶ τοῦ ἐνθέου

ζήλου της κῆρυξ Β. Κ.».

«Τῇ 17/29 Ἀπριλίου 1830»

ι'. φύλ. 10α—11α «Παναγιώτατε δέσποτα».

Ἀρχ. «Δὲν σᾶς λανθάνει βέβαια ὅτι ἡ γνωστὴ τοῖς πᾶσι τυπογραφία».

ια'. φύλ. 12α—14β «Περισπούδαστε φίλε».

Ἀρχ. «Πόσον εὔφραναν τὴν ψυχήν μου τὰ πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν διὰ μιᾶς γραφέντα μοι».

13 φύλ. 1 (0,32×0,22).

α'. φύλ. 1α «Τὴν ὑμετέραν θεοφρούρητον καὶ σεβασμιωτάτην ἡμῖν Πανιερότητα ταπεινότατα προσκυνοῦντες τὴν χαριτόβρυτον αὐτῆς δεξιὰν εἰλικρινέσι κατασπαζόμεθα χείλεσιν».

Ἀρχ. «Τὰ χρέη τὰ ὑπέρμετρα καὶ αἱ καθ' ἑκάστην περιστάσεις, ὁποῦ συμβαίνουσιν ἡμῖν».

Ἐν φύλ. 1α «͵αωα' Ἰουνίου ιστ'».

«Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ καὶ δοῦλοι ὑποκλινεῖς.

Οἱ ἐπίτροποι τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς τε καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου, προηγούμενος Διονύσιος μοναχός τε Πανάρετος καὶ οἱ σὺν ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφοί.

Τῷ πανιερωτάτῳ θεοδοξάστῳ τε καὶ θεοπροβλήτῳ ἁγίῳ Μηθύμνης κυρίῳ Διονυσίῳ, τῷ πανσεβάστῳ ἡμῖν πατρὶ καὶ δεσπότῃ».

β' φύλ. 1β «Πιτάκιον».

Ἀρχ. «Τιμιώτατε, χρησιμώτατε καὶ ἡμέτερον κατὰ πνεῦμα τέκνον ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὸν καὶ τριπόθητον».

Ἐν τέλει «͵αωα' Ἰουνίου ιδ' τῆς ὑμετέρας τιμιότητος ἱκέται διάπυροι πρὸς Κύριον.

Οἱ ἐπίτροποι τῆς ἱερᾶς μονῆς Κουτλουμουσίου».

14. (φύλ. 1. 0,24×0,18). «Τὴν ὑμετέραν πανοσιολογιότητα ἀδελφικῶς κατασπαζόμεθα».

Ἀρχ. «Δεόμενοι τοῦ ἐν δόξῃ μεταμορφωθέντος Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Ἐν φύλ. 1β «αωγ΄ ἰουλίου ιζ΄»

«Ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς Κουτλουμουσίου Γρηγόριος καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί».

15. (φύλ. 1 0.21×0,16) «Τὴν περιπόθητον ἡμῖν αὐτῆς πανοσιολογιότητα ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ ἀσπαζόμενοι ἥδιστα προσαγορεύομεν».

Ἀρχ. «Τὸ διάστημα τοῦ τόπου καὶ ἡ ἀργοπορία τῶν πρὸς ἡμᾶς γραμμάτων της».

Ἐν φύλ. 1α «1830 Μαρτίου 18 Ἅγιον Ὄρος.

ἅπαντες οἱ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ἀσκούμενοι πατέρες».

Ἐν φύλ. 1β «Τῷ πανοσιωτάτῳ ἁγίῳ διδασκάλῳ κυρίῳ κῦρ Βαρθολομαίῳ Κουτλουμουσιανῷ, τῷ διατρίβοντι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, τῷ ἐν Χριστῷ ἡμῖν ἀγαπητῷ ἀδελφῷ καὶ περιποθήτῳ ἀσπασίως.

εἰς Βενετίαν»

16. (φύλ. 2. 0,25×0,20). «Σεβασμιώτατέ μοι καὶ σοφώτατε καθηγητά».

Ἀρχ. Τὰς τῆς ὑμετέρας σοφολογιότητος προσρήσεις καὶ ἐπευχὰς παρὰ τοῦ σεβασμίου πατρὸς ὑπτίαις χερσὶν ὑποδεξάμενος».

Ἐν φύλ. 1α «Θεσσαλονίκη ιη΄ ἰουνίου αωκστ΄

Ὁ ταπεινὸς καὶ εὐγνώμων μαθητὴς

Ἰωάννης Χαρισιάδης».

Ἐν φύλλῳ 1β—2α ποίημα φέρον ἐπιγραφὴν «Τοῖς ἐν Βερόνης συνόδῳ χριστιανικοῖς μονάρχαις».

Ἐν φύλ. 2β «Τῷ σεβασμιωτάτῳ μοι διδασκάλῳ

κυρίῳ Βαρθολομαίῳ.

Εἰς Μασσαλίαν».

17 (φύλ. 1, 0, 28X0,19) «Μακαριώτατε, θειότατε καὶ προσκυνητὲ ἡμῖν Πατριάρχα».

Ἀρχ. «Τὴν ἀπὸ β΄ Ὀκτωβρίου τοῦ λήξαντος αωκστ΄ ἔτους γεγραμμένην σεβαστὴν καὶ εὐχετικὴν πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολὴν τῆς Μακαριότητός σας ἐλάβομεν».

Ἐν φύλλῳ 1β «Ἐνετίῃσι αωκζ΄ Μαρτίου α΄

Οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας καὶ πρόκριτοι τῆς Ἐνετίῃσι τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἀδελφότητος.

Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ θειοτάτῳ πάπᾳ καὶ πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας

κυρίῳ κυρίῳ Θεοφίλῳ, τῷ πανσεβάστῳ ἡμῖν πατρὶ καὶ δεσπότῃ».

18. (φύλ. 0,30X0,19) «Ἐξοχώτατε καὶ φιλογενέστατε Κόμης».

Ἀρχ. «Καὶ αἱ προλαβοῦσαι πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ ὁμογενεῖς εὐεργεσίαι σου δὲν ἦσαν εὐκαταφρόνητοι».

Ἐν φύλ, 1α «Ἐν Βενετίᾳ τῇ 30 Ἰουλίου 1827.

Οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας καὶ δι' αὐτῶν πᾶσα ἡ τῶν ἐν Βενετίᾳ ὀρθοδόξων χριστιανῶν ἀδελφότης».

Ἐν φύλ. 1β «A son Excelence.

Monsieur le compte George Mocenigo conseiller privé de sa Magesté l' empereur de toutes des Russies et roi de Pologne, chevalier grande croix de plusieurs ordres e. c. e. c. e. c,»

19. (φύλ. 1. 0,31X0,21).

α' φυλ. 1α «Τὴν ὑμετέραν θεοπρόβλητον εὐεργετικήν τε ἡμῖν καὶ ἐν Χριστῷ σεβασμίαν πανιερότητα ταπεινοφρόνως προσκυνοῦντες εὐλαβῶς ἀσπαζόμεθα τὴν πανίερον καὶ χαριτόβρυτον αὐτῆς δεξιάν».

Ἀρχ. «Ἐγνώσθη ἡμῖν, πανιερώτατε ἡμῶν δέσποτα, τὰ πρὸ ὀλίγου ἀνεγερθέντα σκάνδαλα».

Ἐν φύλλῳ 1α «Τῆς ὑμετέρας θεοπροβλήτου καὶ εὐεργετικῆς ἡμῖν Πανιερότητος υἱοὶ ἐν Χριστῷ καὶ δοῦλοι ὑποκλινεῖς.
Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ μητροπολίτῃ ἁγίῳ Σερρῶν κυρίῳ κυρίῳ Κωνσταντίῳ, τῷ ἐν Χριστῷ ἡμῖν σεβασμιωτάτῳ πατρὶ καὶ δεσπότῃ καὶ τοῖς δεομένοις διαπύρῳ ἀντιλήπτορι καὶ προστάτῃ τῶν ἱερῶν, προσκυνητῶς»!

β' φύλ 1β «Τὴν ὑμετέραν φιλόχριστον καὶ εὐεργετικὴν ἡμῖν εὐγένειαν ὁλοψύχως εὐχόμενοι ἀπὸ καρδίας εὐλογοῦμεν πανοικὶ καὶ ἥδιστα προσαγορεύομεν».

Ἀρχ. «Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν διὰ τῶν εὐπαρρησιάστων δεήσεων τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου».

Ἐν φύλ. 1β «Τῆς ἡμετέρας φιλαγάθου καὶ εὐεργετικῆς ἡμῖν εὐγενείας εὐχέτης διάπυρος πρὸς Κύριον.

Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ ἀνδρὶ κυρίῳ κῦρ Δημητρίῳ Ἀθανασίῳ, τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, ἐν Χριστῷ ἡμῖν υἱῷ ἀξιοποθήτῳ καὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μονῆς εὐεργετικωτάτῳ ἐπιτρόπῳ εὐχετικῶς. Εἰς Σέρρας».

20. (φύλ. 1. 0,32X0,22) «Παναγιώτατε δέσποτα».

Ἀρχ. Ἐμφανιζόμενοι διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν ταπεινοῦ γράμματος ἔμπροσθεν τῆς πανσεβάστου ἡμῖν Παναγιότητος».

Ἐν φύλ. 1β «Ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦντες ἐδαφιαίως τὴν ὑμετέραν Πα-

ναγιότητα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ αὐτὴν ἁγίαν καὶ ἱερὰν Σύνοδον μένομεν αὐτοῦ τέκνα ἐν Κυρίῳ πειθήνια καὶ δοῦλοι ὑποκλινεῖς.

Ἐν Ἴμβρῳ τῇ 18 Νοεμβρίου 1837

Ἅπαντες οἱ τῶν ἓξ χωρίων τῆς νήσου ταύτης προϊστάμενοι».

21. (φύλ. 1. 0,32Χ0,22). «Παναγιώτατε δέσποτα».

Ἀρχ. «Μὲ τὸ προσῆκον σέβας ἀνεγνώσαμεν καὶ πρώτην καὶ δευτέραν ἐπιστολὴν τῆς ὑμετέρας Παναγιότητος».

Ἐν φύλ. 1β «Τὴν δὲ ὑμετέραν Παναγιότητα προσκυνοῦντες χρεωστικῶς μὲ βαθύτατον σέβας μένομεν αὐτῆς ὑποκλινέστατοι δοῦλοι.

Ἐν Ἴμβρῳ τῇ 20 Νοεμβρίου 1837

Ἅπαντες οἱ τῶν ἓξ χωρίων τῆς νήσου ταύτης προϊστάμενοι».

22. (φύλ. 1. 0,30Χ0,19). «Αὐτάδελφε σεβαστὲ καὶ διδάσκαλε».

Ἀρχ. «Μόλις τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Γεωργίου ἔλαβον τὰ μετὰ μεγάλης ἀνυπομονησίας προσδοκώμενα γράμματά σας».

Ἐν φύλ. 1β «Τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1841

Ὁ εἰς τὰς προσταγάς σας ἑτοιμότατος αὐτάδελφος»

23. (φύλ. 1. 0,31Χ0,21). «Εὐγενέστατε κόμη καὶ φίλε περισπούδαστε».

Ἀρχ. «Ἡ εὐνοϊκὴ διάθεσις τὴν ὁποίαν ἔδειξας ἀπ' ἀρχῆς πρὸς ἐμὲ ὑπὸ τῆς ἐμφύτου σου καλοκαγαθίας κινούμενος .

Ἐν φύλ. 1α «Τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1832».

24. (φύλ. 1. 0,24Χ0,22) «Εὐγενέστατε ἄρχον»

Ἀρχ. «Ἀδύνατον εἶναι, στοχάζομαι, εἰς γενετὴν φύσιν νὰ δυνηθῇ τις ἕως τέλους νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀλλεπαλλήλους τῆς τύχης μεταβολάς».

25. (φύλ. 2. 0,25Χ0,21). «Εἰς Βενετίαν. Τιμιωτάτη κυρία Ἀννέτα εὔχομαί σοι ἐκ ψυχῆς.

Ἐκ Τριεστίου τῇ 11 Ἰουνίου Ε. Π»

Ἀρχ. «Ὁ καλὸς πατήρ σας κύριος Νικόλαος Φράγκος ἐλθὼν κατ' αὐτὰς εἰς ἐμὲ μὲ δάκρυα χαρᾶς μοῦ ἐκοίνωσε»

Ἐν φύλ. 1α «Ὁ πρὸς Θεὸν εὐχέτης σου

Ἀρχιμανδρίτης Μισαὴλ Ἀποστολίδης»

Ἐν φύλ. 2β «Τῇ εὐγενεστάτῃ κόρῃ Ἀννέτα Νικολάου Φράγκου Εἰς Βενετίαν».

26 (φύλ. 1. 0,24Χ0,18). «Παρίσια τῇ 25 7βρίου 1832

Πρὸς τὸν κύριον Ἰακουμῆν Πολυζώη εἰς Βενετίαν».

Ἀρχ. «Πόνος καρδιακὸς μὲ παρακινεῖ ἀκριβέ, μου ἐξάδελφε, νὰ λάβω τὸ κονδύλι εἰς χεῖρας».

Ἐν φύλ. 1α «Ὁ πάντοτε ἴδια ἀγαπῶν σε καὶ τιμῶν σε ἐξάδελφος
Δ. Καπούδης»

Ἐν φύλ. 1β «Al Sig. Sig. Giacomo Poliso
in Venezia».

27. (φύλ. 1. 0,22X0,17) «Παμφιλτάτη μου μῆτερ
1824 Νοεμβρ 25».

Ἀρχ. Ἡ τῶν ἑορτῶν ἁπασῶν κατ' ἔτος περίοδος».

Ἐν φύλ. 1α «ἰδιαιτέρως δὲ ἐμοῦ τοῦ φιλτάτου σου καὶ εὐγνώμονος υἱοῦ
Δημητρίου Χαρίση».

28. (φύλ. 10. 0,25X0,18). «Ἐπιστολαὶ τοῦ σοφοῦ Μακαρίου Πατμίου διδασκάλου»

29. (φύλ. 71. 0,21X0,17). Ἀκέφαλον περιέχον ἐπιστολὰς ἠριθμημένας διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου η'—ρλα'. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔχουσιν ἐκπέσει φύλλα τινά.

30. (φύλ. 1. 0,28X0,13) «Ἐξοχώτατε»

Ἀρχ. Δὲν ἤθελα τολμήσει βέβαια κατὰ τὴν μικρότητά μου νὰ ἀποτείνω τὸ βλέμμα μέχρι τῆς Α. Ε»

Ἐν φύλ. 1β «Βενετίᾳ 19/31 Ἰουλίου 1829
Ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος δοῦλος
Φίλιππος Χαρτᾶς
A son Eccellence
M le conte J. Capodistrias
President de la Gréce
S. M.»

Γ' Λόγοι.

1. Τρεῖς λόγοι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων ἐν τῇ σχολῇ τῆς Βενετίας.

α' (φύλ. 4. 0,28X0,19). «Τῇ 30ῃ Σεπτεμβρίου 1827».

Ἀρχ. «Ἐντιμότατοι ὁμογενεῖς
Καὶ ἐν ἄλλο πρᾶγμα δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον ὅμοιον μὲ τὸν Θεόν».

Τὸ αὐτὸ φύλλα 2 (0,28X0,19).

β'. (φύλ. 4. 0,28X0,19). «1828 τῇ 4/16 Σεπτεμβρίου»

Ἀρχ. «Κύριοι
Εἶναι πρᾶγμα φανερὸν καὶ καθεὶς τὸ αἰσθάνεται εἰς τὸν ἑαυτόν του».

Τὸ αὐτὸ φύλλα 4 (0,28X0,19).

γ'. (φύλ. 7.0,28Χ0,19) «Τῇ 1/13 Σεπτεμβρίου 1829».

Ἀρχ. «Κύριοι

Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος ὁμοίως καὶ πᾶσα πρᾶξις προαιρετικὴ τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται ὅτι ἀποβλέπει εἰς ἓν τέλος ἀγαθόν».

2. Τετράδιον ἐκ φύλλων 32 (0,24Χ0,17) περιέχον.

α'. (φύλ. 1α—11β) «Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται εὑρήκαμεν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ.

Μεγάλη βέβαια ἐστάθη ἡ χαρὰ εἰς τὸν ἡμίθεον ἐκεῖνον Ἀρχιμήδην νὰ λύσῃ παρ' ἐλπίδα τὸ ζήτημα».

β' (φύλ. 12α—21β) «Λόγος περὶ μαθήσεως.

Τί ἀναγκαιότερον τῆς μαθήσεως ; Τί ὠφελιμώτερον τῆς σοφίας;»

γ'. (φύλ. 22α—32α) «Τέκνον ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι.

Εὐτυχὴς ἐγώ, εὐτυχής, διατὶ τέλος πάντων ἄρχισα νὰ δεικνύω σημεῖα εὐχαριστίας τοῦ πρὸς ὑμᾶς χρέους μου .

δ' (φύλ. 32α—32β) «Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου οὐκ ἔστι ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

Ὅπου καὶ ἂν γυρίσῃ κανεὶς δὲν βλέπει ἄλλο παρὰ ἄκραν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ». Μένει κολοβόν.

3. Τετράδιον ἐκ φύλλων 23 (0,23Χ0,18) περιέχον:

α' (φύλ. 1α —9β). «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών.

Γρηγορεῖτε ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν, οὐδὲ τὴν ὥραν, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται».

Πολλαῖς εἶναι ἡ τέχναις καὶ μηχαναῖς, ὁποῦ ἠξεύρουν οἱ πονηροί».

β' (φύλ. 10α—12β). «Τὴν εἰρήνην δὸς ἡμῖν, Υἱὲ Θεοῦ· ἄλλον γὰρ ἐκτός σου Θεόν οὐ γινώσκομεν. Τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν ὅτι Θεὸς ζώντων καί τῶν νεκρῶν ὑπάρχεις.

Τὸ μὲν χρέος (πανιερώτατε δέσποτα, αἰδεσιμώτατοι ἱερεῖς, ἐντιμότατοι κληρικοὶ καὶ ἅπας ὁ τοῦ Κυρίου λαὸς περιούσιος) τὸ μὲν χρέος λέγω τῆς μεγάλης εὐλαβείας».

γ' (φύλ. 13α—14β). «Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐπληρώθη ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἐπιγνώσει ὑμνοῦντάς σε, ἦλθες, ἐφάνης τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον.

Τίς ἡ παροῦσα λαμπροφορία, πανιερώτατε δέσποτα, τὶς ἡ τοσαύτη φαιδρότης καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἀγαλλίασις, ἄνδρες φιλέορτοι καὶ φιλόχριστοι».

δ' (φύλ. 15α —20α) Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών.

Όπου καὶ ἂν γυρίσῃ τινὰς τὰ ὀμμάτιά του ἄλλο δὲν βλέπει πάρεξ μίαν εὐταξίαν καὶ κοσμιότητα»

ε΄ (φύλ. 20β—23β) «Πάντοτε μέν, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἔχομεν χρέος νὰ κηρύττωμεν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ».

4. Τετράδιον ἐκ φύλλων 23 (0,22Χ0,16) περιέχον.

α΄ (φύλ. 1α—9α) «Λέγω ὑμῖν κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἢ ἐκεῖνος.

Συχνὰ συνειθίζει ἡ θεία καὶ ἱερὰ Γραφὴ νὰ παρομοιάζῃ τὸν Θεὸν μὲ μίαν πηγὴν ὕδατος ζῶντος».

β΄ (φύλ. 10α—16α). Διδάσκαλε, δὸς ἡμῖν, ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθήσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου

Έως ὁποῦ ἡ κενοδοξία καὶ ἡ φιλοτιμία συγχύζει, ταράττει, φέρνει ἄνω καὶ κάτω κάθε πρᾶγμα».

γ΄ (φύλ. 16α—20β) «Ἔλθετε, φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον καὶ πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα ὑμῖν.

Δίκαιον εἶχεν ἀληθινὰ καὶ ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος λαὸς τῶν ἑβραίων νὰ καυχᾶται πῶς ἠξιώθη νὰ τραφῇ μὲ τὸ γλυκύτατον ἐκεῖνο μάννα».

δ΄ (φύλ. 21α—β). «Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ παιδιόθεν.

Παράδοξον βέβαια, ἀσυνείθιστον καὶ ἄξιον περιεργείας εἶναι τὸ ἐρώτημα, ὁποῦ κάμει σήμερον ὁ Ἰησοῦς Χριστός»

ε΄ (φύλ. 21β—22β). «Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.....

Τί καλὸν δὲν κάμνει, τί δὲν προξενεῖ μία ἀδελφική, μία ἀληθινὴ καὶ τελεία ἀγάπη».

5. Τετράδιον ἐκ φύλλων 28 (0,29Χ0,20) περιέχον.

α΄ (φύλ. 1α—3β). «Μακάριος ἄνθρωπος, ὃν ἂν παιδεύσῃς, Κύριε.

Μία εἶναι, μία λέγω καὶ μόνη εἶναι ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀληθὴς εὐτυχία».

β΄ (φύλ. 4α—7β). «Νόμον ἔδωκεν.

Τρία χρέη ἔχει ὁ ἄνθρωπος φυσικά, ἕνα πρὸς τὸν Θεόν, ἄλλο πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ τρίτον πρὸς τὸν πλησίον».

γ΄ (φύλ 8α—11β). Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλὰς λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Όποιος χρεωστεῖ πρέπει νὰ πληρώσῃ, λέγει ὁ κοινὸς λόγος

δ΄ (φύλ. 12α—16α). «Ἔλθετε, φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον καὶ πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα ὑμῖν.

Ταῦτα εἶναι τὰ λόγια, ἀδελφοὶ χριστιανοί, μὲ τὰ ὁποῖα συγκαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς εὐωχίαν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ»

ε΄ (φύλ. 16α—19β) «Ἐπιστρέψατε πρός με, λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων, καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων.

Ἔφθασε πάλιν, χριστιανοί, ὁ καιρὸς τῆς ἁγίας νηστείας».

στ΄ (φύλ. 20α—22α). «Κύριε ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου.

Ταῦτα εἶναι, πανιερώτατε δέσποτα, αἰδεσιμώτατοι ἱερεῖς, ἐντιμότατοι προεστῶτες καὶ δημογέροντες καὶ λοιποὶ πάντες εὐσεβέστατοι ἀκροαταί, ταῦτα, λέγω, εἶναι τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ἐξεφώνησεν ὁ ἅγιος καὶ μέγας τοῦ Θεοῦ προφήτης Δαβίδ«.

ζ΄ (φύλ. 22β—27α). »Ὁρᾶτε καὶ τὰ σάββατά μου φυλάξασθε.

Δὲν εἶναι πρᾶγμα, χριστιανοί, τόσον γνωστόν, τόσον συνειθισμένον ἀναμεταξύ μας καὶ εἰς μεγάλους καὶ μικρούς

η΄ (φύλ 27β - 28β). «Ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ ἑπτὰ μυστήρια τῆς ἐκκλησίας διωρισμένη ἀπὸ τὸν ἴδιον Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων».

6. Τετράδιον ἐκ φύλλων 26 (0,17Χ0,11) περιέχον.

α΄. (φυλ. 1α—10β) «Ὡσαννὰ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

Ὅταν ἐγὼ βλέπω τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν νὰ ἐκβαίνῃ σήμερον».

β΄ (φύλ. 11α—17α). «Ὅταν τὸν κόσμον κερδίσωμεν, τότε τάφῳ οἰκήσωμεν.

Ἰδοῦ ποῖον εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἰδοὺ ποῦ ἔχουν νὰ καταντήσουν ὅλα τὰ κινήματα».

γ΄ (φύλ. 17β—24β). «Πάντοτε μέν, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἔχομεν χρέος νὰ κηρύττωμεν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ».

7. (φύλ 16. 0,17Χ0,11). «Λογίδριον εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων.

Λαμπρὰ μὲν καὶ ἐπιφανὴς ἐστάθη ἡ ἀπερασμένη ἑορτὴ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως».

8 (φύλ. 8. 0,16Χ0,11). «Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν θανάτῳ θάνατον πατήσας καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωὴν χαρισάμενος.

Παρῆλθον αἱ σκιαὶ καὶ τὰ αἰνίγματα, πανιερώτατε δέσποτα, ἀπέρασαν οἱ τύποι».

9. (φύλ. 7. 0,18Χ0, 12) «Πάντοτε μέν, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἔχομεν χρέος νὰ κηρύττωμεν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ».

10. (φυλ. 5. 0,24Χ0,17). «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας.

Ἀγκαλὰ (πανιερώτατε δέσποτα, αἰδεσιμώτατοι ἱερεῖς, ἐντιμότατοι κληρικοὶ καὶ ἅπας ὁ τοῦ Κυρίου περιούσιος λαός), ἀγκαλὰ λέγω καὶ τὸ χρέος μιᾶς ἐξαιρέτου εὐλαβείας».

11. (φύλ. 10. 0,22Χ0,16) «Τὴν μνήμην τῶν ἐγκαινίων ἐπιτελοῦντες, Κύριε, σὲ τὸν τοῦ ἁγιασμοῦ δοτῆρα δοξάζομεν, δεόμενοι ἁγιασθῆναι ἡμῶν τὰ αἰσθητήρια τῶν ψυχῶν τῇ πρεσβείᾳ τῶν ἐνδόξων ἀθλοφόρων, ἀγαθὲ παντοδύναμε.

Πανιερώτατε δέσποτα καὶ ἅπας ὁ τοῦ Κυρίου θεφύλακτος λαός, ἀνίσως ἕνας βασιλεὺς ἤθελεν οἰκοδομήσει κανένα παλάτιον».

12 (φύλ. 10. 0,22Χ0,17).

α΄ (φύλ. 1α—6β) «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὁ πανταχοῦ παρών.

Ὅπου καὶ ἂν γυρίσῃ τινὰς τὰ ὀμμάτιά του, ἄλλο δὲν βλέπει παρὲξ μίαν εὐταξίαν καὶ κοσμιότητα».

β΄. (φύλ 7α—10β). «Ὁ Θεὸς μᾶς παραγγέλλει νὰ μὴν ἐλπίζωμεν τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν ἀπὸ τὴν γῆν ἢ ἀπὸ τὴν προκοπήν μας».

13 (φύλ. 2. 0,26Χ0,20). «Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

Λαμπρὰ μὲν καὶ ἐπιφανὴς ἐστάθη ἡ παρελθοῦσα ἑορτὴ τῶν Χριστοῦ γενεθλίων, ὦ εὐσεβέστατοι ἀκροαταί».

14. (φύλ. 2. 0,28Χ0,18). «Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.

Τίς ἡ παροῦσα λαμπροφορία, θεοσεβεστάτη ὁμήγυρις;

Τίς ἡ τοσαύτη φαιδρότης, ἄνδρες φιλέορτοι καὶ φιλόχριστοι;».

15. (φύλ. 9. 0,30Χ0,21). «Λόγος εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Προκόπιον δεικνύων ὅτι μείζων εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καὶ λαμπρότερος.

Μνημονεύετε τοῦ λόγου, οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν καὶ ὑμᾶς διώξουσι.

Λαμπρὸς ναὶ ὁ οὐρανὸς φαίνεται, οὐ μόνον διὰ τὴν λαμπρότητα τῶν μεγάλων φωστήρων καὶ ἄστρων».

16. (φύλ. 6. 0,31Χ0,22).

α΄ (φύλ. 1α—5β). «Κυριακῇ η΄ Λουκᾶ»

Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ καὶ λῃσταῖς περιέπεσε.

Λουκᾶς, ἀγαπητοί, ὁ ἰατρὸς καὶ εὐαγγελιστὴς καὶ ἀπόστολος, ἡ μεγάλη τῆς ἐκκλησίας σάλπιγξ».

β΄ (φύλ. 6β). «Κυριακῇ η΄ Λουκᾶ.

Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἰεριχὼ καὶ λησταῖς περιέπεσε.

Τὶς ὁ ἄνθρωπος; Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις. Τὶς ἡ Ἱερουσαλήμ; Ὁ παράδεισος. Τὶς ἡ Ἰεριχώ; Ὁ κόσμος».

17. (φύλ. 2. 0,36X0,24). «Λόγος νέου ἀρχιερέως τῇ ἡμέρᾳ τῆς αὐτοῦ χειροτονίας.

Πολυτροπώτατον καὶ ποικιλόμορφον ζῶον κατὰ τὸν ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς τρόπον καὶ εἶναι καὶ λέγεται μόνος ὁ ἄνθρωπος».

18. (φύλ. 7. 0,23X0,18). «Λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἢ ἐκεῖνος.

Συχνὰ συνηθίζει ἡ θεία καὶ ἱερὰ Γραφὴ νὰ παρομοιάζῃ τὸν Θεὸν μὲ μίαν πηγὴν ὕδατος ζῶντος».

19. (φύλ. 4. 0,23X0,17). «Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.

Ὅταν γεννᾶται υἱὸς κανενὸς βασιλέως, ἐκείνη ἡ ἡμέρα εἶναι ἡμέρα χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως εἰς τοὺς γονεῖς».

20. (φύλ. 11. 0,24X0,19).

α' (φύλ. 1α—5β) «Πάντοτε μέν, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἔχομεν χρέος νὰ κηρύττωμεν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ».

β' (φύλ. 5β—9α). «Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀνοίχθησαν, καθὼς μᾶς διηγεῖται ἡ παλαιὰ Γραφή, πανιερώτατε δέσποτα καὶ ἅπας ὁ τοῦ Κυρίου περιούσιος λαός, ἀνοίχθησαν, λέγω, πολλαῖς φοραῖς οἱ οὐρανοί».

γ' (φύλ. 9α—11α). «Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; Τὶς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός;

Μὲ κάθε δίκαιον ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔλεγε τοὺς Ἰουδαίους ἄπιστον γενεὰν καὶ διαστραμμένην».

21. (φύλ. 8. 0,24X0,18).

α' (φύλ. 1α—5β). «Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ λόγος εἰς τὸ σωτήριον πάθος.

Θεέ μου, θεέ μου, ἵνα τί μὲ ἐγκατέλιπες.

Δὲν εἶναι ἄλλο φοβερώτερον (πανιερώτατε δέσποτα, πανοσιώτατοι ἱερομόναχοι, αἰδεσιμώτατοι ἱερεῖς, ἐντιμότατοι κληρικοί, τιμιώτατοι ἄρχοντες καὶ σύμπαντες οἱ παρόντες εὐσεβέστατοι κληρικοί) δὲν εἶναι ἄλλο φοβερώτερον καὶ πλέον φρικῶδες μυστήριον».

β′ (φύλ. 5β—8α) «Δὲν εἶναι ἄλλη ἀναγκαιοτέρα ἀρετὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εὐλογημένοι χριστιανοί, ἀπὸ τὴν μετάνοιαν».

22. (φύλ. 8.0,23X0,18). «Πολλὰ βιβλία ἐγράφησαν περὶ ἀνατροφῆς, διαφόρων εἰδῶν θεωρίας ἐχάραξεν ὁ κάλαμος πολλῶν δικαίως εὐυπολήπτων συγγραφέων».

Ὁ λόγος οὗτος ἔχει μεταφρασθῆ κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ. Ἐντὸς τοῦ τετραδίου εὕρηται καὶ τὸ ἔντυπον γαλλικὸν κείμενον.

23. (φύλ. 23.0,22X0,17).

α′ (φύλ. 4β—5β καὶ 10α—16α). «Πολλὰ βιβλία καὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἐγράφησαν περὶ ἀνατροφῆς, διαφόρων εἰδῶν θεωρίας ἐχάραξεν ὁ κάλαμος πολλῶν δικαίως εὐυπολήπτων συγγραφέων».

β′ (φύλ. 6α—10β). «Περὶ ἀλγεβρικῶν κλασμάτων»,

24. (φύλ. 14.0,21X0,15).

α′ (φύλ. 1α—2α). «Διονυσίου Σολωμοῦ εἰς μίαν ὁποῦ ἐφαρμακώθηκε.

Τὰ τραγούδια μοῦ τἄλεγε ὅλα

Τοῦτο μόνον δὲν θέλεις τὸ πεῖς».

β′ (φύλ. 3α—6α). «Λόγος εἰς τὴν β′ τῆς τετάρτης ἑβδομάδος.

Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

Ἄς ἔλθῃ λοιπόν, ἂς ἔλθῃ εἰς τὸ κριτήριον ἡ ἀχαριστία τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἐγκαλῶ ἔμπροσθέν σας».

25. (φύλ. 8.0,21X0,16). «Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἀείμνηστον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐκφωνηθεὶς ἐν Ὀδησσῷ ὑπὸ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου.

Ἐν γενεᾷ αὐτοῦ ἐδοξάσθη καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ οὐκ ἐξαλειφθήσεται».

Ἔμελλες λοιπόν, παναγιώτατε οἰκουμενικὲ πατριάρχα Γρηγόριε».

26 (φύλ. 8. 0.22X0, 17). «Βίος καὶ πολιτεία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Συμεῶνος καὶ Σάββα, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τῶν ἀοιδίμων κτιτόρων τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου καλουμένης τοῦ Χιλιανδαρίου, οὔσης ἐν τῷ ἁγιονύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος, συγγραφεὶς παρὰ Δομετιανοῦ μοναχοῦ, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα εἰς γλῶσσαν σερβικήν, ἐξ αὐτῆς δὲ μεταγλωττισθεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου....

Οὗτοι οἱ ἅγιοι ὑπῆρχον ἐκ Σερβίας τὸ γένος. Καὶ ὁ μὲν Συμεὼν πατὴρ ἦν τοῦ ἁγίου Σάββα ἔχων σύζυγον Ἄνναν καλουμένην».

27. (φύλ. 8. 0,16X0,11). «Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ καὶ

τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἐπιγνώσει ὑμνοῦντάς σε, ἦλθες, ἐφάνης τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον.

Τίς ἡ παροῦσα λαμπροφορία, πανιερώτατε δέσποτα, τὶς ἡ τοιαύτη φαιδρότης καὶ ὑπερβολικὴ ἀγαλλίασις».

28. (φύλ. 8. 0,19Χ0,15). «Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς, ἐν ἐπιγνώσει ὑμνοῦντάς σε, ἦλθες, ἐφάνης, τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον.

Πάλιν ἑορτὴ καὶ πάλιν πανήγυρις. Πάλιν δεσποτικῆς παρουσίας ἡμέρα καὶ πάλιν εὐφροσύνης μεγάλης ὑπόθεσις».

29. (φύλ. 9. 0,22Χ0,17). «Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Παρθένου.

Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη.

Τίς ἡ παροῦσα λαμπροφορία, πανιερώτατε δέσποτα; Τὶς ἡ τοσαύτη φαιδρότης καὶ ὑπερβολικὴ ἀγαλλίασις, ἄνδρες φιλέορτοι καὶ φιλόχριστοι».

30 (φύλ. 4.0,17Χ0.11). «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθὲ καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης κηλίδος καὶ σῶσον ἀγαθὲ τὰς ψυχὰς ἡμῶν».

Ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

Ὅταν ὁ φιλάνθρωπος Θεός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἦτον ἀκόμη εἰς τοῦτον τὸν κόσμον σωματικῶς».

31 (φύλ. 8.0,18Χ0.11). «Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθὲ καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης κηλίδος καὶ σῶσον ἀγαθὲ τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

Ὅταν ὁ φιλάνθρωπος Θεός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἦτον ἀκόμη εἰς τοῦτον τὸν κόσμον σωματικῶς».

32, (φύλ. 8, 0,22Χ17). «Λόγος εἰς τὴν βάπτισιν τοῦ Χριστοῦ.

Ἄνδρες φιλόχριστοι καὶ φιλόξενοι καὶ φιλάδελφοι ξενοδοχήσατε τὴν ἐμὴν γλῶσσαν σήμερον καὶ τὰς ἀκοὰς ὑμῶν ὡς πύλας ἀναπετάσαντες».

33. (φύλ. 2. 0,23Χ0,15). Λόγος κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ ἐπισκόπου Ἴμβρου Ἰωσήφ, οὗτινος ἔχει ἐκπέσει ἡ ἀρχή.

34. (φύλ. 2. 0,30Χ0,21). Λόγος ἐνθρονιστήριος τοῦ ἐπισκόπου Κερκύρας.

35. (φύλ. 20.0,24Χ0,18). Ἀκέφαλον. Τὰ φύλλα 12β—20β ἄγραφα. Λόγος περὶ ἀγάπης.

36. (φύλ. 6. 0,21X0,15), 'Ακέφαλον. Περιέχει λόγον περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον εὐποιΐας.

37. (φύλ 10. 0,22X0,16). 'Ακέφαλον καὶ κολοβόν.

α. (φύλ. 1α—3β). Λόγος εἰς τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ.

β. (φύλ. 3β—8β) «Κυριακὴ ε' τῶν νηστειῶν».

γ. (φύλ. 8β—10β) «Κυριακὴ τῶν Βαΐων».

Δ', Κείμενα.

1. (φύλ. 45. 0,18X0,13). «Ἔκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν σχεδιασθεῖσα παρὰ 'Αγαπητοῦ διακόνου τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, ὧν ἡ ἀκροστοιχὶς ὧδέ πως ἔχει.

Τῷ θειοτάτῳ, εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ ἡμῶν 'Ιουστινιανῷ 'Αγαπητὸς ὁ ἐλάχιστος διάκονος».

'Εν φύλλῳ 45β »Τέλος ἐκθέσεως παραινετικῆς 'Αγαπητοῦ διακόνου πρὸς 'Ιουστινιανὸν τὸν καίσαρα, ἥτις παρ' Ἕλλησι βασιλικὴ ὀνομάζεται σχέδη»

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

2. (σελ. 62. 0,18X0,13). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου γνῶμαι κεφαλαιώδεις ἀπάγουσαι τῶν φθαρτῶν καὶ κολλῶσαι τοῖς ἀφθάρτοις τὸν ἄνθρωπον».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

3. (φύλ. 22.0,18X0,13). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Λόγος περὶ προσευχῆς».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

4. (φύλ. 18. 0,17X0,12) καὶ 9—18 (0,24X0,17). «Γαβρίου ἕλληνος τετράστιχα».

'Εν φύλ. 18β «Τῶν Γαβρίου μύθων τέλος. 'Αμήν».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

5. (φύλ. 4. 0,24X0,18). «Γνῶμαι μονόστιχοι κατὰ ἀλφάβητον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Ναν.ζιανζηνοῦ».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

6. (φύλ. 32. 0,24X0,18). «'Αριστοφάνους νεφέλαι»

'Εν φύλλῳ 31β «Τέλος τῶν τοῦ 'Αριστοφάνους νεφελῶν».

Μετὰ ἑρμηνευτικῶν σχολίων ἐν τῇ ὤᾳ.

7. (φύλ. 32. 0,24X0,18). 'Εν ἀρχῇ ἔχουσιν ἐκπέσει φύλλα τινά. Περιέχει ἑρμηνείαν τῶν νεφελῶν τοῦ 'Αριστοφάνους.

'Εν φύλλῳ 32α «Τέλος τῆς τῶν νεφῶν τοῦ 'Αριστοφάνους κωμῳδίας»

8. (φύλ. 8. 0,21X0,15). «Ἐξήγησις τῶν τετραστίχων Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου εἰς τὸ ἑξαήμερον ἔργον τοῦ Θεοῦ».

9. (φύλ. 11. 0,20X0,14). »Νεκρικοὶ διάλογοι Λουκιανοῦ».

10. (φύλ 24. 0,24X0,18) «Τοῦ φιλοσόφου κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ χρονικὸν ἐν συνόψει διὰ στίχων πολιτικῶν ἀρξάμενον ἐξ ἀρχῆς τῆς κοσμοποΐας μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ βασιλέως κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανιάτου».

11. (φύλ 48. 0,21X0,16). «Φιλοσοφία παλαιὰ καὶ νέα πρὸς εὐμαρεστέραν τῶν πάλαι καὶ νῦν φιλοσοφησάντων κατάληψιν ἐκτεθεῖσα, ἐκ δὲ τῆς λατινίδος τῇ καθ᾽ ἡμᾶς ἑλληνίδι διαλέκτῳ μετοχετευθεῖσα παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου καὶ πανσόφου ἐν ἱεροδιδασκάλοις κυρίου Εὐγενίου ἱεροδιακόνου Βούλγαρι καὶ παρ᾽ αὐτοῦ ἐκδοθεῖσα ἐν τῇ τῶν Ἰωαννίνων νεωστὶ ἱδρυθείσῃ ἀκαδημίᾳ. Τόμος πρῶτος περιέχων τὴν λογικὴν πραγματείαν».

Ἐν φύλλῳ 476.

«Τέλος τῆς λογικῆς περιλήψεως»

12. (φύλ. 104.0,18X0,13). «Κανόνες κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν περὶ συντάξεως τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν».

13. (φύλ. 19.0,23X0,17). «Ὀρθογραφικόν».

Ἄρχ. «Ὀρθογραφικὸν καλεῖται ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς γραμματικῆς, τὸ ὁποῖον μᾶς διδάσκει νὰ γράφωμεν ὀρθῶς τὰς λέξεις».

14. (φύλ. 24.0,22X0,16) «Μηνὶ Αὐγούστῳ ια΄ μνήμην ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νήφωνος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Νήφωνος.

15. (φύλ. 10.0,30X0,21).

α΄ (φύλ. 1α—5α). «Περὶ τῆς Πεντηκοστῆς ὅτι οὐ δεῖ γόνυ κλίνειν τῇ ἐν αὐτῇ Κυριακῇ πρωΐ, ἀλλ᾽ ἑσπέρᾳ».

β΄ (φύλ. 5β—9α). «Περὶ τοῦ παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν, εἰ χρὴ τοῦτον ὡς Πατέρα σὺν τῷ Υἱῷ ζωγραφεῖν καὶ τῷ Πνεύματι».

16. (φύλ. 8.0,30X0,21). «Διδασκαλία περὶ τοῦ ἀκραιφνοῦς τρόπου τοῦ διδάσκειν τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἐκδοθεῖσα παρὰ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητός, ταπεινοῦ τῶν ἐπιστημῶν διδασκάλου, κήρυκος τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ καθηγουμένου τοῦ τῆς Παλαιοπόλεως σεβασμίου μοναστηρίου».

17. (φύλ, 2.0,24X0,17).

α΄ (φύλ. 1α). «Πολυχρονισμὸς γινόμενος τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστοῦ γεννῶν».

β (φύλ. 1β). «Πολυχρονισμὸς γινόμενος τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανείων».

γ' (φύλ. 2α—β). «Πολυχρονισμὸς λεγόμενος τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ».

18. (φύλ. 8.0,21X0,16). «Ὁ κανὼν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, φέρων ἀκροστοιχίδα τήνδε».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

19. (φύλ. 10.0,21X0,16).

α' (φ. 1α—7β). «Ὁ κανὼν τοῦ μεγάλου Σαββάτου».

β' (φ. 8α—10β). «Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

20. (φύλ. 8.0,24X0,18). «Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον κατὰ πασῶν σχεδὸν τῶν αἱρέσεων. Εὕρομεν δὲ αὐτὸν τυπικῶς γεγραμμένον κατὰ τὸ ,αφκε' σωτήριον ἔτος, ἀπὸ δὲ κτίσεως κόσμου ζγ' διὰ τυπογράφου Ἀνδρέου Κουνάδου καὶ ἐπιγράφεται τῷ κανόνι ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Ζωναρᾶ, οὗ ἡ ἀκροστοιχίς· ὕστατος ἦχος ὕστατον πλέκει μέλος».

21. (φύλ. 12.0,20X0,15). Ἀρχ. «Φέρων ἐν οὐ δέοντι, ληρεῖς τὸ πλέον, τῶν ἀστεϊσμάτων δὲ καὶ τῶν σκωμμάτων πόρρω τὰ θεῖα κεῖσθαι εὖ ἄν σοι ἔχοι».

Τὸ κείμενον τῆς χρηστοηθείας, ἧς τινος λείπει ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος.

22. (φύλ. 75. (1—46β. 53α—60β καὶ 64α—69β) 0.17X0,12). 47α—52β. 61α—63β καὶ 70α—75β) 0.24X0,17). «Ἐξήγησις εἰς τὴν χρηστοήθειαν».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

23. σελ. 4. 12—14) (0, 16X0,11). «Ἰγνατίου τοῦ εὐλαβεστάτου σκευοφύλακος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας παραίνεσις τοῖς νέοις κατὰ στοιχεῖον».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

24. (σελ. 18. 0,16X0,11).

α' (σ. 1—11). «Γνῶμαι μονόστιχοι ἠθικαὶ κατὰ ἀλφάβητον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου».

β' (σ. 15—18). Ἀρχ. Ἄκουσον, ὦ παῖ, τῆς ἐμῆς συμβουλίης». Πρόκειται περὶ τῆς παραινέσεως τοῦ Ἰγνατίου τοῖς νέοις κατὰ στοιχεῖον.

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

25. (φύλ. 15. 0,18X0,12) «Γνῶμαι μονόστιχοι κατὰ στοιχεῖον ἐκ διαφόρων ποιητῶν».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

26. (φύλ. 8. 0,22Χ0,18). «Ἕτεροι οἶκοι εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Ποίημα Ἰωάννου διακόνου τοῦ Εὐγενικοῦ χαρτοφύλακος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ ἀδελφοῦ γνησίου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου Ἐφέσου».

27. (φύλ. 24. 0,24Χ0,18). Εὐριπίδου Ἑκάβη.

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

28. (φύλ. 8. 0,24Χ0,18). «Ἡφαιστίωνος ἐγχειρίδιον περὶ μέτρων».

29. (φύλ. 8. 0,24Χ0,17). «Ἰωάννου Γεωμέτρου ἐκ τῶν τοῦ γεροντικοῦ εἰς ποιητικὴν τάξιν, ἧς ἡ ἐπιγραφὴ λέγεται Παράδεισος».

30. (φύλ. 16. 0,24Χ0,17) «Τετράστιχα ἰαμβεῖα καὶ ἡρῷα κυροῦ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου εἰς τὰ κεφαλαιωδῶς ῥηθέντα ἐν τῇ παλαιᾷ πάσῃ Γραφῇ».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

31. (φύλ. 55. 0,17Χ0,12).

α΄ (φύλ. 1α—25α). Ἐπιστολαὶ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου.

Ἐν φύλ. 25α «Τέλος τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου».

β΄ (φύλ. 25β—54β). «Ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπιστολῶν».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

32. (φύλ. 8. 0,22Χ0,16).

α΄ (φύλ. 1α—6β) «Γυμνάσματα εἰς τοὺς ἐπιστολικοὺς τύπους».

β΄ (φύλ. 7α—8α) «Φράσεις ἐκ τῶν τοῦ Συνεσίου ἐπιστολῶν καὶ ἕτερα ἀστεῖα πάνυ».

33. (φύλ. 2. 027Χ0,19) «Περὶ φυτοῦ».

34. (φύλ. 26 διαφόρων μεγεθῶν).

α΄ (φύλ. 1α—9β). «Σύντομος ἱστορία τῆς Γεωμετρίας».

β΄ (φύλ. 10α—10β). «Περὶ ἐμπορίου».

γ΄ (φύλ. 11α—26β). «Ἱστορία τῆς ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας».

Τὰ ἀνωτέρω ἔχουσι γραφῆ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἀγράφου ὄψεως συντομωτάτων ἐπιστολῶν, γραφεισῶν πιθανῶς χάριν ἀσκήσεων καὶ φερουσῶν χρονολογίαν 1828 καὶ ὑπογραφὴν αἱ περισσότεραι «Γεώργιος Ραφαὴλ» «Πέτρος Γεωργόπουλος» καὶ ἐλάχισται «Δημήτριος Βαϊκούσης» «Γεώργιος Χάρτας».

35. (φύλ. 2,0.23Χ0,18). «Βιογραφία τοῦ ἱππέως Ἀνδρέου Μουστοξύδη».

Ἀρχ. «Ἡ βιογραφία τοῦ ἱππέως Ἀνδρέα Μουστοξύδου, ἡ συγγραφεῖσα Γερμανιστὶ καὶ Γαλλιστὶ, πλήρης οὖσα σφαλμάτων καὶ ἐλλείψεων, ἐγέννησεν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ κοινοποιήσωμεν μίαν,

τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι θέλουν δεχθῆ εὐνοϊκῶς οἱ πλεῖστοι φίλοι αὐτοῦ καὶ θαυμασταί».

Δυστυχῶς ἡ βιογραφία αὕτη μένει ἀτελής.

36. (φύλ. 3. 0,22Χ0,16). «Κανὼν εὐάρμοστος περιεκτικὸς τῶν ὅσα δοκοῦσιν ἄριστα ἐν ταῖς βασιλείαις καὶ ἑτέροις τισὶ τόποις εἰς χαριεντισμὸν ἢ καὶ περιέργειαν, οὗ ἡ ἀκροστοιχὶς α. β. εἶτα ᾠδὴ Κυρίλλου.

Ἐλλιπὴς ἐν τέλει.

37. (φύλ. 44. 0,24Χ0,17). Ἀκέφαλον καὶ κολοβόν.

α΄. (φυλ. 1α—26β) Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου Ὕμνος εἰς τὰ Θεοφάνεια.

β΄. (φύλ. 26β—44β). Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Ὕμνος εἰς τὰ Θεοφάνεια.

Μεθ' ἑρμηνείας.

38 (σελ. 1—12+1—12. 0,32Χ0,22). Ἀκέφαλον καὶ κολοβόν.

Ἀξία προσοχῆς διατριβή, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων Χόμβαρδ Δούγλας ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Ἰονίου Βουλῆς νόμου, τοῦ περιέχοντος καὶ διατάξεις περὶ κωλυμάτων τοῦ γάμου καὶ περὶ διαζυγίου. Τὸν νόμον τοῦτον ζητηθείσης τῆς ἐγκρίσεως αὐτοῦ κατέκρινεν ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινοπόλεως Γρηγόριος ὁ ΣΤ΄. ὅστις τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἄγγλου ἁρμοστοῦ Δούγλας παραπεμφθεὶς ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἰς δίκην ἐπαύθη καταδικασθεὶς ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ δικαστηρίου.

39. (φύλ. 16. 0,22Χ0,16). Ἀκέφαλον. Γνῶμαι μονόστιχοι.

Ἐν φύλλῳ 12β «Τέλος τῶν μονοστίχων γνωμῶν».

Μετὰ διαστίχου ἑρμηνείας.

40. (φύλ. 2 μεμβράνης 0,24Χ0,17).

Ἐν φύλλῳ 1β «Χριστοφόρου πατρικίου καὶ ὑπάτου Μιτυληναίου συναξάριον διὰ στίχων ἰάμβων διαλαμβάνον συνεπτυγμένως μέν, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαίως ὅθεν τε ἕκαστος τῶν ἁγίων καὶ τίνων ἔφυ καὶ πότε τὸν διὰ μαρτυρίου εἴτε τὸν δι' ἀσκήσεως ἐδέξατο στέφανον, ἐν οἷς ἐγκωμιαστικῶς πάσης ἑορτῆς δεσποτικῆς καὶ θεομητορικῆς ἔτι τε καὶ τῶν εὐαγγελικῶν θαυμασίων καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐμνήσθη δικαίων, ἢ καὶ αὐτὰς τὰς οἰκουμενικὰς ἀποσεμνύνει συνόδους, ἀλλὰ γὰρ διὰ μονοστίχων ἡρωϊκῶν ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ τό τε ὄνομα τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου διαλαμβάνει καὶ τὸ τέλος καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ μηνός, καθ' ἣν ἐτελειώθη. Ἐν δὲ ταῖς πρώταις τῶν μηνῶν περιλαμβάνει καὶ τὰ τῶν μηνῶν ὀνόματα».

Ε.' Ποιήματα

1. (φύλ. 1. 0,20Χ0,14). «Βαρθολομαῖος τῷ Ἰωαννιαίῳ πρόσρησιν ᾄδει ἐξιοῦσαν καρδίας.

2. (φύλ. 1. 0,19Χ0,17). «Τῷ ἐκ Σταγείρων φιλτάτῳ Δημητρίῳ πρόσρησιν ᾄδω ἐξιοῦσαν καρδίας».

Ἐν φύλ. 1α, Βαλθολομαῖος
ᾧ πάτρα Ἴμβρος.
νῆσος ἀχρεία.

Βαρθολομαίου
χεὶρ πέλει αὔτη,
ᾧ πάτρα Ἴμβρος.

3. (φύλ. 1. 0,16Χ0,11).

Ἄρχ. Πέτρος ὁ κλεινὸς καὶ γλυκὺς Μπερεκέτης
τέθεικε δεινῶς ὧδε κἀντέχνως πάνυ
μελῳδικωτάτην σε καξιάγαστον βίβλον
χεὶρ δ' αὖ ἐμὴ γέγραφε Βαρθολομαίου».

4. (φύλ. 2. 0,22Χ0,18). «Ἀκροστοιχὶς πρὸς τὸν διδάσκαλον κύριον Βαρθολομαῖον».

Ἐν φύλ. 1α «Γεώργιος Σιγάλας».

Ἐν φύλ. 1β «Δεῖγμα εὐγνωμοσύνης τῷ σεβαστῷ ἡμῶν διδασκάλῳ κυρίῳ Βαρθολομαίῳ»

Ἐν φύλ. 1β. «Γρηγόριος Κόχηλας».

Ἐν φύλ. 2α. «Πρὸς τὸν διδάσκαλον ἡμῶν καὶ διευθυντὴν κύριον Βαρθολομαῖον».

Ἐν φύλ. 2α «Κωνσταντῖνος Κάλφογλους».

5 (φύλ. 4. 0,29Χ0,20).

Ἄρχ. Ἡμῶν Πανευλαβέστατε μὲ τὸ παρὸν κινάω
τὴν σὴν πανοσιότητα μὲ σέβας προσκυνάω
ὡς ἄριστον διδάσκαλον καὶ λειτουργὸν Κυρίου.

Ἐν φύλ. 3β »Ὁ ταπεινὸς ἱκέτης σας Δημήτριος Τζιλιμπάρης».

6. (φύλ. 2. 0,29Χ0,20). «Στίχοι περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως συνθεμένοι παρ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Δημητρίου Τζιλιμπάρη, πατρὸς Ἰακώβου ἐκ τῆς κώμης Σκληπερό».

7. (φύλ. 4. 0,24Χ0,18).

α' (φύλ. 1α—2β) «Διήγησις βραχεῖα περί τινος μοναχοῦ βίου. Διὰ στίχων ἰαμβικῶν»[1].

---

1. Δυστυχῶς τὸ ποίημα τοῦτο, ἀναφερόμενον εἰς τὸν βίον τοῦ Βαρθολομαίου, μένει ἀτελὲς ἐκπεσόντων ἐκ τοῦ χειρογράφου τούτου φύλλων τινῶν. Ἐξ αὐτοῦ πληροφορούμεθα ὅτι ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Διαμαντῆς καὶ ἡ μήτηρ του Παρασκευή. Οὗτοι κατοικοῦντες εἰς κώμην τῆς Ἴμβρου καλουμένην Γλυκὺ ἀπέκτη-

β΄ (φύλ. 3α—4β) Ἄρχ. «Αὐλόν εἰμι τετράγραμμον τυγχάνω».

8. (φύλ. 8. 0,19Χ0,15). «Προοίμιον μεμψίμοιρον».

Ἄρχ. Τάχ' εὑρίσκεται καὶ ἄλλος σὰν ἐμένα ἀτυχὴς
που ἀπὸ τὴν δυστυχίαν νἆναι πλέον δυστυχής;».

Ἀπὸ φύλλου 3α «Ἀρχὴ τοῦ ψόγου».

Ἄρχ. «Πολλὰ εἶναι τὰ αἴτια ποῦ μ' ἔκαμαν νὰ ἀρχίσω
τῆς πόλεως τὸ ἄθλιον χάλι νὰ ἱστορήσω».

9. (φύλ. 1. 0,21Χ0,16). «Διὰ τὴν χειροτονίαν Χρυσάνθου μητροπολίτου Κερκύρας»,

Ἄρχ. «Οὐρανόθεν ἡ σάλπιγξ βροντῶσα
διακηρύττει Χρυσάνθου τὸ κλέος».

10. (φύλ. 1. 0,22Χ0,16). Ἄρχ. «Τὸ χέρι ποῦ κρατοῦσε τὸ δικό σας
σεβασμι' ἱερεῖς σήμερα στέφει».

11. (φύλ. 1. 0.29Χ0,20). «Στίχοι ἱκανοὶ ἁρμόζοντες εἰς τὴν α΄ τοῦ νέου ἔτους».

12. (φύλ. 1. 0,28Χ0,20). «Στίχοι ἰαμβικοὶ εἰς τὰς ἐν τῷ χειρογράφῳ Εὐαγγελίῳ Παϊσίου πατριάρχου ἐζωγραφημένας εἰκόνας διὰ χρωμάτων».

13. (φύλ. 1. 0,35Χ0,12). Ἄρχ. «Ὁ οὐρανὸς καὶ αὐτὴ ἡ γῆ ἔπρεπε νὰ ὑμνολογῇ
τῆς φύσεως τὸν κτίστην, ἂν εἶχε νοῦν καὶ πίστιν».

14. (φύλ. 1. 0,34Χ0.12). «Στίχοι ἡρωϊκοὶ εἰς τὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τυφλοῦ Εὐαγγέλιον».

15. (φύλ. 1. 0,34Χ0,12) Ἄρχ. «Ἄκουσον ἁγνὴ τοῦ ταπεινοῦ μου λόγου
ὡς οὖσα μήτηρ τοῦ θεανθρώπου λόγου».

16. (φύλ. 1. 0,2?Χ0,12) Ἄρχ. «Ἐλευθερίαν ζητῶ νὰ λάβω»

17. (φύλ. 1. 0,19Χ0,15) «Ἰαμβεῖα εἰς Μᾶρκον Βότσαρην.

σαν ὀκτὼ τέκνα, ἑπτὰ ἄρρενα καὶ ἕνα θῆλυ. Τῶν τέκνων τούτων ἀπέθανον τὰ τρία, τὰ δὲ ζήσαντα ἐκαλοῦντο Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Κωνσταντῖνος, Κήρυκος καὶ Δημήτριος. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθον παρά τινος, πρακτικοῦ διδασκάλου, Πέτρου ἐκ Χίου. Μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν διεκρίνετο ὁ Βασίλειος, ὅστις ἐκάρη ἀναγνώστης ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως Ἰγνατίου. Ἔπειτα στέλλεται πρὸς τὸν ἀρχιερέα Παΐσιον, ὅπως μάθῃ μουσικὴν καὶ γράμματα. Ἀλλ' ἀποθανόντος τούτου ἐπιστρέφει οἴκαδε. Στέλλεται πάλιν εἰς Αἶνον, ἀλλὰ μὴ εὑρὼν τινα γνωρίζοντα νὰ διδάξῃ αὐτὸν μουσικὴν ἐπιστρέφει οἴκαδε. Τέλος πείθει τοὺς γονεῖς του νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἅγιον Ὄρος, καὶ ἔρχεται εἰς τὴν μονὴν Κουτλουμουσίου εἰκοσαετής, ἔνθα μετὰ δύο ἔτη κείρεται μοναχὸς ὀνομασθεὶς Βαρθολομαῖος.

18. (φύλ 2. 0,30X0, 21). «Φῶτα·.
Ἐν φύλ. 16 «Ἐπαινέματα διὰ τὸν δεσπότην».

Στ.´ Εἰκόνες.

Ἑπτὰ εἰκόνες, ὧν αἱ δύο πρῶται ἔγχρωμοι.

Ζ´. Ἔντυπα.

1. «Παρατηρήσεις εἰς τὸ φυλλάδιον τὸ ἐπιγραφόμενον τί συμφέρει εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα νὰ πράξῃ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ εἰς χριστιανοὺς τουρκίζοντας. Παρὰ τῶν κυρίων Ἰωάν. Τοπάλλη καὶ Ἰωάν. Α. Σούτζου. Γενεύῃ ἐκ τῆς τυπογραφίας Π. Α. Βοννάντου 1831» (σ 46).

2. «Ἐπιτάφιος λόγος τοῦ Α´ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀπαντήσεις τινὲς πρὸς τὸν Α. Κ. συνταχθεὶς καὶ τοῖς Ἑπτανησίοις ἀφιερωθεὶς ὑπὸ Σπυρίδωνος Καίσαρη Κερκυραίου. Ἐν Κερκύρᾳ ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως 1833» (σ. 27).

3. «Πρὸς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς ὀσμανικῆς ἐπικρατείας». Ἐν τέλει «Ἐν Λονδίνῳ τῇ 25 μαρτίου 1861. Ἕνας φίλος σας (σ.15).

4. «Ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων ὑπὸ Ε. Γ. ἐν Χάλκῃ» Λιθόγραφον ἀποτελούμενον νῦν ἐκ σελίδων 350 ἐκπεσασῶν σελίδων τινῶν ἐν τέλει.

5. «Χρύσανθος ἐλέει θείῳ μητροπολίτης τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Κερκύρας».
Ἐν τέλει «Ἐκ τῆς μητροπόλεως Κερκύρας αωλστ´ Αὐγούστου ιη´ Ε Α. ὁ Μ. Κερκύρας Χρύσανθος καὶ εὐχέτης σας».
Ἐγκύκλιος ἀποτελουμένη ἐξ ἑνὸς φύλλου.

6. Τὸ ὑπ᾽ ἀριθμὸν 420 φύλλον τῆς ἐφημερίδος Αἰών (Κυριακὴ 21 Φεβρουαρίου 1843) περιέχον «Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἀοίδιμον Θεόδωρον Κολοκοτρώνην ἐκφωνηθεὶς τῇ 5 Φεβρουαρίου 1843 ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πρεσβυτέρου καὶ οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων».

7. «Τετραφαρδίνιος ἀποθήκη δὶς τοῦ μηνὸς ἐν Κερκύρᾳ ἐκδιδομένη ὑπὸ τῆς πρὸς διάχυσιν τῶν ὠφελίμων γνώσεων ἰονικῆς ἑταιρίας, 1. Μαρτίου 1835 Ε Ν.»

8. «Καθ᾽ ἣν ἡμέραν ἑορτάζεται ἡ ἔλευσις τῆς αὐτοῦ Ἐξοχότητος τοῦ ἐντιμότατου λόρδ. Νούγγεντ, ἱππέως μεγάλου σταυροῦ τοῦ ἐπισημοτάτου τάγματος τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου κτλ. κτλ.

καὶ λόρδ. μεγάλου ἁρμοστοῦ τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος εἰς τὸ ἑνωμένον κράτος τῶν ἰονικῶν νήσων».

Δύο φύλλα, εἰς τὸ ἕτερον τῶν ὁποίων ποίημα φέρον ἐπιγραφήν.

«Εἰς χώραν τὴν ἐμὴν χρηστὰς τρέφων ἐλπίδας μελλόντων ἀγαθῶν»

9. "Ἀσμα πρὸς τὰς Α. Α. Μ. Μ. τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος Ὄθωνα καὶ τὴν βασίλισσαν Ἀμαλίαν κατὰ τὴν προσδοκουμένην ἄφιξίν των εἰς Κέρκυραν, ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ὑπὸ Γ. Π. Τριανταφύλλη σπουδαστοῦ τοῦ δικαίου».

Ἐν τέλει «1837 ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ».

10. «Ἆσμα, στρατιωτικὸν τῶν Βαυαρῶν πολεμιστῶν τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος Ὄθωνος τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς Ἑλλάδος ὀπαδῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ αὐτοῦ».

Ἐν τέλει «Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἐλευθέρως ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Γ. τοῦ Ρουσιάδου. Ἐν Βιέννῃ»;

11. Καθ' ἣν ἡμέραν ἡ πόλις εὐγνωμόνως ἑορτάζει τὰς ἐκλογὰς τοῦ τε ὑψηλοτάτου προέδρου τῆς βουλῆς κόμ. Σπυρίδωνος Βουλγάρεως καί, τοῦ βουλευτοῦ ἱππότου Ἀνδρέου Μουστοξύδη τοῦ σοφωτάτου»

12. «Εἰς ἐλαίαν ὕμνος» φέρων χρονολογίαν 1830.

13. «Ὠδὴ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τῶν νέων διδασκάλων τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς θεολογίας Ἀνθίμου, Γρηγορίου, Ἰγνατίου καὶ Στεφάνου ἐκφωνηθεῖσα ὑπὸ Μελετίου ἱεροδ. Σπανδωνίδου».

Ἐντέλει «Ἐποιήθη ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ, τῇ κατὰ τὴν νῆσον Χάλκην. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αωμη' μηνὸς Ἰουλίου δ'».

14. «Οὐ δύναται ὁ ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ᾖ διδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ».

Ἐν τέλει «Τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Κερκύρας κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ Μασέλῳ. Ι. Γ.».

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ EMIL BRUNNER*

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. Δ.
καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῶν Ἑβδομήκοντα.

Πραγματευθέντες ἄλλοτε γενικῶς περὶ τῆς *«διαλεκτικῆς θεολογίας τοῦ Karl Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν»*[1], σκόπιμον ἡγούμεθα νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα δι' ὀλίγων καὶ περὶ τὰς ἰδέας ἄλλου ἐπιφανοῦς διαλεκτικοῦ θεολόγου, τοῦ Emil Brunner, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς συστηματικῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ζυρίχης, ὅστις καθ' ὅλου μὲν διακρίνεται τῶν ἄλλων διαλεκτικῶν διὰ τὴν βαθμηδὸν προϊοῦσαν ἰδεολογικὴν ἀπ' αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν του, κατὰ δὲ τὴν περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλίαν αὐτοῦ ἵσταται ἐγγύτερον ἐκείνων πρὸς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν.

Α΄

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ BRUNNER

1. Ὁ Emil Brunner γεννηθεὶς τὴν 23 Δεκεμβρίου τοῦ 1889 ἐν Winterthur τῆς Ἑλβετίας, παρὰ τὴν Ζυρίχην, ἐσπούδασε θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐν διαφόροις πανεπιστημίοις τῆς Ἑλβετίας καὶ τῆς Γερμανίας. Κατ' ἀρχὰς διετέλεσε καθηγητὴς γυμνασίου ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1916—1924 ἐφημέριος ἐν Obstalden τῆς πατρίδος του· Τὸ 1922 διωρίσθη ὑφηγητὴς καὶ ἀπὸ τοῦ 1924 διατελεῖ τακτικὸς καθηγητὴς τῆς συστηματικῆς καὶ πρακτικῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ζυρίχης.

Πρὸς κατανόησιν τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς θεολογίας τοῦ Brunner εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πνευ-

* Βιβλιογραφία. Ὅρα τὴν ἐν τοῖς «Ἐναισίμοις ἐπὶ τῇ 35ῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου (1931, σελ. 212 ἑξ.), παρατεθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν βιβλιογραφίαν, εἰς ἣν προσθετέα καὶ ἡ ἑκασταχοῦ τῆς παρούσης πραγματείας, μνημονευομένη.

[1] «Ἐναίσιμα» σ. 186—213 καὶ Κοσμοθεωρία, περιοδικὸν φιλοσοφικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ν. Λούβαρι, 1931, τεῦχος γ΄. καὶ «Θεολογία», 1933, σ. 279 ἑξ.

ματικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας, ἣν ἠθέλησεν οὗτος νἀντιμετωπίσῃ ὡς ἐφημέριος, καὶ ὡς θεολόγος καὶ ἥτις ἐν ὀλίγοις δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς που. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ψυχικὴ διάθεσις ἐμπνεομένη ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ παγκοσμίου πολέμου μετὰ τῶν θλιβερῶν εἰς πάσας τὰς χώρας ἐπακολούθων, συνείδησις τῆς χρεωκοπίας τοῦ τε πολιτισμοῦ (Spengler), τῆς τε ἱστορίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ συναίσθημα ἀηδίας ἀπὸ τοῦ κόσμου· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξακολούθησις τῆς προπολεμικῆς πνευματικῆς κρίσεως μετὰ τῶν χαρακτηριζουσῶν ταύτην νόσων τῆς ἐλευθεροφροσύνης (Liberalismus), τῆς σχετικοκρατίας (Relativismus), τοῦ σκεπτικισμοῦ, τῆς ὑποκειμενοκρατίας (Subjektivismus), τῆς ἀτομοκρατίας (Individualismus), τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τοῦ λεγομένου ὀρθοῦ λόγου (verabsolutierte Ratio) καὶ τῆς ἱστοριοκρατίας (Historismus). Αἱ νόσοι δ' αὗται εἶχον ζωηρότατον ἀντίκτυπον ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ, τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ τῶν καθηγητῶν, (Professorenreligion), ἔνθα ἡ ἰδέα τῆς Ἐκκλησίας εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παραμερισθῇ καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ, ἥτις παρὰ πολλοῖς θεολόγοις εἶχε καταντήσει «μὴ ἐκκλησιαστικὴ θεολογία» (unkirchliche Theologie). Τὸν ἀντίκτυπον δὲ τοῦτον ᾐσθάνθη βαθύτατα ὁ Brunner, ὥσπερ καὶ ὁ K. Barth, ὁ Gogarten καὶ ἄλλοι θεολόγοι, διαλεκτικοὶ καὶ μή, καθὼς ᾐσθάνθη βαθύτατα καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς λεγομένης φιλελευθέρας θεολογίας διατελούσης ἐκκλησίας του, ὅπως ἀντιμετωπίσῃ τὴν κατάστασιν ἐκείνην καὶ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς μεταπολεμικῆς ψυχῆς

Διατελέσας ἐπί τινα χρόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φιλοσόφου Bergson καὶ δὴ καὶ τοῦ Kutter, «τοῦ προφητικοῦ τούτου ἀνδρός», ὡς τὸν ἀποκαλεῖ, ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ θρησκευτικοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ ὁποίου εὗρε πρὸς καιρὸν ἀνάπαυσιν τῆς ἀνησύχου ψυχῆς του, ἐστράφη εἶτα πρὸς τὸν Karl Barth, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ Gogarten, ἐμελέτησε βαθύτερον ἐν τῷ ἡσυχίῳ περιβάλλοντι τῆς ἐφημερίας τοῦ Obstalden τὴν σοβοῦσαν πνευματικὴν τῆς ἐποχῆς του κρίσιν, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ χαραχθεῖσαν ἰδίαν θεολογικὴν κατεύθυνσιν, ἣν ἐνεκαίνισε δι' αὐστηρᾶς κριτικῆς ἀσκηθείσης κατὰ τῆς ὑποκειμενοκρατίας τῆς νεωτέρας θεολογίας καὶ μάλιστα κατὰ τῆς τοῦ Schleiermacher. Ἐπηκολούθησε συντονωτάτη συγγραφικὴ καὶ διδακτικὴ δρᾶσις τοῦ Brunner, ἥτις δὲν ἐβράδυνε νὰ καταστήσῃ παγκόσμιον τὴν φήμην αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἔκ τε τῆς μεταφράσεως τῶν κυριωτέρων ἔργων αὐτοῦ εἰς διαφόρους ξένας γλώσσας καὶ ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων προσκλήσεων, ὅπως διδάξῃ ἐν ξένοις πανεπιστημίοις, καὶ δὴ

οὐ μόνον ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Ὁλλανδίᾳ καὶ ταῖς Σκανδιναυϊκαῖς χώραις καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀμερικῇ. Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ Brunner δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀγάγῃ τοῦτον εἰς ἀντίθεσιν ὀξεῖαν καὶ πρὸς τὸν τέως ἐγκάρδιον φίλον καὶ συνεργάτην αὐτοῦ, τὸν Karl Barth, καὶ εἰς ἀπόσχισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς διαλεκτικῆς θεολογικῆς ὁμάδος[1].

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ῥῆξιν ταύτην ἔδωκε κυρίως ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μεγάλων διαλεκτικῶν διαφωνία ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς λεγομένης «*φυσικῆς θεολογίας*» (Theologia naturalis), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Brunner διετύπωσε τὴν καλβίνειον ἐκδοχὴν ἐπὶ τὸ ἠπιώτερον καὶ περισσότερον τοῦ Barth σύμφωνον πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω[2].

Ἐπίσης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Brunner ἔχει στρέψει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν κίνησιν τῆς λεγομένης «Ὁμάδος τῆς Ὀξφόρδης» (Oxfordgruppe), παρ᾽ ἧς, τηρουμένης ἐντὸς τῶν βιβλικῶν ὁρίων, ἀπεκδέχεται τὴν ἐσωτερικὴν ἀνακαίνισιν τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ παραλίπῃ τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἐπαπειλούντων τὴν ἐν λόγῳ κίνησιν κινδύνων[3].

Τέλος πρέπει νὰ ἀναδειχθῇ ὧδε ἡ διὰ περισπουδάστων μελετῶν γενναία συμβολὴ τοῦ Brunner εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ παγκοσμίου χριστιανικοῦ συνεδρίου τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ (Life and work) περὶ «ἐκκλησίας, ἔθνους καὶ πολιτείας», τοῦ κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1937 συνελθόντος ἐν Ὀξφόρδῃ, ὡς καὶ τὸ μέρος ὅπερ διεδραμάτισεν οὗτος ἐν αὐτῷ, δι᾽ ἃς πολυτίμους ὑπηρεσίας ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ ἐν Ὀξφόρδῃ πανεπιστημίου ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς θεολογίας.

2. Ὁ Brunner εἶναι βαθυστόχαστος θρησκευτικὴ προσωπικότης κοσμουμένη διὰ σπανίας φιλοσοφικῆς τε καὶ θεολογικῆς καὶ ἐγκυκλο-

---

[1] Τοῦτο ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῷ πρὸ δύο ἐτῶν ἐκδοθέντι ἑορταστικῷ ἐπὶ τῇ 50ῇ γενεθλίῳ τοῦ K. Barth τόμῳ ὑπὸ τὸν τίτλον Theologische Aufsätze, ὅθεν ἀπουσιάζουσι τὰ ὀνόματα τοῦ Brunner καὶ τοῦ Gogarten».

[2] Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διαφωνία εἶχεν ἐκδηλωθῇ καὶ παλαιότερον, ἀλλ᾽ ὡλοκληρώθη ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Brunner ὑπὸ τὸν τίτλον «Natur und Gnade. Zum Gespräch mit K. Barth» (1934. β´ ἐκδ. 1935), καθ᾽ ἧς ἐπετέθη δριμέως ὁ Karl Barth ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον «Nein» (1934) πραγματείᾳ αὐτοῦ. Ὅμως, παρὰ τὴν διαφωνίαν ταύτην, ὁ Brunner δὲν ἀποκρύπτει τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὃν ἀναγνωρίζει ὡς «ἐπαναγαγόντα τὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν εἰς τὸ θέμα αὐτῆς, διαρρήξαντα τὸ μέτωπον τοῦ μοδερνισμοῦ καὶ μεταβαλόντα τὴν ὄψιν τῆς προτεσταντικῆς θεολογικῆς καταστάσεως».

[3] Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ἀναφέρονται αἱ ἑξῆς πραγματεῖαι τοῦ Brunner· Begegnung mit der Oxforder Gruppenbewegung (1934), Die Erneuerung der Kirche (1934), Die Kirchen, die Guppenbewegung und die Kirche Jesu Christi (Furche, 1937).

παιδικῆς μορφώσεως καὶ δυνάμεως λόγου οὐ τῆς τυχούσης, ὧν μαρτύρια τυγχάνουσι τὰ πολυάριθμα καὶ λίαν περισπούδαστα συγγράμματα αὐτοῦ. Ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων βαθύτερον ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτὸν ὁ Πλάτων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Κάντιος καὶ ἐκ τῶν θεολόγων μάλιστα ὁ Δανὸς ἐρημίτης Kierkegaard, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ K. Barth καὶ ὁ Gogarten, κατά γε τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὧν πολλὰ ἐδημοσιεύθησαν εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις, τινὰ δὲ μετεφράσθησαν καὶ εἰς ξένας γλώσσας, τὰ κυριώτατα εἶναι τὰ ἑξῆς.

Erlebnis Erkenntnis und Glaube[5] (Mohr 1933).
Die Grenzen der Humanität (1922).
Philosophie und Offenbarung (1925).
Reformation und Romantik (1925).
Die Mystik und das Wort[2] (Mohr 1928).
Religionsphilosophie evangelischer Theologie (Mohr 1927).
The Theology of crisis (1929).
Gott und der Mensch (Mohr 1930).
Der Mittler[2] (Mohr, 1930).
Das Grundproblem der Kirche (1931).
Die Absolutheit Jesu[2] (1932).
Das Gebot und die Ordnungen[2] (1933).
Natur unc Gnade[2] (1935).
Vom Werk des heiligen Geistes (1935).
Unser Glaube (Gotthelf, 1935).
Das Wort Gottes und der moderne Mensch (1937).
Der Mensch im Widerspruch (Furche, 1937).
Eros und Liebe (1937).

Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω ἐδημοσίευσεν ὁ Brunner καὶ πλῆθος ἄρθρων ἐν διαφόροις φιλοσοφικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς περιοδικοῖς.

Β'.

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ BRUNNER

1. Γενικά τινα περὶ τῆς θεολογίας τοῦ *Brunner*.

Εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς ὑπομνηστέον ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ἡ θεολογία τοῦ Brunner, ὡς καὶ καθόλου ἡ διαλεκτικὴ θεολογία, ἀποτελεῖ διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς νεωτέρας προτεσταντικῆς θεολογίας, τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν

τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ Ritschl διατελούσης καὶ εἰς τὴν ἱστοριοκρατίαν καὶ ψυχολογιοκρατίαν, ἄρα δ' εἰς τὴν ὑποκειμενοκρατίαν δουλευούσης. Πρὸ παντὸς δὲ κατεπολέμησεν οὗτος ἐντόνως, εἴ τις καὶ ἄλλος, τὴν θεολογίαν τοῦ Scheiermacher. Ἡ δὲ προσπάθεια αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ Karl Barth, κατατείνει εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας καὶ ἐκκλησίας εἰς τὴν Βίβλον καὶ εἰς τὰς θεμελιώδεις τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀρχάς.

2. Ἡ περὶ Θεοῦ καὶ πίστεως διδασκαλία τοῦ *Brunner*.

Θεμελιώδους σημασίας καὶ βάσις ἅμα καὶ ἀφετηρία καὶ τῆς θεολογίας τοῦ Br., ὡς καὶ τῆς διαλεκτικῆς καθόλου θεολογίας, εἶναι ἡ περὶ Θεοῦ ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον διδασκαλία. Ἐπίσης δὲ χαρακτηριστικὸν καὶ τῆς θεολογίας τούτου γνώρισμα τυγχάνει ἡ περὶ «***τῆς ἀπείρου ποιοτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος***» (der unendliche qualitative Unterschied von Zeit und Ewigkeit) διδασκαλία τοῦ Kierkegaard. Μοναδικὸς συνεκτικὸς δεσμὸς μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος εἶναι ἡ π ί σ τ ι ς, ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἐχέγγυον τῆς πληρώσεως, τὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας καὶ τὸν πρόδρομον τῆς αἰωνιότητος. Ἡ πίστις δ' αὕτη δὲν εἶναι κατὰ τὸν Br. οὔτε ἁπλῶς θρησκευτικὸν «***βίωμα***» (Erleben), ὡς ἐξέλαβον αὐτὴν οἱ ῥωμαντικοί, οὔτε ἁπλῶς «***γνῶσις***», ὡς ἐξέλαβον αὐτὴν οἱ ὀρθολογισταί, ἀλλ' εἶναι ἡ «***καθαρὰ πραγματικότης***» (die reine Sachlichkeit), «ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων», εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ δεχόμεθα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἡ πίστις εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλευθέρα εἰς αὐτὸν ὑποταγή. Ἡ πίστις εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη πρὸς τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν πρὸς πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν. Πίστις σημαίνει αὐτὸ τοῦτο αὐτοεκμηδένισιν. Ὅπως λέγει ὁ Λούθηρος, «si Deus vivificat, facit illud occidendo».

Ὁ Θεὸς τῆς Βίβλου δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν θεὸν τῶν φιλοσόφων, διότι δὲν νοεῖται ὡς ἰδέα, ἀλλὰ γίνεται ἀντιληπτὸς ἐν τῇ ***ἱστορικῇ αὐτοῦ αὐτοαποκαλύψει***, πλὴν οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἱστορία ἀποκαλύπτει τὸν Θεόν. Ἡ ἱστορία δὲν ἀποκαλύπτει τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτὸς κεκρυμμένος καὶ ἄγνωστος ὢν ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν ἐν ὡρισμένοις σημείοις, ἐν ὡρισμένοις μοναδικοῖς γεγονόσι δημιουργουμένοις ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ ἀποκεκαλυμμένος Θεὸς τῆς Βίβλου εἶναι ὁ *Κύριος*, ὁ κατ' ἐξοχὴν κύριος, ὁ κύριός μου, ὅστις μόνον διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ἑαυτοῦ γινώσκεται καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Ὁ Θεὸς οὗτος τῆς ἀπο-

καλύψεως δὲν εἶναι λοιπὸν ἀντικείμενον, ἀλλ' ὑποκείμενον τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, ἥτις εἶναι ἀντικείμενον αὐτοῦ. Ὡς Κύριος εἶναι ὁ Θεὸς τῆς Βίβλου καὶ **δημιουργός**, δημιουργὸς τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ ὡς Κυρίου περικλείει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς *ἁμαρτίας*, δηλ. τοῦ ἀντιθέου χαρακτῆρος τοῦ ἀπίστου *βίου*. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν, ἥτις πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένων ἀνωμαλιῶν προτείνει τὴν θεοδικίαν, ἡ Βίβλος κατὰ τὸν Brunner, ἀντιπροβάλλει τὴν **ἐσχατολογίαν**, ἥτις ἀποκλείει τὴν θεοδικίαν.

Ἄλλο στοιχεῖον διακρίσεως τοῦ Θεοῦ τῆς Βίβλου ἀπὸ τοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς ἐκεῖνος εἶναι ἡ συγχωροῦσα ἀγάπη, ὑφ' οἵαν ἰδιότητα τυγχάνει ἄγνωστος ὁ Θεὸς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Τέλος ὁ ἀποκεκαλυμμένος Θεὸς τῆς Βίβλου εἶναι προσωπικός, ἐνῷ ὁ τῆς φιλοσοφίας τυγχάνει ἀπρόσωπος. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀποκάλυψις τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ συνετελέσθη ἐν τῷ *Ἰησοῦ Χριστῷ*. Ὡς ἅγιον δὲ *Πνεῦμα* ὁ Θεὸς θέτει ἑκάστοτε τὸν λόγον αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, ὑπεγείρει ἐν αὐτοῖς τὴν πίστιν καὶ ἀναγεννᾷ αὐτὰς κατ' εἰκόνα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Τὸ ὁμολογεῖν τὸν Χριστόν, ὡς τὸν Κύριον, εἶναι ὁ κρίκος ὁ συγκρατῶν τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ὡς ἀληθινὸν δημιουργόν, πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸ ἐν τῷ παρόντι ἐνεργοῦν Πνεῦμα. Ὅθεν ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι πίστις εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὸν τριαδικὸν Θεὸν δὲν εἶναι περιττὴ θεολογικὴ θεωρία, ἀλλ' ἡ «μοναδικὴ ἡμῶν παραμυθία ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἐν τῷ θανάτῳ». Εἰς τὸ δόγμα περὶ Τριάδος ἀναγνωρίζει διπλῆν ἀξίαν ὁ Brunner, α') ὅτι δι' αὐτοῦ σημαίνεται τὸ μυστήριον τοῦ ἀνεξερευνήτου Θεοῦ καὶ β') ὅτι δι' αὐτοῦ ἀναδεικνύεται ὁ ζῶν καὶ οὐχὶ ἀκίνητος χαρακτὴρ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός, ὡς ἀγάπη, εἶναι ἤδη καὶ καθ' ἑαυτόν, ἀνεξαρτήτως πάσης σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἡμέτερον κόσμον, Θεὸς κινούμενος. Ὁ *Υἱὸς* ἢ *Λόγος* εἶναι ὁ Θεός, ἐφ' ὅσον στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀνακοινοῖ ἑαυτὸν πρὸς τὸν κόσμον διά τε τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀποκαλύψεως. Ὁ μὴ τριαδικὸς Θεὸς εἶναι ἡ ἀκίνητος περὶ Θεοῦ ἰδέα. Καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν, διὰ τῆς περὶ *Τριάδος* παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας προεφυλάχθη ἡ χριστιανικὴ περὶ Θεοῦ διδασκαλία ἀπὸ πάσης ἰουδαϊκῆς τε καὶ ἐθνικῆς ἐπιδράσεως.

3. Ἀποκάλυψις, λόγος τοῦ Θεοῦ, Βίβλος.

Ἡ *ἀποκάλυψις* δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ αὐτοανακοίνωσις, αὐτοφανέρωσις τοῦ Θεοῦ. Ἡ αὐτοφανέρωσις αὕτη τοῦ Θεοῦ συντελεῖται διὰ τοῦ *Λόγου* αὐτοῦ, δι' οὗ καὶ ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη καὶ εἶναι ἐκδήλω-

σις τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ σημαίνει συγκατάβασιν αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλούς. Τὸ δὲ κέντρον ἅμα καὶ τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς εἶναι ὁ Σταυρός.

Αἱ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως ἀλήθειαι δὲν εἶναι μόνον «παράδοξοι», κατὰ τὸν Brunner, ἀλλὰ καὶ «λογικῶς ἀδύνατοι», «ἀντιφατικαὶ» καὶ «ἀδιανόητοι» (undenkbar). Τὸ δῶρον δὲ τοῦτο τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ προσοικειούμεθα μόνον διὰ τῆς πίστεως, δι᾿ ἧς προσοικειούμεθα καὶ τὴν δικαίωσιν. Αὕτη ἡ περὶ δημιουργίας διδασκαλία δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴν λύσιν, ἀλλ᾿ ἄρθρον τῆς πίστεως, καθ᾿ ὅσον προσωπικὸς Θεὸς καὶ δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενὸς δὲν θὰ εὕρισκον θέσιν οὔτε ἐν τῇ ἐπιστήμῃ οὔτε ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τοσοῦτο μᾶλλον καθ᾿ ὅσον εἰς τοῦτο δὲν βοηθεῖ ἡμᾶς προσηκόντως ἡ μελέτη τοῦ κόσμου, ὄντος ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφὴν αὐτοῦ τεθραυσμένου κατόπτρου, ἐν ᾧ δὲν ἀπεικάζεται πλέον ἡ εἰκὼν τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ.

Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως παρέχεται ἄνωθεν ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν εὐγενεστέραν τάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Συγχρόνως ὅμως ἀποτελεῖ ἡ ἀποκάλυψις τὴν ριζικὴν καταδίκην πάντων τῶν θρησκευμάτων, δι᾿ ὧν ὁ ἄνθρωπος ἀπεπειράθη νὰ καταστείλῃ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ δίψαν, τῶν θρησκευμάτων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν αὐθάδειαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, μέσα ἅτινα ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος μεταχειρίζεται κηδόμενος τῆς ὑπερηφανίας αὐτοῦ. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις διαφέρει τοσοῦτον τῶν ἀνθρωπίνων θρησκευμάτων, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπηται προσπάθεια ἀνευρέσεως δεσμῶν ἱστορικῆς συνεχείας μεταξὺ τούτων καὶ ἐκείνης, οὔτε κἂν παραλληλισμοῦ μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ χριστιανὸς δύναται νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις θρησκεύμασι μερικάς τινας ἀληθείας, ἀλλ᾿ ὅμως ἐξ ἄλλου διαπιστοῦται, ὅτι τὰ θρησκεύματα ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι τὸ παράπαν πραγματικὸν προοίμιον τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ μεταξὺ δὲ τῆς θρησκείας τῆς γενικῆς λεγομένης ἀποκαλύψεως καὶ τῆς μοναδικῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως ὑπάρχει ὀξυτάτη ἀντίθεσις, μὴ δυναμένη νὰ ἐξισωθῇ δι᾿ οὐδεμιᾶς μεσολαβήσεως, ὅπερ, λέγει, δὲν σημαίνει ἄρνησιν τῆς γενικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τῇ δημιουργίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει ἀποκαλύψεως. Ἡ θρησκεία τῆς γενικῆς ἀποκαλύψεως εἶναι θρησκεία ἄνευ μεσίτου. Τοιαύτη εἶναι ἡ τῶν Γερμανῶν κλασικῶν, τῶν τε ποιητῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ θρησκεία τῶν ὀρθολογιστῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων ἐν γένει διαμαρτυρομένων θεολόγων.

Ἡ ἀποκάλυψις εἶναι ἀποτεθησαυρισμένη ἐν τῇ *Βίβλῳ*. Δι᾿ αὐτῆς γινώσκομεν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς.

Ἐν τῇ Βίβλῳ, ἐν συνόλῳ θεωρουμένῃ, βλέπομεν σκιαγραφουμένην τὴν μυστηριώδη ἐκείνου προσωπικότητα καὶ κατανοοῦμεν τὴν σημασίαν τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐλεύσεως αὐτοῦ. Κατὰ τὴν χριστιανικὴν δὲ πίστιν τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἀποτελοῦσι πραγματικὴν ἑνότητα. Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη ἔχουσι κατ' οὐσίαν μόνον ἕνα λόγον τοῦ Θεοῦ νὰ ἐξαγγείλωσιν, τὸν λόγον περὶ Χριστοῦ. Ἡ Βίβλος εἶναι «ἡ φάτνη, ἐν ᾗ κεῖται ὁ Χριστός». Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς τὴν Βίβλον. Ὁ ἐν τῇ Βίβλῳ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν κατανοεῖται, εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς ἐν ἡμῖν ἐπιδράσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἡ θεωρία περὶ τῆς κατὰ λέξιν θεοπνευστίας εἶναι ὁ θάνατος τῆς ἀληθινῆς βιβλικῆς πίστεως. Ἡ Βίβλος δὲν ἀποτελεῖ οὔτε συλλογὴν χρησμῶν οὔτε ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν, ἐν ᾧ νὰ δύναταί τις νὰ ἀναζητῇ διασαφήσεις ἀλαθήτους ἐπὶ πάντων τῶν ζητημάτων. Ἄρα ἡ ἀληθινὴ βιβλικὴ πίστις δὲν ἀποκλείει τὴν κριτικὴν οὔτε ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας μετὰ τῶν ἀκαταπαύστων προόδων αὐτῶν, ἐφ' ὅσον αὗται περιορίζονται ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν καὶ δὲν ἰσχυρίζονται, ὅτι παρέχουσι θεωρίας ἐξηγούσας τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος.

Εἰδικῶς δ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν *σχέσιν τῆς βιβλικῆς πίστεως πρὸς τὴν ἱστοριογραφίαν*, παρατηρεῖ ὁ Brunner, ὅτι ἡ βεβαιότης τῆς πίστεως ταύτης δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀτελοῦς πάντοτε βεβαιότητος, ἣν παρέχει ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ἄλλως τε ὁρμᾶται πάντοτε ἀπὸ ὡρισμένων φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων. Ἐξάρτησις ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης σημαίνει ἀβεβαιότητα. Ὁ πιστὸς διατελεῖ κατ' αὐτὸν ἀπέναντι τῶν γεγονότων τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἐν θέσει ὅλως διαφόρῳ τῆς τοῦ θύραθεν ἱστορικοῦ, καθ' ὅσον δι' αὐτὸν δὲν πρόκειται ἁπλῶς περὶ γεγονότος τινὸς παρελθόντος, ἀλλὰ περὶ πραγματικότητος πάντοτε ἐπικαίρου καὶ συγχρόνου πρὸς τὸν ἐπιλάμβανόμενον αὐτῆς. Ὁ Θεός, ὁ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθείς, μαρτυρεῖ περὶ ἑαυτοῦ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ πιστοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οὗτος νὰ εὑρίσκηται ἐν βεβαιότητι, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἱστορικὸς δὲν κατορθώνει νὰ ὑπερβῇ ἴσως τὰ ὅρια τῆς μεγάλης πιθανότητος Ὅθεν ἡ πίστις δὲν ζῇ χάριτι τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Ἰδιάζον γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως εἶναι τὸ «ἐφ' ἅπαξ», τὸ μοναδικόν, ὅπερ μόνον ἐνταῦθα ὑπάρχει ἐν ἀπολύτῳ ἐννοίᾳ. Ἄλλως τε, παρατηρεῖ ὁ Brunner, ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅτι αὕτη εὕρηται ἐν ὅλως διαφόρῳ σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν ἢ οἱαδήποτε ἄλλη θρησκεία ἢ φιλοσοφία, ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι στερεῖται ἱστορικοῦ διαφέροντος, τοσοῦτο

μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἱστορία, ὡς τοιαύτη, δὲν εἶναι ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ πλήρωμα τῆς τῆς ἀπολυτρούσης ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐπιδεομένης ἀνθρωπότητος. Ἡ πρὸς τὴν ἱστορίαν σχέσις ἡμῶν προσδιορίζεται διὰ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Χριστόν, οὐχὶ δὲ καὶ τἀνάπαλιν.

Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Brunner, προσφέρεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ Βίβλῳ ὡς *μῦθος*[1] μετὰ διαφόρων ἐπεισοδίων (δημιουργία, πτῶσις, ἀποκάλυψις, πλήρωσις ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ), μῦθος ὅμως οὐχὶ ἰδεολογικός, ἢ φανταστικός, ἀλλὰ μῦθος ἀληθής, πραγματοποιούμενος ἐν χρόνῳ. Τὸν μῦθον δὲ τοῦτον, τόν παιδικὸν κατὰ τὴν μορφήν, καθῆκον ἔχει ἡ Θεολογία νὰ διατηρήσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ νὰ συγχρονίσῃ.

4. Ἡ χριστολογία τοῦ *Brunner*

Μετὰ τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας συνάπτεται στενῶς παρὰ τῷ Brunner ἡ περὶ Χριστοῦ διδασκαλία. Ἐάν, λέγει ἀρχόμενος τοῦ προπρολόγου του ἐν τῷ ὀγκώδει καὶ τὰ μάλιστα περισπουδάστῳ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ Μεσίτης» (Der Mittler), ἐὰν τὸ σοβαρώτατον πάντων ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς ζήτημα ἀποφάνσεως (Entscheidungsfrage) δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ Χριστοῦ, διότι μόνον ἐν τῷ Χριστῷ θέτει ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐνώπιον τῆς ἀποφάνσεως, διότι θέτει ἑαυτὸν ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ δὲ τῆς περὶ Θεοῦ, τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, διδασκαλίας ἔχει τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς παρὰ Brunner ἡ περὶ Χριστοῦ διδασκαλία Ἐντεῦθεν ἐν τῷ εἰρημένῳ ἔργῳ αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν προϋποθέσεων τῆς χριστολογίας αὐτοῦ (Α΄), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἱστορικὴν καὶ ψυχολογικὴν μέθοδον, πραγματεύεται πρῶτον περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ (ὁ θεῖος Λόγος, ἡ θεία φύσις, τὸ θεῖον πρόσωπον), ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τρίτῳ τμήματι περὶ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ (Β΄), ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ μέρος τοῦ βιβλίου (Γ΄).

Ἡ ὀρθὴ περὶ τοῦ θεανδρικοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία εὕρηται καὶ κατὰ τὸν Brunner διατετυπωμένη ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, μάλιστα τοῦ Εἰρηναίου καὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὧν καὶ πολλὰ χωρία παραθέτει, μάλιστα δ' ἐν τοῖς ὅροις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ δὴ τῆς Α΄ καὶ Δ΄, ἃς καὶ ἐκθύμως

[1] Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ που νοήματος, ὅπερ ὁ Karl Brarth ἐκφράζει χαρακτηρίζων τὴν βιβλικὴν ἱστορίαν ὡς φέρουσαν χαρακτῆρα ὑ π ε ρ ι σ τ ο ρ ι κ ό ν. Ὅρα ὅμως καὶ K. B a r t h, Kirchliche Dogmatik I (1932) σ. 345.

ὑποστηρίζει, ἐναντίον τῶν νεωτέρων ὀρθολογιστῶν καὶ μάλιστα τοῦ Harnack. Πᾶσα δὲ ἄλλη ὀρθολογιστικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς «διδασκάλου», ἢ «προτύπου», ἢ «θρησκευτικῆς μεγαλοφυΐας», ἢ «ἥρωος», ἢ «προφήτου» κ.τ.τ., διατελεῖ ἐν ὀξείᾳ καὶ ἀγεφυρώτῳ καὶ θανασίμῳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ περὶ Χριστοῦ, ὡς θεανθρώπου «Μεσίτου», χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἡ εἰς τὸν τοιοῦτον «Μεσίτην» πίστις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ οὐχὶ τὸ κέλυφος. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσι πολλὰ ἀξιοσέβαστα καὶ ἀγαθά, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ θεοσεβῆ πρόσωπα, ἅτινα τιμῶσι μὲν τὸν Χριστὸν ὡς ἄνθρωπον, δὲν πιστεύουσι δ' ὅμως εἰς αὐτὸν ὡς εἰς τὸν «Μεσίτην», δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῶν ὅ,τι δήποτε ἐπαινετικὸν θέλωμεν, οὐχὶ ὅμως νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτοὺς καὶ ὡς χριστιανούς.

Ἡ ἐκ τῆς Γραφῆς ἀπομεμονωμένη εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι ἡ ἐπαρκὴς βάσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλ' ἡ ὅλη γραφικὴ περὶ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρία. Ἡ δὲ ἀπομόνωσις, ἢ ἔστω καὶ μόνον προτίμησις τῆς εἰκόνος τοῦ λεγομένου «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ», στηρίζεται ἐπὶ ἀγνοίας τῆς διακρίσεως μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ «ἐν σαρκὶ» καὶ τοῦ Χριστοῦ «κατὰ σάρκα». Ὁ «κατὰ σάρκα Ἰησοῦς» περικαλύπτει τὸν «Χριστὸν Θεόν». Κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν τὸ ἀνθρώπινον ὄμμα, ὡς τοιοῦτον, εἶναι ἄρρωστον καὶ ἑπομένως δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ ὅλην τὴν πραγματικότητα, εἰ μὴ μόνον τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς, τὸ δὲ βάθος αὐτῆς παραμένει μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἀπρόσιτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο ἰσχύει πολλῷ μᾶλλον περὶ τῶν γεγονότων τῆς θ. ἀποκαλύψεως, ἅτινα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μεθόδων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ τρόπον «φυσικόν», τῆς κοσμοθεωρίας ὑπαγορευούσης οὕτως εἰς τὴν ἱστορίαν τὰς ὑποθέσεις αὐτῆς καὶ συγχεομένης πρὸς αὐτήν, οὕτως ὥστε νὰ καταντᾷ αὕτη «ψευδοϊστορία» (Pseudohistorie).

Καθόλου εἰπεῖν, ὁ ἰσχυρισμὸς περὶ τοῦ ἀσυμβιβάστου τῆς χριστιανικῆς πίστεως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης εἶναι ἀσύστατος, διότι τοιαῦτα ἀσφαλῆ δεδομένα δὲν ὑπάρχουσι, ὥσπερ ἀσύστατος τυγχάνει καὶ ἡ θέσις τοῦ Ritschl καὶ τῶν περὶ αὐτὸν περὶ ἀντιθέσεως ὑπαρχούσης δῆθεν μεταξὺ δόγματος καὶ Βίβλου, καθ' ὅσον τὸ ἐκκλησιαστικὸν περὶ Χριστοῦ δόγμα εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου βιβλικόν. Ὁπωσδήποτε τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἂν ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ ζήτημα πίστεως. Ἐν ὀνόματι ὅμως τῆς ἐπιστήμης οὐδεὶς εὐσυνείδητος ἐρευνητὴς θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι ἡ ἔρευνα κατέστη-

σεν ἀδύνατον τὴν πίστιν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὡς εἰς τὸν πραγματικὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν πιστεύει ἡ Ἐκκλησία.

Μεσῖται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων εἶναι καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διαγγέλλουσι καὶ οἱ προφῆται τῆς Π.Δ. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἰ. Χριστὸς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν μεσίτης «μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ αὐτὴ ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἀϊδίου Λόγου ἅμα καὶ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ», ἣν προεξήγγειλαν καὶ εἰς ἣν παρέπεμψαν οἱ προφῆται τῆς Π. Δ. Πρὸς τὴν πραγματικότητα δὲ ταύτην τυγχάνουσι ξέναι αἱ περὶ τῆς ἐνδοκοσμιότητος τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ μεταφυσικαί, μυστικιστικαὶ καὶ ἠθικολογικαὶ θεωρίαι, πρὸς ἃς τυγχάνει ξένη ἡ περὶ «μεσίτου» ἰδέα. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται ἡ κεντρικὴ θέσις, ἣν κατέχει ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει ἡ χριστολογία καὶ ἡ ὀνομασία «χριστιανοί», ἣν εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς προσῆψεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐθνικὸς κόσμος καὶ δὴ τὸ πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας (Πραξ. ια´ 26). Ἐντεῦθεν καὶ ἡ θεμελιώδης σπουδαιότης, ἣν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων των ἐμφανίσεως τοῦ Κυρίου μέχρι τοῦ τέλους τῶν αἰώνων ἔχει καὶ θὰ ἔχῃ τὸ ἐρώτημα, «τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ;», πρὸς ὃ ἡ εὐστοχωτέρα ἀπάντησις εἶναι ἡ ῥήτρα τοῦ Παύλου «δύναμις Θεοῦ εἰς σωτηρίαν» (Ρωμ. α´ 16).

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ σύνολον ἰδεῶν, διότι καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ δὲν εἶναι ἰδέα, ἀλλ' εἶναι ἐνέργεια προσωποποιουμένη, ἡ κατ' ἐξοχὴν αὐτοαποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν αἱ δυσχέρειαι περὶ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεολογημάτων, ἅτινα προσεπάθησαν νὰ ἀντικαταστήσωσι τὴν παλαιὰν ἐκκλησιαστικὴν «μεταφυσικὴν» διὰ τῆς νεωτέρας μεταφυσικῆς. Ἐναντίον τῶν θανασίμων τούτων παρεξηγήσεων ἀναδεικνύει εὐλόγως ὁ Brunner τὰς ὑπηρεσίας τῆς παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς περὶ Τριάδος καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία αὕτη, παρατηρεῖ ὁ Brunner [1], «προσήνεγκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ὑψίστην ὑπηρεσίαν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς ὅ,τι ἔπρεπε, διετήρησε τὴν χριστιανικὴν ἀποκάλυψιν καθαρὰν καὶ ἀμειγῆ ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς περὶ συνεχείας ἰδέας (Kontinuitätsgedanke) καὶ ἀπεχώρισεν αὐτὴν αὐστηρῶς ἀπὸ πάσης ἐξασθενήσεως καὶ ὑποβιβασμοῦ αὐτῆς εἰς ἁπλῆν ἐνδοϊστορικὴν φαινομενικότητα. Περὶ τοῦτο ἐστρέφετο ὁ ἀγὼν τῶν μεγάλων τριαδικῶν καὶ χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ περὶ τοῦτο στρέφεται καὶ σήμερον πάλιν». Πραγματι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς νεωτέρας φιλελευθέρας λεγομένης θεολογίας εἶναι ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῆς θείας ἐν Χριστῷ φύσεως, ἐν συνδυασμῷ μετὰ ταυτισμοῦ τῆς «ἱστορικῆς προ-

[1] Der Mittler σ. 218.

σωπικότητος» πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ Σαβελλιανισμοῦ μᾶλλον ἢ τοῦ Ἀρειανισμοῦ [1].

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀντιχριστιανικὸν τοῦτον ἀγῶνα, ὁ Brunner δὲν παύεται ἀναδεικνύων τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄλλως ἀπρόσιτος προσωπικὸς Θεὸς ἀποκαλύπτει πλήρως ἑαυτὸν καὶ λαλεῖ πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ τὸ διὰ τὸν ἄπιστον incognito τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅτι μόνον ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστὸς ηὐδόκησε νὰ φορέσῃ προσωρινῶς τὸ προσωπεῖον τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα δυνηθῇ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν προσωπείων ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, τ. ἔ. εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀλλ' εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν θείαν ἐπίδρασιν τοῦ λόγου αὐτοῦ ἀποσπῶντας τὸ ἑαυτῶν προσωπεῖον ἀφαιρεῖ καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ προσωπεῖον καὶ ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῶν. Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ταυτίζεται ἀποκαλύπτων καὶ ἀποκαλυπτόμενος. Ἐν τῇ πίστει εἰς τὸν «Μεσίτην» συμπληροῦται ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ μορφὴ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ μυστήριον.

Προϋπόθεσις τῆς ἐνανθρωπήσεως εἶναι τὸ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχον χάσμα, ὅπερ προεκάλεσεν ἡ *ἁμαρτία*, ἄρα σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνασύνδεσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἄρσεως τοῦ χαίνοντος χάσματος καὶ διὰ τῆς καταλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τῆς ἁμαρτίας ὅμως, ἥτις εἶναι ἐπανάστασις κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ προσβολὴ κατὰ τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ, ὑπῆρχεν ἐκτὸς ὁ ἐνανθρωπήσας καὶ κατὰ τἆλλα πάντα ἡμῖν ὁμοιωθεὶς Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅστις, τοιοῦτος ὤν, ἐξήλειψε τὸ χρέος τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου, καὶ συνδιήλλαξε διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τοῦτον πρὸς τὴν διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἁμαρτίας παρωργισμένην θείαν μεγαλειότητα, ἁγιότητα καὶ δικαιοσύνην. Διὰ τοῦτο εἶναι ὁ Χριστὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως τυγχάνει, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου ὁ Brunner παραμένει θαυμαστὴς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θιασώτης τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκρούων ἐντόνως καὶ πειστικῶς τὰς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις τῆς νεωτέρας φιλελευθέρας θεολογίας.

Τέλος ὁ λυτρωτὴς καὶ μεσίτης Χριστὸς εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν κεκρυμμένος μὲν ἐν τῷ ἐπιγείῳ αὐτοῦ βίῳ, ἀρχόμενος δὲ νὰ ἀποκαλύπτηται ἀπὸ καὶ διὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, τοῦ τελικοῦ καὶ ὁριστικοῦ θριάμβου τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπιφυλασσομένου εἰς τὸ τέλος τῶν αἰώνων, ἄρα εἰς τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Χριστὸς

[1] Ὁ Schleiermacher δὲν ἐδίστασε νὰ χαρακτηρίσῃ ἑαυτὸν ὡς σαβελλιανόν

βασιλεύει τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, τ. ἔ. τῆς Ἐκκλησίας, τῆς παγκοσμίου, τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἑπομένως ἀποτελεῖ τὸ βασίλειον αὐτοῦ. Ἡ ἀναγνώρισις ὅμως τοῦ Χριστοῦ ὡς βασιλέως σημαίνει ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς νικητοῦ, ὑπακοὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ μίμησιν αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη βασιλεία τοῦ Χριστοῦ εἶναι μόνον προσωρινή, τοῦ προσωρινοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος ὀφειλομένου εἰς τὴν ἐπιπροσθοῦσαν ἁμαρτίαν, μετὰ τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τῆς ὁποίας θέλει ἐπέλθει ὁ ὁριστικὸς θρίαμβος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ [1].

5. Ἐκκλησία καὶ Θεολογία.

Ὅ,τι συνήθως νοεῖται ὑπὸ τὴν λέξιν «Ἐκκλησία» εἶναι κατὰ τὸν Brunner ὁ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς πνευματικότητος τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ λίαν ἐπικίνδυνος συμβιβασμὸς πίστεως καὶ ἐξουσίας, ὡς συμβαίνει ἐν τῇ παπικῇ Ἐκκλησίᾳ, πολλάκις δὲ καὶ ἐν ταῖς διαμαρτυρομέναις. Ἡ ἀληθινὴ ὅμως Ἐκκλησία εἶναι ἡ *Ἐκκλησία τῆς πίστεως*, ἥτις παραμένει κεκρυμμένη, ἡ Ἐκκλησία ἡ ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς πίστεως, ὡς τὸ πῦρ καὶ τὸ φῶς, καθ' ὅσον ἡ πίστις ἐκπηγάζει ἐκ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐκ τῆς πίστεως, ἡ δὲ γνησιότης τῆς πίστεως μετρεῖται ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀληθινὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινωνία ἐκείνη ἀνθρώπων, ἥτις ἔχει ἱδρυθῇ ἐπὶ τοῦ ἐν Χριστῷ κηρυχθέντος λόγου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συντελεσθείσης ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος· εἶναι ἡ κοινωνία τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ, ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου, δι' οὗ συνδέεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν, συνδέεται καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, τ. ἔ. διὰ τῆς πίστεως. Ἐκκλησία εἶναι τὸ ἔθνος τὸ ἅγιον, ἡ communio ἢ communicatio sanctorum, fidelium, electorum. Ἐκκλησία ὑπάρχει ἤδη ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ἡ δὲ διαφορὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ τῆς Π. Δ. ἔγκειται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτῳ τῷ σπουδαιοτάτῳ σημείῳ, ὅτι ὁ ἐκλεκτὸς λαὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κ. Δ. ἀπαρτίζεται αἰρομένων τῶν ἐθνικῶν περιορισμῶν, ὅτι δηλ. ἡ Ἐκκλησία τῆς Κ. Δ. ἔχει παγκόσμιον, «καθολικὸν» χαρακτῆρα. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ἡ κληρονόμος καὶ ἡ πλήρωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Π. Δ.

---

[1] Ἰδιαιτέρως σημειωθήτω ἐνταῦθα ὅτι, ὥσπερ καὶ ὁ K. Barth, οὕτω καὶ ὁ Brunner, ἀποκρούει ἀδιστάκτως ὡς ἀντιβιβλικὴν τὴν ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλελευθέρᾳ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ ἐπικρατοῦσαν ὠριγένειον διδασκαλίαν περὶ «ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων», ἥτις κατὰ τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ παρατήρησιν ἀείποτε ἐχαρακτηρίσθη ἐν τῇ χριστιανικῇ ἱστορίᾳ ὡς αἵρεσις (Der Mittler σ. 443, σημ.1).

Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ μέσον πρὸς ὡρισμένον σκοπόν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν σκοπόν. Μέσον εἶναι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις, τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μηχανή. Αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους μέλη τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι σκοπός, ἀλλὰ μέσον, ὄργανα τοῦ σώμαματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, ἧς κεφαλὴ καὶ βασιλεὺς εἶναι ὁ Χριστός. Ὅπως τὸ θεῖον μεγαλεῖον τοῦ Ἰ Χριστοῦ παρέμενε κεκρυμμένον κατὰ τὴν ἐπίγειον αὐτοῦ σταδιοδρομίαν, οὕτω παραμένει κεκρυμμένον κατὰ τὴν ἐπίγειον αὐτοῦ σταδιοδρομίαν καὶ τὸ θεῖον μεγαλεῖον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀληθινὴ Ἐκκλησία παραμένει ἀόρατος.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι οὔτε μόνον κοινωνία λατρείας (κήρυγμα καὶ ἀκρόασις τοῦ θείου λόγου, μυστήρια), οὔτε μόνον κοινωνία ζωῆς καὶ ἀγάπης, ἀλλὰ συναμφότερα. Ἡ πίστις μου εἶναι ψευδής, ὅταν λέγω ὅτι ἀνήκω μόνον εἰς τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ ἀνήκω καὶ εἰς τὸν ἀδελφόν μου. Ἡ δὲ communio μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως, εἰμὴ ὡς communicatio bonorum.

Τέλος προκειμένου περὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐφιστᾷ ὁ Brunner τὴν προσοχὴν ἐπὶ δύο παρεξηγήσεων, μιᾶς πρὸς τὰ δεξιά, ἥτις εἶναι ἡ κληρικοκρατία, καὶ ἑτέρας πρὸς τὰ ἀριστερά, ἥτις εἶναι ἡ ἀποσυνθετικὴ ἀτομοκρατία τῆς θρησκοληψίας. Ἀμφότεραι αἱ παρεξηγήσεις τυγχάνουσι φαινόμενα προελθόντα ἐξ ἀντιδράσεως καὶ ἐκ παρεξηγήσεως. Τὸ ἀληθινὸν γνώρισμα τῆς γνησίας Ἐκκλησίας εἶναι τὸ γνώρισμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τ. ἔ. τὸ «ἰσχυρὸν εἶναι ἐν τῇ ἀσθενείᾳ» καὶ τὸ «ἐφ' ἑαυτοῦ ἀναλαμβάνειν τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου». Ἐκκλησία, ἥτις κατηγορεῖ μόνον τὸν κόσμον καὶ οὐχὶ καὶ ἑαυτήν, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων κεκριμένη, διότι ἀνύψωσεν εἰς ἀρχὴν τὴν μεγίστην τῶν ἁμαρτιῶν, τὸν φαρισαϊσμόν. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ θρησκόληπτος ἀτομισμός, ὁ τὴν μητέρα Ἐκκλησίαν, εἰς ἣν ὀφείλει τὴν πίστιν, θεωρῶν ὡς λίαν κακὴν καὶ καταφρονῶν αὐτῆς, εἶναι προϊὸν ἀλαζονείας ἀποσυνθετικῆς τῆς πίστεως.

Μία τῶν ἀτρύτων προσπαθειῶν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ *Θεολογία*. Τὸ μέρος, ὅπερ ἔχει νὰ διαδραματίσῃ ἡ ἐπιστήμη αὕτη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νὰ προσδώσῃ μορφὴν ἐπιστημονικὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὑφ' ὃ δὲν νοεῖται τὸ παράπαν ἡ προσπάθεια πρὸς ἐκλογίκευσιν τῆς πίστεως. Τοὐναντίον ὀφείλει αὕτη, λαμβάνουσα συνείδησιν τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος αὐτῆς, νὰ ἐκθέσῃ τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς ἀποκαλύψεως καὶ νὰ συναγάγῃ τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀποτελέσματα. Θεολογία αὐτοκαλουμένη ἀντικειμενικὴ καὶ καθαρῶς ἐπιστημονική, Θεολογία μὴ ἐκκλησιαστικὴ (unkirchliche Theologie) εἶναι χίμαιρα, διότι ἡ Θεο-

λογία παραμένει πάντοτε συνδεδεμένη ἀδιαρρήκτως πρὸς τὴν θείαν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν ἁγίαν Γραφήν, ὄργανον τοῦ θείου λόγου.

Ἡ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις συνύπαρξις τῆς Θεολογίας μετὰ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, τῶν ἐναβρυνομένων ἐπὶ ἀπολύτῳ ἀνεξαρτησίᾳ, προϋποθέτει τὴν ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων ὕπαρξιν συνειδήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σαφοῦς, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ὁλόκληρος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὰς τελευταίας ῥίζας της, εἰμὴ εἰς πρᾶγμά τι ἑδρεῦον ἐπέκεινα τῆς λογικῆς γνώσεως. Ἡ δὲ παρουσία τῆς Θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διατρανοῖ τὴν ἐν αὐτῷ ὕπαρξιν τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, δι᾽ οὗ ἡ θρωπίνη γνῶσις λαμβάνει συνείδησιν τῶν ὁρίων αὐτῆς. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἵνα ἡ Θεολογία δικαιολογήσῃ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ θέσιν της πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ πιστὴ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀποστολήν, τ. ἔ. νὰ καθορίσῃ σαφῶς, ἀντὶ νὰ θέλῃ νὰ περικαλύψῃ, τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, ἅτινα παρουσιάζουσι αὐτὴν ὡς γεγονὸς ἐξαιρετικὸν ἐν τῷ γενικῷ μίτῳ τῶν συμβαινόντων καὶ θέτουσι αὐτὴν εἰς κατάφωρον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λογικόν.

Ἀσχολούμενος δ᾽ ὁ Brunner ἐν ἐκτάσει, μάλιστα ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Religionsphilosophie evangelischer Theologie, περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας, καταδεικνύει τὰς διὰ μέσου τῶν διαφόρων φάσεων αὐτῆς (ὀρθοδοξία, ὀρθολογισμός, ῥωμαντισμός, ἱστοριοκρατία) παρεκτροπὰς αὐτῆς καὶ παρατηρεῖ εὐστόχως, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Troeltsch ἀποκήρυξις τοῦ ἀπολύτου χαρακτῆρος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπικήδειος κωδωνοκρουσία τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας.

6. Ἡ περὶ ἀνθρώπου καὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλία τοῦ *Brunner*[1].

Ὁ Brunner ἀποδέχεται μὲν τὴν αὐγουστίνειον, λουθήρειον καὶ καλβίνειον διδασκαλίαν περὶ καταστροφῆς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχετύ-

[1] Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Brunner ἐξετέθη ἐν ἄλλοις τε προηγουμένοις συγγράμμασιν αὐτοῦ σποραδικῶς καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ εἰδικῇ αὐτοῦ πραγματείᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον Natur und Gnade, Zum Gespräch mit Karl Barth, ἧς ἡ α᾽ ἔκδοσις, τὸ 1934, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ποικίλας κατ᾽ αὐτοῦ ἐπιθέσεις. μάλιστα παρὰ τοῦ Karl Stange (Zeitschr. für Systematische Theologie, 1935, σ. 367—452). καὶ τοῦ K. Barth ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον «Nein!» πραγματείᾳ αὐτοῦ (Theologische Existenz heute, 1934) καὶ εἰς τὴν φανερὰν ἀπόσχισιν τοῦ Brunner ἀπὸ τῆς ὁμάδος τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματεία τοῦ Brunner ἐξεδόθη τὸ 1935 καὶ εἰς β᾽ ἔκδοσιν, ἐν ᾗ παρέχονται ἱκαναὶ διασαφήσεις. Ὁλόκληρον δὲ τὸ σύστημα τῆς χριστιανικῆς αὐτοῦ ἀνθρωπολογίας περιέλαβεν ὁ Brunner ἐν τῷ προσφάτως δημοσιευθέντι ὀγκώδει καὶ λαμπρῷ (ἐκ σελ. XVI+

που εἰκόνος τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ περὶ ἀπωλείας τῆς ἀρχεγόνου δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἐξ ἄλλου δ' ὅμως διατείνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ μορφώσῃ ἰδέαν τινὰ περὶ Θεοῦ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθ' ὅλου ἐκ τῆς δημιουργίας, ἥτις εἶναι αὐτοαποτύπωσις καὶ αὐτοαποκάλυψις καὶ αὐτοδιακοίνωσις τοῦ Θεοῦ (πρβ. μάλιστα Ῥωμ. α' καὶ β'). Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Brunner δέχεται τὴν λεγομένην *φυσικὴν ἀποκάληψιν ἢ φυσικὴν θεολογίαν*, ἧς ἀναδεικνύει τὴν μεγίστην σπουδαιότητα καὶ ἀναγκαιότητα ἀπό τε θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἐπόψεως καὶ ἣν ἐκδέχεται ὡς οὖσαν ἥκιστα ξένην πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου[1].

Πρὸς συμβιβασμὸν δὲ τῶν ἄλλως ἀσυμβιβάστων ἐννοιῶν τούτων, τ. ἔ. τῆς περὶ καταστροφῆς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θείας εἰκόνος ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως ἢ θεολογίας ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἐπικαλεῖται ὁ Brunner τὴν ὑπὸ πολλῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων ἀποδεκτὴν γινομένην ἐκδοχὴν περὶ *«ὑπολοίπου τῆς εἰκόνος»* (Imagorest), ἥτις κατ' αὐτὸν προϋποθέτει ποσοτικήν, ἄρα δὲ σχετικὴν περὶ τῆς ἁμαρτίας ἀντίληψιν, ἀλλ' εἰσάγει τὴν παρακεκινδυνευμένην διάκρισιν μεταξὺ μορφολογικῆς (formal) καὶ ὑλικῆς (material) ἐπόψεως τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ. Ὑπὸ μὲν τὴν μορφολογικὴν ἔννοιαν τῆς εἰκόνος νοεῖ ὁ Brunner τὸ humanum, τ. ἔ. ἐκεῖνο ὅπερ διακρίνει τὸν ἄνθρωπον, εἴτε ἁμαρτωλὸν εἴτε μή, ἀπὸ ὅλης τῆς ἄλλης δημιουργίας (πρβ. Γεν. α' 26, Ψαλμ. η' κλπ.), καὶ ὅπερ δὲν ἐθίγη ἐκ τῆς ἁμαρτίας, δηλ. τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ εὐθύνην, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φοράν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καθόλου. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐξακολουθεῖ ὢν τὸ κέντρον καὶ ἡ κορωνὶς τῆς δημιουργίας, ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, συναίσθησιν τῆς ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ εὐθύνης καὶ ἐπίσης συνείδησιν ὅτι εἶναι «ὑποκείμενον» καὶ «ὂν λογικόν». Ὑπὸ δὲ τὴν ὑλικὴν ἔποψιν νοεῖται ἡ οὐσία τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ, ἥτις κατὰ τὸν Brunner κατεστράφη τελείως καὶ ἡ ἀρχέγονος δικαιοσύνη μετὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπώ-

---

572) ἔργῳ αὐτοῦ Der Mensch im Widerspruch (1937), ὅπερ θέλομεν βιβλιογραφήσει λίαν προσεχῶς. Ἡ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι, κατὰ τὴν δήλωσιν αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ (σ. IX), ὅτι «καὶ αὐτὸς ὁ ἄπιστος διατελεῖ ἐν σχέσει τινὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ὑπεύθυνος τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ ὅτι ἡ εὐθύνη αὕτη δὲν ἐξασθενεῖ οὐδὲ διὰ τῆς μάλιστα ῥιζοσπαστικῆς ἀναδείξεως τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ».

[1] Διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐλέγχει ὁ K. Barth τὸν Brunner ἐπὶ ἀποκλίσει πρὸς τὸν Θωμισμὸν καὶ τὸν Νεοπροτεσταντισμόν.

λετο. Ἐπίσης ἐπὶ τῷ προδηλωθέντι σκοπῷ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν εἰρημένων ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν εἰσάγει ὁ Brunner τὴν διάκρισιν διττῆς ὄψεως τῆς λέξεως «φυσικὸς» ἐν τῷ ὅρῳ «*φυσικὴ ἀποκάλυψις*», ἣν νοεῖ τοῦτο μὲν ἐν ἀντικειμενικῇ—θείᾳ ἐννοίᾳ, τοῦτο δ' ἐν ὑποκειμενικῇ—ἀνθρωπίνῃ—ἁμαρτωλῷ ἐννοίᾳ.

Παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν βιβλικὴν περὶ *δημιουργικῆς χάριτος* τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν, δέχεται ὁ Brunner καὶ τὴν ἐπίσης βιβλικὴν ἔννοιαν περὶ *συντηρητικῆς* χάριτος τοῦ Θεοῦ (Erhaltungsgnade), ἥτις δὲν αἴρει μὲν τὴν ἁμαρτίαν, προλαμβάνει δ' ὅμως τὰ ἄκρα ἐπακόλουθα αὐτῆς. Εἰς τὸν κύκλον δὲ τῆς τοιαύτης συντηρητικῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἀνήκουσι κατ' αὐτὸν πάντες ἐκεῖνοι οἱ θεσμοὶ (οἷος εἶναι π. χ. τὸ κράτος κλπ.), οἵτινες ὡς συστατικὸν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦσι θεμελιῶδες μέρος τῆς ἠθικῆς προβληματολογίας. Οὕτως ἡ περὶ ἀνθρώπου καὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλία συνδεεται στενῶς πρὸς τὴν Ἠθικήν, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κυρίων προβλημάτων τῆς ὁποίας παρὰ Brunner καὶ μεταβαίνομεν.

7. Ἡ Ἠθικὴ κατὰ *Brunner*[1].

Συμφώνως πρὸς τὸν θεοκεντρικὸν χαρακτῆρα τῆς διαλεκτικῆς Θεολογίας, οὐ μόνον ἡ Δογματική, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἠθικὴ αὐτῆς εἶναι θεοκεντρική. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὴν λουθήρειον θεολογίαν, ἔνθα ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς Ἠθικῆς τίθεται ὁ ἀναγεγεννημένος *ἄνθρωπος*, ἐν τῇ διαλεκτικῇ θεολογίᾳ, καὶ δὴ καὶ παρὰ τῷ Brunner, ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ

---

[1] Περὶ τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀσχολεῖται ὁ Brunner κατὰ τρόπον ἀρκούντως πρωτότυπον κυρίως ἐν τῷ ὀγκώδει (ἐκ σελ. XII+696), περιεκτικωτάτῳ καὶ βαθυστοχάστῳ συστήματι τῆς Ἠθικῆς αὐτοῦ, ὅπερ, προϊὸν τυγχάνον καταπληκτικῆς πολυμαθείας καὶ βαθυτάτης θεοσεβείας καὶ ὀξυτάτης φιλοσοφικῆς διανοίας, φέρει τὸν τίτλον Das Gebot und die Ordnungen (β' ἔκδ. 1933) καὶ ἀποτελεῖ τὴν μάλιστα ἐπιστομιστικὴν ἀπάντησιν εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, οἵτινες παρεξηγοῦντες σημεῖά τινα αὐτῆς ἠμφεσβήτησαν τὸ δυνατὸν τῆς παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς καλλιεργίας τῆς Ἠθικῆς. Τὸ ὅλον σύστημα τῆς Ἠθικῆς αὐτοῦ διαιρεῖ ὁ Brunner εἰς τρία κύρια βιβλία, ὧν ἐν μὲν τῷ α', εἰσαγωγῆς ἐπέχοντι θέσιν, ἐξετάζει τὸ π ρ ό β λ η μ α τῆς Ἠθικῆς καθόλου, ὁμιλῶν περί τε τῆς φυσικῆς καὶ περὶ τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ἐν δὲ τῷ β' πραγματεύεται περὶ τῆς ἐ ν τ ο λ ῆ ς (Gebot), ὡς ἐκφράσεως τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ γ' περὶ τῶν διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τεθεσπισμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θεσμῶν (Ordnungen), οἷοι εἶναι ἡ κοινωνία, ὁ γάμος, τὸ κράτος, τὸ ἔθνος, ἡ ἐκκλησία κλπ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ὁ K. Barth ἔχει καταρτίσει ὀγκῶδες σύστημα Ἠθικῆς, ὅπερ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδόσεων αὐτοῦ ἐξέδωκε πρό τινος διὰ τοῦ πολυγράφου ὁ στενὸς αὐτοῦ φίλος W. Visser 't Hooft.

τῆς Ἠθικῆς τίθεται τὸ κέντρον τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως, ὁ λόγος τοῦ *Θεοῦ*, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ Δογματικῇ. Οὕτω καταντᾷ καὶ παρὰ τῷ Brunner, ὡς καὶ παρὰ τῷ K. Barth, ἡ Ἠθικὴ νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τῆς Δογματικῆς, τοὐναντίον δὲ χωρισμὸς τῆς Ἠθικῆς ἀπὸ τῆς Δογματικῆς νὰ θεωρῆται ὡς διαφθείρων ἀμφοτέρας. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης στενῆς σχέσεως τῆς Ἠθικῆς πρὸς τὴν Δογματικὴν ἐξηγεῖται, ὅτι ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῆς Ἠθικῆς συνεξετάζονται ὑπὸ τῶν διαλεκτικῶν καί τινα ζητήματα τῆς Δογματικῆς, οἷα τὰ περὶ ἁμαρτωλοῦ καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἐπιστροφῆς αὐτοῦ κ.τ τ.

Ἐξ ἄλλου ὁ Brunner, συμφωνῶν πρὸς τοὺς Λουθηρανοὺς καὶ πρὸς τὸν K. Barth[1], ἀποδοκιμάζει ὡς ἀντιευαγγελικὸν τὸν ὑπὸ πολλῶν διαμαρτυρομένων προτιμώμενον διδακτικὸν τύπον (reformierter Lehrtypus), ὅστις πραγματεύεται τὴν Ἠθικὴν καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «νόμου», ὡς ἐξήγησιν τοῦ Δεκαλόγου, καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ἀποφασιστικὴν αὐθεντίαν (Instanz) διὰ τὸν χριστιανικὸν βίον τὸν λόγον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐντολῆς (Gebot). Ἄλλο ὅμως, λέγει, «ἐντολὴ» καὶ ἄλλο «νόμος», ὅπως ἐπίσης ἄλλο «αἱ ἐντολαὶ» καὶ ἄλλο ἡ «ἐντολή». Αἱ ἐντολαὶ εἶναι δι' ἡμᾶς κατὰ πρῶτον λόγον «νόμος», γίνονται δὲ «ἐντολή» διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ λόγου τοῦ πρὸς ἑαυτὸν προσκαλοῦντος ἡμᾶς Θεοῦ. Πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ παραπέμπουσιν εἰς τὴν μίαν ἐκείνην ἐντολὴν «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.. .. καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Παραλλήλως πρὸς τὴν θείαν ἐντολὴν δέχεται ὁ Brunner καὶ τοὺς θεοσδότους *θεσμοὺς* (Ordnugen), οἵτινες ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ θείου νόμου καὶ καθιστῶσι δυνατὸν τὸν βίον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἐθνικόν, ἀλλ' ὅμως μόνον διὰ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς Γραφῆς ἐπιγινώσκονται ὡς νόμος τοῦ Θεοῦ.

Τὸ *ἔργον* τῆς Ἠθικῆς ἐκδέχεται ὁ Brunner μᾶλλον ὡς ἀρνητικόν, ὡς ἀποβλέπον δηλ. εἰς τὸν παραμερισμὸν τῶν ἐμποδίων τῶν ἐπιπροσθούντων εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Μᾶλλον δὲ συγκεκριμένως εἰπεῖν, τὸ *ἔργον* τῆς προτεσταντικῆς θεολογικῆς Ἠθικῆς ἀντιλαμβάνεται διπλοῦν ὁ Brunner· α') νὰ μελετήσῃ ἐκ νέου τὰς βάσεις καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ὀρθῶς πράττειν, ἐφ' οὗ κεφαλαίου ἀναγνωρίζει τὴν σπουδαιότητα τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ K. Barth καὶ τοῦ Fr. Gogarten καὶ β') νὰ μελετήσῃ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῶν ἐπὶ μέρους πεδίων τῆς

[1] Das Halten der Gebote ἐν τῷ περιοδικῷ Zwischen der Zeiten, 1927, σ. 206 ἑξ.

ζωῆς, ἀφ' ἧς μελέτης ἐξαρτᾶται κατ' αὐτὸν καὶ ἡ σαφὴς ἀντίληψις περὶ τῆς εἰρημένης βάσεως τῆς εὐαγγελικῆς ἠθικῆς διδασκαλίας.

Ἡ Ἠθική, ὡς ἐκδέχεται αὐτὴν ὁ Brunner, εἶναι ὁ ἀντίπους τῆς λεγομένης αὐτονόμου Ἠθικῆς, καθ' ὅσον κατ' αὐτὸν ἀγαθὸν εἶναι τὸ πράττειν πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Δεδομένου δὲ κατὰ τὸν Brunner, ὅτι ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ πίστις εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν τὸ πρώτιστον καὶ σπουδαιότατον, ἡ δὲ πρᾶξις ἔρχεται κατόπιν, εὐνόητος τυγχάνει ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ, ὅτι μόνον ἐκ παρεξηγήσεως θὰ ἠδύνατο ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν. Τὸ πράττειν, λέγει, δύναται νὰ καταστήσῃ «χριστιανικὸν» μόνον ἡ γνῶσις, ὅτι τοῦτο ἐξαρτᾶται τελικῶς μόνον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ ἀφ' ἡμῶν. Τὸ νὰ μὴ λησμονῶμεν τοῦτο ἐν οὐδεμιᾷ τῶν πράξεων ἡμῶν ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον καὶ τὸν ἔσχατον λόγον καὶ τὸ μοναδικὸν νόημα τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Ἡ δὲ *σωτηρία* τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔργον ἀποκλειστικὸν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Brunner, ὅστις ἀπορρίπτει ἐντελῶς τὴν περὶ συνεργασίας διδασκαλίαν ὡς οὖσαν κατ' αὐτὸν ἀντιευαγγελικήν. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀξιοῖ παρὰ τοῦ χριστιανοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας νὰ συνεργασθῶσι μετὰ ζήλου εἰς τὰς προσπαθείας πρὸς βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Γ΄

ΚΡΙΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ BRUNNER

Τοιαύτη λοιπὸν ἐν ὀλίγοις καὶ ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς ἡ θεολογία τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου τῆς Ζυρίχης θεολόγου. Ἡ θεολογία αὕτη φέρει ὁμολογουμένως τὰ κυριώτατα γνωρίσματα τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῆς ὁποίας μόλις πρὸ τεσσάρων ἐτῶν ἀπεχώρησεν ὁ Brunner (σ. 47), χωρὶς νὰ παύσῃ ὢν διαλεκτικὸς θεολόγος.

Τὰ γνωρίσματα ταῦτα εἶναι α΄) ὁ διαλεκτικὸς χαρακτὴρ τῆς Θεολογίας, β) ὁ θεοκεντρικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς καὶ γ΄) ἡ ἐν αὐτῇ ἔξαρσις τῆς μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος Θεοῦ καὶ κόσμου διαφορᾶς. Ἑπομένως καὶ περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Brunner ἰσχύουσιν ὅσα γενικὰ παρετηρήθησαν ὑπὸ τῆς ξένης κριτικῆς περὶ τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας[1]

[1] Ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἡ ξένη κριτικὴ ἠσχολήθη οὐκ ὀλίγον περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου διαλεκτικοῦ. Ἰδιαιτέρως ἐγένετο ὑποκείμενον πολλῶν συζητήσεων ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἡ χριστολογία καὶ μάλιστα ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλία τοῦ Brunner, ὡς εἴπομεν. Ἐκ τῆς κριτικῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας αὐτοῦ ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας ἡ ὑπὸ τοῦ Phil. Bridel ἐν τῇ Revue de Theologie et

καὶ ὅσα εἴπομεν καὶ ἡμεῖς κρίνοντες τὴν θεολογίαν ταύτην ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἐν τῇ εἰδικῷ περὶ αὐτῆς ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ.

Εἰδικώτερον περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Brunner ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐν πρώτοις τυγχάνει ἀξίας ἰδιαιτέρας ἀναδείξεως ὁ ***θεοκεντρικὸς*** χαρακτὴρ τῆς θεολογίας αὐτοῦ καὶ καθόλου εἰπεῖν ὁ σοβαρὸς καὶ κατανυκτικὸς τοῦ θεολογεῖν τρόπος αὐτοῦ, ὅστις ἀπό τινος ἐπόψεως ὑπενθυμίζει, ὡς καὶ ὁ τοῦ K. Barth, τὴν μεσαιωνικήν, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν παλαιὰν ἐκκλησιαστικὴν θεολογίαν. Ἔπειτα τυγχάνει συμπαθεστάτη εἰς τὸν ὀρθόδοξον ἀναγνώστην τοῦ Mittler τοῦ Brunner ἡ ***χριστολογία*** αὐτοῦ, ἥτις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φιλελευθέραν διαμαρτυρομένην θεολογίαν τὴν ἀρνουμένην τὴν θεότητα τοῦ Κυρίου, κινεῖται ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν ὅρων τῆς Α´ καὶ τῆς Δ´ οἰκουμενικῆς συνόδου, εἰ καὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ εἰρημένῳ βιβλίῳ σημεῖα ἀπαράδεκτα ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, οἷον εἶναι π. χ. ἡ παράδοξος ἀδιαφορία αὐτοῦ πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἐκ παρθένου γεννήσεως τοῦ Κυρίου[1] κ.τ.τ.

Συμπαθὴς εἰς τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον τυγχάνει καὶ ἡ περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλία τοῦ Brunner [2], καθ' ἣν κυ-

---

de Philosophie τῆς Λωζάννης, 1930, σελ. 25—61. Ἐκ τῆς κριτικῆς τῆς χριστολογίας αὐτοῦ ἀξία μνείας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ τοῦ Aug. Lemaitre (ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ 1930 σ. 62—82) καὶ ἡ τοῦ Ρώσσου χριστιανοῦ φιλοσόφου N. Berdiajeff (ἐν Orient und Occident 1929 σ. 13). Περὶ τῆς κριτικῆς τῆς περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλίας τοῦ Brunner ὑπὸ τοῦ K. Barth καὶ τοῦ E. Stange εἴπομεν ἤδη ἐν σ. 59 Ἐμπεριστατωμένην δὲ κριτικὴν τῆς θεολογίας τοῦ Brunner εὑρίσκει τις ἐν τῇ μεγάλῃ εἰδικῇ περὶ τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας μονογραφίᾳ τοῦ Hans W. Schmidt ὑπὸ τὸν τίτλον Zeit und Ewigkeit 1927, ἐκ σελ. 394. Περίληψιν δ' εὑρεῖαν τῆς κριτικῆς τοῦ Schmidt καὶ τοῦ Stange μοὶ ἀπέστειλεν ὁ ἐν Βερολίνῳ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ συμπληρῶν ἄλλοτε μαθητής μου κ. Ἀντ. Μπαϊρακτάρης, ᾧ καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τούτῳ εὐχαριστῶ. Βλέπε τούτου καὶ πραγματείαν περὶ «φυσικῆς θεολογίας» ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἐν Zeitschrift für Systemat. Theologie, 1937, Heft 1.

[1] Πρέπει νὰ ἀνομολογηθῇ, ὅτι ἐγγύτερον πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἵσταται ἡ χριστολογία τοῦ K. Barth, ὅστις, πρὸς τοῖς ἄλλοις, δέχεται καὶ τὸ δόγμα περὶ τῆς ἐκ παρθένου γεννήσεως τοῦ Κυρίου (Kirchliche Dogmatik I, 1932 σ. 510) καὶ καθόλου εἰπεῖν πρὸς τὴν βιβλικὴν παράδοσιν εὐλαβέστερον διάκειται ἢ ὁ Brunner, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τῷ νεωτάτῳ ἔργῳ αὐτοῦ Der Mensch im Widerpruch (σελ. 10, ἑξ. κλπ.).

[2] Καὶ ἡ ὀρθόδοξος θεολογία, ἣν ἐγνώρισε κυρίως διὰ τῶν ἔργων τῶν καθηγητῶν τῆς ἐν Παρισίοις ρωσσικῆς θεολογικῆς ἀκαδημίας, ἥκιστα τυγχάνει ἀσυμπαθὴς εἰς τὸν Brunner, ὅστις, ὡς διεβεβαίου ἡμᾶς πρὸ τριετίας ἔν τινι συνεδρίῳ, τελευταίως δὲ καὶ δι' ἐπιστολῆς του, ἔν τισι θεολογικοῖς ζητήμασι

ρίως διακρίνεται οὗτος ἀπὸ τῶν λοιπῶν διαλεκτικῶν καὶ ἥτις ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἄλλην διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ τελείας διαφθορᾶς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνος τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀπωλείας τῆς ἀρχεγόνου δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἡ δὲ διάκρισις μεταξὺ *μορφῆς* καὶ *οὐσίας* ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τυγχάνει βεβιασμένη, καθ' ὅσον ἀπὸ λογικῆς ἐπόψεως ὀφείλομεν νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν ἑξῆς τριῶν λύσεων· ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς ἁμαρτίας κατεστράφη τελείως καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀπώλετο σὺν τῇ ἀρχεγόνῳ δικαιοσύνῃ, ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος εἶναι massa perditionis, ἀνίκανος καὶ ἀπὸ *μορφολογικῆς* ἔτι ἐπόψεως νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ διακρίνῃ ἢ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἐπομένως τυγχάνει ἠθικῶς ἀνεύθυνος· ἢ οὐδὲν ἔπαθε διὰ τῆς ἁμαρτίας οὔτε ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ οὔτε ἡ ἀρχέγονος δικαιοσύνη, οὔτε ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· ἢ κατὰ τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἠμαυρώθη μὲν ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἁμαρτίας, χωρὶς ὅμως νὰ διαφθαρῇ τέλεον καὶ ἡ ἀρχέγονος δικαιοσύνη κατέρρευσε, χωρὶς νὰ ἀπολεσθῇ τέλεον οὔτε ἡ θεία εἰκὼν οὔτε ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, ἥτις μόνον ἐξησθένησε καὶ διεστράφη. Τὸ δὲ ἀποδέχεσθαι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠθικὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν τελείαν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἀπαραιτήτου προϋποθέσεως τῆς ἠθικῆς εὐθύνης, δὲν εὐσταθεῖ οὐδὲ λογικῶς.

Καθόλου δ' εἰπεῖν, ἡ θεολογία τοῦ Brunner εἶναι προτεσταντικὴ καὶ καλβινικὴ καὶ περὶ αὐτῆς ἰσχύουσιν, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, ὅσα θὰ εἶχέ τις νὰ παρατηρήσῃ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης περὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ καθόλου, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ Καλβινισμοῦ. Παρὰ ταῦτα ὅμως καὶ παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἡ θεολογία αὕτη κινεῖται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, ἔτι δὲ καὶ παρὰ τὰς παραχωρήσεις, ἃς ποιεῖται καὶ ὁ θεολόγος οὗτος εἰς τὴν φιλελευθέραν θεολογίαν, ὀφείλομεν καὶ ἐν κατακλεῖδι νὰ ἀναδείξωμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν πρωτοτυπίαν τῆς διαλεκτικῆς διανοήσεως καὶ τῶν συγγραμμάτων ἐν γένει τῆς ἐξόχου ταύτης θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς προσωπικότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας, ἃς προσφέρει καὶ αὕτη οὐ μόνον εἰς τὸν Προτεσταντισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Χριστιανωσύνην πρὸς θεοκεντρικωτέραν

συνεννοεῖται μετὰ τῶν ὀρθοδόξων κάλλιον ἢ μετὰ τῶν διαμαρτυρομένων. Λυπηρὸν εἶναι ὅμως, ὅτι ὁ ἄλλως πολυμαθέστατος οὗτος ἀνὴρ ἔχει ἐλλιπῆ γνῶσιν τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ μάλιστα τῆς πατερικῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν K. Barth, οὗ τὰ ἔργα προδίδουσιν εὐρυτέραν καὶ βαθυτέραν γνωριμίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας πατέρας.

καὶ χριστοκεντρικωτέραν καὶ εὐαγγελικωτέραν ἐν γένει ἐμβάθυνσιν τῆς Θεολογίας καὶ πρὸς ἀνάλογον ἀνακαίνισιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐὰν δ' ἐν τοῖς συγγράμμασι προσωπικότητος οὕτω ζωηρᾶς, ὅσον καὶ βαθείας, οἵα ἡ τοῦ Brunner, ἐν οἷς μάλιστα σημείοις διεξάγεται αὐστηρὰ μέχρι δριμύτητος κριτικὴ κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῆς φιλελευθέρας λεγομένης προτεσταντικῆς Θεολογίας καὶ κατὰ τῆς ἐκκοσμικεύσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὑπάρχουσι καὶ ἐκφράσεις ὑπερβολικαί, αἵτινες σκανδαλίζουσι τοὺς ἀναγνώστας, τοῦτο ἐξηγεῖται ἄριστα ψυχολογικῶς ἐκ τῆς σφοδρᾶς πρὸς τὴν εἰρημένην Θεολογίαν ἀντιδράσεως καὶ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν πάντων τῶν διαλεκτικῶν. Ὁπωσδήποτε ὁ Emil Brunner τυγχάνει εἷς τῶν κορυφαίων θεολόγων τῶν χρόνων ἡμῶν, πρὸς τὴν σκέψιν καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ ὁποίου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος νὰ γίνῃ γνώριμος καὶ ἡ ἑλληνικὴ νεολαία, ἥ τε θεολογοῦσα καὶ ἡ φιλοσοφοῦσα. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ σκοποῦ τούτου συνετάχθη τὸ βραχὺ τοῦτο μελέτημα.

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΑΠΟ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ
Καθηγητοῦ τῆς πατρολογίας καὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν πατέρων.

Ἡ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων[1] ἱστορουμένη ἐπιστροφὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἔδωκε πλειστάκις ἀφορμὴν εἰς συζήτησιν περὶ τοῦ ἂν αὕτη ἦτο προϊὸν ἀποκλειστικὸν τῆς θείας χάριτος ἢ προϊὸν συνεργασίας τῆς θείας χάριτος μετὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ Παύλου.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων δὲν ἱστορεῖται ἐσωτερικὴ κρίσις προηγηθεῖσα τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ὅτι ὁ Παῦλος, ἀντικρούων τὰς διαβολὰς ἐκείνων, οἵτινες ἐπέμενον νὰ παριστῶσιν αὐτὸν ὡς ἐξ ἀνθρώπων καὶ δι' ἀνθρώπων λαβόντα γνῶσιν τοῦ εὐαγγελίου, τονίζει τὴν ἐπιστροφήν του ὡς ἀποκλειστικῶς δῶρον τῆς θείας χάριτος[2]. Ἐν τῇ τάσει του ταύτῃ εἶναι εὐνόητον ὅτι ὁ Παῦλος κρίνει ἀναξίαν καὶ μνείας κἂν τὴν προηγηθεῖσαν ἐσωτερικὴν κρίσιν καὶ προσπάθειαν, ἀποδίδων τὰ πάντα εἰς τὸν κυριώτερον τῆς σωτηρίας του συντελεστήν, ἤτοι τὴν θείαν χάριν, καθ' ἣν ἔννοιαν ἐπεξηγεῖ ὁ Χρυσόστομος λέγων: «ἐπεὶ ἐκείνου τὸ πλέον ἐστί, τὸ πᾶν ἐκείνου εἶναί φησι»[3]. Οὕτω καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, καίτοι παρ' αὐτῷ σαφῶς μαρτυρεῖται ἡ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του ἐσωτερικὴ διαπάλη καὶ κρίσις, χαρακτηρίζει τὴν ἐπιστροφήν του ὡς ἀποκλειστικὸν ἔργον τῆς θείας χάριτος, ὡς θαῦμα, καθόσον «οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ»[4].

Θὰ ἠδύνατο ἴσως ὑπὸ οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζηλωτῶν ἢ ὑπὸ μὴ ἐμβαθυνόντων εἰς τὰ πράγματα νὰ θεωρηθῇ ὡς μείωσις τοῦ θείου παράγοντος καὶ ὡς ἄρνησις τῆς ἐννοίας τοῦ θαύματος ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παύλου προηγήθη ψυχικὴ κρίσις αὐτοῦ, δι' ἧς οὗτος προσήγγισεν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, ὡς καὶ ἡ ἀντίληψις καθ' ἣν ἡ βούλησις τοῦ Παύλου συνειργάσθη μετὰ τῆς θείας παντοδυναμίας. Πόσον

---

[1] Θ', 1 κ. ἑ.

[2] Πρὸς Γαλάτας 1, 1. 11. 12 κ. ἀ.

[3] Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ιβ', ἐν Migne Ἑ. Π. 63, 99-100.

[4] Πρὸς Ρωμαίους 9, 16.

ὅμως οἱ οὕτω φρονοῦντες σφάλλονται μαρτυροῦσιν ἄριστα τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἀναμφιβόλου ὀρθοδοξίας ἀοιδίμου καθηγητοῦ τῆς δογματικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ζήκου Ρώση: «ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ θαύματος πρὸς τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ὀφείλομεν νὰ ἀποφύγωμεν δύο ὅλως ἀντιθέτους καὶ μονομερεῖς γνώμας, ἔνθεν μὲν τὴν γνώμην τῆς μονομεροῦς ἢ μὴ ὀρθῶς ἐννοουμένης ὑπερφυσικότητος, καθ' ἣν τὸ θαῦμα συμβαίνει ἐναντίον τῆς ἐνεργείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν φυσικῶν νόμων ἢ τοὐλάχιστον καθ' ἣν ἐν τῷ θαύματι λαμβάνει χώραν στιγμιαία τις ἀναστολὴ τῆς ἐνεργείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ νόμων· ἔνθεν δὲ τὴν ὅλως ἀντίθετον γνώμην τῆς μονομεροῦς φυσικότητος καὶ λογοφροσύνης, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας μόνον φυσικῶν δυνάμεων καὶ φυσικῶν νόμων, θαῦμα δὲ κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβῇ... Τὸ θαῦμα δὲν ἐνεργεῖται ἐναντίον τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ νόμων»[5]. Καὶ ἀλλαχοῦ: «ἐπὶ τῆς ὑπερισχύσεως τῆς θείας δυνάμεως ἐν τῇ συνεργίᾳ αὐτῆς μετὰ τῶν φυσικῶν τοῦ κόσμου δυνάμεων στηρίζονται τὰ θαύματα. Ὅθεν τὰ θαύματα ὡς ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης ὑπερισχύσεως τῆς θείας δυνάμεως ἐν τῇ συνεργίᾳ αὐτῆς μετὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου, δὲν αἴρουσιν οὔτε τὴν ἐνέργειαν τῶν ἠθικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου οὔτε τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους, ἀλλ' ἡ ἐν αὐτοῖς ἐνεργοῦσα θεία δύναμις συμπληροῖ, ἐπιτείνει καὶ διευθύνει τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ, ὃν ἐφ' ἑαυτῶν δὲν δύνανται νὰ πραγματοποιήσωσιν»[6].

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀποδοχὴ ἐσωτερικῆς προπαρασκευῆς διὰ τὴν ἀποδοχὴν τὴν θείας χάριτος καὶ ἡ ἔννοια τῆς συνεργασίας θείου καὶ ἀνθρωπίνου παράγοντος ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ Παύλου πᾶν ἄλλο ἢ ὡς αἴρουσα τὴν ἔννοιαν τοῦ θαύματος καὶ ὀρθολογιστικὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ[7].

Τουναντίον τοιαύτην συνεργασίαν ἀποδέχονται πολλοὶ ἐπιστή-

---

[5] Σύστημα Δογματικῆς τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1903, σ. 455.

[6] Αὐτόθι σ. 355.

[7] Πρό τινων ἐτῶν ὁ ἀοίδιμος μητροπολίτης Σύρου, Τήνου καὶ Μήλου Ἀθανάσιος Λεβεντόπουλος δι' ἐκθέσεώς του πρὸς τὴν ἱ. σύνοδον ἐχαρακτήρισε τὴν ἐν ἐντύπῳ ἀπολογίᾳ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀλ. Δελμούζου ἀντίληψιν περὶ προηγηθείσης κρίσεως τοῦ Παύλου, πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, ὡς ὀρθολογιστικὴν καὶ καταδικαστέαν ἀπὸ ὀρθοδόξου ἀπόψεως, καίτοι οὗτος ῥητῶς ἀπεδέχετο ὅτι τὴν ἐσωτερικὴν κρίσιν τοῦ Παύλου ἐπισφραγίζει τὸ θαῦμα· Ὁ κ. Δελμοῦζος ὡς ἑξῆς παριστᾷ τὴν προηγηθεῖσαν τῆς ἐπιστροφῆς κρίσιν: «Ὁ παλαιὸς

μονες πᾶν ἄλλο ἢ ὡς ὀρθολογισταὶ γνωστοί, ὡς ὁ Ranke, ὁ Paret, ὁ Lange, ὁ Loehl, ὁ Zoeckler. Οὕτως ὁ Zoeckler, αὐστηρὸς λουθηρανὸς θεολόγος, καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Greifswald, ἑρμηνεύων τὸ θ' κεφάλαιον τῶν Πράξεων, ἐν ᾧ ἱστορεῖται ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Παύλου, ἀφοῦ ἀποκρούσῃ τὰς ὀρθολογιστικὰς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις, ἤτοι τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Renan καὶ ἄλλων περὶ ἐμφανίσεως εἰς τὸν Παῦλον τοῦ ἐπιζήσαντος μετὰ τὴν σταύρωσιν Χριστοῦ, ὡς καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὁραμάτων, ἀποδέχεται τὴν ψυχολογικὴν ἑρμηνείαν, λέγων: «Πρέπει ἀδιστάκτως νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἐσωτερικὴ προπαρασκευὴ προηγηθεῖσα τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἐκδηλωθεῖσα διὰ ψυχικῶν ἀγώνων τοῦ Σαύλου καὶ δι' ἀμφιβολίας αὐτοῦ εἰς τὸ θεάρεστον τοῦ γηΐνου ζήλου του διὰ τὸν νόμον, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δὲν διαμφισβητεῖται ὁ ἀντικειμενικῶς πραγματικὸς χαρακτὴρ τοῦ θαύματος τοῦ ἐπισφραγίσαντος τὸν ἐσωτερικὸν τοῦτον ἀγῶνα»[8].

Καὶ ὄντως πολὺ χριστιανικωτέρα εἶναι ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ θεία χάρις ἐπῆλθεν ἐπὶ τὸν διψῶντα ταύτης καὶ καταστάντα ἤδη δι' ἐσωτερικῆς προπαρασκευῆς ὥριμον ταύτης ἢ ὅτι ἐπῆλθεν αὐθαιρέτως ἐπὶ τὸν ἀπαράσκευον ἢ καὶ ἀνθιστάμενον καὶ συνεπῶς ἀνάξιον ταύτης Σαῦλον.

Ὅτι ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἡ ὀρθὴ καὶ ὅλως σύμφωνος πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν μαρτυρεῖ ὁ χαρακτηριστικώτατα διατυπώσας τὴν πατερικὴν ἀντίληψιν Ἰωάνης ὁ Χρυσόστομος, λέγων ὅτι ὁ Παῦλος

κόσμος τοῦ Παύλου κλονίζεται καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πάλη χίλιων δυὸ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων θαμποχαράζει ἡ ἀνατολὴ ἑνὸς κόσμου νέου....Μὲ τὶ δικαίωματα αὐτὸς πηγαίνει νὰ χτυπήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς μιᾶς τέτοιας θρησκείας; Μήπως ἔτσι χτυπᾷ τὴν ἀλήθεια; Δὲν γίνεται τάχα θεομάχος; Ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια; Ποιὸς θὰ μπορέσῃ νὰ γαληνέψῃ τὴν τρικυμία; Σύ θεέ μου, θεέ μου, σὺ μόνος δύνασαι νὰ φωτίσῃς τὸ δρόμο μου! Δὲν εἶναι τώρα ὁ ἀγρὸς ὁ γεμᾶτος ζιζάνια καὶ ἀκάνθας· εἶναι ὁ διψαμένος μὰ καθαρὸς ἀγρός, ἡ ἁγνὴ καὶ συντριμμένη ψυχὴ ποὺ λαχταρᾷ καὶ ἀξίζει τὴν θείαν χάριν. Καὶ ἡ θεία χάρις ἦλθε μὲ τὸ θαῦμα ποὺ ἀκολουθεῖ· ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ» (Ἀπολογία, Ἀθῆναι 1915, σ. 28). Ὅπως σαφῶς βλέπομεν ὁ κ. Δελμοῦζος ἐν τῇ ὡς ἄνω περικοπῇ παριστᾷ ὅτι ἡ θεία χάρις δὲν ἦλθεν αὐθαιρέτως εἰς τὸν ἀπαράσκευον ἢ ἀνθιστάμενον Παῦλον, ἀλλ' εἰς τὸν καταστάντα ἤδη διὰ προπαρασκευῆς δεκτικὸν ταύτης. Δὲν ἀρνεῖται ὅμως οὔτε τὴν θείαν χάριν οὔτε τὸ θαῦμα: «καὶ ἡ θεία χάρις ἦλθε μὲ τὸ θαῦμα ποὺ ἀκολουθεῖ». Ἐφόσον λοιπὸν ὁ κ. Δελμοῦζος ἀποδέχεται θείαν χάριν καὶ θαῦμα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀρθολογιστής, διότι ὀρθολογισμὸς ἀποδεχόμενος θείαν χάριν καὶ θαῦμα θὰ ἦτό τι ὅλως ἀκατανόητον καὶ ἀσύλληπτον.

[8] Πρβλ. Strack und Zoeckler, Kurzgefasster Kommentar zu den h. Schriften A. u. N. Testaments. β' τόμος Μόναχον, εἰς τὸ θ' κεφάλαιον τῶν Πράξεων.

ἔλαβε τὴν χάριν ἐπειδὴ «ἐπεδείξατο γνώμην ἀξίαν τῆς χάριτος[9]....Καὶ μή μοι λέγε ὅτι Παῦλος οὐκ ἦν ὁ ταῦτα οἰκονομῶν· εἰ γὰρ καὶ μὴ αὐτὸς ἦν ὁ ταῦτα ἀνύων, ἀλλ' οὐδὲ οὕτως ἐκτὸς ἦν τῶν ἐπὶ τούτοις ἐπαίνων, ἐπειδὴ ἑαυτὸν οὕτω κατεσκεύασεν ἄξιον τῆς τοσαύτης χάριτος» [10]· καὶ ἀλλαχοῦ: «οὐχ ἡ κλῆσις μόνον προσήγαγε τὸν Παῦλον, ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοῦ ἐκείνου προαίρεσις· ἑκὼν καὶ ἐκ προαιρέσεως προσῆλθεν ὁ Παῦλος»[11]. Συνεπῶς ἐσφαλμένη ἀπὸ ὀρθοδόξου ἀπόψεως εἶναι ἡ ἀντίληψις καθ' ἣν ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Παύλου ἦτο ἀποκλειστικὸν ἔργον τῆς θείας χάριτος, ἀποκλειομένης τῆς συνεργίας αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προῆλθεν ἐκ προφανοῦς μονομεροῦς αὐγουστινικῆς ἐπιδράσεως τῆς Δύσεως [12].

— — —

[9] Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ὁμιλία ε', ἐν Migne Ἑ Π. 61, 46.

[10] Β' Ὁμιλία εἰς Παῦλον, Ἐν Migne Ἑ Π. 50, 482.

[11] Πρὸς τοὺς ἐγκαλέσαντας..., ἐν Migne Ἑ. Π. 51, 143. Πρβλ. σχετικὰς ἀποφάνσεις ἄλλων ἑλλήνων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐν τῇ μελέτῃ μου: «Εἶναι κακόδοξος ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ;», ἐν ἐπιστ. ἐπετηρίδι τῆς θεολ. σχολῆς τοῦ 1936.

[12] Οὕτως ὁ ὑφηγητὴς κ. Βασ. Ἰωαννίδης, ἐν ἐπιμελεῖ ἄλλως, μελέτῃ αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ μυστικισμὸς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων», Ἀθῆναι 1936, ἐν σ. 34 γράφει ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Παύλου «ὑπῆρξεν ὑπερφυσικὸν γεγονός, ὀφειλόμενον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν τοῦ Χριστοῦ» καὶ ἐν σ. 45 ὅτι «οὐδεμία προηγήθη προπαρασκευή, οὔτε βαθμιαία προσαγωγή του εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ Ἰησοῦς κατέλαβεν αὐτὸν ἐξ ἀπροόπτου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀπηνοῦς διωγμοῦ τῶν μαθητῶν».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΙΝΩΝ ΣΤΙΧΩΝ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΑΒΑΚΟΥΜ (ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ Ο').

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ
Καθηγητοῦ τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, τῆς Ἑρμηνείας τῆς Π. Δ.
καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας.

Ἡ παροῦσα ἐργασία σκοπεῖ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὰς ὑπαρχούσας διαφορὰς τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ τοιούτου ἔν τισι στίχοις τοῦ 3ου κεφ. τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀβακούμ. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο παρουσιάζει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πολλὰ προβλήματα, ἡ ἔρευνα τῶν ὁποίων παρέχει πλεῖστα ὅσα σπουδαιότατα διδάγματα. Διπλαῖ μεταφράσεις, προσθῆκαι καὶ ἐπεξεργασίαι παρατηροῦνται πολλαχοῦ τοῦ κειμένου τούτου, ὅπερ ὑπέστη τὴν μεγαλυτέραν παραφθορὰν ἕνεκα τοῦ Μεσσιακοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ μνείας τοῦ «Χριστοῦ» ($3_{,13}$). Ἕνεκα δ' ἀκριβῶς τοῦ ὅλως ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁ προσδιορισμὸς τῆς γενέσεως τῶν διπλῶν μεταφράσεων καὶ τῶν προσθηκῶν εἶναι εὔκολος καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν πρόδηλος. Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν καὶ χρῄζει ἐρεύνης, εἶναι ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ παρατηροῦνται ἀλλοῖαι ἀναγνώσεις, διάφορος φωνηεντισμὸς τῶν λέξεων καὶ παρανόησις αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτο ὅμως δὲν ὀφείλεται, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐνόμιζέ τις, εἰς παλαιογραφικὴν μόνον παραφθορὰν τοῦ κειμένου ἢ εἰς ἀδεξιότητά τινα τοῦ μεταφραστοῦ, ὡς τυχὸν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Π. Δ. δυνατὸν τοῦτο νὰ συμβαίνῃ, ἀλλ', ὡς θὰ ἴδωμεν, πιθανώτατα εἰς ὡρισμένον σκοπὸν τοῦ μεταφραστοῦ, ὅστις μεταφράζων τὸ κεφ. τοῦτο συσχετίζει στίχους αὐτοῦ πρὸς παράλληλα μεσσιακὰ καὶ ἐσχατολογικὰ χωρία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τούτων τελῶν φωνηεντίζει καὶ ἀναγινώσκει οὕτω τὰς λέξεις, ὥστε νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ κείμενον ζωηρότερον μεσσιακὸν—ἐσχατολογικὸν χρωματισμόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ 3ον κεφ. τοῦ Ἀβακοὺμ εἶναι σπουδαιότατον, διότι δεικνύει νέαν τινὰ ὁδόν, ἣν ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ διακριβώσει τῶν διαφορῶν τῶν Ο' ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ, ἰδίως εἰς μεσσιακὰ-ἐσχατολογικὰ κείμενα, τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιδράσεως παραλλήλων χωρίων ἐπὶ τοῦ μεταφραστοῦ.

I. Ἀβακοὺμ 3,2.

Ἑβραϊκὸν	Ο'
3,2αα Γιαχβέ, ἤκουσα τὴν ἀγγελίαν σου	Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου καὶ [ἐφοβήθην
αβ Εἶδον,[1] ὦ Γιαχβέ, τὸ ἔργον σου·	κατενόησα τὰ ἔργα σου καὶ ἐξέστην
bα Ἐν τῷ μέσῳ ἐτῶν ζωογόνησον[2] αὐτό	ἐν τῷ μέσῳ δύο ζῴων γνωσθήσῃ
bβ ἐν τῷ μέσῳ ἐτῶν γνώρισον	ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ἐπιγνωσθήσῃ ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν ἀναδειχθήσῃ
bγ ἐν ὀργῇ μνήσθητι τοῦ ἐλέους	ἐν τῷ ταραχθῆναι τὴν ψυχήν μου ἐν ὀργῇ ἐλέους μνησθήσῃ.

Ἐπισκοποῦντες ἐν πρώτοις γενικῶς τὰ δύο ἀνωτέρω κείμενα παρατηροῦμεν εὐχερῶς ὅτι τὸ Ἑβραϊκὸν εἶναι τὸ ὁμαλώτερον, ἐνῷ οἱ Ο' πολλὰς παρέχουσι δυσκολίας, ἀποκλίνοντες ἐν πλείστοις σημείοις ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο χρῄζει ἔν τινι τοὐλάχιστον σημείῳ διορθώσεως. Ἤδη ὁ παραλληλισμὸς τῶν δύο μελῶν τοῦ στχ. 2a δεικνύει ἐμφανῶς ὅτι ἀντὶ τοῦ יָרֵאתִי (=ἐφοβήθην) τοῦ κειμένου δέον νὰ ἀναγνώσωμεν κατὰ τοὺς Ο' (κατενόησα πρβλ. κατωτ.) μετὰ πλείστων ἐρευνητῶν רָאִיתִי (=εἶδον)[3], διότι ἡ ἀποκάλυψις εἰς τὸν προφήτην συντελεῖται δι' ἀκοῆς καὶ ὁράσεως Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δέον νὰ θέσωμεν ἄνω στιγμὴν ἐν τέλει τοῦ 2aβ, ἐνῷ ἂν τηρήσωμεν τὸ «ἐφοβήθην» τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ θέσωμεν τὴν στιγμὴν μετὰ τὸ «ἐφοβήθην» καὶ νὰ θεωρήσωμεν τὰς λέξεις «τὸ ἔργον σου» ὡς ἀντικείμενον τοῦ «ζωογόνησον», ὡς ἡ Vulgata ἔπραξε[4], ὁπότε ὀχληρὰ ἀποβαίνει ἡ ἐπανάληψις τοῦ ἀντικειμένου μετὰ τὸ ῥῆμα (ζωογόνησον) «*αὐτό*»[5].

Οἱ Ο' ἐν 2aβ ἔχουσι δύο ῥήματα «*κατενόησα καὶ ἐξέστην*», ἅτινα ἐλλείπουσιν ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ, ὅπερ ἀντιθέτως παρουσιάζει ἐπὶ πλέον

---

[1] Τὸ κείμενον ἔχει «ἐφοβήθην». Περὶ τῆς διορθώσεως ἰδὲ κατωτέρω.

[2] Δηλ. «ἐκπλήρωσον».

[3] Πρβλ. K. Marti: Das Dodekapropheton. Tübingen 1904. F. Nicolardot: La composition du livre d' Habacuc. Paris 1908. W. Nowack: Die kleinen Propheten[3]. Göttingen 1922. H. Guthe (ἐν E. Kautzsch—A. Bertholet: Die Heilige Schrift des A. T.[4] Tübingen 1923). E. Sellin: Das Zwölfprophetenbuch[2-3] Leipzig 1929—1930. Τοὐναντίον ἐκ τῶν νεωτέρων Fr. Wutz: Die Transkriptionen von der Septuaginta bis zu Hieronymus. Stuttgart 1933 σ. 469.

[4] «Domine, opus tuum in medio annorum vivifica illud.»

[5] Πρβλ. N. Παπαγιαννόπουλον (Ἑρμηνεία τοῦ ὕμνου τοῦ προφήτου Ἀββακοὺμ Ἀθῆναι 1894), ὅστις ἐξοβελίζει τὸ «αὐτό».

τὸ «Γιαχβέ» (יַחְוֶה). Ἐν πρώτοις τὸ «*κατενόησα*» δύναται εὐκόλως νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ יָרֵאתִי (=ἐφοβήθην, Ο' καὶ σημερινὸν Ἑβραϊκόν), ἀναγνωσθέντος רָאִיתִי. ὅπερ καὶ ἀλλαχοῦ οἱ Ο' ἀποδίδουσι διὰ τοῦ «κατανοῶ»[1]. Φαίνεται δὲ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχικὴ καὶ ὀρθὴ τῶν Ο' ἀνάγνωσις, διότι ἄλλως παρέμενον μετέωροι ἄνευ ῥήματος αἱ ἀκολουθοῦσαι λέξεις τὰ «ἔργα σου». Τὸ δὲ «ἐφοβήθη» τοῦ 2αα τῶν Ο' ἢ εἶναι δευτέρα μετάφρασις τῆς αὐτῆς λέξεως יָרֵאתִי ἢ ἐλευθέρα προσθήκη ἐκ στχ. 16, ἔνθα ἐκφράζεται ὁ φόβος τοῦ προφήτου. Τὸ «ἐφοβήθην» δὲ τοῦτο ἴσως νὰ ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ, μεταβαλὸν τὸ ἀρχικὸν «εἶδον» εἰς «ἐφοβήθην». Ἡ γνώμη τοῦ Fr. Wutz ὅτι τὸ «*κατενόησα*» τῶν Ο' ἵστατο καὶ εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν ὡς חָזִיתִי, ἐξ οὗ ἐκ παραφθορᾶς προῆλθε τὸ σημερινὸν יַחְוֶה (Γιαχβέ)[2], ἐξηγεῖ μὲν τὴν ἀπουσίαν τοῦ Γιαχβὲ ἐκ τῶν Ο', ἐπιφέρει ὅμως εἰς τὸ κείμενον πολλὰς μεταβολάς, προσκόπτει δὲ καὶ εἰς τοῦτο ὅτι οἱ Ο' οὐδαμοῦ ἀποδίδουσι τὸ חזה διὰ τοῦ «κατανοῶ» Τὸ ἕτερον ῥῆμα «*ἐξέστην*» οὔτε ἀντίστοιχον ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ λέξιν ἔχει οὔτε παλαιογραφικῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ γνώμη τοῦ Fr. Wutz[3] ὅτι τὸ «ἐξέστην» ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ὡς חָרַדְתִּי ἐν 2αβ ἐξ οὗ τὸ κατ' αὐτὸν ἀκατανόητον חַיֵּיהוּ (=ζωογόνησον) τοῦ 2bα, δέν μοι φαίνεται πιθανὴ οὐ μόνον ἀπὸ παλαιογραφικῆς ἀπόψεως ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν νέαν διόρθωσιν, ἣν ἐν 2bα εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐπιφέρῃ (=ἐν μέσῳ ὀργῆς γνωρίζεσαι») Τὸ «ἐξέστην» μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ «ἐφοβήθην» ἦτο εὔκολον πλέον νὰ προστεθῇ, ἵνα τὰ δύο ἡμιστίχια εὑρίσκωνται εἰς πλήρη ἀντιστοιχίαν[4].

Δυσχερείας τὸ κείμενον τῶν Ο' παρουσιάζει ἀπὸ τοῦ στχ. 2b. Ἄρχομαι τῆς ἐξετάσεως ἀπὸ τοῦ 2bβ, ἐν τῷ ὁποίῳ παρὰ τοῖς Ο' ἔχομεν δύο μεταφράσεις[5] τοῦ αὐτοῦ ἑβρ. στίχου : α) «ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη

---

[1] Γεν. 42,9 Ἀριθ. 32,8,9. Ἡσ. 5,12.

[2] Fr. Wurz ἔνθ' ἀνωτ. σ. 469 ἑξ.

[3] Fr. Wutz ἔνθ' ἀνωτ. σ. 469 ἑξ.

[4] Πρβλ. καὶ Ἱερώνυμον Commentarium in Habacuc Prophetam. Migne L. P. 25, 1371. «Quod autem LXX dixerunt consideravi et obstupui, nec in Hebraico habetur, nec apud quempiam aliorum interpretum, ut sublatis his quae in Hebraico non habentur, possit legi juxta LXX : Domine, opera tua in medio duorum animalium cognosceris : quod quia ἀδιανόητον videbatur, superiora conjuncta sunt».

[5] Περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς σημασίας διττῶν μεταφράσεων πρβλ. B. Bellas: L' importance des traductions doubles dans le texte des Septante (Μετὰ μεταφράσεως εἰς τὸ Ἑλληνικὸν) Athènes 1936.

ἐπιγνωσθήσῃ» καὶ β) «ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν ἀναδειχθήσῃ», αἵτινες ἀνέγνωσαν τὸ κείμενον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μὲν πρώτη πιστῶς ἀπέδωκε τὸ שָׁנִים διὰ τοῦ «ἔτη», ἡ δὲ δευτέρα ὀλίγον ἐλευθεριώτερον διὰ τοῦ «καιρὸς». Ἀμφότεραι δὲ αἱ μεταφράσεις ἀνέγνωσαν ἀντὶ קֶרֶב (=μέσον) τοῦ Μασωριτικοῦ κειμένου τὸ ἀπαρέμφατον קְרֹב, ὡς καὶ μερικοὶ τῶν ἑρμηνευτῶν ἔτι σήμερον ἀναγινώσκουσιν[1], καὶ οὕτω προῆλθον τὰ ἀπαρέμφατα «ἐγγίζειν καὶ παρεῖναι». Ἀμφότεραι δὲ πάλιν αἱ μεταφράσεις ἀνέγνωσαν ὡς καὶ ἡ Πεσειτὼ ἀντὶ τῆς ἐνεργητικῆς διαθέσεως τοῦ Μασωριτικοῦ κειμένου (γνώρισον») παθητικὴν «ἐπιγνωσθήσῃ ἀναδειχθήσῃ» (תּוֹדִיעַ = γνώρισον תִּוָּדֵעַ = ἐπιγνωσθήσῃ), ἣν καὶ πολλοὶ τῶν ἑρμηνευτῶν ἐνταῦθα προτιμῶσιν[2].

Ἀλλ' ἐὰν οὕτως ὁ καθορισμὸς τῆς γενέσεως τῶν δύο μεταφράσεων ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου τυγχάνῃ εὐχερής, τοὐναντίον δυσδιάκριτος φαίνεται ἡ αἰτία δύο μεταφράσεων, μὴ διαφερουσῶν ἀλλήλων. Πῶς δῆλον ὅτι συμβαίνει νὰ ἔχωμεν ἐνταῦθα δύο μεταφράσεις τοῦ αὐτοῦ στίχου χωρὶς ἡ μία νὰ ἀνέγνωσε τὸ κείμενον διαφόρως τῆς ἑτέρας, ὁπότε εὔκολος θὰ ἦτο ὁ καθορισμὸς τῆς αἰτίας, καθ' ὅσον ἐσφαλμένη μετάφρασις ἐπιφέρει εὐκόλως τὴν γένεσιν δευτέρας πιστοτέρας. Οὔτε πάλιν ἡ μία εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἐπεξήγησις τῆς ἑτέρας. Ἡ παρουσία ἐνταῦθα δύο τοιούτων μεταφράσεων δέον νὰ ἔχῃ τὴν αἰτίαν αὐτῆς. Ἡ λύσις τοῦ οὕτω ἀνακύπτοντος προβλήματος οὐ μόνον θὰ δείξῃ τὸν τρόπον τῆς συστάσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἀλλὰ καὶ θὰ διευκολύνῃ ἡμᾶς τὰ μέγιστα πρὸς λύσιν ἑτέρου προβλήματος, τῆς γνησιότητος τοῦ στχ. 2bα[3].

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἀνωτέρω μεταφράσεων μόνον κατὰ δύο τρόπους δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ: ἢ ὅτι τῶν μεταφράσεων τούτων προηγήθη ἑτέρα τις ἐσφαλμένη μετάφρασις τοῦ αὐτοῦ στχ. 2bβ, ἥτις προὐκάλεσε δευτέραν ὀρθὴν μετάφρασιν πρὸς διόρθωσιν τῆς ἐσφαλμένης, μεθ' ἣν προστίθεται ἡ τρίτη πρὸς βεβαίωσιν καὶ περιφρούρησιν τῆς ὀρθότητος τῆς δευτέρας ἢ ὅτι ἐγένετο ὀρθῶς ἡ πρώτη μετάφρασις, ἐπηκολούθησεν ἔπειτα δευτέρα ἐσφαλμένη μετάφρασις, δυναμένη νὰ προέλθῃ ἐκ διαφό-

[1] Πρβλ. E. Sellin ἔνθ' ἀνωτ.

[2] Πρβλ. K. Marti ἔνθ' ἀνωτ. F. Nicolardot ἔνθ' ἀνωτ. W. Nowack ἔνθ' ἀνωτ. κλπ.

[3] Πρβλ. K. Marti ἔνθ' ἀνωτ.

ρων λόγων, μεθ' ἣν πρὸς διόρθωσιν τοῦ ἐσφαλμένου αὐτῆς ἐπακολουθεῖ τρίτη μετάφρασις, ἥτις ἀναγινώσκει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μεταφράζει σχεδὸν ὁμοίως πρὸς τὴν πρώτην, τὴν ὀρθὴν μετάφρασιν. Οὕτω γεννῶνται μία ἐσφαλμένη καὶ δύο ὀρθαὶ μεταφράσεις. Ἐν τῷ προκειμένῳ ἡμῖν στχ. 2 bβ ἔχομεν τὰς δύο ὀρθὰς μεταφράσεις «ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ἐπιγνωσθήσῃ—ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν ἀναδειχθήσῃ». Νομίζω ὅμως ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ τρίτη ἐσφαλμένη μετάφρασις τοῦ αὐτοῦ στχ., εὑρισκομένη ἐν τῷ ἀμφιβαλλομένῳ στχ. 2 bα «ἐν μέσῳ δύο ζῴων γνωσθήσῃ». Δέον ἐν πρώτοις καλῶς νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ στχ. 2 bα τῶν Ο' δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου ἑβραϊκοῦ «ἐν μέσῳ ἐτῶν ζωογόνησον αὐτό,» διότι ναὶ μὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τὸ «ἐν μέσῳ» καὶ τὸ «δύο ζῴων» δύναται νὰ προέλθῃ παλαιογραφικῶς ἐκ τοῦ «ζωογόνησον», ἐλλείπει ὅμως ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ τὸ «γνωσθήσῃ», ὅπερ τοὐναντίον ὑπάρχει ἐν 2 bβ καὶ ἀπεδόθη κατὰ παρόμοιον τρόπον ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων μεταφράσεων (ἐπιγνωσθήσῃ—ἀναδειχθήσῃ). Τὸ σημεῖον τοῦτο δεικνύει ὅτι ὁ στχ. 2 bα τῶν Ο' δέον νὰ προέρχεται ἐκ 2 bβ, ἐξ οὗ καὶ αἱ δύο ἕτεραι μεταφράσεις ἐγένοντο. Πράγματι δὲ εὐκόλως ἐκ τοῦ 2 bβ δύναται νὰ προέλθῃ ἡ μετάφρασις «ἐν μέσῳ δύο ζῴων γνωσθήσῃ» τοῦ 2bα. Τὸ «ἐν μέσῳ» καὶ τὸ «γνωσθήσῃ» ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ, τὸ δὲ «δύο» εἶναι διάφορος στίξις τοῦ ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχοντος שָׁנִים (=ἔτη) — שְׁנַיִם (=δύο). Παραμένει ὅμως ἀνεξήγητος ἡ λέξις «ζῴων». Ἐὰν ἡ γνώμη ἡμῶν, ὅτι ὁ 2 bα τῶν Ο' προέρχεται ἐκ τοῦ 2 bβ, εἶναι ὀρθή, τότε μίαν ἐξήγησιν τῆς προελεύσεως τῶν «ζῴων» διαβλέπω. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἕνεκα ἰδίᾳ τῆς ἐν $3_{,13}$ μνείας τοῦ «Χριστοῦ» ὁλόκληρον τὸ κεφ. 3 ὑπέστη ἐπεξεργασίαν καὶ διπλαῖ μεταφράσεις ἐγένοντο πρὸς ἀπόδοσιν εἰς τὸ κείμενον ζωηροτέρας μεσσιακῆς καὶ ἐσχατολογικῆς χροιᾶς, δὲν εἶναι παράτολμον νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἐνταῦθα, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ, ἀναγνώσας ἐν τῷ κειμένῳ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἐμφανισθῇ ἐν μέσῳ δύο πραγμάτων ἀνεπόλησε τὸ περίφημον κεφ 7 τοῦ Δανιήλ, ἔνθα λέγεται ὅτι ὁ «παλαιὸς τῶν ἡμερῶν» θὰ ἐμφανισθῇ μετὰ τὴν πάροδον τῆς βασιλείας τεσσάρων ζῴων, ὁπότε θὰ δοθῇ εἰς τὸν «υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου» ἐξουσία αἰώνιος. Τὸν προκείμενον στχ. ὁ μεταφραστὴς συσχετίσας πρὸ τὸ κεφ. τοῦτο καὶ ὑπὸ τὸ μεσσιακὸν φῶς ἰδὼν αὐτὸν συνεπλήρωσε ἐκ τοῦ κεφ. τούτου τὸ κενὸν «ἐν τῷ μέσῳ δύο *ζῴων* γνωσθήσῃ».

Ἐὰν ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις, ὅτι ὁ 2bα τῶν Ο' προέρχεται ἐκ τῶν 2bβ, εἶναι ὀρθή, τότε ἀναγκαίως θὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ 2bα τοῦ Ἑβραϊκοῦ «ἐν μέσῳ ἐτῶν ζωογόνησον αὐτὸ» προῆλθεν ἐκ τοῦ 2bα τῶν Ο', εἶναι δηλ.

ἑβραϊκὴ μετάφρασις αὐτοῦ. Τὸ «γνωσθήσῃ» ἐν τέλει τοῦ 2bα ἢ ὁ μετενεγκὼν τὸν στίχον εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν δὲν ἀνέγνωσε συγχύσας αὐτὸ προφανῶς πρὸς τὸ ἀκολουθοῦν «ἐπιγνωσθήσῃ» ἢ μεταφερθὲν εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐκπέσῃ, διότι καὶ τὸ ἀκολουθοῦν ἡμιστίχιον εἰς τὸ αὐτὸ ῥῆμα λήγει. Τὸ δεύτερον μοὶ φαίνεται πιθανώτερον, διότι ὁ μετενεγκὼν τὸν στίχον εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν εἶχε σκοπὸν νὰ προσδώσῃ καὶ εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν ἐμφαντικώτερον μεσσιακὸν χρῶμα καὶ θὰ μετέφερε ἑπομένως αὐτούσιον τὸν στίχον. Τούτων δὲ γενομένων τὸ חיים (ζῴων) μετεβλήθη εὐκόλως εἰς חַיֵּיהוּ (=ζωογόνησον αὐτὸ) πρὸς εὐόδωσιν πλέον τοῦ κειμένου, οἱ δὲ Μασωρῖται κατ᾿ ἀκολουθίαν ἔστιξαν שָׁנִים (=ἔτη) ἀντὶ שְׁנַיִם (=δύο). Ἡ τοιαύτη τοῦ στίχου διαμόρφωσις ἔγινε πάντως πρὸ τῶν μεταφράσεων τοῦ Ἀκύλα, Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου, οἵτινες προϋποθέτουσι τοῦτον ὑπάρχοντα ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ.[1]

Κατὰ ταῦτα ὡς ἑξῆς θεωρῶ γενομένην τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κειμένου. Ἀρχικῶς ἔλειπε τελείως ὁ στχ. 2bα. Ἐγένετο τὸ πρῶτον μία τῶν δύο ὁμοίων μεταφράσεων τοῦ στχ. 2bϐ «ἐν τῷ ἐγγίζειν.....ἐν τῷ παρεῖναι» (ποία εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ), ἐπηκολούθησεν ἡ «ἐν τῷ μέσῳ δύο ζῴων γνωσθήσῃ» μὲ τὸ μεσσιακὸν χρῶμα καὶ τέλος πρὸς διόρθωσιν ταύτης ἐγένετο ἡ τρίτη, ἡ ἑτέρα τῶν δύο ὁμοίων μεταφράσεων. Τέλος ἡ δευτέρα, ἡ μεσσιακή, μεταφερθεῖσα εἰσεχώρησε εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον καὶ οὕτω προῆλθεν ὁ ὑπὸ τῆς κριτικῆς ἀμφιβαλλόμενος στχ. 2bα.

Ἐξάγοντες νῦν τὰ διδάγματα ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης παρατηροῦμεν πῶς γεννῶνται διπλαῖ καὶ τριπλαῖ ἐνίοτε μεταφράσεις· πῶς περαιτέρω ὁ μεταφραστὴς τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μεσσιακῶν χωρίων ζητεῖ διὰ τῆς μεταφράσεως νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ κείμενον ζωηρότερον μεσσιακὸν χρῶμα. Ἐπὶ πλέον δὲ βλέπομεν πῶς ἐνίοτε τὸ κείμενον τῶν Ο΄ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ [2].

Καὶ ἐν στχ. 2bγ ἔχομεν δύο μεταφράσεις τῶν δύο πρώτων λέξεων «ἐν τῷ ταραχθῆναι τὴν ψυχήν μου—ἐν ὀργῇ ἐλέους». Ὁ μὲν πρῶτος μεταφραστὴς ἀντὶ רֹגֶז (=ὀργή) ἀνέγνωσε רָגַז (=ταράττομαι)[3] καὶ ἀντὶ רחם ἀνέγνωσε רֻחִי[4], ὁ δὲ δεύτερος ἐφωνηέντισε τὸ κείμενον

[1] Ὁ Ἀκύλας : «ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη ζώωσον αὐτό», ὁ Θεοδοτίων : «ἐν μέσῳ ἐτῶν ζώωσον αὐτό», ὁ Σύμμαχος : «ἐντὸς τῶν ἐνιαυτῶν ἀναζώωσον αὐτό».

[2] Πρβλ. καὶ Β. Βέλλα : Τὰ χωρία Δευτ. 32,43 καὶ Ζαχ. 14,17 Ἀθῆναι 1935.

[3] Ἰδὲ Δευτ. 2,25. Β΄ Σαμ. 19,1 (Ο΄=Β΄ Βασ. 18,33) Β΄ Σαμ. 22,8 (Ο΄=Β΄ Βασ. 22,8) Ἀμ. 8,8. Ἡσ. 64,2 Ἀβ. 3,16. Ψαλμ. 18,8 (Ο΄=17,8). 77,17 (Ο΄=76,17).

[4] Πρβλ. Γεν. 41,8. Ἔξ. 35,21.

ὡς καὶ οἱ Μασωρῖται. Δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἡ χρονικὴ σειρὰ τῶν δύο μεταφράσεων.

ΙΙ. Ἀβακούμ. 3₃.

Ἑβραϊκὸν	*Ο'*
Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμὰν ἔρχεται καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους Φαρὰν	Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμὰν ἥξει καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους Φαρὰν κατασκίου δασέος

Ἡ διαφορὰ τῶν Ο΄ ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔγκειται ἐν τῇ προσθήκῃ τῶν λέξεων «κατασκίου δασέος», αἵτινες ἐλλείπουσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν μεταφράσεων [1]. Πᾶσα ἀπόπειρα ἐξηγήσεως τῶν δύο τούτων λέξεων ἐκ τῆς προηγουμένης «Φαρὰν» κατὰ παλαιογραφικὸν τρόπον ἀποβαίνει ματαία. Τούτου ἕνεκα ἐπεχείρησαν νὰ διορθώσωσι τὰς δύο λέξεις καὶ νὰ κατασκευάσωσι μίαν, δυναμένην νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν Φαράν. Οὕτω τὸ «κατασκίου δασέος» ἐξέλαβον ὡς παραφθορὰν τῆς ἀρχικῆς «κατασκεδάσεως», ἥτις τότε θὰ εἶναι μετάφρασις τῆς «Φαράν», ἣν ὁ μεταφραστὴς συνεσχέτισε πρὸς τὴν ῥίζαν פור [2], ἣν οἱ Ο΄ ἀποδίδουσι διὰ τοῦ «διασκεδάζω» [3]. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐχομένη τῆς γνώμης ὅτι τὸ «κατασκίου δασέος» θὰ προῆλθε πάντως ἐκ τῆς ἀμέσως προηγουμένης λέξεως ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ παραφθορὰν τοῦ κειμένου, ἀποβαίνει δὲ ἔπειτα ἀκατανόητος ἡ ἔκφρασις «ἐξ ὄρους κατασκεδάσεως». Πολὺ πιθανώτερον θεωρῶ ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἐξηρτημένον ἐκ τοῦ περιφήμου χωρίου Ζαχ. 1,8 ἑξ., κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ οὐράνιος ἐκεῖνος ἀνήρ, ὁ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ἵππον πυρρόν, ὁ προάγγελος τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐμφανίζεται ἐρχόμενος καὶ ἱστάμενος κατὰ τοὺς Ο΄ «ἀναμέσον τῶν ὀρέων τῶν κατασκίων». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὁρμηθείς τις καὶ συσχετίσας τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου πρὸς τὴν ἐνταῦθα σημαινομένην ἔλευσιν τοῦ Θεοῦ προσέθηκεν εἰς τὸ ἐν τῷ ἡμετέρῳ στίχῳ ἀναφερόμενον ὄρος τὸ «κατασκίου», ὅπερ ἔπειτα ἐπέφερεν ὡς ἐπεξήγησιν τὸ «δασέος».

---

[1] Πρβλ. Ἱερώνυμον: Commentarium in Habacuc Prophetam. Migne P. L. 25, 1371 «Aquila et Symmachus, et quinta editio ipsum Hebraicum posuerunt theman. Solus Theodotio quid significaret Theman, interpretatus est, dicens Pharan, in finem. Ex quo, intelligimus a solis septuaginta positum de monte umbroso et condenso».

[2] Fr. Schleusner: Novus thesaurus philologico-criticus Veteris Testamarti. Lipsiae 1820 τόμ. 3ος σ. 260.

[3] Πρβλ. Γεν. 17,14. Λευϊτ. 26,15,44. Ἀριθ. 15,31 κλπ. Σημειωτέον ὅτι παρὰ τοῖς Ο΄ τὸ μὲν פור μεταφράζεται πάντοτε διὰ τοῦ «διασκεδάζω» καὶ οὐχὶ «κατασκεδάζω», ἡ δὲ λέξις «κατασκέδασις» δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Ο΄.

III. Ἀβακοὺμ 3₄

Ὁ στχ. οὗτος, ὅστις εἶναι συνέχεια τῆς περιγραφῆς τοῦ ἐπιφαινομένου Θεοῦ, ἥτις ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τοῦ προηγουμένου στίχου «ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ», ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἑβραϊκὸν	**Ο'**
4a Λαμπρότης ὡς φῶς εἶναι κάτωθεν αὐτοῦ,[1]	καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται
b ἀκτῖνες κατὰ τὰ πλάγια αὐτοῦ,[2]	κέρατα ἐν χερσὶν αὐτοῦ
c καπνὸς[3] δὲ τὸ περικάλυμμα τῆς μεγαλειότητός του.	καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ

Δύο κυρίως εἶναι τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα διαφέρουσιν ἀλλήλων τὰ κείμενα. Ἐν πρώτοις ἐν 4b ὁ μεταφραστής, παρὰ τὴν συνάφειαν, τὴν λέξιν קַרְנַיִם μετέφρασε διὰ τοῦ «κέρατα» ὡς οὕτως καὶ ἡ Vulgata ἔπραξεν[4]. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ λέξις αὕτη πανταχοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Π. Δ. σημαίνει τὸ κέρας, πλὴν τοῦ μοναδικοῦ τούτου χωρίου, ἐν τῷ ὁποίῳ δηλοῖ τὰς ἀκτῖνας, προεχομένη ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης, ἐξ ἧς καὶ τὸ ῥῆμα קרן ὅπερ δηλοῖ «ἀκτινοβολεῖν» (Ἔξ. 34,$_{29,35}$). Παρὰ τὸν παραλληλισμὸν τῶν μελῶν τοῦ προκειμένου στχ. 4, ὅστις εὐκόλως διδάσκει ὅτι ἡ λέξις δέον νὰ δηλοῖ ἐνταῦθα τὰς «ἀκτῖνας», εὔκολον ἦτο ὁ μεταφραστής, ὅστις δὲν βασανίζει ὡς ὁ ἑρμηνευτὴς τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων, νὰ ἐκλάβῃ τὴν λέξιν ὑπὸ τὴν συνήθη αὐτῆς ἔννοιαν τοῦ «κέρατος». Ἡ ἐξήγησις αὕτη θὰ ἦτο ἐπαρκής, ἐὰν δὲν ἐβλέπομεν τὸν μεταφραστὴν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ παρόντος ὕμνου ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ ἀκόμη τῷ παρόντι στίχῳ (πρβλ. κατωτ.) νὰ στίζῃ παρὰ πᾶσαν ἔνδειξιν τοῦ κειμένου ἄλλως τὰς λέξεις, ἵνα ἀποδώσῃ ἐσχατολογικὴν χροιὰν εἰς τὸ κείμενον, συσχετίζων αὐτὸ πρὸς ἄλλα, παράλληλα ὑπ' αὐτοῦ ἐκλαμβανόμενα χωρία. Τούτου ἕνεκα δύναται νὰ διατυπωθῇ τοὐλάχιστον ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς קרן διὰ «τῶν κεράτων» ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ μεταφραστοῦ ὡρισμένα χωρία. Τὰ κέρατα συμβολίζου-

---

[1] Ἀντὶ τοῦ Ἑβρ. «ἔσται» ἀνάγνωθι μετὰ πολλῶν ἑρμηνευτῶν תַּחְתָּיו

[2] Κατὰ λέξιν «ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ».

[3] Τὸ Ἑβρ. ἔχει «ἐκεῖ» καὶ οἱ Ο' «ἔθετο». Ἀνάγνωθι μετὰ τοῦ E. Sellin עָשָׁן=καπνός.

[4] «Cornuta in manibus ejus». Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ Vulgata καὶ ἀλλαχοῦ συγχέει τὴν ῥίζαν קרן (λάμπειν), ἐν Ἐξ. 34,29,35, ἔνθα οἱ Ο' ὀρθῶς μετέφρασαν.

σιν ἐν τῇ Π. Δ. τὴν δύναμιν[1]. Ἡ παράστασις ἐνταῦθα τοῦ ἐπιφαινομένου Θεοῦ κρατοῦντος ἐν τῇ χειρὶ κέρατα, ἐρχομένου πρός σωτηρίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, δὲν δύναται ἄλλο τι νὰ δηλοῖ ἢ ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει συγκλείσει ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὴν κοσμικὴν δύναμιν, τὴν καταστρέψασαν τοὺς Ἰσραηλίτας, ὁπότε τὸ χωρίον κατ' ἔννοιαν εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ Ζαχ. 1,$_{19}$, ἔνθα τὰ τέσσαρα κέρατα, τὰ διασκορπίσαντα τὸν Ἰσραὴλ καὶ καταστρέψαντα τὴν Ἱερουσαλήμ, παρίστανται καταστρεφόμενα ὑπὸ θεϊκῆς δυνάμεως. Τοῦτο τὸ χωρίον δυνατὸν νὰ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ μεταφραστής, ὅστις καὶ ἀπέδωκε εὐκόλως τὸ קַרְנַיִם διὰ τοῦ «κέρατα» καὶ οὕτω ὁ στχ. προσέλαβε διάφορον ἔννοιαν.

Ἑτέρα ἀξιοσημείωτος διαφορὰ τῶν δύο κειμένων παρουσιάζεται ἐν 4c. Ἀναμφιβόλως τὸ «ἔθετο» εἶναι μετάφρασις τοῦ Ἑβρ. וְשָׂם τὸ δὲ «ἀγάπησιν» δέον νὰ προῆλθεν ἐκ τῆς ἀκολουθούσης λέξεως חֶבְיוֹן (=κάλυμμα). Ἤδη πρὸ πολλοῦ τινες ἐδέχθησαν ὅτι τὴν λέξιν ταύτην ὁ μεταφραστὴς ἢ ἀνέγνωσε παρεφθαρμένως ὡς אַהֲבָה (=ἀγάπησις ὑπὸ τῶν Ο')[2] ἢ ἀνέγνωσε μὲν ταύτην ὀρθῶς ἀλλὰ συνεσχέτισεν αὐτὴν ἐσφαλμένως οὐχὶ πρὸς τὴν ῥίζαν חבה (καλύπτεσθαι) ἀλλὰ πρὸς τὸ חבב (ἀγαπᾷν)[3]. Τοῦτο δὲ ποιήσας δὲν ἠδύνατο ἢ τὸ ἀκολουθοῦν עֻזּוֹ νὰ ἀναγνώσῃ ὡς עַז (=κραταιάν). Ἄλλος δέ τις μεταφραστής, τὸν πρῶτον διορθῶν, ἀνέγνωσε τὴν τελευταίαν ταύτην λέξιν ὀρθῶς «τῆς ἰσχύος αὐτοῦ» καὶ οὕτω προῆλθεν ἡ περίεργος ἔκφρασις «καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ», ἥτις καὶ μετὰ τῶν προηγουμένων δὲν συνδέεται καὶ ἐλλιπὴς εἶναι, διότι ἐλλείπουσιν οἱ πρὸς οὓς «ἔθετο ἀγάπησιν».

Ἀλλ' ἡ μὲν παλαιογραφικὴ παραφθορὰ φαίνεται δυσχερής πως ἕνεκα τῶν δυσκόλων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ δεχθῶμεν. Ἡ δὲ δευτέρα ἐκδοχὴ τῆς ἐσφαλμένης συσχετίσεως τῆς λέξεως πρὸς τὸ חבב (ἀγαπᾶν) ἔχει μὲν ὑπὲρ ἑαυτῆς τοῦτο μόνον, ὅτι ἡ λέξις חביון εἶναι ἐκ τῶν ἅπαξ λεγομένων τῇ Π. Δ. καὶ ἑπομένως ἠδύνατο ὁ μεταφραστής, ἀγνοῶν τὴν σημασίαν αὐτῆς, νὰ συσχετίσῃ αὐτὴν πρὸς τὸ חבב, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς ἀναπηδᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ μεταφραστὴς νὰ συσχετίσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀγνοουμένην ταύτην λέξιν *πρὸς τὸ ἐπίσης ἅπαξ ἐν τῇ Π. Δ.* ἀναφαινόμενον חבב[4] καὶ οὐχὶ

[1] Α' Βασ. 22,11 (Ο'=Γ' Βασ.). Μιχ. 4,13. Ἱερ. 48,25 (Ο'=31,25) κλπ.
[2] Ψαλμ. 109,5 (Ο'=108,5). Ὠσ. 11.4 Ἱερ 2,33. 31,3 (Ο'=38,3). Σοφ. 3,17.
[3] Πρβλ. Er Schleusner ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. 1ος σ. 15.
[4] Δευτ. 33,3 ἔνθα οἱ Ο' μετέφρασαν «ἐφείσατο».

πρὸς τὸ πολλάκις ἀπαντῶν חֶבְיוֹן (καλύπτεσθαι)[1]; Τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος δεικνύει, νομίζω, ἡ ἐπὶ τῶν προηγουμένων χωρίων γενομένη παρατήρησις, ὅτι ὁ μεταφραστὴς τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παραλλήλων μεσσιακῶν χωρίων. Ἄριστον δὲ παράλληλον χωρίον εἶναι ὁ ὑπὸ πολλῶν ὡς Μεσσιακὸς ἐκλαμβανόμενος ψαλμ. 109,$_5$ (Ο′=108) «καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν *καὶ μῖσος ἀντὶ ἀγαπήσεώς μου*». Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ μεταφραστὴς εὑρὼν τὴν λέξιν חֶבְיוֹן καὶ ἀναγνώσας ἐν ἀρχῇ «καὶ ἔθετο» νὰ ἀνεπόλησε ἀμέσως τὸ ἀνωτέρω ψαλμικὸν χωρίον, διὸ καὶ μετέφρασεν «καὶ ἔθετο ἀγάπησιν».

IV. Ἀβακοὺμ 3,5

Τέλος σημειῶ τὸν στχ. 3,$_5$, ὃν οἱ Ο′ ἐφωνηέντισαν τόσον διαφόρως, ὥστε νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τὸ κείμενον τελείως διάφορον ἔννοιαν.

Ἑβραϊκὸν	Ο′
3,5 «Πρὸ αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) πορεύεται [πανώλης	Πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορεύσεται λόγος καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία
ἀκολουθεῖ δὲ λοιμὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.	Κατὰ πόδας αὐτοῦ (στχ. 6) ἔστη,

Ἐν τῷ στχ. τούτῳ ἐξακολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τοῦ ἐπιφαινομένου Θεοῦ. Καὶ ἐν ἄλλαις περιγραφαῖς τοιούτων Θεοφανειῶν παρίσταται ὁ Θεὸς ἐπιφέρων καταστροφὴν ἐπὶ τῆς γῆς[2]. Οἱ Ο′ ἐν τῷ πρώτῳ ἡμιστιχίῳ τὴν λέξιν דבר ἐφωνηέντισαν דָּבָר (λόγος). Τούτους ἠκολούθησε καὶ ὁ Θεοδοτίων, ἐνῷ ὁ Ἀκύλας[3], ὁ Σύμμαχος[4], ἡ Ε′ [5], καὶ ἡ Vulgata[6] ὀρθῶς μετέφρασαν, φωνηεντίσαντες τὴν λέξιν ὡς καὶ οἱ Μασωρῖται דֶּבֶר (=πανώλης, ὄλεθρος, θάνατος). Ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τῶν Ο′ εἶναι ἐσφαλμένη δεικνύει ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς οὐδεμίαν τῶν Θεοφανειῶν τοιαύτη τις παράστασις ἀπαντᾷ, ἀλλὰ κυρίως ὁ παραλληλισμὸς τοῦ δευτέρου ἡμιστιχίου, δηλῶν ὅτι τοῦ ἐπιφαινομένου Θεοῦ δέον νὰ προηγῆται ἀνάλογόν τι πρὸς τὸν ἀκολουθοῦντα τὰ βήματα αὐτοῦ λοιμόν. Διατί ὅμως

---

[1] Ἄξιον σημειώσεως ὅτι αἱ λοιπαὶ μεταφράσεις ὀρθῶς ἀπέδωκαν τὴν λέξιν. Ὁ Ἀκύλας «καὶ ἔθετο ἀποκρυφὴν ἰσχύος αὐτοῦ», ὁ Θεοδοτίων «καὶ ἐκεῖ ἀποκρυφὴ ἰσχύος αὐτοῦ», ὁ Σύμμαχος «καὶ ἔθετο κεκρυμμένην ἰσχὺν αὐτοῦ» καὶ ἡ Vulgata «ibi abscondita est fortitudo eius».

[2] Ἔξ. 19,16. Ἠσ. 29,6. Μιχ. 1,2 ἑξ. Ναοὺμ 1,2 ἑξ.

[3] «Πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορεύσεται λοιμός».

[4] » » » » θάνατος».

[5] » » » περιπατήσει θάνατος».

[6] «Ante faciem ejus ibit mors».

οὕτω ὁ μεταφραστὴς ἀνέγνωσεν; θὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς ἁπλῆν ἀδεξιότητα αὐτοῦ; Πιθανώτερόν μοι φαίνεται ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὁ μεταφραστὴς εἶναι ἐξηρτημένος ἐκ μεσσιακῶν παραστάσεων. Ἤδη εἰς τὸν προηγούμενον στχ. ἔδωκε ζωηρὰν μεσσιακὴν χροιὰν δανεισθεὶς τὸ χρῶμα ἐξ ἄλλων παρεμφερῶν παραστάσεων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται, καὶ ἤδη ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου στχ. παρουσίασε τὸν Θεὸν ἔμπλεων ἀγάπης. Πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τούτου ἥκιστα θὰ προσηρμόζετο ἡ εἰκὼν τοῦ πανταχόθεν τὸν θάνατον καὶ τὸν λοιμὸν σκορπίζοντος Θεοῦ τοῦ παρόντος στχ. Διὸ καὶ ὁ μεταφραστὴς εὐχερῶς κινεῖται πρὸς ἄλλην συγγενῆ μεσσιακὴν παράστασιν καὶ ἀναγνωρίζει ἓν ἄλλο κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐρχομένου Μεσσίου, τὸν λόγον, διὸ καὶ φωνηεντίζει דָּבָר (=λόγος). Ἐὰν ὁ μεταφραστὴς ὑπὸ τὸν λόγον νοῇ τὴν ἀγγελίαν, τότε εἶναι ἐξηρτημένος ἐκ τῆς παραστάσεως, καθ' ἣν ὁ Μεσσίας φέρει νέαν ἀγγελίαν, τὴν ἀπολύτρωσιν [1], ἐὰν δὲ νοῇ τὴν διδασκαλίαν, τότε ἐξαρτᾶται ἐξ ἄλλων ἀναλόγων χωρίων [2].

Ἑτέραν διαφορὰν παρουσιάζει ὁ στχ. ἐν ταῖς λέξεσι «εἰς πεδία», αἵτινες δύνανται παλαιογραφικῶς νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἐκ τῆς ἀντιστοίχου ἑβραϊκῆς רֶשֶׁף ἀναγνωσθείσης πιθανώτατα לִשְׁפֵלָה [3] (παραφθορὰ τοῦ ר εἰς ל, τὸ δὲ δεύτερον ל ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦντος לְרַגְלָיו). Οὕτω μεταφράσαντες οἱ Ο' κατέστησαν ὑποκείμενον τοῦ «ἐξελεύσεται» τὸν λόγον, τὸ δὲ «κατὰ πόδας αὐτοῦ» ἠναγκάσθησαν νὰ συνδέσωσι μετὰ τοῦ ἑπομένου στχ. 6 «ἔστη». Ὡς ἔχει νῦν τὸ δεύτερον ἡμιστίχιον δὲν εἶναι δύσκολον νὰ συσχετισθῇ πρὸς χωρία, ἐν οἷς φαίνονται καὶ τὰ πεδία μετέχοντα τῆς χαρᾶς τοῦ ἐλευσομένου Μεσσίου [4].

* * *

Ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἐξετασθέντων χωρίων διδασκόμεθα πλὴν ἄλλων ὅτι ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν διαφορῶν τῶν Ο' ἀπὸ τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου ὀφείλομεν εἰς κείμενα ἰδίως μεσσιακὰ καὶ ἐσχατολογικὰ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἐπὶ τοῦ μεταφραστοῦ δυνατὸν νὰ ἐξήσκησαν παράλληλα χωρία. Ὅστις ποτὲ ὁ ἴδιος ἐπεχείρησε νὰ δημιουργήσῃ μετάφρασιν οἱουδήποτε ἔργου γνωρίζει ὁποίαν μεγάλην ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν

---

[1] Πρβλ. Ἠσ. 42,9.

[2] Πρβλ. Ἠσ. 11,4. 50,4.

[3] Παραδείγματα μεταφράσεως αὐτῆς διὰ τοῦ «πεδίον» Δευτ. 1,7. Ἰησ. Ν.11,2 12,8. Χειρόγραφά τινα διώρθωσαν τὸ «πεδία» εἰς «παιδείαν».

[4] Πρβλ. Ἠσ. 35,1 41,18 42,11 Ἰεζ. 34,27 κλπ.

ἐξασκοῦσιν ἐν τῇ μεταφράσει διάφορα παράλληλα χωρία καὶ ποσάκις δὲν κατανοεῖ, δὲν μεταφράζει καὶ ἐνίοτε ἀκόμη δὲν διορθοῖ τὸ κείμενον διὰ τῆς συσχετίσεως διαφόρων ἄλλων, παραλλήλων ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκλαμβανομένων χωρίων ; Καὶ τὴν ὁδὸν ταύτην δέον νὰ ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψιν ὁ ἐρευνητής. Δὲν πρέπει θέλοντες νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰς διαφορὰς τῶν Ο΄ καὶ τὴν ἰδιότροπον αὐτῶν πολλάκις μετάφρασιν νὰ περιοριζώμεθα πάντοτε εἰς τὸν παλαιογραφικὸν ἢ ἄλλον τινὰ μηχανικὸν τρόπον τῆς ἑρμηνείας ἀλλὰ δέον νὰ ἐμβαθύνωμεν συγχρόνως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μεταφραστοῦ, εἰς τὴν κατεύθυνσιν, ἣν ἀκολουθεῖ, εἰς τὸν σκοπόν, ὃν ἐπιδιώκει, εἰς τὰς ἰδέας, ὑφ᾽ ὧν κατέχεται. Εἶμαι βέβαιος ὅτι πολλὰ χωρία τῶν Ο΄, διαφόρως ἔχοντα ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, ἅτινα μετὰ δυσχερείας ἢ οὐδόλως δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἑρμηνεύσωμεν, δυνάμεθα μόνον κινούμενοι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην νὰ ἐξηγήσωμεν.

Νοέμβριος 1937.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

(Συνέχεια)

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑ—ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ

ΚΕΦ. Α΄.—ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας.

§ 1. Εἴδη τῶν τάφων καὶ προϋποθέσεις τῆς χριστιανικῆς ταφῆς.

Τὰ ἀρχαιότερα χριστιανικὰ μνημεῖα, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, εἶναι λείψανα τέχνης πληρούσης κυρίως τὰς ἀνάγκας τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν, ἤτοι τὰ κοιμητήρια ἢ οἱ παλαιοχριστιανικοὶ τάφοι καθόλου.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χριστιανοῖς συνεχίζονται κατὰ τόπους τὰ εἴδη τῆς ταφῆς καὶ ἐν πολλοῖς τὰ νεκρικὰ ἔθιμα, τὰ τηρούμενα ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς καὶ ἑλληνικαῖς χώραις, πλὴν τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν τῆς διαδεδομένης παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς κατὰ τοὺς χρόνους μάλιστα τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἣν ἀνέκαθεν ἀπέκρουσεν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία[1].

---

[1] Παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς συνυπῆρχε τὸ ἔθιμον τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους (ὑγιεινούς, οἰκονομικούς) ἰδίως ὅμως ἐπειδὴ οὗτοι ἐδέχοντο μόνον τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἐπίστευον καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν (βλ. καὶ ἐν Α. Κεραμοπούλου, Ὁ ἀποτυμπανισμός, Ἀθῆναι, 1923 σελ. 105 κ. ἑ. ἔνθα προστίθενται διὰ τὴν καῦσιν τῶν νεκρῶν καὶ ψυχολογικοὶ λόγοι, προερχόμενοι ἐκ τοῦ φόβου τῆς μεταθανατίου ἐμφανίσεως τῶν νεκρῶν εἴτε ἐν ὀνείρῳ εἴτε ὡς βρυκολάκων κατὰ λαϊκὰς παραδόσεις· πρβλ. τοιαύτας εἰς Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α΄. σ. 573 κ. ἑ.). Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ ἀναστάσεως καὶ μελλούσης κρίσεως ἢ Δευτέρας Παρουσίας (Ματθ. κε΄, 31) βασίζεται ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Ἰεζεκιὴλ λζ΄ 1-14) ἔνθα τονίζεται ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. Οἱ χριστιανοὶ ἠκολούθησαν τὴν ἰουδαϊκὴν διδασκαλίαν συμπεπληρωμένην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ (Ἰω. ε΄ 24: «Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀκούσοντες ζήσονται»· πρβλ. αὐτόθι καὶ στ. 28-29, Α΄ Θεσσαλ. δ΄ 13-17 καὶ πλεῖστα συναφῆ χωρία τῆς Κ. Διαθήκης). Βλέπε καὶ Γ. Παπαμιχαήλ, Ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν, Ἀλεξάνδρεια, 1912, ἔνθα ἐκτίθενται ἄλλοι λόγοι, δι' οὓς ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἦτο πάντοτε ἐναντία εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν.

Οἱ τάφοι τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ἦσαν κατ᾽ ἀρχὰς—ὡς καὶ τῶν ἐθνικῶν—οἰκογενειακοί, ἤτοι ἰδιωτικοί, ἀνοιγόμενοι εἴτε σποράδην παρὰ τὰς ὁδοὺς ἔξω τῶν πόλεων, εἴτε ἐν ταῖς ἰδιοκτησίας. Βαθμηδὸν ὅμως, ἕνεκα τῶν ἐμφανιζομένων ἀναγκῶν (τοῦ πλήθους λ. χ. τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν) καὶ ἰδιαίτατα ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ κοινοκτημοσύνης (Πράξ. Β΄ 45), ἐσχηματίσθησαν κοινοτικὰ κοιμητήρια[1], κατ᾽ ἐξοχὴν ὑπόγειοι λαβυρινθώδεις διάδρομοι μετὰ νεκρικῶν θαλάμων (κατακόμβαι) εἰς τόπους ἔνθα τὸ ἔδαφος ἦτο κατάλληλον (βλ. κατωτέρω).

Οἱ ῥωμαϊκοὶ νόμοι ἐπροστάτευον, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, τοὺς ἰδιωτικοὺς καὶ κοινοτικοὺς τάφους ὡς ἱεροὺς τόπους (loci religiosi)[2], τῶν νόμων δὲ τούτων ἐπωφελήθησαν οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον αἰῶνα. Ἰδιοκτησίαι, ὅπου ὑπῆρχον οἰκογενειακοὶ τάφοι ἔνθα ἦσαν τεθαμμένα καὶ μέλη ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν δεχθέντα τὸν χριστιανισμόν, περιελθοῦσαι σὺν τῷ χρόνῳ εἰς χριστιανικὰς χεῖρας, ἐχρη-

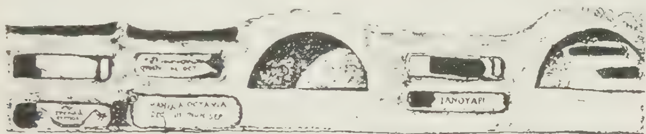
---

[1] Ἐν Ῥώμῃ κοινὰ κοιμητήρια ὑπῆρχον συνήθως διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς δούλους.

[2] Ἡ τιμὴ πρὸς τοὺς τάφους ἦτο ἀνέκαθεν μεγίστη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἰδίως τοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες τοὺς τιμήσαντας μάλιστα τὴν πόλιν εἴτε ἐν πολέμῳ εἴτε ἐν εἰρήνῃ ἔθαπτον εἰς περίοπτα μέρη παρὰ τὰς πύλας τῶν πόλεων (πρβλ. τάφους τοῦ ἐν Ἀθήναις Κεραμεικοῦ παρὰ τὸ Δίπυλον μέχρι τῆς Ἀκαδημίας τὸ πάλαι ἐκτεινομένους—Ἐπιτάφιος Περικλέους ἐν Θουκυδίδου βιβλ. Β΄ εἰς τοὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πεσόντας). Νόμοι γραπτοὶ καὶ ἄγραφοι ἐτιμώρουν αὐστηρότατα τὴν βεβήλωσιν τῶν τάφων (ἡ τυμβωρυχία ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου), ἢ καὶ τὴν ἀμέλειαν ἀκόμη τῆς περισυλλογῆς καὶ ταφῆς τῶν νεκρῶν (λ. χ. ἐν ὥρᾳ μάχης· πρβλ. τὴν ἐπιβληθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τιμωρίαν εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῆς ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίας ὡς ἀσεβήσαντας διὰ τῆς ἀμελείας των εἰς τὴν περισυλλογὴν καὶ ταφὴν τῶν ναυαγῶν), καθόσον ἐπίστευον ὅτι ὁ νεκρὸς ἵνα διέλθῃ τὰς πύλας τοῦ Ἅδου καὶ ἵνα ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εὕρῃ ἀνάπαυσιν καὶ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν ἔπρεπε νὰ ταφῇ ἄλλως ἡ σκιὰ τοῦ νεκροῦ ἐτάρασσεν ὡς Ἐριννὺς τοὺς συγγενεῖς. Ὁμοία τιμὴ ἀπεδίδετο καὶ εἰς τοὺς νεκρούς, τὸ λείψανον τῶν ὁποίων δι᾽ οἱονδήποτε λόγον (ἕνεκα ναυαγίου, σπαραγμοῦ ὑπὸ θηρίων κπλ.) δὲν εὑρίσκετο πρὸς ταφήν, ὁπότε κατεσκευάζετο εἴδωλον τοῦ ἀφανοῦς, ὅπερ ἐτίθετο ἐπὶ κλίνης καὶ ἠκολούθει ἡ ταφὴ ὡς πραγματικὴ ἢ ἱδρύετο κενοτάφιον ὑπὸ τῶν οἰκείων, οἵτινες ἀνεκάλουν αὐτὸν ὀνομαστὶ ἵνα ἔλθῃ καὶ κατοικήσῃ ἐν τῷ τάφῳ (ταφὴ ἀφανῶν· πρόδρομος τῆς συγχρόνου συνηθείας τοῦ ἀφανοῦς ἀγνώστου στρατιώτου). Ἡ συνήθεια τῆς τοιαύτης ταφῆς διετηρήθη πολλαχοῦ παρ᾽ ἡμῖν χαρακτηριζομένη διὰ τῆς λέξεως ξόδι=ἐξόδιον-κηδεία (πρβλ. πίνακα Λύτρα ἐν Πινακοθήκῃ Ἀθηνῶν φέροντα ἀρχικῶς τὴν ἐπιγραφήν· πῶς γίνεται τὸ ξόδι εἰς τὰ Ψαρά).

σίμευσαν ὡς πυρῆνες τῶν χριστιανικῶν κοιμητηρίων, ἅτινα πολλάκις περιέχουν καὶ ἐθνικοὺς τάφους, ὡς εἶναι κατ' ἐξοχὴν αἱ κατακόμβαι τῆς Ρώμης.

Τοὺς χριστιανικοὺς τάφους—ἰδιωτικοὺς καὶ κοινοτικοὺς—δὲν δυνάμεθα κατ' αὐστηρὰν ἔννοιαν νὰ ὑπαγάγωμεν εἰς εἴδη· πάντες οἱ τάφοι ἔχουσι κοινὸν γνώρισμα τὴν ἐντὸς τῆς γῆς τοποθέτησιν τοῦ νεκροῦ. Διακρίνομεν ἐν τούτοις τάφους ἀνοιγομένους εἰς ὑπογείους νεκρικοὺς θαλάμους, τάφους ἀνοιγομένους ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἔχοντας ἁπλοῦν ἐπιτάφιον σῆμα (στήλην ἢ πλάκα) καὶ τάφους κοσμουμένους διὰ κτιρίων ὑψουμένων ἄνωθεν αὐτῶν. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ διαιρέσωμεν τούτους πρῶτον εἰς ὑπογείους ἰδιωτικοὺς τάφους καὶ κοινοτικὰ κοιμητήρια καὶ δεύτερον εἰς ἐπιγείους καὶ ὑπεργείους τάφους ἰδιωτικοὺς καὶ κοινοτικούς.

Εἰκ. 1. Τμῆμα διαδρόμου τῆς ἐν Ρώμῃ Κατακόμβης τοῦ ἁγίου Καλλίστου (loculi καὶ arcosolia).

§ 2. Ὑπόγειοι ἰδιωτικοὶ τάφοι.

Οἱ τάφοι οὗτοι ἔχουσι κατὰ χώρας διάφορα σχήματα ἀναλόγως τοῦ λαξευομένου ἐδάφους. Τὰ κύρια σχήματα τοῦ κατ' ἐξοχὴν τάφου εἶναι τρία :

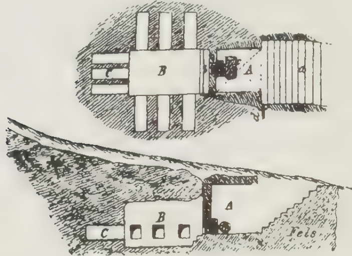
α΄) ὁ συνήθης ἐν Ρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ εἰς πωρῶδες ἔδαφος ὀρυσσόμενος ὀρθογώνιος ἐπιμήκης τάφος, εἰς ὃν τίθεται ὁ νεκρὸς ἐξηπλωμένος, ὕπτιος κατὰ μῆκος. Ὁ τάφος οὗτος δηλοῦται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς διὰ τῶν ὅρων: τ ό π ο ς (locus loculus) καὶ θ ή κ η ἢ σωματοθήκη (sepulchrum). Καλοῦμεν ὅθεν τοὺς τοιούτους τάφους: τόπους ἢ θήκας· παρὰ τοῖς ξένοις δηλοῦνται διὰ τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος: *loculi* (εἰκ. 1).

β΄) ὁ συνηθέστερον εἰς ἑλληνικὰς χώρας ὑπάρχων καμαρωτὸς τάφος, ἤτοι ὁ λαξευόμενος ἐπὶ βράχου εἰς σχῆμα λάρνακος, ἥτις ἦτο οἱονεὶ τὸ ἔδαφος (solium) ὅπου ἐτίθετο ὁ νεκρός, καὶ ἄνωθεν τῆς ὁποίας κατεσκευάζετο βαθὺ τυφλὸν τόξον (arcus) (εἰκ. 3, πρβλ. καὶ εἰκ. 1)· οἱ τάφοι οὗτοι καλοῦνται διὰ τοῦτο *arcosolia* (καὶ ἑλληνιστὶ ἀρκοσόλια)[1], εἶχον

[1] Εἰς ἐπιγραφὰς βλέπομεν ἐνίοτε πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀρκοσολίου καὶ τὸ ὄνομα ληνός, ὡς ἐν Συρακούσαις: «.... κεῖται πυλῶνι τρίτῳ λανῷ (ληνῷ) πέμπτῃ» (CIG XIV, 150) καὶ θηκίον (βλ. κατωτέρω ἐπιγραφὴν κατακόμβης τῆς Μήλου).

δὲ πολλάκις καὶ δύο ἢ περισσοτέρας λάρνακας διὸ καὶ λέγονται: δίσωμοι, τρίσωμοι, τετράσωμοι (bisomi, trisomi, quatrisomi) (εἰκ. 6), καὶ

γ') ὁ ἐπικρατῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἔχων τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ ὡς ὀπὴν τετράγωνον προσομοιάζουσαν οἱονεὶ τὴν ὀπὴν κλιβάνου, δι' ἧς εἰσωθεῖται ὁ νεκρὸς εἰς τὸ βάθος τοῦ λαξευθέντος εἰς βράχον τάφου· τοὺς βαθεῖς τούτους τάφους δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν κλιβανοειδεῖς τάφους ἢ τόπους (loculi) β' εἴδους (εἰκ. 2). Οἱ τοιοῦτοι τάφοι ἠνοίγοντο εἰς τὰς τρεῖς πλευρὰς ὑπογείου τετραγώνου νεκρικῆς αἰθούσης, ἥτις εἶχε τὴν εἴσοδον εἰς μίαν τῶν πλευρῶν αὐτῆς.

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ τομὴ ἰουδαϊκοῦ ὑπογείου οἰκογενειακοῦ τάφου λαξευμένου εἰς βράχον παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα (κλιβανοειδεῖς τάφος)

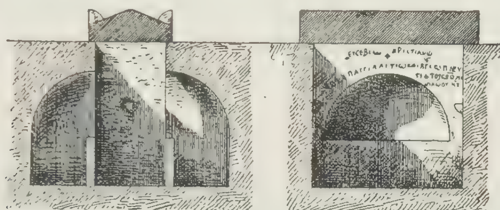
Οὕτως ἐν Παλαιστίνῃ εὑρίσκονται ἰδιωτικοὶ τάφοι ἔχοντες νεκρικὸν θάλαμον λαξευμένον ἐπὶ βράχου[1] μετὰ 8-13 θηκῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ προθάλαμον διὰ τὴν τέλεσιν νεκροδείπνων. Εἰς τοὺς νεκρικοὺς τούτους θαλάμους ὁδηγεῖ κλῖμαξ, τὴν εἴσοδον δὲ αὐτῶν ἀσφαλίζει συρόμενος στρογγύλος λίθος (εἰκ. 2). Τοιοῦτος (μεθ' ἑνὸς ὅμως μόνου ἀνακλιντροειδοῦς τάφου) ἦτο καὶ ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ, ὅστις κατὰ τὰ Εὐαγγέλια ἦτο «καινὸν μνημεῖον, ὃ ἐλατόμησεν (Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας) ἐν τῇ πέτρᾳ» (Ματθ. κζ' 57)[2].

Ἐν Συρίᾳ, Β. Ἀφρικῇ καὶ Μ. Ἀσίᾳ πλὴν τῶν ὑπεργείων τάφων (βλ. κατωτέρω) εὑρίσκονται ὁμοίως εἰς βράχους λαξευμένοι τά-

[1] Οἱ Ἰουδαῖοι ἔθαπτον τοὺς νεκρούς των εἰς ἰδιοκτησίας (ἐν κήποις) καὶ ἔξω τῆς πόλεως λαξεύοντες συνήθως βράχους (Γεν. κγ'. 11, Κριτῶν κ'. 32, Β'. Βασιλ. κα'. 14, Δ'. Βασιλ. κα'. 18 κλπ. πρβλ. τοὺς λεγομένους τάφους τῶν βασιλέων καὶ τῶν κριτῶν παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα κ. ἄ.). Τὰ σχήματα τῶν τάφων ἦσαν κυρίως μὲν κλιβανοειδῆ, ἐνίοτε ὅμως καὶ λαξευμένα ἐπὶ τῶν βράχων σκαφοειδῆ κοιλώματα εἰς σχῆμα ἀνακλίντρου, ὅπου ἀπετίθετο ὁ νεκρός, ὡς ἦτο πιθανώτατα καὶ «τὸ καινὸν μνημεῖον» τοῦ Χριστοῦ (βλ. κατωτέρω).

[2] Πρβλ. καὶ Ἰω. ιθ'. 41 «ἦν...καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινὸν ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη»· βλέπε καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἀσφαλίζοντα τὸν τάφον λίθον ἐν Ματθ. κζ'. 59 «καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου ἀπῆλθε» καὶ Μάρκ. ιϛ'. 3 «αἱ Μυροφόροι ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς· τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα» (βλ. εἰς εἰκ. 2 στρογγύλον λίθον κάτωθεν τοῦ γράμματος Α).

φοι ἔχοντες κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ σχῆμα ἀρκοσολίων μετὰ ἢ ἄνευ νεκρικῆς αἰθούσης (τάφος λ.χ. τοῦ Εὐσεβίου τοῦ ἔτους 369 ἐν Konakaja

Εἰκ. 3. Ὑπόγειος εἰς βράχον λαξευμένος τάφος τοῦ Εὐσεβίου ἐν Konakaja τῆς Συρίας (τοῦ ἔτους 369 μ. Χ.),

τῆς Συρίας καλυπτόμενος ἄνωθεν διὰ λαξευμένου λίθου προσομοιάζοντος τὰ καλύμματα σαρκοφάγων (εἰκ. 3, οἱ τάφοι τῶν ἑπτὰ παίδων ἐν Ἐφέσῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας—ἀρκοσόλια περὶ σπήλαιον κ. ἄ.)[1].

Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ὡς καὶ εἰς ἑλληνικὰς νήσους, συναντῶμεν ὁμοίως εἰς βράχους ἢ καὶ εἰς πωρῶδες ἔδαφος λαξευμένα ἀρκοσόλια (ἐν Δελφοῖς, Μήλῳ, Κύπρῳ κ. ἀλλ.), ἐνίοτε δὲ βλέπομεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν παλαιοτέρους ἐθνικοὺς τάφους ἀναγνωριζομένους συνήθως ἐξ ἐπιγραφῶν ἢ κεχαραγμένων χριστιανικῶν συμβόλων (τοιοῦτον εἶναι λ. χ. ὑπόγειον ἐθνικὸν νεκροταφεῖον ἐν Κύπρῳ χρησιμοποιηθὲν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ὡς δηλοῦσι τοῦτο διασῳζόμενα ἴχνη τοιχογραφιῶν καὶ κεχαραγμένοι σταυροί).

Ὁμοίως εὑρίσκονται ἐν Ἑλλάδι λαξευμένοι εἰς βραχῶδες ἔδαφος ὑπόγειοι νεκρικοὶ θάλαμοι μετ᾽ ἀρκοσολίων, ἐν οἷς διασῴζονται ἐνίοτε καὶ ἴχνη τοιχογραφιῶν (ἐν Θήβαις, Μυτιλήνῃ κ. ἀλλ.) εἴς τινας τούτων συνεχίσθησαν αἱ ταφαί, οὕτω δὲ ἐμφανίζουσι νῦν τὴν μορφὴν μικρῶν ὑπογείων κοιμητηρίων[2].

[1] Περὶ τῶν τάφων τῶν ἑπτὰ παίδων ἐν Ἐφέσῳ βλέπε Γ. Σωτηρίου, Τὸ σπήλαιον τῶν 7 παίδων, ἐν Ἡμερολ τῆς Μ. Ἑλλάδος 1924, σελ. 217-228.

[2] Βλ. Α. Κεραμοπούλου Θηβαϊκά, ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ Γ′ 1917, σ. 111-122, πρβλ. αὐτόθι καὶ τόμον ΙΓ′. 1930, σ. 2 κέ. Περὶ τῶν εἰς βράχους λαξευμένων τάφων βλέπε συνοπτικώτερον H. Hotzinger, Altchristliche und byzantinische Baukunst, Leipzig, 1909 σ. 132 κέ.. περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι δὲ παλαιοτέρων ἐθνικῶν τάφων τῶν χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῶν χριστιανῶν: Α. Κεραμοπούλου ἔ. ἀ. σ. 109 καὶ Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κύπρου, Ἀθῆναι 1935, Α′, πίν. 1. κέ.

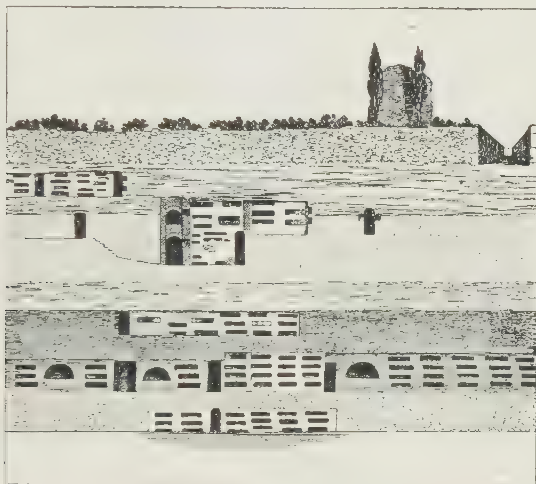
§ 3. Κοινοτικὰ ὑπόγεια κοιμητήρια—Κατακόμβαι.

Σπουδαιότητα μεγαλυτέραν τῶν ἀνωτέρω οἰκογενειακῶν τάφων ἐνέχουσι διὰ τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν τέχνην τὰ ἐκτεταμένα ἐν εἴδει λαβυρίνθων ὑπόγεια κοιμητήρια, τὰ λαξευμένα εἰς πωρῶδες ἔδαφος ὑπὸ τὴν γῆν. Τοιαῦτα διεσώθησαν κυρίως μὲν ἐν Ρώμῃ (ὅπου ὑπάρχουσι στρώματα μαλακοῦ πώρου - tufo graxolare), ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρους τόπους: Νεάπολιν, Σικελίαν, Αἴγυπτον καὶ Βόρειον Ἀφρικήν, Συρίαν, Μ. Ἀσίαν καὶ νήσους: Μάλταν, Μῆλον τῶν Κυκλάδων (ἔνθα ὑπάρχει κιμωλία γῆ) καὶ ἐν γένει ὅπου τὸ ἔδαφος ἦτο κατάλληλον εἰς τὴν κατασκευὴν τοιούτων ἢ ὅπου ὑπῆρχον πρότερον ὑπόγεια λατομεῖα (ψαμμίτου ἢ κιμωλίας γῆς), ἅτινα ἐνίοτε οἱ χριστιανοὶ ἐπεξέτειναν μετατρέψαντες αὐτὰ εἰς κοιμητήρια.

1) Ὄνομα: Τὰ ὑπόγεια αὐτὰ κοιμητήρια ὠνομάσθησαν εἰς νεωτέρους χρόνους κατακόμβαι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ χριστιανικὰ κοιμητήρια τῆς Ρώμης ὡς τοπογραφικὸν ὄνομα· ἐπειδὴ δηλαδὴ τὰ πρῶτα γνωστὰ ἐν Ρώμῃ κοιμητήρια τὰ ἐκτεινόμενα περὶ τὴν σημερινὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ—ἔνθα διέσωζεν ἡ παράδοσις ὅτι ἀνεπαύοντο καὶ τὰ λείψανα τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου - ἦσαν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ τὴν via Appia καὶ παρὰ τὸ μαυσωλεῖον τῆς Καικιλίας Μετέλης (ὅπου διεκρίνοντο παλαιόθεν φάραγγες ἢ χάσματα μετὰ τάφων), ὠνομάσθησαν καὶ τὰ ὑπόγεια χριστιανικὰ κοιμητήρια: coemeteria ἢ accupitoria ad catacumbas· ὁ ὅρος δὲ catacumba ἑλληνολατινικὴ λέξις ἐκ τῆς προθέσεως κατὰ καὶ τοῦ λατιν. cumba=κύμβος—τύμβος) ἐπεκράτησεν ἔκτοτε πρὸς δήλωσιν οἱουδήποτε ὑπογείου μετὰ πολλῶν τάφων κοιμητηρίου[1].

[1] Ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὀνόματος κατακόμβη ἀπαντᾷ εἰς Calendarium τοῦ ἔτους 354, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν χαράξαντα τὰς περιφήμους ἐπιγραφὰς τοῦ Πάπα Δαμάσου (366-384) Furius Dionysius Philocalus (XII cal. Feb Fabiani in Callisti, Sebastiani in catacumbas) εἶτα καὶ εἰς Μαρτυρολόγια (ὡς ἐν Martyrologium Hieronymianum τοῦ 5ου αἰ., ἔνθα μάλιστα σημειοῦται ὅτι τῇ 29ῃ Ἰουνίου ἡ ἑορτὴ τῶν κορυφαίων ἀποστόλων ἐτελεῖτο εἰς τρεῖς τόπους: Petri in Vaticano, via Aurelia, Pauli vero in via Ostiensis· utriumque in catacumbas). Εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους catacumbae ἐκαλοῦντο τὰ περὶ τὴν νῦν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ κοιμητήρια (πρβλ. Index in Notitia regionem urbis Romae: Coemeterium catacumbas ad S. Sebastianum via Appia). Εἶτα ὁ τοπογραφικὸς οὗτος ὅρος ἐγενικεύφη πρῶτον μὲν διὰ τὰ ὑπόγεια κοιμητήρια Ρώμης καὶ εἶτα διὰ πᾶν ὑπόγειον μετὰ πολλῶν τάφων κοιμητήριον. Περὶ τῶν τάφων τῶν ἀποστόλων βλ. τὴν κατωτέρω περιγραφὴν τῆς κατακόμβης τοῦ S. Sebastiano).

2) Γενικὸν σχῆμα τῶν κατακομβῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς τάφων καὶ νεκρικῶν θαλάμων. Τὰ ὑπόγεια αὐτὰ κοιμητήρια, ἐν χρήσει πιθανῶς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Β΄ μ. Χ. αἰῶνος (φερόμενα εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς καὶ διὰ τῶν ὅρων: areae, cryptae), συνίστανται ἐκ λαβυρινθοειδοῦς συμπλέγματος διαδρόμων καὶ ἐκ νεκρικῶν θαλάμων (εἴδους οἰκο-

Εἰκ. 4. Τομὴ τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγίου Καλλίστου

γενειακῶν τάφων), εἰς τὰ τοιχώματα (σπανιώτερον δὲ καὶ εἰς τὸ δάπεδον) τῶν ὁποίων ἀνοίγονται τάφοι εἰς διάφορα σχήματα (loculi-arcosolia· πρβλ. περὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν ἀνωτέρω) εἴτε ἐπαλλήλως εἴτε ἐν μιᾷ σειρᾷ ἀναλόγως τοῦ ὕψους τῶν διαδρόμων (εἰκ. 1, 4, 7, 8). Τοὺς τάφους τούτους ἔφραττε πλὰξ (tabula), ἐφ᾽ ἧς ἀνεγράφετο τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μετὰ χριστιανικῶν συμβόλων[1] (εἰκ. 1). Αἱ στοαὶ ἢ οἱ διάδρομοι οὗτοι εἶναι στενοὶ καὶ χαμηλοί, ἐκτεινόμενοι συνήθως εἰς ἐπαλλήλους ὀρόφους, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων φθάνει τοὺς πέντε (εἰκ. 4). Κατὰ διαστήματα φεγγῖται (φωταγωγοὶ—luminaria), ἀνοιγόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου ἢ θολωτῆς ὀροφῆς τῶν κατακομβῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ρίπτουσιν ἀμυδρὸν φῶς εἰς τοὺς ὑπογείους τούτους θαλάμους καὶ τὰς στοάς (εἰκ. 7, 8). Οἱ ἀπὸ τῶν στοῶν τούτων ἀνοιγόμενοι νεκρικοὶ

[1] Αἱ ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ ἦσαν ἁπλαῖ καὶ σύντομοι, δηλωτικαὶ δὲ εὐσεβῶν πόθων, ἐγκαρδίου λύπης καὶ σταθερᾶς ἐγκαρτερήσεως εἰς τὴν πίστιν εἰς Χριστὸν (Ἀγαπητὸς ἐν εἰρήνῃ—Ἑρμᾶ ζῇς ἐν Κυρίῳ—Ζῶμεν ἐν Θεῷ — Κλαυδίῳ φιλτάτῳ καὶ γλυκυτάτῳ ἀδελφῷ—Cælestina in pace κ. ἄ.). Περὶ τῶν χριστιανικῶν συμβόλων βλ. κατωτέρω.

θάλαμοι (καλούμενοι διὰ τοῦ λατινικοῦ ὅρου cubicula) εἶναι μικρὰ τετραγωνικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ καὶ ἐπιμήκη διαμερίσματα, τινὰ τῶν ὁποίων ἔχουσι μετατραπῆ εἰς παρεκκλήσια κυρίως κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπαρχόντων τάφων μαρτύρων τῆς πίστεως, παπῶν κλπ. (εἰκ. 8)

3) Κατασκευὴ καὶ ἐπιμέλεια τῶν κατακομβῶν. Αἱ κατακόμβαι, ὡς κοινοτικὰ κοιμητήρια, ἀνετίθεντο ὑπὸ τῶν διευθυνόντων τὴν χριστιανικὴν κοινότητα εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀδελφότητος ἢ συντεχνίας τῶν λεγομένων κοπιατῶν (fossores), οἵτινες ἦσαν εἶδος τεχνιτῶν εἰδικῶν εἰς τὴν κατασκευὴν κατακομβῶν. Οὗτοι ἤνοιγον ἐπὶ πωρώδους ἐδάφους ἢ βράχου μικρὸν τετράγωνον χῶρον καὶ ἐσχημάτιζον διὰ σκαφῆς πρῶτον κλίμακα καὶ εἶτα ἐκ τοῦ ὡρισμένου βάθους, εἰς ὃ ἔφθανεν ἡ κλῖμαξ, ὤρυσσον στοὰν κατ' εὐθεῖαν διεύθυνσιν οὕτως, ὥστε ἡ κλῖμαξ νὰ ἀποβαίνῃ ἡ εἴσοδος τῆς κατακόμβης. Τὰς πρώτας στοάς, βαθμηδὸν πολλαπλασιαζομένας, συνέδεον δι' ἄλλων ἐγκαρσίων, σχηματίζοντες οὕτω ποικίλας ἀκανονίστους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπεκτάσεις. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνεδέθησαν κεχωρισμένα ἄλλοτε κοιμητήρια.

4) Φωτισμός: Οἱ τάφοι—πλὴν τῶν φωταγωγῶν—ἐφωτίζοντο καὶ διὰ λύχνων (πηλίνων ἢ μεταλλίνων) κοσμουμένων συνήθως διὰ χριστιανικῶν συμβόλων (βλ. κατωτέρω). Ὀπαὶ παρατηρούμεναι ἐνίοτε ἑκατέρωθεν τοῦ τάφου δεικνύουν τὰς θέσεις τῶν λύχνων τούτων, οἵτινες ἔρριπτον τὸ ὑποβλητικόν των φῶς εἰς τοὺς σκοτεινοὺς δριαδρόμους τῶν σεβασμίων νεκροταφείων τούτων τοῦ ἀρχαίου χριστιανισμοῦ.

§ 4. Αἱ κυριώτεραι ἐκ τῶν σῳζομένων κατακομβῶν.

Περὶ τὴν Ρώμην, ὅπου εὑρίσκονται αἱ κυριώτεραι κατακόμβαι, ὑπάρχουσι 35 ὑπόγεια χριστιανικὰ κοιμητήρια, ἐκτεινόμενα εἰς βάθος 10 μέχρις 20 μέτρων ὑπὸ τὸ ἔδαφος καὶ σχηματίζοντα συμπλέγματα ἐκ διαδρόμων καὶ νεκρικῶν θαλάμων (βλ. χάρτην τῆς Ρώμης ἐν εἰκ. 5 ὅπου σημειοῦται δι' ἀριθμοῦ ἡ θέσις ἑκάστης κατακόμβης, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἀναγράφεται κάτωθεν τοῦ χάρτου).

Τὰ κοιμητήρια ταῦτα διεκρίνοντο παλαιότερον εἰς δύο ὁμάδας: εἰς τὰ ἀρχαιότερα, ἀναγόμενα εἰς τὸν 2ον μ. Χ. αἰῶνα, τοιαῦτα δὲ εἶναι τέσσαρα: αἱ κατακόμβαι τῶν ἁγίων Καλλίστου, Δομιτίλλης, Πρισκίλλης καὶ Πραιτεξτάτου, καὶ εἰς τὰ νεώτερα, ἀναγόμενα εἰς τὸν 3ον καὶ 4ον αἰῶνα, τοιαῦτα δὲ εἶναι τριάκοντα καὶ ἕν, τὰ κυριώτερα τῶν ὁποίων εἶναι: αἱ κατακόμβαι τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ, τῆς ἁγίας Ἁγνῆς, τῶν ἁγίων: Λαυρεντίου, Ἱππολύτου, Ποντιανοῦ, Παγκρατίου, Πέτρου καὶ Μαρκελ-

Εἰκ. 5. Χάρτης τῆς Ρώμης δεικνύων τὴν θέσιν τῶν κατακομβῶν (κατὰ Marucchi)

1. S. Generosa
2. S. Pontianus (ἅγιος Ποντιανὸς)
3. S. Pancratius (ἅγιος Παγκράτιος)
4. S. Processus et Martinianus (ἅγιοι : Πρόκεσος καὶ Μαρτινιανὸς)
5. Duo Felices (οἱ δύο ἅγιοι Εὐτύχιοι)
6. S. Calepodius (ἅγιος Καληπόδιος)
7. Ἀνώνυμον Κοιμητήριον
8. S. Agatha (ἁγία Ἀγάθη)
9. S. Valentinus (ἅγιος Οὐαλεντῖνος)
10. S. Hermes (ἅγιος Ἑρμῆς)
11. Ἀνώνυμον Κοιμητήριον
12. S. Pamphilus (ἅγιος Πάμφιλος)
13. S. Felicitas (ἁγία Εὐτυχία)
14. Coem. Thrasonis (Κοιμητήριον Θράσονος)
15. Coem. Iordanorum (Κοιμητήριον Ἰορδανῶν)
16. S. Priscilla (*ἁγία Πρισκίλλη*)
17. S. Novella (?)
18. Coemeterium Maius
19. S. Agnes (ἁγία Ἁγνὴ)
20. S. Nicomedes (ἅγιος Νικομήδης)
21. S. Hippolytus (ἅγιος Ἱππόλυτος)
22. S. Laurentius (ἅγιος Λαυρέντιος) (Κοιμητήριον ἁγίας Κυριακῆς)
23. S. Castulus (ἅγιος Κάστουλος)
24. S. Petrus et Marcellinus (ἅγιος Πέτρος καὶ Μαρκελλῖνος)
25. S. Apronianus (ἅγιος Ἀπρονιανὸς)
26. S. Gortianus et Epimachus (ἅγιοι Γορτιανὸς καὶ Ἐπίμαχος)
27. S. Timotheus (ἅγιος Τιμόθεος)
28. S. Comodilla (ἁγία Κομοδίλλη)
29. S. Domitilla ***(ἁγία Δομιτίλλη)***
30. S. Callistus ***(ἅγιος Κάλλιστος)***
31. S. Praetextatus ***(ἅγιος Πραιτεξτᾶτος)***
32. S. Sebastianus (ἅγιος Σεβαστιανὸς)
33. Ἀνώνυμον Κοιμητήριον
34. Nunziatella
35. S. Thecla (ἁγία Θέκλα)

λίνου, Παμφίλου κ. ἄ. (εἰκ. 5, ἔνθα διὰ μαύρων στοιχείων σημειοῦνται αἱ παλαιότεραι καὶ διὰ κυρτῶν αἱ κυριώτεραι τοῦ 3ου καὶ 4ου αἰῶνος)[1].

Διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν ἀρχαιοτέρων κατακομβῶν εἶναι οἱ στενοὶ καὶ ἀκανόνιστοι διάδρομοι (ἔχοντες ὕψος μέχρι 2 μέτρων καὶ πλάτος 0,80 μέχρις 1,70 μ.) καὶ αἱ πολλαὶ δίοδοι (ὡς εἰς ἰδιωτικὰ γήπεδα δι' οἰκονομίαν χώρου ἀνοιγόμενα οὕτω), τῶν δὲ νεωτέρων οἱ εὐρεῖς διάδρομοι (ἀπὸ 3 μέχρι 5 μέτρων) καὶ τὰ πολλὰ cubicula (ἀνοιγόμενα εἰς κοινοτικοὺς χώρους).

Ἐκτὸς τῆς Ρώμης εὑρίσκονται κατακόμβαι ἔχουσαι παραπλήσια γνωρίσματα ἢ καὶ διάφορον μορφὴν εἰς πόλεις τῆς Ἰταλίας (Νεάπολιν, Συρακούσας, Παλέρμον), τῆς Αἰγύπτου καὶ Β. Ἀφρικῆς (Ἀλεξάνδρειαν, Κυρήνην), εἰς νήσους (Μάλταν, Μῆλον τῶν Κυκλάδων, Κύπρον) καὶ ἀλλαχοῦ.

Κατωτέρω παρέχομεν σύντομον περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν.

Α΄. Κατακόμβαι τῆς Ρώμης.

1) Κατακόμβη τοῦ ἁγίου Καλλίστου (*S. Callistus*) παρὰ τὴν *via Appia*. Ἡ σπουδαιοτάτη αὕτη κατακόμβη ἔχει πλῆθος διαδρόμων καὶ νεκρικῶν θαλάμων ἐκτεινομένων εἰς πέντε ὀρόφους (βλ. κάτοψιν εἰς εἰκόνα 6· πρβλ. καὶ τὴν παρατεθεῖσαν ἀνωτέρω τομὴν εἰς εἰκόνα 4). Ἐσχηματίσθη ἐκ πολλῶν κοιμητηρίων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς κατασκευασθέντων. Ἐν αὐτῇ διακρίνονται τὰ κοιμητήρια ἢ αἱ κρύπται: τῆς ἁγίας Λουκίνης (S. Lucina), τῆς ἁγίας Καικιλίας (S. Caecilia), ἥτις καὶ συνδέεται μὲ τὰς κρύπτας ἢ τοὺς τάφους τῶν παπῶν καὶ πλῆθος ἑτέρων διαμερισμάτων ὀνομασθέντων ὑπὸ τοῦ κυρίου ἐρευνητοῦ τῆς κατακόμβης de Rossi ἐκ τῶν ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν καὶ τοιχογραφιῶν. Ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων σπουδαιότατα εἶναι τὰ λεγόμενα παρεκκλήσια τῶν παπῶν μετὰ 14 ἐμμέτρων ἐπιγραφῶν (ἐξ ὧν ἀνευρέθησαν πέντε), τὰς ὁποίας ἔγραψε διὰ τοῦ καλλιγράφου Φιλοκάλου ὁ πάπας Δάμασος (366 384), ὅστις διεκόσμησε καὶ διεσκεύασε τὴν κρύπτην τῶν παπῶν εἰς ναΐδριον (βλ. τὴν κατωτέρω παρατιθεμένην εἰκ. 8). Ἐν αὐτῇ ἐπιστεύθη ὅτι ἐτάφη ἡ μάρτυς Lucina (ἡ ὑπὸ τοῦ Τακίτου, κατὰ τὸν de Rossi, τῷ 58 μ. Χ. ἀναφερομένη ὡς ἀπαρνηθεῖσα τὴν εἰδωλολατρείαν

[1] Περὶ τῶν Κατακομβῶν τῆς Ρώμης θεμελιῶδες βοήθημα εἶναι τὸ ἔργον τοῦ de Rossi, La Roma sotterranea cristiana (βλ. βιβλιογραφίαν ἀνωτέρω ἐν εἰσαγωγῇ)· νεωτέρα δὲ μελέτη περιλαμβάνουσα καὶ τὰς προσφάτους ἐρεύνας εἶναι ἡ τοῦ P, Styger, Die römischen Katakomben, Berlin, 1933.

Εἰκ. 6. Κάτοψις τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγίου Καλλίστου (κατὰ Marucchi). (Σημειοῦνται διὰ λατινικῶν ἀριθμῶν καὶ διὰ μελανῶν, ἐλαφρῶν καὶ ἐστιγμένων γραμμῶν τὰ κατὰ ὀρόφους κοιμητήρια, αἱ κλίμακες, τὰ ὅρια κλπ.).

σύζυγος τοῦ Plautus: Pomponia Graecina). Περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰῶνος—ὅτε ἦτο πλέον κοιμητήριον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος—ἐτάφη ἡ ἁγία Καικιλία, ἡ μαρτυρήσασα τῷ 177 ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου. Τὴν κατακόμβην ταύτην ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν του ὁ πάπας

Εἰκ. 7. Ἄποψις διαδρόμου μετὰ ἐπαλλήλων τάφων τῆς κατακόμβης τῆς ἁγίας Πρισκίλλης

α β

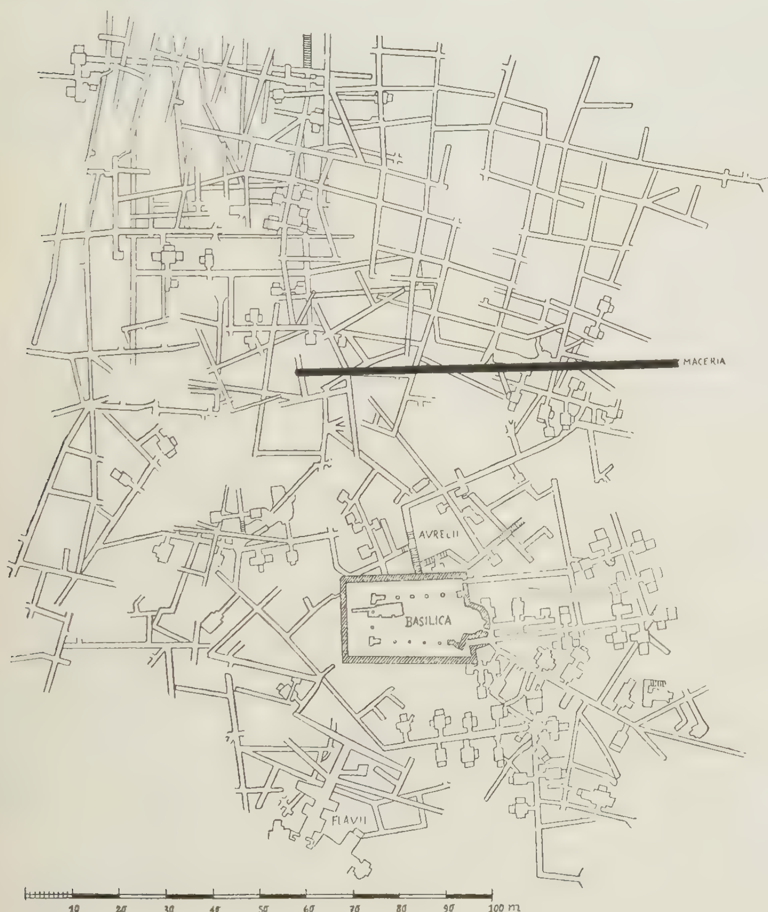

Εἰκ. 8. Cubiculum τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγ. Καλλίστου μετὰ τῶν τάφων τῶν Παπῶν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Πάπα Δαμάσου (α ὡς ἀνευρέθη, β ὡς ἀποκαθίσταται)

Κάλλιστος (217-222), ὅστις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σευήρου (222-235), διὸ καὶ ἐκλήθη τὸ κοιμητήριον τοῦτο κατακόμβη τοῦ ἁγίου Καλλίστου.

2) Κατακόμβη τῆς ἁγίας Δομιτίλλης (*S. Domitilla*) παρὰ τὴν *via Ardeatina*. Αὕτη ἔχει ὁμοίως μεγάλην ἔκτασιν εἰς τρεῖς ὀρόφους διεσκευασμένη. Εἰς τὴν θολωτὴν εἴσοδον αὐτῆς διακρίνονται τὰ βάθρα, ὅπου ἐκάθηντο διὰ τὰ νεκρόδειπνα. Τὰ διαμερίσματα αὐτῆς, πλήρη τάφων, θεωροῦνται ἐκ τῶν ἀρτιώτερον σῳζομένων ἐν Ῥώμῃ. Ἐντὸς τῆς κατακόμβης ὑπάρχει καὶ ἡ περίφημος μικρὰ βασιλικὴ τῶν ἁγίων: Νηρέως, Ἀχιλλέως καὶ Πετρονίλλης τῶν ἐτῶν 390-395 (βλέπε κάτοψιν τῆς κατακόμβης εἰς εἰκ. 9).

Εἰκ. 9. Κάτοψις τῆς κατακόμβης τῆς ἁγίας Δομιτίλλης μετὰ τῆς ἐντὸς αὐτῆς μικρᾶς Βασιλικῆς τῶν ἁγίων: Νηρέως, Ἀχιλλέως καὶ Πετρονίλλης (κατὰ Styger).

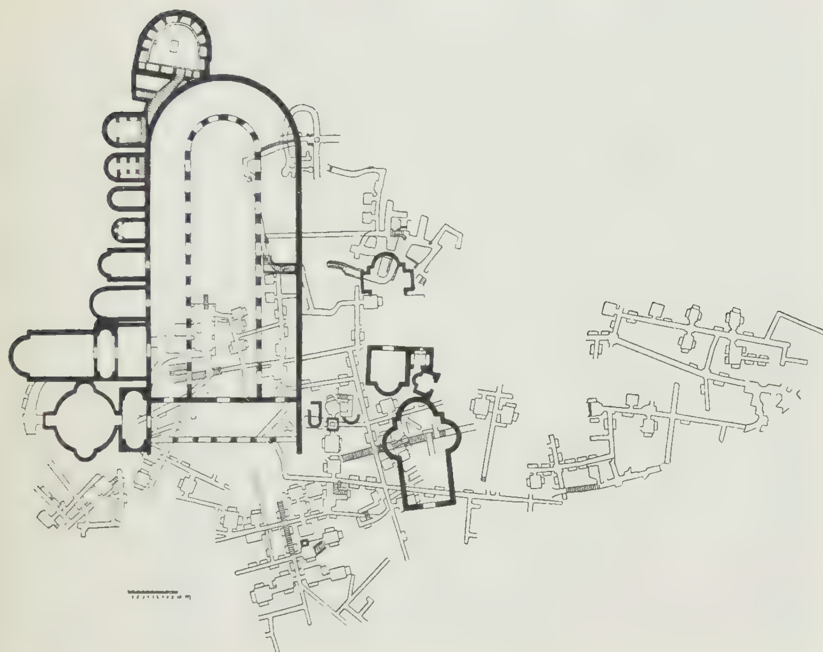
3) Κατακόμβη τῆς ἁγίας Πρισκίλλης (*S. Priscilla*) παρὰ τὴν *via Salaria nova*. Ἡ κατακόμβη αὕτη (βλ. ἄποψιν τοῦ ἀρχαιοτέρου διαδρόμου της εἰς εἰκ. 7) ἐκλήθη οὕτως ἐκ τῆς μάρτυρος Πρισκίλλης, τῆς μητρὸς τοῦ Προυδεντίου, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁποίου κατὰ τὰς παραδόσεις ἐφιλοξενήθη ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (ὅπου σήμερον εὑρίσκεται ἡ βασιλικὴ τῆς S. Putenziana· βλ. κατωτέρω). Ἀξιολογώτατον διαμέρισμα τῆς κατακόμβης ταύτης εἶναι ἡ λεγομένη capella graeca (τρίκογχος θάλαμος), ὅπου διασῴζονται καὶ προσωπογραφίαι τῶν κοπιατῶν (βλ. κατωτέρω εἰς ζωγραφικὴν κατακομβῶν).

4) Κατακόμβη Πραιτεξτάτου (*S. Praetextati*) παρὰ τὴν *via Appia*. Καὶ ἡ κατακόμβη αὕτη θεωρεῖται ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χριστιανικῶν κοιμητηρίων τῆς Ρώμης καὶ ἰδιοκτησία τοῦ ταφέντος ἐν αὐτῇ καὶ θεωρουμένου ὡς συγγενοῦς τῆς ἁγίας Καικιλίας Πραιτεξτάτου. Ἐν αὐτῇ διακρίνονται: ἡ crypta quadrata (βλ. κατωτέρω), οἱ τάφοι τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου (μαρτυρήσαντος τῷ 162 μ. Χ. ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου), τῶν δύο διακόνων τοῦ Πάπα Σίξτου Β′ (Εὐτυχοῦς καὶ Ἀγαπητοῦ) κ. ἄ.

Ἐκ τῶν παλαιῶν κοιμητηρίων τῆς Ρώμης τῶν περιελθόντων ὅμως εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν τὸν 3ον αἰῶνα εἶναι κατ᾿ ἐξοχήν:

5) Ἡ Κατακόμβη τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ (*S Sebastianus*) παρὰ τὴν *via Appia*. Ἡ κατακόμβη αὕτη κεῖται παρὰ τὸ Μαυσωλεῖον τῆς Καικιλίας Μετέλλης, εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκεται σήμερον ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ (βλ. κάτοψιν εἰς εἰκ. 10). Ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα ἐθνικὸν νεκροταφεῖον προωρισμένον διὰ τὴν ταφὴν τῶν δούλων τοῦ οἴκου τοῦ Καίσαρος τῶν προερχομένων ἐξ Ἀνατολῆς, ἐν αὐτῇ δὲ κατὰ τὸν 2ον αἰῶνα προσετέθη καὶ τρικλίνιον (αἴθουσα μετὰ κτιστῶν ἀνακλίτρων) διὰ τὰ νεκρόδειπνα. Ἐκ τῶν πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος τὸ κοιμητήριον τοῦτο περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν. Ἐν αὐτῷ ἐτάφη τῷ 280 μ. Χ. καὶ ὁ μάρτυς Σεβαστιανός, πραιτωριανός, ἐξ οὗ καὶ ἔλαβε τὸν ὄνομα ἡ κατακόμβη, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ἱδρύθη μετὰ ταῦτα ὁ πρὸς τιμὴν τοῦ μάρτυρος ναός.

Κατά τὰς ἐνεργηθείσας ἐσχάτως ἐν αὐτῇ ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν πολλοὶ χριστιανικοὶ τάφοι καὶ νεκρικοὶ θάλαμοι διαφόρων ἐποχῶν, φαίνεται δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦ 3ου αἰῶνος ἱδρύθησαν καὶ χριστιανικὰ μνημεῖα (memoria) παρὰ τὸ τρικλίνιον. Χαράγματα, ἀνευρεθέντα ἐπὶ τῶν διασωθέντων τοίχων τοῦ τρικλινίου τούτου καὶ ἐπὶ κατεπεσόντων κονιαμάτων, ἐν οἷς ἀναγράφονται ἐπικλήσεις πρὸς τοὺς κορυφαίους ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (εἰκ. 11), ἐπεκύρωσαν τὴν παράδοσιν περὶ

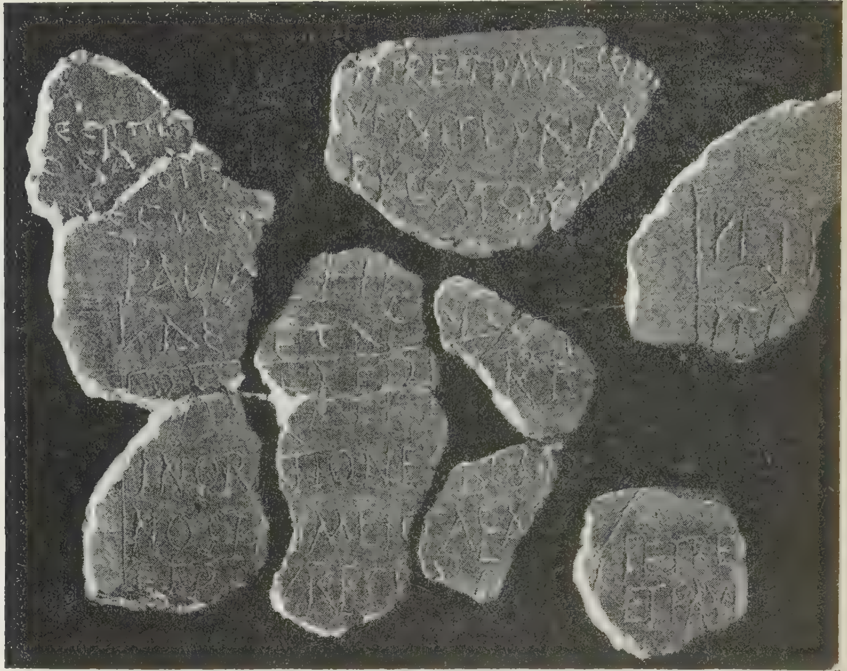

Εἰκ. 10 Κάτοψις τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ (κατὰ Styger)

ταφῆς ἐν τῷ ἐθνικῷ τούτῳ νεκροταφείῳ τῶν ἀποστόλων τούτων, εἰς τιμὴν τῶν ὁποίων μάλιστα ἱδρύθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος ἡ βασιλικὴ τῶν Ἀποστόλων, τὸ ἀρχαιότερον Μαρτύριον τῆς Ρώμης μετὰ πλήθους τάφων καὶ μαυσωλείων.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους μελετητὰς τῆς κατακόμβης ταύτης, τὰ λείψανα τῶν ἐπὶ Νέρωνος τῷ 64 μ. Χ., θανατωθέντων ἐν Βατικανῷ καὶ ἔξω τῶν τειχῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου[1] μετεφέρθησαν ἀμέσως

[1] Κατὰ τὰς παραδόσεις ὁ Ἀπόστολος Πέτρος μετὰ πλήθους ἄλλων χριστιανῶν ὑπέστη τὸν σταυρικὸν θάνατον ἐν Βατικανῷ παρὰ τὸν ἱππόδρομον τῆς Ρώμης, ὅπου ἦσαν οἱ κῆποι τοῦ Νέρωνος καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη νεκροταφεῖα δούλων (μόλις τῷ 68 μ. Χ. ὅτε περιῆλθον εἰς τοὺς Φλαβίους τὰ κτήματα τοῦ Νέρωνος παρεχωρήθη κατ' ἔθιμον μέρος τι πρὸς ταφὴν τῶν δούλων τῆς Αὐλῆς), ὁ δὲ Ἀπόστολος Παῦλος ὡς Ρωμαῖος πολίτης ἐμαρτύρησε παρὰ τὴν via Ostiensis ἔξω τῶν τειχῶν ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλήν. Ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς ταύτης παραδόσεως ἔγραψεν ὁ H. Lietzmann, Petrus und Paulus in Rom, 1927, 2α ἔκδ. καὶ Petrus römischer Märtyrer, εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημ. τάξεως ἱστορ. καὶ φιλ. ἐπιστ. 1936 σ.

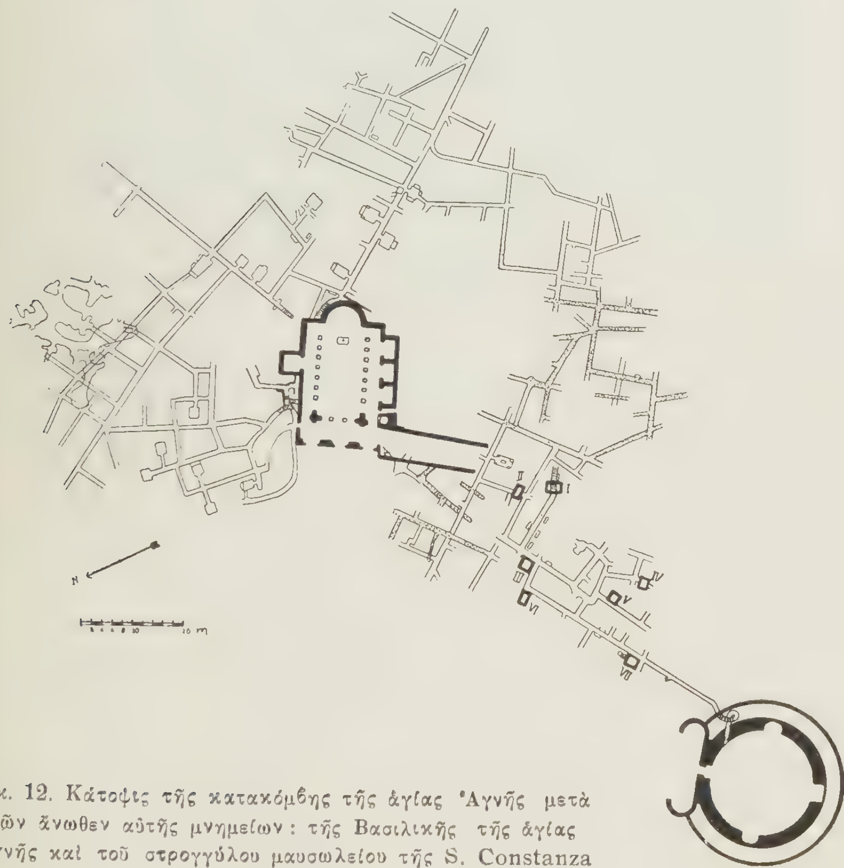

Εἰκ. 11. Χαράγματα μετ' ἐπικλήσεων πρὸς τοὺς κορυφαίους ἀποστόλους εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς κατακόμβης τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ.

καὶ ἐτάφησαν εἰς ἕνα τῶν ἰδιωτικῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου τῶν δούλων τῆς via Appia Ἐκεῖθεν ἐγένετο προφανῶς μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ μετακομιδὴ τῶν λειψάνων εἰς τοὺς τόπους τοῦ μαρτυρίου των, ἔνθα καὶ ἱδρύθησαν ἐν Βατικανῷ ὁ ναὸς τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ ἔξω τῶν τειχῶν παρὰ τὴν via Ostiensis ὁ ναὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (S. Paolo fuori le mura), κατεδαφισθέντων καὶ ἐπιχωσθέντων τῶν memoria τοῦ παλαιοῦ νεκροταφείου. Ἡ πληροφορία ὅθεν τοῦ Martyrologium Hieronymianum τοῦ 5ου αἰῶνος, ἣν ἀναφέρομεν καὶ ἀνωτέρω, περὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς μνή-

392—410, ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα ὡς καὶ νεωτάτη βιβλιογραφία. Κατὰ τῆς θέσεως τοῦ H. Lietzmann ἔγραψαν οἱ J. Haller, Das Papstum Bd. I, 1934 σ. 8—20 καὶ 443—451 καὶ K. Heussi. War Petrus in Rom? Gotha, 1936 κ. ἄ. (Περὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν τῆς Κατακόμβης τοῦ S. Sebastiano βλ. τὸ ἔργον τοῦ κυριωτέρου ἐρευνητοῦ P. Styger, Märtyrer, Grüfte, Berlin, 1935, τόμ. Α'. σ. 15 κέ.).

μης τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων τῇ 29ῃ Ἰουνίου εἰς τρεῖς τόπους (Petri in Vaticano, Pauli vero in via Ostiensis, utriumque in catacumbas) ἐπιβεβαιοῦται οὕτω πληρέστατα.

Εἰκ. 12. Κάτοψις τῆς κατακόμβης τῆς ἁγίας Ἁγνῆς μετὰ τῶν ἄνωθεν αὐτῆς μνημείων: τῆς Βασιλικῆς τῆς ἁγίας Ἁγνῆς καὶ τοῦ στρογγύλου μαυσωλείου τῆς S. Constanza (κατὰ Styger).

6) Κατακόμβη τῆς ἁγίας Ἁγνῆς (*S. Agnes*) παρὰ τὴν *via Nomentana*. Ἡ Κατακόμβη αὕτη ἐκλήθη οὕτως ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ταφείσης περιφήμου μάρτυρος Ἁγνῆς, ἥτις πιθανῶς ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Βαλεριανοῦ (233 - 260). Συνίσταται καὶ αὕτη ἐκ πολλῶν ὀρόφων μετὰ πολλῶν τάφων, κεῖται δὲ μεταξὺ τῆς Βασιλικῆς τῆς S. Agnese καὶ τοῦ Μαυσωλείου τῆς S. Constanza (εἰκ. 12· περὶ τῶν ἀξιολογωτάτων τούτων μνημείων τῆς Ρώμης βλέπε Β΄. Μέρος).

7 - 8) Κατακόμβαι τῶν ἁγίων Λαυρεντίου (*S, Laurentii coemeterium Cyriacae*) καὶ Ἱππολύτου (*S. Hippolyti*) παρὰ τὴν *via Triburtina*. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη, ἰδιοκτησία τῆς χριστιανῆς χήρας Κυριακῆς, ἀπέβη περίφημος, ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῇ ταφῆς τοῦ μάρτυρος Λαυρεντίου, εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἄνωθεν τῆς κατακόμβης ἡ περίφημος Βασιλικὴ τοῦ S. Lorenzo. Ἐν τῇ δευτέρᾳ κατακόμβῃ ἀνευρέθη τῷ 1551 (ἐν μικρᾷ βασιλικῇ) τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἱππολύτου ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Λατερανῷ Μουσείῳ.

Αἱ λοιπαὶ ὁμοίως ἀξιόλογοι κατακόμβαι τῆς Ρώμης σημειοῦνται εἰς τὸ παρατιθέμενον εἰς τὴν εἰκ. 5 τοπογραφικὸν διάγραμμα.

ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΠΝΕΥΣΤΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
Ἐκτάκτου Καθηγητοῦ τῆς Ἑρμηνευτικῆς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) ***Ἀνδρούτσου Χρήστου***, Δογματικὴ τῆς ὀρθοδ. ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναις, 1907.—Τοῦ αὐτοῦ, Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου², Ἀθήναις, 1930.

2) ***Ἀντωνιάδου Εὐαγγέλου***, Αἱ τῆς Κ. Δ. ὀρθόδοξοι ἑρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ καὶ μέθοδοι καὶ αἱ θεολογικαί των προϋποθέσεις.--Ἡ ἐν λόγῳ μελέτη ἀποτελοῦσα ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις συνελθὸν πανορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτοῦ περιληφθεῖσα ἐδημοσιεύθη ἑλληνιστὶ ἐν τῇ τοῦ ἔτους 1937 Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν.

3) ***Βουλγάρεως Εὐγενίου***, Θεολογικόν, ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ Ἀγαθ. Λεοντοπούλου. Βενετίᾳ, 1892.—Τοῦ αὐτοῦ, Σπαρτίον ἔντριτον.

4) ***Δαμαλᾶ Νικολάου***, Ἑρμηνεία εἰς τὴν ΚΔ, τόμος Α', Εἰσαγωγή, Ἀθήναις, 1876.

5) ***Ζολώτα Ἐμμ.***, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τόμος Α', Ἀθήναις, 1906.

6) ***Κοντογόνη Κωνστ.***, Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς ἁγίας Γραφὰς (τόμος Ζ' τῆς Σειρᾶς τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερατ. σχολείων, Ἀθήναις, 1855.

7) ***Λυκούργου Ἀλεξάνδρου***, Ἱερομνήμων, περιοδικόν, ἔτους 1859 (ὑπὸ τὸ ἄρθρον Βιβλιοκρισία).

8) ***Μακαρίου***, (τοῦ ρώσου δογματικοῦ), Introduction à la theologie orthodoxe, Paris. 1857.

9) ***Ἐξ Οἰκονόμων Κωνστ.***, Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τῆς θείας παλαιᾶς Γραφῆς, τόμος Δ', Ἀθήναις, 1849.

10) ***Παπαδοπούλου Νικολ.***, Ἀνασκευὴ τῆς ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ Ἱερομνήμονος βιβλιοκρισίας, Ἀθῆναι, 1859.

11) ***Ῥώση Ζήκου***, Σύστημα δογματικῆς τῆς ὀρθοδ. καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναις 1903.

Α'. Ἡ κρατοῦσα ἐσφαλμένη περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς ἀντίληψις καὶ αἱ κακαὶ συνέπειαι αὐτῆς.

Συχνὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ νεωτέρᾳ θεολογίᾳ γίνεται λόγος περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς ἁγίας Γραφῆς[1], νοεῖται δὲ ὑπὸ τὴν φράσιν ταύτην

[1] Ἡ παροῦσα μελέτη εἶναι συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῆς ἐν ταῖς συνεδριάσεσι τοῦ πρώτου ἐν Ἀθήναις πανορθοδόξου θεολογικοῦ συνεδρίου προμνημονευθείσης ανα-

οὐχὶ μόνον τοῦτο, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἁγίας Γραφῆς ἢ αἱ ἐν αὐτῇ περιεχόμεναι ἀλήθειαι εἶναι θεόπνευστοι, ὡς προερχόμεναι ἐξ ἐμπνεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ νοεῖται καί τι περιπλέον, ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ αὕτη ἡ γένεσις τῶν βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς βιβλίων ἦλθεν εἰς φῶς κατόπιν ἐκτάκτου τινος καὶ ἐξαιρετικῆς ἐπενεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων. Τὸ ἅγιον δηλαδὴ Πνεῦμα, συμπαρὸν καὶ συμπαρεδρεῦον κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων συντάξεως τῶν ἑαυτῶν συγγραφῶν, ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν ἐνέπνεε καὶ ἐφώτιζεν, ἀποκαλῦπτον εἰς αὐτοὺς νέας θείας ἀληθείας, ἀφ᾿ ἑτέρου δὲ ἐπεστάτει, καθωδήγει καὶ ἐχειραγώγει αὐτοὺς εἰς τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν καὶ παράστασιν τούτων τε καὶ τῶν ἄλλων καθόλου ἀληθειῶν καὶ πραγμάτων, τῶν γνωστῶν μὲν εἰς αὐτοὺς ἄλλοθεν καὶ μὴ ἐκ θείας ἐμπνεύσεως ἢ ἀποκαλύψεως προερχομένων, συνεκφερομένων δὲ μετὰ τῶν ἐξ ἐμπνεύσεως ἢ θείας ἀποκαλύψεως ἀληθειῶν ἐν τῇ Γραφῇ. Ἡ θεωρία αὕτη, διατυπωθεῖσα τὸ πρῶτον—ἐξ ὅσων ἐγὼ τοὐλάχιστον γνωρίζω—ὑπὸ τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς νεότητός του, καθ᾿ ἃ ἤρξατο τοῦ διδασκαλικοῦ αὐτοῦ ἔργου[1], εὗρεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγάλου θεολό-

---

κοινώσεως ἡμῶν, Περὶ τῶν τῆς Κ.Δ. ὀρθοδόξων ἑρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων καὶ τῶν θεολογικῶν των προϋποθέσεων.

[1] Πρβλ. ***Θεολογικὸν*** τοῦ Εὐγενίου, ἐκδοθὲν παρὰ τοῦ ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Λοντοπούλου (Βενετίᾳ, 1872) σ. 23 ἑξ. Διαπραγματευόμενος ὁ Εὐγένιος ἐνταῦθα περὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, λέγει· «ἔστι θεία Γραφὴ ῥῆμα Θεοῦ, αὐτοῦ ἐμπνέοντος, ***γεγραμμένον***· καὶ θεοῦ ῥῆμα μέν, καθὸ κοινωνεῖ ταῖς παραδόσεσι, ***γεγραμμένον*** δέ, εἰς τὴν ἀπὸ τούτων διάκρισιν, εἴρηται· προσετέθη δέ, ***αὐτοῦ ἐμπνέοντος***, πρὸς διαφορὰν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ θεσπισμάτων. Καὶ γὰρ ταῦτα θεοῦ ἐστι ῥήματα, ἐπιστατοῦντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένα, ἀλλ᾿ οὐκ ἐμπνέοντος· διὸ οὐδὲ τῇ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν ἐπωνυμίᾳ ἐπισημαίνονται». Διασαφηνίζων εἶτα ταῦτα διά τινος παραδείγματος ἐπάγεται· «ὥσπερ γὰρ οὖν διχῶς διὰ χειρὸς ἀλλοτρίας ἐπέστειλέ τις, ἢ ἐπὶ λέξεως ὑπαγορεύσας τὰ γεγραμμένα, ἢ τὸν νοῦν ἐπειπὼν μόνον καὶ τῷ γράφοντι οἰκείῳ χαρακτῆρι καὶ ἑρμηνείᾳ χρήσασθαι ἐπιτρέψας, οὕτω τὸ Πνεῦμα ἐν μὲν ταῖς Γραφαῖς καὶ τὰς φωνὰς αὐτὰς ὑπηγόρευκεν, ἐν δὲ τοῖς Συνόδοις, ἐπιστατοῦν καὶ φωτίζον τοὺς εἰς ἓν συνιόντας πατέρας αὐτῷ τὰ δόξαντα θεσπίσαι παρασκευάζει». Συνεχίζων τὴν ἀνάπτυξιν προσθέτει εἶτα ὁ Εὐγένιος· «Διακρίνουσι γὰρ οἱ θεολογοῦντες τὰ ***τρία*** ταῦτα, ἀποκάλυψιν καὶ ἔμπνευσιν καὶ ἔλλαμψιν, εἴτ᾿ οὖν φωτισμὸν καὶ ἐπιστασίαν. Καὶ ***ἀποκάλυψις*** μέν ἐστι κατ᾿ αὐτοὺς ἀγνοουμένης τινος ἀληθείας θεόθεν φανέρωσις ... ***Ἔμπνευσις*** δὲ ἐστὶ κίνησις ἐσωτερική, ὑφ᾿ ἧς πρὸς τὸ εἰπεῖν ἢ πρᾶξαί τι διεγείρεταί τις θεόθεν, μηδὲν τὸν νοῦν ἢ τὸ αὐθαίρετον παραβλαπτόμενος τῆς βουλήσεως· ***φωτισμὸς*** δέ ἐστι βοήθεια καὶ ἐπιστασία θεοῦ, οἱασοῦν ἀπάτης τὸν λέγοντα ἢ γράφοντα διαφυλάττουσα». Καὶ περαιτέρω· «περὶ

γου, Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, τὸν θερμὸν αὐτῆς ὑπέρμαχον, διὰ δὲ τοῦ κύρους καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ τελευταίου κατέστη ἔκτοτε κοινὴ δόξα ἁπάντων σχεδὸν τῶν μετὰ ταῦτα ἡμετέρων θεολόγων, παρὰ τοῖς συγγράμμασι τῶν ὁποίων ἐν γνώσει ἢ ἀνεπιγνώστως, αὐστηρότερον ἢ χαλαρώτερον προϋποτίθεται αὕτη. Ἀναγράφομεν ἐνταῦθα ἔνια μόνον παραδείγματα, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων[1]. «Ἔστι δὲ ἡ θεία Γραφή», λέγει οὗτος, «ῥῆμα θεοῦ κατ' ἔμπνευσιν αὐτοῦ γεγραμμένον». Ὀλίγον τι περαιτέρω προβάλλων τὴν ἐρώτησιν· «πότερον ἄρα καὶ τὰς λέξεις μετὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου τῶν πρωτοτύπως Γραφῶν τὸ θεῖον ὑπηγόρευε Πνεῦμα ; ἢ τὰ πράγματα μόνον καὶ τὰς ἐννοίας τοῖς θεοφόροις ἐνέπνευσε συγγραφεῦσι, τὴν δὲ τούτων ἔκφρασιν αὐτοῖς ἐπέτρεψε τοῖς γράφουσιν, συμπαρὸν ἀχωρίστως καὶ φωτίζον αὐτοὺς καὶ ἐπιστατοῦν εἰς τὸ τὰς προσηκούσας φράσεις ἐκλέγειν καὶ συντιθέναι καὶ συγγράφειν ἀσφαλῶς καὶ ἀναμαρτήτως πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, καθ' ὃν ἕκαστος εἶχεν ἰδιάζοντα τῆς λέξεως χαρακτῆρα ;», ἀπαντᾷ οὕτω· «φαίνονται δὲ ὅμως (ὅσον ἔστιν εἰκάσαι) ἀμφότερα τὰ φρονήματα ἀληθέστατα καὶ πρὸς τὰς ὑποθέσεις ἀναλόγως συνθεωρούμενα». Ἀναπτύσσων περαιτέρω τὴν σκέψιν του διακρίνει πρῶτον τριττήν τινα ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ἐπενέργειαν τοῦ ἁγίου πνεύματος κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρὰ τούτων συντάξεως τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἤτοι 1ον) κίνησίν τινα ἐσωτερι-

---

μὲν οὖν τῶν θείων Γραφῶν ῥητέον, ὅτι οὐχ ἁπλῇ ἐπιστασίᾳ τοῦ Πνεύματος συνεγράφησαν, ὡς οἱ παρὰ τῶν Συνόδων θεσπιζόμενοι κανόνες· ἀλλὰ πρὸς τῇ ἐπιστασίᾳ καὶ θείᾳ τινὶ ἐμπνεύσει διεχαράχθησαν». - Προσάγων περαιτέρω μαρτυρίας τινας περὶ τούτου, προβάλλει τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν· «Πότερον, οὕτως ἕκαστα τῷ θείῳ Πνεύματι ὑπηγόρευται καὶ ἐμπέπνευσται, ὡς καὶ τῆς λέξεως αὐτῆς τὴν σύνταξιν καὶ τὸν χαρακτῆρα ;» Εἰς ταύτην εἶτα ἀπαντᾷ οὕτω, ἄλλοι μὲν τῶν Πατέρων «οὐδὲ συλλαβὴν ἐξ αὐτῶν εἰσενεγκεῖν ταῖς Γραφαῖς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς διϊσχυρίζονται ἄνευ ἐμπνεύσεως», ἄλλοι δὲ πάλιν μόνον «τὰ μᾶλλον μυστηριώδη καὶ κυριώτατα ἐξ ἐμπνεύσεως τοῦ Πνεύματος οἴονται συγγεγράφθαι, ὑπαγορευθείσης καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως· ὅσα δὲ ἱστορικώτερον κλίνει, ἰδίῳ, φασί, χαρακτῆρι χρησάμενοι συνεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος αὐτὰ συγγράψαι, φωτιζόμενοι μόνον, μήτι περὶ τὰ πράγματα ἐξαπατηθῶσιν». Διατυπῶν τέλος τὴν ἰδίαν γνώμην ὁ Εὐγένιος λέγει, ὅτι ἐν ταῖς ὡς ἀνωτέρω περιγραφείσαις γνώμαις τῶν Πατέρων «οὐδὲν οὐσιῶδες ἐγχωρεῖ τὸ διάφορον· ἄμφω γὰρ αἱ δόξαι τὰ κυριώτατα ἐμπνεύσει τοῦ Πνεύματος ὑπηγορεῦθαι φρονοῦσι καὶ ἐπὶ λέξεως αὐτῆς, καὶ τοῖς ἱεροῖς γραφεῦσι παρὸν τὸ Πνεῦμα ἐπὶ μηδενὶ ἀπατηθῆναι καταλιπεῖν κοινῇ διομολογεῖται».

[1] ***Κωνστ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων***, Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς, τόμος Δ' (Ἀθῆναι, 1849), σελ. 57 ἑξ.

κήν, προκαλουμένην ἐκ τῆς εἰς αὐτοὺς ἐμφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, 2ον) ἀποκάλυψιν, δι' ἧς ἐφανέρου εἰς αὐτοὺς τὰς ἀγνοουμένας ἀληθείας καὶ 3ον) ἐπιστασίαν ἢ ἔλλαμψιν τοῦ θείου Πνεύματος, ἥτις διετήρει αὐτοὺς ἀπλανεῖς καὶ ἀπηλλαγμένους οἱασδήποτε ἀπάτης. Μετὰ τὴν γενομένην διάκρισιν ταύτην ἐπανερχόμενος ἐπὶ τοῦ τεθέντος προβλήματος, ἀπαντᾷ οὕτως· «ὅσα μὲν οὖν κατὰ ἀποκάλυψιν ἐφανέρου τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι τὸ κινοῦν αὐτοὺς Πνεῦμα, τὰς ἀγνοουμένας μυστηριώδεις ἀληθείας ἀποκαλῦπτον καὶ τὰ ἄδηλα καὶ κρύφια τῆς θείας σοφίας δηλοποιοῦν, τούτων καὶ τὰς λέξεις ἐνηχοῦν ὑπηγόρευε καὶ τὰς φράσεις. Ὅσα δὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος κινηθέντες συνέγραψαν ἱστορικώτερα καὶ ἄλλως αὐτοῖς γνωστά, οἷς εἴτ' αὐτοὶ παρῆσαν οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς...εἴτε καὶ παρ' ἄλλων αὐτοπτῶν καὶ θεοφόρων ἀνδρῶν μετὰ πληροφορίας ἐμυήθησαν (Λουκ. 1,1), ἔν γε τοῖς τούτοις ἐχρήσαντο μὲν τῇ συνήθει διαλέκτῳ, τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῖς Πνεύματος ἐπινεύσαντος, ἀλλ' ὅμως κἂν τούτοις συμπαρῆν τὸ Πνεῦμα, φωτίζον αὐτοὺς καὶ καθοδηγοῦν καὶ ἐπιστατοῦν εἰς τὴν μέχρι κεραίας ἀκριβῆ καὶ ἀναμάρτητον ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας. Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, κινῆσαν αὐτοὺς πρὸς τὸ γράφειν, κατέλαμπεν αὐτῶν τὸ ἡγεμονικόν, ἐνίσχυε τὴν μνήμην..,ἐπεκύρου τὴν διὰ τούτων μᾶλλον ἢ ἐκείνων τῶν φωνῶν καὶ τὴν ἐπιτομωτέραν ἢ ἐκτενεστέραν ἔκφρασιν τῆς ἀληθείας, καὶ τέλος ἐσφράγιζε καὶ τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν τῆς ἣν ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους διηύθυνε καὶ συνηρμολόγει συγγραφῆς. Οὐδ' ἔστιν οὐδέν», λέγει, «οὐδὲ τὸ σμικρότατον μέρος τῶν θείων Γραφῶν ἔργον ἀνθρωπικόν, ἀμφιβολίας οἱασδήποτε ὑποκείμενον καὶ ἀντιβαῖνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας».

Ἀναγινώσκων τις τὰς γραμμὰς ταύτας ἀκουσίως ἐνθυμεῖται τὴν περὶ τῆς γενέσεως τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς ἀντίληψιν τῶν σχολαστικῶν δογματικῶν θεολόγων τοῦ Προτεσταντισμοῦ τῆς ΙΖ' ἑκατ. Ἐκ τοῦ ἁγίου πνεύματος προέρχεται κατὰ τοὺς θεολόγους τούτους ἥ τε πρὸς τὴν γραφὴν κίνησις τῶν ἱερῶν συγγραφέων καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ἐκτιθέμενον περιεχόμενον, ὅπερ κατά τε τὰς ἐννοίας καὶ τὰς λέξεις, κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφὴν ὑπηγορεύθη παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτούς, οἵτινες διεδραμάτιζον τὸ πρόσωπον ἁπλοῦ ὑπογραφέως. Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀκριβῶς περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς ἀντιλήψεως παρῆγον εἶτα αὐτοὶ τὰς διαφόρους θείας καὶ θαυμαστὰς αὐτῆς ἰδιότητας, οἷον, 1ον) τὴν Perspicuitas=σαφήνειαν, ἥτις ἀναφέρεται μὲν πρωτίστως εἰς τὰς πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκαίας ἀληθείας, καθιστᾷ ὅμως εἶτα συγχρόνως παρὰ βαθείᾳ τινι ἐμβανθύνσει ἐν τῇ με-

λέτη τῆς Γραφῆς δυνατὴν καὶ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης Γραφῆς ἐξ ἑαυτῆς καὶ μόνον, ἄνευ ἄλλης τινὸς ἔξωθεν βοηθείας, οἷον τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἢ τῆς Ἐκκλησίας· 2ον) τὴν Perfectio ἢ Sufficientia =τὴν πληρότητα ἢ ἐπάρκειαν, τὴν ἐπιλέγουσαν, ὅτι πρὸς σωτηρίαν οὐδενὸς ἄλλου γνωστικοῦ μέσου χρεία ὑπάρχει πλὴν τῆς Γραφῆς, οὐδεμία ἄρα ἀνάγκη τῆς ἱερᾶς παραδόσεως· 3ον) τὸ Testimonium Spiritus Sancti=τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἐπισφράγισμα καὶ τὴν τελευταίαν βάσιν τῆς ὅλης περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς θεωρίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἦτο δὲ ἑπόμενον ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Πνεύματος νὰ καταλάβῃ τοιαύτην βασικὴν ἐν τῷ προβλήματι θέσιν, ἐφόσον ἐν ταῖς ὡς ἀνωτέρω περιγραφείσαις ἰδιότησι τῆς Γραφῆς διεβλέπετο μόνον ἐπενέργειά τις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐ μόνον ὁμιλοῦντος διὰ τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ καθιστῶντος ἱκανὸν πάντα ἐπιδιώκοντα τὴν κατανόησιν αὐτῆς[1]. Ἀλλ' ἐὰν ἡ τοιαύτη περὶ γενέσεως τῆς Γραφῆς θεωρία εἶναι καταληπτὴ καὶ φυσικὴ διὰ τὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἥτις εἶναι οὐσιωδῶς βιβλική, ἀρνουμένη τὸ θεῖον κῦρος τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τελείως ἀκατάληπτος ὅμως, ἀλλὰ καὶ ἀνακόλουθος διὰ τὴν ἡμετέραν θεολογίαν, ἥτις καὶ τὸ θεῖον κῦρος τῆς παραδόσεως ἀποδέχεται καὶ τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ ἀλάνθαστον τῆς ὁρατῆς ἐκκλησίας γεραίρει. Ἐπὶ τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν ἀργότερον. Ἐνταῦθα ἔχομεν μόνον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι δυστυχῶς ἡ τοιαύτη περὶ τῆς γενέσεως καὶ εἰς φῶς προελεύσεως τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Γραφῆς αὐτῆς ἀντίληψις εἰσεχώρησεν, ὡς μὴ ὤφειλε, καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θεολογίᾳ. Ἀπαντᾷ τις ταύτην ἐπὶ π. δ. παρὰ τοῖς Κωνστ. Κοντογόνῃ, Χρήστῳ Ἀνδρούτσῳ, Ἐμμ. Ζολώτᾳ, Ζήκῳ Ρώσῃ κ.λ., εἰ καὶ ἐν χαλαρωτέρᾳ τινὶ μορφῇ πάντοτε, ἐπειδὴ ἐξαίρεται παρὰ πάντων μὲν τούτων ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδιοφυΐας τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ, παρὰ τῶν δύο τελευταίων δὲ καὶ ὁ θεανθρώπινος ἔτι χαρακτὴρ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, καθ' ὅν, ὡς λέγει ὁ Ρώσης, παραλλήλως πρὸς τὰς ἐξ ἐμπνεύσεως ἢ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως ἀληθείας συνεκφέρονται ἔτι ἐν αὐτῇ καὶ «πολλὰ ἄλλα, ἅτινα ἔγραφον ἐξ ἑαυτῶν», καὶ καθ' ὃν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς «ἠρύοντο μὲν τὰς θείας ἀληθείας ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκήρυττον ὅμως καὶ συνέγραφον αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὴν ἰδιοφυΐαν αὐτῶν ἐν ἰδιάζοντι χαρακτῆρι λόγου, ὅστις δὲν εἶναι κυρίως ἔργον τοῦ θείου Πνεύ-

[1] Ὅρα περὶ τούτων ἐν ἐκτάσει W. Rohnert, Dogmatik (Leipzig, 1902), σ. 41—80, ἰδιαιτέρως δὲ 63 ἑξ.

ματος, ἀλλὰ τῆς ἰδιοφυΐας ἢ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν» [1]. Ἄς εἰσέλθωμεν ἤδη ἐγγύτερον καὶ ἐκτενέστερον ὀλίγον εἰς τὸ ζήτημα, διδόντες τὸν λόγον εἰς τοὺς συγγραφεῖς αὐτούς. Ὁ Κ. Κοντογόνης ἐπὶ π. δ. ὁρίζων κατ' ἀρχὰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὡς συλλογὴν βιβλίων «κατ' ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένων» [2], διδάσκει παρακατιὼν ἐν συνεχείᾳ περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς τάδε· ὅτι «πᾶς χριστιανὸς πρέπει νὰ πιστεύῃ, ὅτι τῆς θείας Γραφῆς τὰ βιβλία ἐγράφησαν κατ' ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὅπερ οὕτως ἐφώτισε καὶ κατηύθυνε καὶ καθωδήγησε τόν τε λογισμὸν καὶ τὸν κάλαμον τῶν γραψάντων αὐτά, ὥστε εἰς οὐδεμίαν οὗτοι περιέπεσον ἀπάτην, εἰς οὐδὲν ἁμάρτημα ἢ σφάλμα οὔτε περὶ τὰς μυστηριώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως, οὔτε περὶ τὰ χρηστὰ ἤθη, οὔτε περὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἐφ' ὧν ἡ θρησκεία στηρίζεται». Καὶ ὀλίγον τι περαιτέρω ἐπάγεται· «Συνήθως ἡ θεοπνευστία διττῶς πως θεωρεῖται. Καὶ πρώτη μὲν καὶ κυρία λέγεται ἡ ἀποκάλυψις, ἡ ἀγνοουμένης ἀληθείας φανέρωσις, δι' ἧς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δηλοποιεῖ εἰς τὸν συγγραφέα τὰ γραπτέα· ἑτέρα δέ, ἡ τοῦ θείου Πνεύματος φώτισις καὶ ἐπιστασία, ὑφ' ἧς ὁ συγγραφεύς, γράφων πράγματα γνωστὰ αὐτῷ ἄλλοθέν ποθεν, καθοδηγεῖται καὶ ἀπὸ πάσης πλάνης διατηρεῖται ἐλεύθερος. Ἡ κυρίως λεγομένη θεοπνευστία ἐνυπάρχει εἰς τὰς προφητείας καὶ τὰ μυστήρια· ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστασία, εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ διδακτικά, ἅτινα εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς καὶ ἄλλοθεν ἦσαν γνωστά» [3].—«Θεοπνευστία τῆς ἁγίας Γραφῆς καλεῖται», λέγει ὁ Ζ. Ρώσης, «ἡ κατὰ τὴν συγγραφὴν αὐτῆς εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς μετάδοσις θείων ἀληθειῶν καὶ ἐπιστασία τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς ὀρθὴν παράστασιν αὐτῶν. Ὅθεν τὸ αὐτὸ θεῖον Πνεῦμα, ὅπερ μετέδωκεν εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς τὰς θείας ἀληθείας, μετέδωκεν εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἐπιστασίας αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν νὰ παραστήσωσιν αὐτὰς ὀρθῶς διὰ συγγραφῶν» [4]. Ἡ αὐτὴ περὶ τῆς Γραφῆς ἀντίληψις ὑπόκειται καὶ παρὰ τῷ Ἐμμ. Ζολώτᾳ, λέγοντι· «ἡ θεοπνευστία τῆς ἁγίας Γραφῆς δὲν αἴρει ὅλως τὴν ἀτομικότητα βεβαίως ἑκάστου τῶν θεοπνεύστων συγγραφέων, ὥστε οὗτοι νὰ μὴ εἶναι ἄλλο ἢ ὑπογραφεῖς. .». Αὐτόθι· «ὡς δὲ τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐμπνέον καὶ φωτίζον τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς καὶ ἐπιστατοῦν τῇ συντάξει τῶν βιβλίων αὐτῶν...».[5].—Παρ-

---

[1] ***Ζ. Ρώσῃ***, Δογματικὴ σ. 47.

[2] ***Κ. Κοντογόνῃ***, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν σ. 6.

[3] Αὐτόθι σ. 8. [4] ***Ζ. Ρώσῃ***, Δογματικὴ σ. 469 ἑξ.

[5] ***Ἐμμ. Ζολώτα***, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον σ. 491 ἑξ.

ομοία δὲ καὶ παρὰ τῷ Χρ. Ἀνδρούτσῳ, λέγοντι· «ἡ ἁγία Γραφὴ ἀποτελεῖται ἐκ 49 βιβλίων τῆς παλαιᾶς καὶ τῶν 27 τῆς καινῆς Διαθήκης, ὧν δὲν ὡρίσθη μὲν ἐν τοῖς καθέκαστα ὁ τρόπος τῆς θεοπνευστίας ἀκριβῶς, ἂν εἶναι κατὰ λέξιν ὑπαγόρευσις τῶν ἱερῶν ἐννοιῶν ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστασία μόνον προφυλάττουσα ἀπὸ τῆς πλάνης· ἀλλ' ἡ ἐν γένει ἀποδοχὴ τῶν βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς ὡς κατ' ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένων...» [1].

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν λοιπὸν τῶν θεολόγων τούτων ἡ γένεσις τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς ὡς βιβλίων προέρχεται ἐκ θαυμαστοῦ τινος τρόπου, ἐξ ἐκτάκτου τινὸς ἐπὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐπενεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἐκίνει τὸν κάλαμον αὐτῶν πρὸς γραφήν, ἐνέπνεεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς νέας ἀληθείας, ἐφώ-

---

[1] ***Χρ. Ἀνδρούτσου***, Δογματικὴ σ. 3/4—Πρβλ. καὶ Συμβολικὴν αὐτοῦ ἐν σελ. 136 Σημ., ἔνθα λέγεται· «καὶ οἱ μὲν Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Δυτικοί, ὡς πρὸς τὴν ***οὐσίαν*** τῆς θεοπνευστίας διδάσκουσι γενικῶς, ὅτι ὁ Θεὸς ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶνε τὸ λαλοῦν ἐν τῇ Γραφῇ, οὐδεμία δ' ὑπάρχει ἐν αὐτῇ πλάνη ἢ ἀντίφασις. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ***ἔκτασιν*** αὐτῆς, ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκκλησίαις κρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ θεοπνευστία, ἐν τῇ γενικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ λαμβανομένη, ὥς τε κυρίως ***ἔμπνευσις*** ἐν τοῖς μέρεσι τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐν οἷς περιέχονται ἀλήθειαι ὑπερβαίνουσαι τὰ πεπερασμένα ὅρια τοῦ ἀνθρώπου καὶ πηγάζουσαι μόνον ἐκ θείου πνεύματος ἢ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, καὶ ὡς ***ἐπιστασία*** τοῦ θείου Πνεύματος, ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων γινωσκομένων, ***ἐκτείνεται*** ὄχι ***μόνον εἰς τὰς δογματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας,*** ἀλλ' εἰς τὴν ***Γραφὴν πᾶσαν***»—Ὀρθῶς περαιτέρω ἐλέγχει ὁ αὐτὸς αὐτόθι τὴν τῶν μεταγενεστέρων προτεσταντῶν θεολόγων γνώμην, ὅτι ἡ θεοπνευστία ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν δογματικὴν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἢ ἐν γένει εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν σωτηρίαν. Διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ, «ἀφ' οὗ ἡ Γραφὴ διακρίνεται εἰς τὸ θεῖον αὐτῆς μέρος καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπειον, τὸ εἰς σωτηρίαν ἀναγκαῖον καὶ εἰς τὸ μή, δὲν ὑπάρχει δὲ οὔτε ἀπόδειξις αὐθεντικὴ τῆς τοιαύτης διακρίσεως, οὔτε ἀντικειμενικὸν κριτήριον πρὸς διάκρισιν τῶν θεοπνεύστων ἀπὸ τῶν μή, ἡ ὀρθολογιστικὴ τῆς Γραφῆς ἐκδοχὴ εἶναι ἓν φυσικὸν περαιτέρω βῆμα». Μόνον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς ταῦτα τὰ ἑξῆς, ὅτι τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ἔχουσι πλήρη ἰσχὺν ἀναφορικῶς μόνον πρὸς τὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἥτις οὔτε τὴν ἱερὰν παράδοσιν οὔτε τὴν ἐκκλησίαν ἀποδέχεται ὡς χειραγωγὸν ἐν τῇ κατανοήσει τῆς Γραφῆς, οὐδεμίαν δὲ ἀπολύτως ἐφαρμογὴν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, ἥτις καὶ τὴν ἱερὰν παράδοσιν ὡς ἰσόκυρον τῇ Γραφῇ γεραίρει καὶ τὰς ἀποφάνσεις καὶ τὴν χειραγωγίαν τῆς ἀλανθάστου ἐκκλησίας ἀποδέχεται. Διὰ τὴν ὀρθόδοξον λοιπὸν θεολογίαν ὑφίσταται ἀντικειμενικὸν κριτήριον ἐν ταῖς ἀπορίαις, ὑπάρχει δὲ καὶ αὐθεντικὴ ἀπόδειξις, εἶναι δὲ ταῦτα αἱ ἀποφάνσεις τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία, ἥτις εἶναι «στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας», ὡς ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει διδάσκει καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδροῦτσος, (Πρβλ. ἐπὶ π. δ. Συμβολικήν, σ. 124 ἑξ.). Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος διακρίνει ἐν τοῖς ὡς

τιζεν, ἐνίσχυε, καθωδήγει αὐτοὺς πρὸς ὀρθὴν διατύπωσιν αὐτῶν, ἐν γένει δὲ ἐπεστάτει ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους τῆς συγγραφῆς, ὅπως ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς πάσης οἱασδήποτε πλάνης.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐγείρονται πλεῖσται ὅσαι ἀπορίαι καὶ δυσχέρειαι, ὧν τινας ἐξαίρομεν ἤδη ἀπὸ τοῦ νῦν.

1ον) Ἡ ἁγία Γραφὴ κατὰ τὴν ὁμόφωνον διδασκαλίαν τῆς ἡμετέρας θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὴν μίαν μόνον τῶν πηγῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἧς τὴν ἑτέραν ἀποτελεῖ ἡ ἱερὰ παράδοσις, ἥτις παριστᾷ τὸν ἄγραφον λόγον. Ἐὰν λοιπὸν διὰ τὴν ἀνόθευτον διαφύλαξιν τοῦ γραπτοῦ λόγου λαμβάνωνται τοσαῦται ἐγγυήσεις καὶ προφυλάξεις, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ διπλῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῶν ἱερῶν βιβλίων ἐπενεργείας, τῆς θεοπνευστίας δηλονότι καὶ τῆς ἐπιστασίας, ἠδύνατο εὐλόγως νὰ προβληθῇ ἡ ἐρώτησις, πῶς δικαιολογεῖται τότε ἡ ἀνόθευτος διαφύλαξις τῆς ἀγράφου θείας ἀποκαλύψεως διὰ μέσου τῶν αἰώνων; Βεβαίως θὰ ἀπαντήσῃ τις, ὅτι διεφυλάχθη αὕτη ἄδολος, καθαρὰ καὶ ἀνόθευτος ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνοικεῖ καὶ συμπαρεδρεύει τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ ἐπιστατοῦν ἀναδεικνύει αὐτὴν στύλον καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Ἀληθὲς τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδαμῶς αἴρεται ἡ οὑτωσιν εἰσαγομένη διαρχία ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν πηγῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως, καθόσον ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστασία αὕτη τοῦ Πνεύματος πρῶτον μὲν δὲν ἀποτελεῖ προσωπικὸν κλῆρον τῶν ἐπὶ μέρους Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ προνόμιον τῆς Ἐκκκλησίας ὡς ὅλου θεωρουμένης, ἔπειτα δὲ κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἡμετέρων θεολόγων ἐκλαμβάνεται αὕτη ὡς ἀρνητικόν τι, ὡς προφυλάττουσα δηλαδὴ ἁπλῶς τοὺς ἱεροὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καθόλου αὐτὴν ἐλευθέραν πάσης οἱασδήποτε πλάνης ἐν τῇ διαφυλάξει, ἀναπτύξει καὶ διατυπώσει τῶν θείων ἀληθειῶν. Καὶ ἐπιτυγχάνεται μὲν διὰ τῆς θείας ἐπιστασίας, εἶναι ἀληθές, τὸ ἀνόθευτον ἐν τῇ διαφυλάξει, διαδόσει, ἀναπτύξει καὶ διατυπώσει τῶν θείων ἀληθειῶν τοῦ ἀγράφου λόγου, ἀλλὰ δὲν ἐξασφαλίζεταικατὰ πάντα καὶ πλήρως καὶ τὸ πρωτότυπον, πιστόν, γνήσιον καὶ ἰσοστάσιον καὶ ἰσόκυρον αὐτῶν πρὸς ταῖς τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀληθείαις, ἐπειδὴ οἱ μὲν συγγραφεῖς Ἀπόστολοι ἐξηκολούθουν νὰ δέχωνται διαρκῶς καὶ ἀείποτε καὶ κατὰ τὸν χρόνον ἔτι τῆς συντάξεως τῶν ἑαυτῶν συγγραφῶν νέας ἀποκαλύψεις ἐκ τῆς θεοπνευ-

ἀνωτέρω παρ' αὐτοῦ ἐκτιθεμένοις **θεῖον** (ἐκ θείας ἐμπνεύσεως) καὶ **ἀνθρώπινον** (τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων γινωσκόμενα) ἐν τῇ Γραφῇ περιεχόμενον, χωρὶς βέβαια μὲ τοῦτο νὰ φρονῇ, ὅτι καὶ περιέπεσεν εἰς ὀρθολογιστικήν τινα τῆς Γραφῆς ἐκδοχὴν

στίας, ἤτοι ἐκ τοῦ κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων των ἐπενεργοῦντος ἐπ᾽ αὐτῶν ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτοὺς διαρκῶς νέας ἀληθείας, ὁ δὲ πολὺν ἤδη χρόνον πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν τῆς Κ. Δ. βιβλίων ἀνὰ τὰς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίας διαχυθεὶς ἄγραφος λόγος ἀντιπροσωπεύει ἴσως ἀρχαιοτέραν τινὰ μορφὴν τῆς ἀποκαλύψεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ γραπτοῦ. Ἡ παρὰ τῆς ἡμετέρας θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας ὡς ἰσόκυρος πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον γεραιρομένη ἱερὰ παράδοσις τίθεται οὕτω ἀνεπιγνώστως εἰς μειονεκτικήν τινα θέσιν ἔναντι αὐτοῦ. Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο λαμβάνει ἔτι τραγικωτέραν μορφήν, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν ἱερὰ παράδοσις, ἤτοι ὁ ἄγραφος λόγος, ἀντιπροσωπεύει εὐρύτερον περιθώριον γνωμῶν, ἤτοι ἐκτὸς τῶν γνωμῶν τῶν 12 καὶ 70 Ἀποστόλων, εἰσέτι καὶ τὰς γνώμας τῶν ἄλλων ἱερῶν προσώπων, ὅσα ἦλθον εἰς ἐπαφήν τινα μετὰ τοῦ Κυρίου κατὰ τὸ ἐπίγειον αὐτοῦ στάδιον καὶ ἠκροάσθησαν τῶν θείων αὐτοῦ διδασκαλιῶν, ἐν ᾧ ὁ γραπτὸς λόγος, ἤγουν τὰ βιβλία τῆς Κ. Δ., ἀντιπροσωπεύουσι τὰς γνώμας στενωτέρου τινος μόνον κύκλου, ἤγουν τοῦ κύκλου τῶν συγγραφέων αὐτῶν, οἵτινες ἀνέρχονται εἰς 8 μόνον. Ἀλλὰ μὴν οὔτε ὁ Κύριος οὔτε οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν 12 καὶ τῶν 70 μαθητῶν αὐτοῦ κατέλιπον ἡμῖν γραπτόν τι μνημεῖον τοῦ κηρύγματος αὐτῶν, διετηρήθη ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν, ἃς ἔχουσιν ἱδρύσει, ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν, οὓς εἶχον προσελκύσει εἰς τὸν Χριστόν. Καὶ ἐνῷ τὰ εἰς ἡμᾶς περιελθόντα βιβλία τῆς Κ. Δ. ἐγράφησαν 20—60 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου, ἐξηκολούθει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τούτοις χριστιανισμὸς καὶ πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν καινοδιαθηκικῶν βιβλίων, νὰ κηρύσσηται δὲ ὁ Χριστός, νὰ δρᾷ ἡ ἐκκλησία. Τὴν ζωὴν δὲ καὶ δρᾶσιν της ταύτην ἠρύετο αὕτη οὐχὶ ἐκ τῶν ἀνυπάρκτων ἔτι βιβλίων τῆς Κ.Δ., ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ἁπανταχοῦ ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διαδοθείσης ἱερᾶς παραδόσεως. Τοῦτο δὲ ἰσχύει οὐχὶ μόνον διὰ τὴν πρωτόγονον ἐκκλησίαν τῆς Α΄ ἑκατ., ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκκλησίαν ἔτι τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Εἰρηναίου ἀκόμη ὑπῆρχον λαοὶ ὁλόκληροι, ἐπιστραφέντες εἰς Χριστόν, οἵτινες δὲν κατεῖχον οὐδεμίαν Γραφήν, εἰ μὴ μόνον τὴν παράδοσιν, ἔζων ὅμως χριστιανικώτατα. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης ὀρθῶς ἐρωτᾷ ὁ ἱερὸς οὗτος πατήρ· «Ἐὰν οἱ Ἀπόστολοι δὲν εἶχον ἀφήσει εἰς ἡμᾶς τὰς συγγραφάς των, θὰ ἦτο ὀλιγώτερον πρέπον νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν τάξιν τῆς παραδόσεως, τοιαύτην οἵαν εἶχον ἀφήσει οὗτοι εἰς οὓς εἶχον ἐμπιστευθῆ τὰς ἐκκλησίας; «Ἡ τάξις αὕτη», ὡς συνεχίζει ὁ αὐτὸς ἱερὸς πατήρ, «ἔχει ἀκολουθηθῆ παρὰ μεγάλου ἀριθμοῦ βαρβάρων λαῶν, οἵτινες πιστεύσαντες

εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, ἔχουσιν ἐγγεγραμμένην τὴν σωτηρίαν ἐν τοῖς ἑαυτῶν παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προερχομένοις ἔργοις ἄνευ χάρτου καὶ μέλανος, καὶ διαφυλάττουσι περιδεεῖς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν... Καὶ οἱ λαοὶ οὗτοι, οἵτινες πιστεύουσιν ἄνευ γραπτῶν βιβλίων, οἱ λαοὶ οὗτοι, οὓς ἀποκαλοῦμεν βαρβάρους, οἵτινες ὅμως διὰ τῶν ἑαυτῶν φρονημάτων, ἠθῶν καὶ πολιτείας, ἅτινα εἶναι συνῳδὰ τῇ πίστει, δείκνυται λίαν σοφοί, εἶναι εὐάρεστοι τῷ Θεῷ, διερχόμενοι τὸν ἑαυτῶν βίον ἐν δικαιοσύνῃ, ἀθῳότητι καὶ σοφίᾳ. Ἐάν τις θὰ ἐπεχείρει νὰ κηρύξῃ εἰς αὐτοὺς ψευδῆ τινα διδασκαλίαν, θὰ ἔκλειον αὐτοστιγμεὶ τὰ ὦτα καὶ θὰ ἔφευγον, ἵνα μὴ ἐνωτισθῶσιν ἀσεβῆ τινα λόγον. Ἀκριβῶς δὲ εἰπεῖν, ἐπειδὴ βασίζονται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀποστολικῆς παραδόσεως, δὲν ἔχουσι κἂν τὴν ἰδέαν αἱρετικοῦ τινος σοφίσματος» [1].

Τοιαύτης λοιπὸν οὔσης τῆς σημασίας τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ, δικαίως ἠδύνατο νὰ προβληθῇ τὸ ἐρώτημα καὶ ἡ ἀπορία, τίς ὁ λόγος τῆς εἰσαγωγῆς ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς θείας ἀποκαλύψεως δύο μέτρων καὶ δύο σταθμῶν, ἐκεῖ μὲν τῆς θεοπνευστίας καὶ τῆς ἐπιστασίας, ἐδῶ δὲ μόνον τῆς ἐπιστασίας; Πῶς περαιτέρω δύναται νὰ διαφυλαχθῇ τὸ ἰσόκυρον τῆς ἀγράφου διδασκαλίας, ὅταν παραλλήλως διατυποῦται ὁ ἀλλόκοτος ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ συγγραφεῖς Ἀπόστολοι κατὰ τὴν ἐν πολὺ μεταγενεστέροις χρόνοις γενομένην συγγραφὴν τῶν ἔργων αὐτῶν, τῶν τὸν γραπτὸν συνιστώντων λόγον, ἐλάμβανον διαρκῶς νέας ἀποκαλύψεις παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αἵτινες δύνανται καλῇ τῇ πίστει νὰ νοηθῶσι πάντοτε ὡς προσθῆκαι ἢ συμπληρώσεις τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προϋπαρχούσης θείας ἀποκαλύψεως; Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι ἐξελαμβάνοντο ὡς ἁπλῶς ὑπομνηστικαὶ ἢ ἐπεξηγηματικαὶ αἱ νέαι αὗται ἀποκαλύψεις τοῦ θείου Πνεύματος, πάλιν ὁ γραπτὸς ὁ λόγος δὲν θὰ ἔπαυε νὰ παριστᾷ οὕτω πάντοτε τελειοτέραν τινὰ καὶ ἀνωτέραν ἢ ἡ ἱερὰ παράδοσις μορφὴν τῆς θείας ἀποκαλύψεως.

2ον) Κατὰ τὴν ὑπὸ λόγον ἀντίληψιν περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς φαίνεται, ὅτι ἅπαν τὸ περιεχόμενον τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως προέρχεται, ὅπως ἐν μέρει καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως, ἐκ θεοπνευστίας, ἤτοι ἔκ τινος ἐκτάκτου ἐπενεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἱερῶν καθόλου ἀνδρῶν τῆς Κ. Δ. Νοεῖται δὲ παρὰ τῶν πλείστων ἡ ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν θεοπνευστία αὕτη ὡς διαρκὴς καὶ παραμόνιμός τις κατάστασις αὐτῶν [2]. Ἀλλὰ τότε πρὸς τί ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισις τοῦ

[1] ***Εἰρηναίου*** Κατὰ αἱρέσεων III, 4, 1. 2.

[2] Τοιαύτην ἀντίληψιν περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προϋποθέ-

Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐγένετο σὰρξ καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν; Δὲν ἐκήρυξεν ὁ Ἰησοῦς καὶ δὲν ἐδίδαξεν ἰδιαιτέρως τοὺς μαθητάς του; Δὲν ἐμύησεν αὐτοὺς εἰς τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας του; Δὲν ἤκουσαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ κατὰ τὸ τριετὲς διάστημα τῆς δημοσίου αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ δὲν ἐκράτησαν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν οὐδὲν ἐξ αὐτῆς; Πῶς τότε οὐ παύονται οὗτοι βεβαιοῦντες, ὅτι ὑπῆρξαν αὐτήκοοι καὶ αὐτόπται μάρτυρες· «Ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν», λέγει ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, «ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν» (Α΄ Ἰω. 1, 1—3)—«Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις...,ἀλλ' ἐπόπται γεννηθέντες τῆς ἐκείνου [=τοῦ Κυρίου] μεγαλειότητος», λέγει ὁ Πέτρος (Β΄ Πέτρ. 1,16)—«Οὐ δυνάμεθα», λέγει ὁ ἴδιος, «ἡμεῖς ὃ εἴδαμεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν» (Πράξ. 4,20)—«Οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν», λέγει πάλιν ὁ ἴδιος ἀλλαχοῦ (αὐτόθι, 10,41)—Περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων» [=τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν] διαπραγματευόμενος ὁ Λουκᾶς, προσθέτει· «καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου (Λουκ.

τουσι πάντες οἱ ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντες συγγραφεῖς, οἵτινες διανοοῦνται τὸ ἅγιον πνεῦμα ὡς ἔνοικον καὶ συμπάρεδρον τοῖς ἱεροῖς ἀνδράσι διὰ παντὸς τοῦ βίου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς αὐτῶν, καὶ ὂν ἐν ἐνεργείᾳ παρ' αὐτοῖς ὑπὸ τὴν διπλῆν πάντοτε μορφὴν ταύτην, τῆς **ἀποκαλύψεως** δηλονοῦν εἰς αὐτοὺς νέων ἀληθειῶν (θεοπνευστία) καὶ τῆς **ἐνισχύσεως** ἢ φωτισμοῦ ἢ καθοδηγίας αὐτῶν πρὸς ὀρθὴν διατύπωσιν αὐτῶν τε καὶ τῶν συνεκφερομένων μετ' αὐτῶν λοιπῶν ἀληθειῶν ἢ πραγμάτων, οἷα εἶναι αἱ ἱστορικαὶ ἀλήθειαι καὶ τὰ ἐκ προσώπου τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ φερόμενα (ὅπως, εὐχαί, λῦπαι, φόβοι, ἐλπίδες κλ.). Μικρά τις, ἀλλ' ἀσήμαντος καθ' ἑαυτὴν διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν εἰρημένων συγγραφέων μόνον ἐν τούτῳ· α΄) Ἐνῷ ὁ Κ. Κοντογόνης περιορίζει τὴν μὲν **ἐπιστασίαν** τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ μόνων τῶν ἀνθρωπίνων ἀληθειῶν (τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν παρομοίων), τὴν δὲ θεοπνευστίαν ἐπὶ μόνων τῶν θείων, οἱ λοιποὶ τοὐναντίον καὶ πρὸ παντὸς ὁ Λυκοῦργος ἐπεκτείνουσι τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστασίας καὶ ἐπὶ τῆς διατυπώσεως καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν θείων ἀληθειῶν, αἵτινες ἐδίδοντο παρὰ τοῦ Πνεύματος μόνον κατὰ τὸν ἑαυτῶν πυρῆνα.—β΄) Ἐνῷ οἱ λοιποὶ πάντες διανοοῦνται τήν τε θεοπνευστικὴν καὶ ἐπιστατικὴν ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἐπενέργειαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαρκῆ καὶ διὰ τοῦ βίου αὐτῶν παντὸς παραμόνιμον, ποιεῖται τοὐναντίον ὁ Λυκοῦργος τὴν ἑξῆς διάκρισιν· ὅτι μόνον ἡ **Ἐπιστασία** ἦτο διαρκὴς κατάστασις, ἡ δὲ **Θεοπνευστία** προσωρινή. Οἱ Ἀπόστολοι ἐπὶ π. δ. ἔλαβον τὰς ἀποκεκαλυμμένας ἀληθείας διὰ τῆς θεοπνευστίας **ἐφάπαξ** κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ὅτε ἐπεφοίτησεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Περὶ τῆς γνώμης ταύτης τοῦ Λυκούργου ὅρα ἐν ἐκτάσει ἐν Ἱερομνήμονι, σ. 302 ἑξ., περὶ δὲ τῆς ἐφάπαξ θεοπνευστίας αὐτόθι σ. 305.

1,1 ἑξ.). Ἐὰν δὲ οἱ Ἀπόστολοι ἐπὶ τριετίαν τοὐλάχιστον προπαρεσκευάσθησαν καταλλήλως παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ αὐτήκοοι καὶ αὐτόπται ἐγένοντο αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας του, ἀπεστάλησαν δὲ παρ' αὐτοῦ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναστάσεώς του ὡς ὥριμοι πλέον εἰς τὸ κήρυγμα ἀνὰ τὰ ἔθνη διὰ τοῦ «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς κτλ.» (Ματθ. 28,19 ἑξ.), ποίαν ἔννοιαν τότε εἶχον αἱ μεταγενέστεραι κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων ἀποκαλύψεις τοῦ Πνεύματος εἰς αὐτούς, ποίαν δὲ ἔννοιαν ἔχει συγχρόνως καὶ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. προέρχεται ἐκ θεοπνευστίας; Ἀσφαλῶς πρόκειται ἐνταῦθα περὶ παρεξηγήσεως τῶν ἐννοιῶν ἀποκάλυψις καὶ θεοπνευστία, ὧν τὴν ἀληθῆ ἐκδοχὴν θὰ πειραθῶμεν νὰ προσδιορίσωμεν κατωτέρω. Ἐδῶ σκοπὸς ἡμῶν εἶναι νὰ καταδείξωμεν μόνον τὰς πολλαπλᾶς δυσχερείας, αἵτινες γεννῶνται ἐκ τῆς ὑπὸ λόγον ἀντιλήψεως περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς.

3ον) Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὑπολανθάνει πάντοτε καὶ ὡς βάσις ὑπόκειται ἡ μαγικὴ εἰδωλολατρικὴ περὶ θεοπνευστίας ἀντίληψις, καθ' ἣν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς καθ' ὁμοιότητα τῶν μάντεων ἐκλαμβάνονται ὡς ἁπλοῖ ὑπογραφεῖς τοῦ Πνεύματος ἢ ὡς ἁπλαῖ μηχαναί, ὡς εἶδος φωνογράφου ἢ αὐλοῦ ἢ κιθάρας, ὥς τινα ἄνευ ἰδίας συνειδήσεως καὶ βουλήσεως ὄργανα τοῦ Πνεύματος, παρ' αὐτοῦ τιθέμενα εἰς κίνησιν καὶ ἐνέργειαν[1], διότι ταύτην, οὐδεμίαν δ' ἄλλην ἔννοιαν δύναται νὰ ἔχῃ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὃν σύνοικον καὶ συμπάρεδρον τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι κατὰ τὴν παρ' αὐτῶν σύνταξιν τῶν βιβλίων, πρῶτον μὲν κινεῖ αὐτοὺς εἰς γραφήν, εἶτα δὲ οὐ παύεται ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ὅλης ἐργασίας διπλοῦν ἐπιτελοῦν ἔργον, ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκαλῦπτον εἰς αὐτοὺς νέας ἀληθείας διὰ τῆς θεοπνευστίας[2], ἀφ' ἑτέρου δὲ

[1] Τοιοῦτόν τι συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς θεοπνευστίας τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν φερομένων παρὰ ***Κωνστ. τῷ ἐξ Οἰκονόμων***, λέγοντι (ἐν τῷ Δ' τόμῳ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν, σ. 61). «Καὶ ἔστι καὶ ὧδε τὸ τοῦ οὐρανοφάντορος δεόντως εἰπεῖν, ὅτι κατὰ μὲν τὴν πρώτην θεωρίαν [ὅτι δηλαδὴ καὶ τὰς λέξεις μετὰ τῶν ἐννοιῶν ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα] ***ἐλάλει τὸ Πνεῦμα διὰ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων***, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν [=ὅτι τὰς ἐννοίας μόνον ὑπηγόρευε τὸ Πνεῦμα, τὰς δὲ λέξεις καὶ τὴν σύνθεσιν τῆς διηγήσεως προσέθεντον οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς] ***ἐλάλουν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐν Πνεύματι.*** Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς ἱεροῖς πατράσιν ὀνομάζονται «***κάλαμοι, ὄργανα, στόματα Θεοῦ***, οὐδὲν οἴκοθεν διαλεχθέντες ἡμῖν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης καὶ ὑπερουρανίου χάριτος ἐμπνευσθέντες».

[2] Ἐξαίρεσιν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ποιεῖται μόνον ὁ Λυκοῦργος διὰ τῆς θεωρίας τῆς ***ἐφάπαξ*** μόνον λαβούσης χώραν ἐνεργείας τῆς θεοπνευστίας, ὡς προανεπτύξαμεν ἀνωτέρω.

ἐπιστατοῦν πρὸς ὀρθὴν διατύπωσιν αὐτῶν τε καὶ τῶν συνεκφερομένων αὐταῖς λοιπῶν ἄλλων πραγμάτων, ὅσα εἴτε ἄλλοθεν ἦσαν εἰς αὐτοὺς γνωστά, οἷον ἱστορικά, γεωγραφικά, ἀστρονομικὰ κλ. εἴτε ἐξ ἰδίου προσώπου ἐκφέρουσιν, οἷον εὐχαί, ἐλπίδες, φόβοι κ.λ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μαγικὴ καὶ μαντικὴ περὶ θεοπνευστίας ἀντίληψις δικαίως ἔχει ἤδη παρὰ τῶν ἐπιφανεστάτων θεολόγων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ἐκβληθῇ καὶ καταδικασθῇ ὡς ξένη καὶ ἀλλότριος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας[1], διότι, ὡς ὀρθῶς ἤδη παρετήρησεν ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, ἐκ ταύτης προκύπτουσι «σαφεῖς παραλογισμοὶ» καὶ «σοφίσματα προφανῆ· τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν πείθουσι πάντα σκεπτόμενον ἄνθρωπον, ἀλλὰ τοὐναντίον διεγείρουν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τοιαύτας ἀμφιβολίας, ὥστε νὰ νομίζῃ, ὅτι πρόκειται περὶ πράγματος ἀκροσφαλοῦς καὶ μηδεμίαν ὑπόστασιν ἔχοντος»[2]. Οὕτω, α^{ον}) Ἐὰν πάντα τὰ ἐν τῇ Γραφῇ φερόμενα εἶναι λόγοι τοῦ θείου Πνεύματος ἢ ἐξ ἀποκαλύψεως, τότε ἐρωτῶνται οἱ θιασῶται τῆς θεωρίας ταύτης νὰ εἴπωσιν ἡμῖν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, ἐὰν εἶναι λόγοι τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ οἱ ὑβριστικοὶ καὶ βλάσφημοι λόγοι τῶν Ἰουδαίων πρὸς τὸν Σωτῆρα «Σαμαρείτης εἶ σὺ καὶ δαιμόνιον ἔχεις» (Ἰωάν. 8, 48), ἢ οἱ πρὸς τὸν Πιλάτον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγοι τῶν ἀρχιερέων: «ἐμνήσθημεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν κ.λ.» (Ματθ. 27,62-64); Εἶναι ἀδύνατον βέβαια νὰ διανοηθῶμεν, ὡς ὀρθῶς προσθέτει ὀλίγον τι περαιτέρω ὁ Λυκοῦργος Ἀλέξανδρος, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἦτο δυνατὸν ποτὲ ν' ἀποκαλέσῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν δαιμονιζόμενον καὶ Σαμαρείτην καὶ πλάνον. Οἱ λόγοι λοιπὸν οὗτοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ ἐκ θεοπνευστίας. Δὲν εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ τῶν ἀσεβῶν καὶ βλασφήμων Ἰουδαίων λόγοι, οὓς οἱ Εὐαγγελισταί, διηγούμενοι τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ Σωτῆρος, συνεξέφερον, ἀλλ' οὐχὶ βέβαια κινήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος,ἀλλ' ἐξ αὐτῶν[3].—β^{ον}) Ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀρυσθῶσι τὰς τοιαύτας καὶ τὰς παρομοίας φύσεως γνώσεις οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ ἐκ θεοπνευστίας, διότι ἠδύναντο ὡς αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι ἄριστα νὰ γνωρίζωσι ταύτας ἢ ἐξ ἑαυτῶν (ὅπως ἐπὶ π. δ. ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Ἰωάννης διηγούμενοι τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ Σωτῆρος) ἢ ἐξ ἄλλων αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων (ὅπως ἐπὶ π. δ. ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Μᾶρκος, παρὰ τοῦ Παύλου ὁ πρῶτος, παρὰ τούτου καὶ τοῦ Πέτρου ὁ

[1] Ὅρα πλείονα περὶ τούτου ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἡμετέρᾳ ἀνακοινώσει, Περὶ τῶν τῆς Κ. Δ. ὀρθοδόξων ἑρμηνευτικῶν ἀρχῶν κτλ.

[2] Ἱερομνήμονος, σ. 318.

[3] Αὐτόθι, σ. 314.

δεύτερος) —γον) Ἐὰν πάντα τὰ ἐν τῇ Γραφῇ ἱστάμενα κατά τε τὰς ἐννοίας καὶ τὰς λέξεις, μορφὴν καὶ εἶδος, ἔκθεσιν καὶ σύνθεσιν, προήρχοντο ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πῶς τότε ἐξηγοῦνται αἱ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐλλείψεις, ἡ τοῦ ὕφους διαφορά, αἱ παραλλαγαὶ περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν αὐτῶν γεγονότων[1]; Αἱ τοιαῦται ἀτέλειαι, αἵτινες ἄλλως καὶ ἀσήμαντοι καθ' ἑαυτὰς εἶναι καὶ εἰς πράγματα δευτερεύοντα καὶ μὴ οὐσιώδη ἀναφέρονται, ἀσφαλῶς δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ συμπαρεδρεύοντος τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι θείου Πνεύματος, ἀλλ' εἰς τὴν τούτων ἀνθρωπίνην ἰδιοφυΐαν, ἀσθένειαν καὶ ἀδυναμίαν[2]. δον) Ἡ ἁγία Γραφὴ φέρει, ὡς γνωστόν, ἀπαραγνωρίστως θεανθρώπινόν τινα χαρακτῆρα, καθ' ὃν θεῖον μὲν εἶναι αἱ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως ἢ ἐκ θεοπνευστίας προερχόμεναι ἀλήθειαι, ἀνθρώπινον δὲ ὅ,τι ἡ ἀνθρωπίνη συνεργασία τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν συνεισφέρει ἐν τῇ ἀποδόσει, διατυπώσει, ἀναπτύξει καὶ μεταδόσει τῶν ἐκ τῆς οὐρανίου αὐτῶν σφαίρας εἰς τὴν γῆν καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μεταφερομένων θείων τούτων ἀληθειῶν[3], τὴν γλῶσσαν δηλαδὴ τὸ ὕφος, τὴν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν διατύπωσιν καὶ ἀνάπτυξιν, τὴν ἐκ τῶν γενικῶν ἀρχῶν συναγωγὴν τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν κ.λ. Τούτου ὅμως ἀποδεκτοῦ γενομένου εἶναι πρόδηλον, ὅτι διὰ τοῦ ὑπερτονισμοῦ καὶ τῆς ἐξάρσεως τοῦ θείου ἐν τῇ Γραφῇ στοιχείου καὶ παράγοντος, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει ἐν τῇ ὑπὸ λόγον περὶ τῆς Γραφῆς ἀντιλήψει, ἐπέρχεται μείωσίς τις τοῦ ἐν αὐτῇ ἀνθρωπίνου παρά-

[1] Ἱερομνήμονος, 317.

[2] Ἡ ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ ἐνέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν αἴρει τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ ἰδιοφυΐαν τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν αὐτοὺς συζητοῦντας περὶ πραγμάτων εἰς αὐτὸ τὸ κήρυγμα ἀναφερομένων. Πρβλ. Πράξ. 15, 7 ἑξ., ἔνθα ἐκτίθενται αἱ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου συζητήσεις.—Ὅρα ὡσαύτως Γαλ. 2, 11-15, ἔνθα ἐκτίθεται, πῶς ὁ μακάριος Πέτρος, ὅστις εἶχε λάβει, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, τὸ ἅγιον Πνεῦμα, **οὐκ ὠρθοπόδει** ἐν μιᾷ τινι στιγμῇ πρὸς **τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου**, καὶ ὅτι κατὰ πρόσωπον ἀντέστη εἰς αὐτὸν τότε ὁ Παῦλος, εἰπὼν **ὅτι καταγνωσμένος ἦν**. Πρβλ. αὐτόθι πάλιν τὰ λεγόμενα περὶ τῶν τοῦ Ἰακώβου ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοῦ Βαρνάβα, ὅστις **φοβούμενος** τοὺς ἐκ περιτομῆς ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, ὅπως καὶ ὁ Πέτρος καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαιοχριστιανοί, καὶ δὲν συνήσθιε μετὰ τῶν ἐθνικῶν, συναπαχθεὶς εἰς τὴν **ὑπόκρισιν**. Πλείονα περὶ τούτων δύναται νὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἀνακοινώσει ἡμῶν, Περὶ τῶν τῆς Κ. Δ. ὀρθοδόξων ἑρμην. ἀρχῶν κλ., ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἱερομνήμονι τοῦ Ἀλεξ. Λυκούργου, ἐν σελ. 306 ἑξ., 317 ἑξ., 323 ἑξ.

[3] Πλείονα περὶ τούτων ὅρα ἐν τῇ προμνησθείσῃ ἀνακοινώσει ἡμῶν, Περὶ τῶν τῆς Κ. Δ. ὀρθοδόξων ἑρμην. ἀρχῶν κ.λ. Πρβλ. ὡσαύτως Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, αὐτόθι σ. 306. 312—318, 323 ἑξ.

γοντος καὶ στοιχείου μείωσις καταντῶσα μέχρι τῆς τελείας ἀφανείας καὶ ἐξαφανισμοῦ τούτου. Ὁ θεῖος παράγων καταπίνει τελείως τὸν ἀνθρώπινον, ἢ τοὐλάχιστον ὁ τελευταῖος συμφύρηται οὕτω μετὰ τοῦ θείου καὶ ἐν τῷ θείῳ, ὥστε νὰ προκύπτῃ εἶδός τι μονοφυσιτισμοῦ. Ὀρθῶς ὅθεν παρετήρησεν ἤδη ὁ Ἀλέξ. Λυκοῦργος ἐπὶ τούτου τὰ ἑξῆς: «Καὶ ἔπαθον ἄρα καὶ οὗτοι οἱ αὐστηροὶ τῆς τῶν Γραφῶν θεοπνευστίας γνωματισταὶ ὅ,τι ἔπαθον καὶ αὐτοὶ οἱ μονοφυσῖται. Οἱ μονοφυσῖται νομίζοντες, ὅτι ἂν ἀποδεχθῶμεν δύο φύσεις ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ ἀσυγχύτους, τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, ἐκπίπτει ἡ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου ἰδέα, ἀπεδέξαντο, ὅτι αἱ δύο φύσεις συμφυρθεῖσαι ἀπετέλεσαν μίαν, τὴν θείαν. Οὕτω καὶ οἱ εἰρημένοι, νομίζοντες ὅτι ἂν εἴπωμεν ὅτι οἱ ἱεροὶ ἄνδρες γράφοντες εἶχον μὲν ἐνεργοῦν ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, εἶχον δὲ καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν θέλησιν, καὶ τὰ γνωστὰ αὐτοῖς κατέγραφεν ἕκαστος ὡς ἐγίνωσκε, κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ χαρακτῆρα τοῦ λόγου, ἐκπίπτει τῆς ἁγίας Γραφῆς ἡ ἀξία, ἀπεδέξαντο ὅτι οἱ ἱεροὶ ἄνδρες ἦσαν ἁπλαῖ μηχαναί, καὶ πάντα μέχρι κεραίας ἔγραψαν καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀλλὰ καθὼς ἐκ τῆς θεωρίας τῶν πρώτων [= τῶν μονοφυσιτῶν] σαφεῖς προκύπτουσι παραλογισμοί, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τῶν δευτέρων ἐπίσης. Καθὼς κατὰ τοὺς πρώτους ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, τὰ δάκρυα, ἡ ἀγωνία, ὁ φόβος ἐν γένει πάντα τὰ ἀδιάβλητα πάθη τοῦ Κυρίου πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν θεότητα, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ· οὕτω καὶ κατὰ τοὺς δευτέρους αἱ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐλλείψεις, αἱ περὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν αὐτῶν γεγονότων παρὰ τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι διαφοραὶ κτλ. πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας»)[1]. Ἀληθῶς παραμένει ἀκατανόητον, πῶς, προκειμένου μὲν περὶ τοῦ θεανδρικοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου, ἀναγνωρίζονται καὶ ὁμολογοῦνται δύο ἐν αὐτῷ φύσεις, ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη, καὶ δοξάζεται ὅτι οὔτε τὰ θεῖα ἰδιώματα ἀπέβαλον τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς χαρακτῆρα διὰ τὴν μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ἕνωσιν, οὔτε τὰ ἀνθρώπινα πάλιν ἰδιώματα τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς χαρακτῆρα διὰ τὴν μετὰ τοῦ θείου ἕνωσιν· προκειμένου ὅμως περὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἥτις περιέχει τὸν λόγον αὐτοῦ, νὰ μὴ ἀναγνωρίζηται ἐλευθέρως καὶ σαφῶς ἀλώβητος ὁ θεῖος ἅμα καὶ ἀνθρώπινος αὐτῆς χαρακτήρ. Ἀλλ' ἀκριβῶς, ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσῃ τις, καθ' ὃν τρόπον ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν δύο ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ φύσεων καὶ τῶν δύο θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν οὐδαμῶς αἴρεται τὸ ἀναμάρτητον αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις οὐδαμῶς ἀντεστρατεύετο, οὐδ' ἀντέπι-

[1] Ἱερομνήμονος σ. 318.

πτεν εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἀλλ' ὑπετάσσετο εἰς αὐτό, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη καθόλου ἐν αὐτῷ φύσις δὲν ἦτο ἡ ἐνεργοῦσα καὶ μεταδιδοῦσα, ἀλλ' ἡ μεταλαμβάνουσα, οὕτω καὶ ἐκ τῆς παρουσίας ἐν τῇ Γραφῇ δύο παραγόντων, τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου, οὐδαμῶς μειοῦται τὸ ἀναμάρτητον αὐτῆς ἐν παντὶ ὅ,τι ἐν αὐτῇ ἵσταται ἀπὸ τῆς πρώτης σειρᾶς τῆς α' σελίδος ἑκάστου βιβλίου ἄχρι τῆς τελευταίας τῆς τελικῆς αὐτοῦ σελίδος. Ἀλλ' ἡ ἔνστασις αὕτη δὲν ἔχει προδήλως οὐδένα λόγον ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ παράδειγμα τῆς ἀναμαρτησίας τοῦ Σωτῆρος δὲν εἶναι τὸ πρόσφορον παράδειγμα, ὅπερ ἠδύνατο νὰ προσαχθῇ ὑπὲρ τῆς ἀναμαρτησίας τῶν θεοπνεύστων ἀνδρῶν, ὧν ἐν μέρει ἔργον εἶναι ἡ ἁγία Γραφή. Ὡς πολὺ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ δογματικὸς Ζῆκος Ρώσης ἐξ ἄλλης τινος ἀφορμῆς, «ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ τὸ ἀνθρώπινον δὲν εἶναι οὔτε ἀχωρίστως, οὔτε διηνεκῶς ἡνωμένα, καθ' ὅσον ὁ ἐμπνευσμένος δὲν εἶναι πάντοτε ἐν καταστάσει ἐμπνεύσεως, ἡ δὲ ἕνωσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν αὐτῷ δὲν ἀποτελοῦσι μίαν ὑπόστασιν»[1]. Ἡ ἀναμαρτησία λοιπὸν τοῦ Σωτῆρος, ὡς πολὺ ὀρθῶς ἀναπτύσσει καὶ ὁ δογματικὸς Χρ. Ἀνδρούτσος, προήρχετο ἐκ τῆς ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, τῷ προσώπῳ τοῦ υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὑποστατικῆς ἑνώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου μετὰ τοῦ θείου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὅμως ἑνώσει προσωπικὴ ἀρχὴ καὶ προσλαμβάνουσα δὲν ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἀλλ' ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅστις προσέλαβε μὲν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πρόσωπον ταύτην. Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ λοιπὸν ὑπῆρχον οὐχὶ δύο ἐγώ, οὐχὶ δύο προσωπικαὶ ἀρχαί, ἀλλὰ μόνον μία, ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅστις ἀπετέλει τὸν προσωπικὸν φορέα καὶ τὴν ἡγεμονικὴν ἀρχὴν τῶν δύο ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ φύσεων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἁμαρτήσῃ ποτέ, διὰ ταῦτα δὲν ἠδύνατο κατ' ἀκολουθίαν ν' ἁμαρτήσῃ καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ παραληφθεῖσα ἀνθρωπίνη φύσις[2] Ἀλλ' ἐνῷ προκειμένου περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὕτως ἔχει ἡ σχέσις τῶν δύο ἐν αὐτῷ φύσεων, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ ἀναμαρτησία αὐτοῦ, ὅλως ἀντίθετος ὑφίσταται σχέσις προκειμένου περὶ τῶν θεοπνεύστων ἀνδρῶν, παρ' οἷς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καὶ τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον δέχεται πρὸς καιρὸν μόνον τὰς ἐπενεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ ἑνοῦται μετ' αὐτοῦ προσωρινῶς μόνον, οὐχὶ δὲ ἀχωρίστως καὶ διαρκῶς[3]. Διὰ ταῦτα, ἐνῷ περὶ τοῦ Κυρίου δύναται νὰ λεχθῇ non potuit

[1] Δογματική, σ. 463.

[2] Δογματικὴ σ. 184.

[3] Πρβλ. καὶ ὅσα ὁ ἀπόστ. Παῦλος λέγει ἐν Ρωμ. 7, 14 ἑξ. περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐν τῇ σαρκὶ ἡμῶν ἐνοικούσης ἁμαρτίας».—Στίχ. 15: «Οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ τοῦτο ποιῶ».—Στίχ. 17 ἑξ. «Νυνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ [=τὸν κακόν], ἀλλὰ ἡ ἐνοικοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. Οἶδα γὰρ ὅτι

peccare, περὶ τῶν θεοπνεύστων ἀνδρῶν μόνον potuit non peccare.

Δὲν εἶναι ἄμοιρα ἐνδιαφέροντος νὰ ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰ ὅσα ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐνταῦθα ζήτημα καθόλου διδάσκει ὁ παρὰ τοῦ πολλοῦ Κων. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἐξυμνούμενος «ὡς νεολαμπὴς καὶ ἄδυτος τῆς Ἐκκλησίας φωστήρ»[1], Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις.—«Ἐγὼ ὑπολαμβάνω, λέγει οὗτος[2], ὅτι πρὸς ἀναίρεσίν τινων ὑπονοιῶν, ὅπου εἰς μέρη τινὰ τῶν Γραφῶν ἠμποροῦν νὰ γίνουν πέτρα σκανδάλου πρὸς ἐνίους, ἀρκετὸν εἶναι τὸ νὰ νοήσωμεν, ὅτι τὸ θεῖον Πνεῦμα δὲν ὑπηγόρευε τὰς ἱερὰς Γραφὰς καθὼς ὑπαγορεύουσιν εἰς τὸν γραμματέα λέξιν πρὸς λέξιν. Ἐνέβαλε μόνον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἱερῶν συγγραφέων τοὺς ζωηροὺς τύπους τῶν πραγμάτων, ὅπου ἔμελλον νὰ διδάξουν, εἰς τρόπον ὅτι νὰ μὴ δύνανται ν' ἀπατηθοῦν, εἰ μὴ θελήσουν. Τὴν ὁποίαν θέλησιν ἂν εἶχον, ποτὲ δὲν ἤθελε τοὺς ἐκλέξει ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἐπιστασίαν, νὰ τούς κάμῃ Ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ κήρυκας τοῦ ἰδίου θελήματος. Ἡ τοιαύτη ἔμπνευσις (δὲν εἶναι χρεία νὰ ἠξεύρωμεν μὲ ποῖον τρόπον εἰς αὐτοὺς μετεδόθη) περιωρίζετο εἰς τὰς θείας ἀληθείας καὶ εἰς ὅσα ἄλλα πρὸς αὐτὰς ἀναφορὰν ἔχουσιν. Οἱ δὲ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐδημοσίευσαν κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν ἑαυτοῦ ἕκαστος. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐδύναντο νὰ προσθέσουν καί τινα ἐπεισοδιώδη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, καθὼς αἱ περιστάσεις αὐτοὺς ἔφερον. Τοιαύτη εἶναι, παραδείγματος χάριν, ἡ παραίνεσις τοῦ θείου Παύλου πρὸς τὸν Τιμόθεον περὶ τῆς τούτου ὑγείας. Ἡ ὑπόσχεσις τὴν ὁποίαν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ὑπεσχέθη νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἱσπανίαν. Εἰς τὰ τοιαῦτα καὶ τὰ παρόμοια ἡ ἀναμαρτησία καὶ ἀπταισία δὲν ἦτο ἀναγκαία· οὔτε αἱ περὶ τὰ τοιαῦτα πλημμέλειαι ζημιοῦσιν ὅλως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποκαλύψεως. Δυνατὸν ἴσως εἶναι τοῦτο αὐτὸ νὰ εἰποῦμεν καὶ περὶ τῶν εἰς τὴν γεωγραφίαν ἢ τὴν χρονολογίαν κ.τ.λ. ἀναφερομένων. Τὸ ὁποῖον ἐγὼ δὲν θέλω νὰ τὸ ἀποφασίσω. Πλήν, ἂν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐδυνήθησαν νὰ λανθασθοῦν εἰς πράγματα τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν ἀλλότρια, καὶ μετὰ τῆς αὐτῶν διδασκαλίας μηδένα σύνδεσμον ἔχοντα, καθὸ πιστοὶ ὑπηρέται τῆς χάριτος [ὅμως]

οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὔ· οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν τοῦτο πράσσω» Στίχ. 23 ἑξ. «Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;»

[1] Περὶ τῶν Ο' ἑρμην., τόμ. Δ', σ. 819.

[2] Σπαρτίον ἔντριτον, σ 74. Ἀντιγράφομεν το χωρίον ἐκ τοῦ Ἱερομνήμονος τοῦ Ἀλεξ. Λυκούργου, σ. 325 ἑξ.

δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διδάξουν, οὔτε διὰ ζώσης φωνῆς οὔτε διὰ γράμματος, πράγματα ἀντιφερόμενα εἰς ἐκείνας τὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας τὸ θεῖον Πνεῦμα ζῶσας εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐνεχάραξεν. Ὅθεν ὅ,τι καὶ ἂν αὐτοὶ εἶπον ἢ περὶ τῶν δογμάτων ἢ περὶ τῶν ἐντολῶν, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦνε ἀποδεκτόν, ὡς μέρος ὂν τῆς Ἀποκαλύψεως· καὶ πρέπει αὐτὸ νὰ ὑπόκηται ὡς ἀντικείμενον καὶ ὅρος τῆς ἡμῶν πίστεως[1]. Οἷον, ὡς ἐν παραδείγματι· βασιλεύς τις ἀποστέλλει πρέσβυν πρὸς ἕτερον βασιλέα διὰ νὰ πραγματευθῇ μετὰ τούτου περί τινων. Δίδει δὲ εἰς τὸν ἀποστελλόμενον τὰς πρεπούσας εἰσηγήσεις καὶ ὑποθήκας εἰς τρόπον ὁποῦ νὰ μὴν ἠμπορέσῃ νὰ λανθασθῇ, ἐγχειρίζων τὰς ἰδίας ὑποθέσεις εἰς ἄνδρα καὶ πιστὸν καὶ ἱκανόν. Εἴ τι ὁ

[1] Ἡ ἐνταῦθα ἐκτεθειμένη διδασκαλία τοῦ Εὐγενίου δύναται ὡς ἑξῆς νὰ διατυπωθῇ ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον καὶ σαφέστερον· ὅτι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐν ***ἐμπνεύσει*** ἐδέχοντο παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ***μόνον*** τὰς σωτηριώδεις ἀληθείας, τ. ἔ. τὰς δογματικὰς καὶ ἠθικὰς (οὐχὶ δὲ ἄλλας), καὶ ταύτας δὲ οὐχὶ λέξιν πρὸς λέξιν, ἀλλ' ἐν συνεπτυγμένῳ τινὶ τύπῳ. Ἤτοι ἐδέχοντο μόνον τοὺς ***τύπους*** τῶν ἀληθειῶν τούτων, οὓς τὸ μὲν πνεῦμα ἐνέβαλεν καὶ ζωηρῶς ἐνεχάρασσεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν, αὐτοὶ δὲ εἶτα ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν ἀνέπτυσσον καὶ μετέδιδον ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδιοφυΐαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μετάδοσιν τῶν ἀληθειῶν τούτων προσέθετον οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς καί τινα μὴ οὐσιώδη ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Εἰς τὰ μὴ οὐσιώδη ταῦτα καὶ δευτερεύοντα ἠδύναντο οὗτοι νὰ πλημμελήσωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὰς ἀποκαλυφθείσας εἰς αὐτοὺς θείας ἀληθείας. Εἰς τὴν ἐρώτησιν περαιτέρω, τίνα ἐγγύησιν ἔχομεν, ὅτι αὐτοὶ δὲν ἐπλημμέλησαν καὶ εἰς τὰς θείας ἀληθείας, ὁ Εὐγένιος ἀπαντᾷ, ὅτι αὗται ***ζωηρῶς ἐνεχαράχθησαν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν*** ὑπὸ τοῦ πνεύματος εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δύνανται οὗτοι νὰ πλημμελήσουν, ***εἰ μὴ ἐὰν ἤθελον***. Ἀλλ' ἐὰν εἶχον ταύτην τὴν θέλησιν, προσθέτει ὁ ἴδιος, οὐδέποτε ἤθελεν ἐκλέξει αὐτοὺς ὁ Θεὸς ὡς διακόνους καὶ κήρυκας τοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἔργου του.

Ἡ διδασκαλία αὕτη περιέχει ἀσαφείας καὶ ἀτελείας τινας, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἔχει ἀνάγκην συμπληρώσεως καὶ διορθώσεως κατὰ τὰ ἑξῆς κυρίως σημεῖα· α') πρέπει νὰ γίνηται σαφὴς διάκρισις μεταξὺ τῆς θεοπνευστίας ἢ ἐμπνεύσεως τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τῆς ΚΔ. καὶ τῶν τῆς ΠΔ., διότι, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, ἄλλην ἔννοιαν ἔχει ἡ θεοπνευστία ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἄλλην ἐπὶ τῶν προφητῶν τῆς ΠΔ. λεγομένη. Δὲν εἶναι ἑπομένως ἐπιτετραμμένον νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν λέξιν ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ἐπὶ ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὐτοὶ ἀνήκωσιν εἰς τὴν περίοδον τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἢ τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως — β') Μόνη ἡ καλὴ θέλησις τῶν ἐπὶ μέρους συγγραφέων δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἐγγύησις περὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἀνοθεύτου μεταδόσεως ἡμῖν τῶν θείων ἀληθειῶν. Πρέπει λοιπὸν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἡ θεωρία νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ ἑξῆς· ὅτι ὕπερθεν τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων ἵσταται αὐτὴ αὕτη ἡ Ἐκκλησία, ἥτις, παριστῶσα αὐτὸν τὸν εἰς τοὺς αἰῶνας παρατεινόμενον καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστρεφόμενον Χριστόν, ὡρίσθη ὑπ' αὐτοῦ στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

πρέσβυς οὗτος ἐκτελέσει. ἅπαντα τὰ κεφάλαια τῆς συνθήκης εἶναι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυρίου αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ φράσις καί τινα ἐπουσιώδη εἰς τὰς συνθήκας εἶναι τοῦ πρέσβεως. Ἐάν τι καὶ πλημμελήσῃ εἰς ταῦτα, δὲν ἐγγίζεται ὅλως ἐκ τούτου οὔτε ἡ πίστις τοῦ πρεσβευτοῦ οὔτε ἡ τοῦ κυρίου αὐτοῦ σύνεσις οὔτε τῆς συνθήκης ἡ δύναμις. Τοῦτ' αὐτὸ ἀκολουθεῖ καὶ τὰς Γραφάς»[1].

4ον) Ἡ κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς προϋποτιθεμένη συχνὴ καὶ ἀλλεπάλληλος ἐναλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς τοῦ θείου πνεύματος ἐπενεργείας δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἡ προσήκουσα καὶ τῇ μεγαλειότητι αὐτοῦ ἀνταποκρινομένη, καὶ μάλιστα ὅταν ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἐν μὲν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς θεοπνευστίας, δι' ἧς ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας νέας ἀληθείας, ἔχει τὴν πρωτοβουλίαν αὐτό, τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἁπλοῦ δέκτου διατελοῦντος ἐνταῦθα ἐν παθητικῇ καταστάσει, ἐν τῇ ἐπιστασίᾳ δὲ τοὐναντίον ὁ ἄνθρωπος, ὅστις διατελεῖ ἐν ἐνεργητικῇ καταστάσει, ὡς σαφῶς καὶ ῥητῶς ἀναπτύσσει τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, λέγων· «κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κατάστασις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἦτο κατάστασις παθητική· τουτέστι κατάστασις, ἐν ᾗ προσελάμβανον μόνον παρὰ τοῦ Θεοῦ ὅ,τι αὐτὸς διὰ τοῦ παναγίου αὐτοῦ Πνεύματος ἀπεκάλυπτε. Κατὰ τὴν δευτέραν ἐνεργητική, καθόσον ἐν αὐτῇ μετέδιδον αὐτοὶ εἰς ἄλλους τὰ ἀποκαλυφθέντα»[2]. Πρβλ.

---

[1] Ἤδη εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης εἴδομεν, ὅτι ὁ Εὐγένιος ἐν τῷ ἑαυτοῦ Θεολογικῷ ἀντιπροσωπεύει ὅλως ἑτέραν, αὐστηροτέραν, γνώμην περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς. Πῶς ἔχει λοιπὸν μετὰ τῆς παρατηρουμένης ἀντιφάσεως ταύτης; Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται ἁπλούστατα ἐκ τῆς ἐξελίξεως, ἣν ἔλαβον σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου αἱ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου πρωταρχικαὶ καὶ νεανικαὶ γνῶμαι τοῦ Εὐγενίου. Ἡ ἐν τῷ Θεολογικῷ ἐκτεθειμένη θεωρία αὐτοῦ προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων, ἡ δὲ ἐν τῷ Σπαρτίῳ ἐντρίτῳ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τοῦ βίου αὐτοῦ. Ἐκείνη διετυπώθη κατὰ τὴν νεαρὰν αὐτοῦ ἡλικίαν, ὅτε ἤρχισε τὰς ἀκαδημαϊκὰς αὐτοῦ παραδόσεις ἀπὸ τοῦ ἔτους ἤδη 1742 ἐν Ἰωαννίνοις, Κοζάνῃ, Ἁγίῳ Ὄρει καὶ Κων]πόλει, αὕτη δὲ ἐν προβεβηκυίᾳ ἡλικίᾳ, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἔτους τῆς ἐκδόσεως τοῦ Σπαρτίου ἐντρίτου, ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 1804, ἤτοι δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Εὐγενίου. Ὅτι δὲ τὸ θεολογικόν, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ ἐκδότης αὐτοῦ Ἀγαθάγγελος Λοντόπουλος, συνετάχθη ἐν τῇ νεαρᾷ ἡλικίᾳ τοῦ Εὐγενίου ἐξ ἀφορμῆς τοῦ διδακτικοῦ αὐτοῦ ἔργου, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βοήθημα τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀκροατῶν, εἶναι ἐξ ἑαυτοῦ νοητόν, συνάγεται δὲ ἔτι καὶ ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἀτελειῶν, λόγῳ τῶν ὁποίων «τὸ ἔργον τοῦτο παραβαλλόμενον πρὸς τὰ ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ φαίνεται», ὡς λέγει ὁ ἐκδότης, ***«ὁπωσοῦν ὑποδεέστερον»***, ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔσχεν ἴσως, ὡς φαίνεται, μετὰ ταῦτα τὸν ἀπαιτούμενον πρὸς συμπλήρωσιν, ἐπεξεργασίαν καὶ τελειοποίησιν αὐτοῦ χρόνον.

[2] Ἱερομνήμονος, σ. 303.

καὶ τὰ ἑξῆς ἔτι λεγομένα παρ' αὐτοῦ, αὐτόθι[1]· «ὡς ἐν τῇ γεννήσει [=τῶν ὄντων ἐν τῇ φύσει, πρὸς ἣν παραβάλλεται ἡ θεία ἀποκάλυψις] τὸ μόνον ἐνεργοῦν εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τὸ μόνον ἐνεργοῦν εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ».—«Ἡ γέννησις, συνεχίζει ὁ αὐτός, «δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ γεννωμένου, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεννῶντος. Ἡ ἀποκάλυψις δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ εἰς ὃν αὕτη γίνεται προσώπου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀποκαλύπτοντος Θεοῦ». (Ἐντεῦθεν καὶ ὁ μακάριος Πέτρος ἔλεγεν· «Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι». —Β΄ Πέτρ. 1,21). Καὶ αὖθις ὡς ἐν τῇ προαγωγῇ καὶ συντηρήσει τῶν φυσικῶν ὄντων ἐξακολουθεῖ μὲν ἐνεργοῦσα αὐτὴ ἡ φύσις, ἀλλ' ἐνεργοῦσι συγχρόνως καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ ὄντα, ἐφόσον ἔχουσι θέλησιν, οὕτω καὶ ἐν τῇ προαγωγῇ καὶ συντηρήσει τῶν θείων ἀληθειῶν ἐξακολουθεῖ μὲν ἐνεργοῦν αὐτὸ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ συγχρόνως ἐνεργεῖ καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλησις τῶν εἰς οὓς ἀπεκαλύφθησαν αἱ θεῖαι ἀλήθειαι προσώπων. Ἑπομένως, ὡς ἡ τῶν φυσικῶν ὄντων προαγωγή.., κ.λ., οὕτω καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ τήρησις τῶν θείων ἀληθειῶν ἐξαρτᾶται μὲν ἐκ τῆς ἀείποτε ἐξακολουθούσης ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἐν τοῖς εἰς οὓς ἀπεκαλύφθησαν ἱεροῖς ἀνδράσιν, ἐξαρτᾶται ὅμως καὶ ἐξ αὐτῆς αὐτῶν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως». Διά τινος δὲ π.δ. διευκρινίζει ἔτι σαφέστερον περαιτέρω ὁ Λυκοῦργος τὸ πρᾶγμα ὡς ἑξῆς· Ἄς λάβωμεν, λέγει, τοὺς ἱεροὺς Ἀποστόλους ὡς παράδειγμα, εἰς οὓς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἐπεφοίτησε τὸ πανάγιον Πνεῦμα. «Κατὰ τὴν ἱερωτάτην ταύτην στιγμὴν ἀπεκαλύφθησαν εἰς αὐτούς», λέγει, «ἅπασαι αἱ ἀλήθειαι, αἵτινες ἔμελλον νὰ εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ θείου κηρύγματος· τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἀποκλειστικῶς ἔργον τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἱεροὶ ἄνδρες ἵστανται ἐνταῦθα ὡς ὄργανα παθητικά... Εὐθὺς μετὰ τοῦτο τὸ γεγονός, γεγονὸς ὀλίγων στιγμῶν,... ἀρχίζει καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἀνδρῶν» πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν εἰς αὐτοὺς θείων ἀληθειῶν καὶ πρὸς ἐκφαντορικὴν παράστασιν καὶ μετάδοσιν αὐτῶν τῇ ὁδηγίᾳ βεβαίως πάντοτε καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ συμπαρεδρεύοντος αὐτοῖς ἁγίου Πνεύματος, ὡς λέγει εὐθὺς ἀμέσως αὐτόθι[2]. Ἀλλ' ὅτι ἡ πρωτοβουλία ἐν τῇ συνεργασίᾳ ταύτῃ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διατύπωσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀποκαλυφθεισῶν ἐφάπαξ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς θείων ἀληθειῶν ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον μᾶλλον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, μαρτυρεῖται ἐξ ὅσων περαιτέρω

[1] Αὐτόθι σ. 304.

[2] Αὐτόθι σ. 305.

καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιφέρει ὁ Λυκοῦργος, λέγων[1]· «Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἐλευθέρα θέλησις. Εἶναι μὲν ὄργανα τοῦ παναγίου Πνεύματος, διὰ τοῦτο ὅμως οὔτε τὴν συνείδησιν οὔτε τὴν θέλησιν αὐτῶν ἀποβάλλουσιν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν αὐτούς», λέγει, «ἐπὶ πολὺ συζητοῦντας περὶ πραγμάτων εἰς αὐτὸ τὸ κήρυγμα ἀναφερομένων». Ἐνισχύων εἶτα ὁ συγγραφεὺς τὸν ἰσχυρισμόν του τοῦτον διὰ τῆς παραπομπῆς ἡμῶν ἐπὶ τῶν συζητήσεων τῆς Ἀποστολικῆς συνόδου, Πραξ. 15,7 ἑξ., ἐπάγεται: Καὶ «ἐφ' ὅσον μὲν καθυπέτασσον τὴν ἑαυτῶν θέλησιν ὅλως εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ οἱ ἱεροὶ ἄνδρες, ὥστε αἱ δύο θελήσεις νὰ γίνωνται μία θέλησις, ἡ θεία, τότε καὶ οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ λόγοι καὶ πράξεις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνοικοῦντος καὶ ἐνεργοῦντος θείου πνεύματος. Ἂν δέ ποτε κατίσχυεν ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις», προσθέτει ὁ ἴδιος περαιτέρω, «τότε καὶ οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις αὐτῶν ἔφερον ἄνθρώπινον χαρακτῆρα».—Ἀλλ' ἐὰν ὄντως οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ προβληθῇ ἡ ἐρώτησις, ποία τότε ἐγγύησις παρέχεται ἡμῖν καὶ ἐξασφάλισις, ὅτι δὲν κατίσχυσεν ὄντως ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐνιαχοῦ καὶ ὅτι κατέχομεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἄδολον, γνήσιον καὶ πιστὸν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου; Ὁ Λυκοῦργος δὲν ἀπαντᾷ ἐπὶ τούτου, ἀφίνει ἡμᾶς μετεώρους μεταξὺ πίστεως καὶ ἀμφιβολίας, ἐξαρτᾷ καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις[2], ἐν τελευταίῳ λόγῳ τὴν ἐγγύησιν ταύτην ἐκ τῆς θελήσεως τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, ἣν θέλησιν ἂν δὲν εἶχον, «ποτὲ δὲν ἤθελε τοὺς ἐκλέξει ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἐπιστασίαν, νὰ τοὺς κάμῃ Ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ κήρυκας τοῦ ἰδίου θελήματος». Πρὸς τί τότε, ἐρωτᾶται, ὁ ἀρχικὸς τόσος ζῆλος πρὸς λῆψιν μέτρων, παρεχόντων μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον ἀντικειμενικὴν ἐξασφάλισιν, κατ' οὐσίαν δὲ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι μόνον ὑποκειμενικήν, τὴν καλὴν θέλησιν ἑκάστου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν; Πρὸς τί τότε ἡ ἐπιστράτευσις τῆς διπλῆς μάλιστα ἐπικουρίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῆς θεοπνευστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας καὶ τῆς ἐπιστατικῆς, ἀφοῦ ἐν τελευταίῳ λόγῳ ἡ ἐξασφάλισις ἡμῶν περὶ τοῦ πιστοῦ καὶ ἀνοθεύτου τῶν θείων ἀληθειῶν ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς καλῆς θελήσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν; «Ἀσθενὴς εἶναι ἡ μνήμη ἡ ἀνθρωπίνη», παρατηρεῖ ἀλλαχοῦ λίαν ὀρθῶς ὁ Λυκοῦργος αὐτός, «καὶ δὲν δύναται νὰ κατέχῃ πάντα. Περιωρισμένος εἶναι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ πάντα.

[1] Αὐτόθι σ. 306.
[2] Ὅρ. ἀνωτ. σ. 117 ἑξ.

Ἐν γένει δὲ εὐκόλως πλανᾶται ὁ ἄνθρωπος, καὶ εὐκόλως δύναται νὰ συναναφύρῃ τὸ θεῖον μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου, τὸ ἅγιον μετὰ τοῦ βεβήλου'». Καὶ συνάγει μὲν οὗτος ἐκ τούτων, εἶναι ἀληθές, ἀναγκαίως τὸ συμπέρασμα, «ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀγνώστων ἐκείνων ἀληθειῶν ἐπενήργει διὰ τοῦ παναγίου αὐτοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας, ἐνισχύων τὴν μνήμην αὐτῶν, φωτίζων τὸν νοῦν καὶ τηρῶν αὐτοὺς ἐλευθέρους πάσης πλάνης πρὸς ὀρθὴν καὶ πιστὴν παράστασιν τῶν θείων ἀληθειῶν[2]», ἀλλ' ἐξ ὅσων περαιτέρω προσθέτει[3]», ὅτι ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν δὲν ἀποκλείεται ἡ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἐλευθέρα θέλησις καὶ ὅτι μόνον, ἐφόσον καθυπέτασσον τὴν ἑαυτὴν θέλησιν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, οἱ λόγοι καὶ πράξεις αὐτῶν ἦσαν λόγοι καὶ πράξεις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἔνιοι τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, ὅπως ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Βαρνάβας ἐπί τι διάστημα οὐκ ὠρθοπόδουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου (Πρβ. Γαλ. 2,$_{11-15}$), ἀναιρεῖ τελείως τὰ ὅσα προηγουμένως ἔθηκε καὶ ἰσχυρίσθη, δημιουργεῖ δὲ οὕτω καὶ εἰς ἡμᾶς ἓν κενόν, μίαν ἀνησυχίαν, μίαν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ἀνοθεύτου τῶν θείων ἀληθειῶν, ἐφόσον ἡ ἀνήσυχος ἡμῶν ψυχὴ δὲν θέλει ἢ δὲν δύναται ν' ἐπαναπαύηται καὶ ἐξαρτᾶται ἁπλῶς ἐκ τῆς καλῆς μόνον θελήσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ὡς μονάδων καὶ ἀτόμων ἁπλῶς θεωρουμένων. Δὲν παρέχεται λοιπὸν ἄλλη ἐγγύησις περὶ τοῦ ἀνοθεύτου τῶν θείων ἀληθειῶν πλὴν τῆς ἀπορρεούσης ἐκ τῆς καλῆς θελήσεως ἐνίων μόνον ἀτόμων, ἅτινα ἔτυχε νὰ παραδώσωσιν ἡμῖν καὶ γραπτῶς τὸ ἑαυτῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκ τοῦ Χριστοῦ κήρυγμα; Μόνον λοιπὸν ἀτομικὴ ἐγγύησις παρέχεται; Τί εἶναι τότε ἡ ἐκκλησία, ὁ οἶκος ἢ τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ Χριστοῦ, ἢ μᾶλλον αὐτὸς ὁ εἰς τοὺς αἰῶνας παρατεινόμενος καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστρεφόμενος Χριστός; Τίνα σημασίαν ἔχει τότε ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῆς ὡς στύλου καὶ ἑδραιώματος τῆς ἀληθείας[4]; Ἀσφαλῶς ὑπολανθάνει καὶ ὑπόκειται ἐν τῇ σκέψει τῶν θεολόγων τούτων ἐσφαλμένη τις ἀντίληψις περὶ τῆς θεοπνευστίας μὲν καθόλου, περὶ τῆς θεοπνευστίας δὲ τῶν Ἀποστόλων ἰδιαιτέρως, ἐκλαμβανομένης τῆς τῶν τελευταίων ὡς διαφόρου τῆς τῆς ἐκκλησίας καθόλου θεοπνευστίας καὶ ὡς προσωπικοῦ ἢ ἀτομικοῦ προνομίου αὐτῶν. Ὑπολανθάνει καθόλου ἐσφαλμένη τις τῶν Ἀποστόλων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν σχέσις, καθ' ἣν οὗτοι παρουσιάζονται ὡς τινα ὄντα

[1] Αὐτόθι, σ. 302 [2] Αὐτόθι. [3] Αὐτόθι σ. 306 ἑξ.

[4] Πρβλ. Πράξ. 15,22 «τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ» — Πρβλ. καὶ 15,6 «Συνήχθησάν τε οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου».

οἱονεὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὲρ αὐτὴν τελοῦντα, ἢ μᾶλλον αὐτὸ τοῦτο τὸν ἀκρογωνιαῖον ἢ θεμέλιον λίθον αὐτῆς ἀποτελοῦντα. Ἀπόρροια δὲ τῆς ἐσφαλμένης ταύτης ἀντιλήψεως τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν σχέσεως τῶν Ἀποστόλων εἶναι προφανῶς καὶ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὡς μόνη ἐγγύησις περὶ τοῦ ἀνοθεύτου τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης ἡμῖν θείας ἀποκαλύψεως παρέχεται ἡ ἑνὸς ἑκάστου τῶν Ἀποστόλων καλὴ θέλησις, ἢ ἡ ἀτομικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν ὅλως χαρακτῆρα φέρουσα ἑκάστου αὐτῶν βεβαίωσις. Ἀλλὰ καὶ μόνον τὰ παραδείγματα πρῶτον μὲν τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀναβιβάσεως τοῦ Ματθίου εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ἐν τῇ κενωθείσῃ θέσει τοῦ Ἰούδα παρ' ὅλης τῆς χριστιανικῆς τότε κοινότητος, οὐχὶ δὲ μόνον παρὰ τῶν 11 Ἀποστόλων (Πρβλ. Πράξ. 1, 15 ἑξ.), εἶτα δὲ τῆς λύσεως τοῦ ἀκανθώδους καὶ σφοδρῶς διαταράξαντος τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν προβλήματος περὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰσδοχῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν τῶν ἐθνικῶν παρὰ τῶν Ἀποστόλων, τῶν πρεσβυτέρων σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐχὶ δὲ παρὰ τῶν Ἀποστόλων μόνων—καὶ μόνον λέγω τὰ παραδείγματα ταῦτα θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ πείσωσι πάντα, ὅτι ἡ θέσις τῶν Ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν εἶναι οἵαν φαίνεται νὰ διανοῶνται οἱ εἰρημένοι θεολόγοι, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ περὶ τοῦ ἀνοθεύτου τῶν θείων ἀληθειῶν πεποίθησις ἡμῶν ἐξαρτᾶται οὐχὶ ἐκ τῆς καλῆς θελήσεως τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἀτόμου, ἀλλ' ἐκ τῆς καλῆς θελήσεως καὶ τῆς ἀδιασείστου μαρτυρίας τοῦ συνόλου τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἀκροατῶν καὶ μαθητῶν καθόλου γενομένων τοῦ Κυρίου, ἤτοι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, ἀποτελούσης τὸ ἄθροισμα τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν καὶ τὸ μυστικὸν αὐτοῦ σῶμα.

Β΄. Ἡ ὀρθὴ περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς ἀντίληψις καὶ αἱ ὑγιεῖς προϋποθέσεις ταύτης.

Ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ περὶ γενέσεως τῶν βιβλίων τῆς Γραφῆς κρατοῦσα ἀντίληψις, ὡς ἄγουσα εἰς πολλὰς δυσχερείας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὀρθὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ διατηρῆται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θεολογίᾳ. Στηρίζεται ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐπὶ συγκεχυμένων καὶ ἐσφαλμένων ἐννοιῶν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς θεοπνευστίας καθόλου καὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἀποστόλων ἰδιαιτέρως. Διὰ ταῦτα πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ὀρθὴν περὶ τῆς Γραφῆς ἀντίληψιν εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορίσωμεν πρότερον τίς ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῶν ἐννοιῶν τούτων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰς ἀπαραιτήτους βάσεις καὶ προϋποθέσεις τῆς ὀρθῆς περὶ τῆς Γραφῆς ἐκδοχῆς καὶ ἀντιλήψεως καὶ ὧν ἡ συγκεχυμένη ἢ ἐσφαλμένη

γνῶσις ἤγαγε τοὺς εἰρημένους θεολόγους εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς κρατούσης σήμερον σφαλερᾶς περὶ τῆς Γραφῆς ἐκδοχῆς.

1. *Ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῶν ἐννοιῶν ἀποκάλυψις, θεοπνευστία καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως αὐτῶν.*

Ὁποία σύγχυσις ἐπικρατεῖ ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας ταύτας καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν αὐτῶν, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μεταξὺ τοῦ Ἀλεξ. Λυκούργου καὶ τοῦ Ν. Σ. Παπαδοπούλου διεξαχθέντος σφοδροῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος[1], ἐν τῷ ὁποίῳ παρ' ἀμφοτέρων συγχέονται ἀπαρηγορήτως αἱ ἔννοιαι τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς θεοπνευστίας. Οὕτω, ὁ Ν. Παπαδόπουλος, κατηγορῶν τὸν Λυκοῦργον, ὅτι διακρίνει δύο εἴδη θεοπνευστίας, τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν ἐπιστασίαν, ἀποδέχεται ὁ ἴδιος ἓν μόνον εἶδος θεοπνευστίας, τὴν ἀποκάλυψιν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι θεοπνευστία καὶ ἀποκάλυψις εἶναι ἓν καὶ ταὐτόν[2]. «Ἡ θεοπνευστία ἀχώριστός ἐστι, λέγει, καὶ ἀδιάσπαστος τῆς ἀποκαλύψεως· ἢ ἄλλως ἀμφότεραι αἱ λέξεις θεοπνευστία καὶ ἀποκάλυψις ταὐτὸν μὲν παριστάνουσιν, ἀλλ' ἐκ δύο διαφόρων φάσεων· ἡ μὲν ἀποκάλυψις διὰ τὸ ἀγνώστους δηλοῦσθαι ἀληθείας θείας, ἡ δὲ θεοπνευστία διὰ τὸ ἐμπνέεσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰς θείας ἀληθείας ἐκείνας»[3]. Ἐπειδή, λέγει ἀλλαχοῦ, «εἰς τὴν πρὸς ἄνθρωπον φανέρωσιν τῶν ἀγνώστων [=τ. ἔ. εἰς τὴν ἀποκάλυψιν] ἐπενεργεῖ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου· διό, προσθέτει, καὶ ἄλλως ἄν τις τὴν ἀποκάλυψιν ὁρίσειεν· αὕτη ἐστιν ἐπενέργεια τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀλλ' ἡ ἐπενέργεια αὕτη θεοπνευστία καλεῖται... Ἐντεῦθεν ἐξάγεται, ὅτι ἀποκάλυψις μὲν λέγεται καθ' ὅσον ἀποκαλύπτονται ἄγνωστα, θεόπνευστον δὲ καθ' ὅσον ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμπνέονται»[4].—Ὁ διὰ τῶν μέχρι τοῦδε προβαλλόμενος ἰσχυρισμός, ὅτι ἀποκάλυψις καὶ θεοπνευστία εἶνε τὸ αὐτὸ ἢ περίπου τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐνισχύεται ἀλλαχοῦ ἔτι μᾶλλον καὶ διὰ τῆς ἐπεξηγήσεως, ὅτι ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ ἢ ἐν τῇ ἀποκαλύψει, ὅπερ εἶναι ταὐτόν, κατέχεται ὁ ἄν-

---

[1] Πρβλ. Ἀλεξ. Λυκούργου, Ἱερομνήμονα σ. 225 ἑξ., Βιβλιοκρισία—Νικ. Σπ Παπαδοπούλου, Ἀνασκευὴ τῆς ἐν τῷ Παραρτήματι τοῦ Ἱερομνήμονος βιβλιοκρισίας.

[2] Παπαδοπούλου ἔνθ' ἀνωτ. 118.

[3] Αὐτόθι σ. 120. Πρβλ. καὶ 123.—Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς θεοπνευστίας καὶ τῆς ἀποκαλύψεως ὁμιλεῖ ὁ Ν. Παπαδόπουλος ὡσαύτως ἐν τῷ προλόγῳ, σελ. ιθ', τοῦ Β' τόμου τῆς ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ μεταφρασθείσης παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν Εἰσαγωγῆς τοῦ Μακαρίου (Ἀθῆναι 1861).

[4] Αὐτόθι σ. 119.

θρωπος ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος, οὕτως ὥστε ἀκολουθία τῆς ἀποκαλύψεως ἢ θεοπνευστίας εἶναι πάντοτε ἡ ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος κατάληψις τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ θεοπνευστία», λέγει, «σημαίνει θείαν ἔμπνευσιν, φωτισμόν τινα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὗτος δὲ συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως· ὅ ἐστιν ὁ Θεὸς ἐκφαίνει εἰς αὐτὸν ἀληθείας..., καθ' ὃν δὲ χρόνον ἡ τῶν ἀληθειῶν τούτων φανέρωσις γίνεται, κατέχεται ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὥστε ἡ ἀποκάλυψις τῶν ἀληθειῶν ἐκείνων καὶ ἡ κατάληψις οὕτως εἰπεῖν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταὐτοχρόνως γίνονται, συνέπεια δὲ ἁπλῆ τῆς ἀποκαλύψεώς ἐστιν ἡ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατάληψις τοῦ ἀνθρώπου»[1].—Τὸ περιεργότερον ὡς πρὸς τὸν θεολόγον τοῦτον δὲν εἶναι τόσον ἡ ἐνταῦθα γινομένη σύγχισις τῶν ὅρων θεοπνευστία καὶ ἀποκαλύψις, ὅσον ἡ εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν θείαν ἀποκάλυψιν — διότι περὶ ταύτης καὶ μόνον πρόκειται ἐνταῦθα—διδομένη εὐρυτάτη ἔννοια, καθ' ἣν αὕτη δηλοῖ φανέρωσιν παντὸς οἱουδήποτε πράγματος, ἀνθρωπίνου καὶ θείου, σπουδαίου καὶ μή, μέλλοντος καὶ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ ἐνεστῶτος ἔτι. «Ἀποκάλυψις κατὰ τὴν συνήθη τῆς λέξεως σημασίαν εἶνε, λέγει, φανέρωσις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀγνώστων. Τοιαῦτα δέ εἰσιν ἤτοι παρελθόντα ἢ μέλλοντα ἢ μὴ δυνάμενα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐπινοηθῆναι. Ἄρα ἡ ἀποκάλυψις περιλαμβάνει οὐ μόνον ἃ ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ δύναται ἐπινοῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὰ παρελθόντα καὶ τὰ μέλλοντα· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ γενόμενα, ἕνεκα αἰτίων διαφόρων, οὐ δύναται πιστῶς καὶ ἀκριβῶς νὰ ἐνθυμῆται»[2].—Ἀλλὰ μεγαλυτέρα βλασφημία κατὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως δὲν δύναται ν' ὑπάρξῃ ταύτης, ἥτις, συγχέουσα καὶ ταυτίζουσα ταύτην πρὸς τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν, ὑποβιβάζει ἐκείνην ἐν κατωτέρᾳ ταύτης ἔτι μοίρᾳ, ἐξισσούσῃ πρὸς τὴν ἁπλῆν ἀνάμνησιν ἐνίοτε.

Ἡ αὐτὴ ἔν τινι μέτρῳ σύγχυσις ὡς πρὸς τοὺς ὅρους θεοπνευστία καὶ ἀποκάλυψις παρατηρεῖται καὶ παρὰ τῷ Λυκούργῳ, ὅστις ἐνῷ ἐνιαχοῦ ἀποδέχεται τὴν θεοπνευστίαν ὡς μέρος τι μόνον, δι' οὗ ἐκφαίνεται ἡ ἀποκάλυψις[3], ἀλλαχοῦ πάλιν τἀνάπαλιν ἐκλαμβάνει τὴν ἀποκάλυψιν

[1] Αὐτόθι σ. 125. [2] Αὐτόθι σ. 119.

[3] Λυκούργου, Ἱερομνήμονος σ 280. «Ἡ θεία **ἀποκάλυψις**», λέγει ἐδῶ, «κατὰ δύο μάλιστα τρόπους ἐκφαίνεται, τὸ μὲν ὡς **θεοπνευστία**, τὸ δὲ ὡς **θαῦμα**, τουτέστιν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτων ἑαυτὸν καὶ τὸ ἑαυτοῦ θέλημα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπενεργεῖ ἢ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διὰ τοῦ θείου αὐτοῦ πνεύματος ἢ ἐπὶ τῆς φύσεως διὰ τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως καὶ προάγει φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται ν' ἐξηγηθῶσι κατὰ τοὺς κοινοὺς τῆς φύσεως νόμους».

ὡς εἶδος ἢ μέρος τῆς θεοπνευστίας[1], ἐνῷ ἀλλαχοῦ πάλιν ταυτίζει ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας οὕτως, ὥστε ἡ μία νὰ ἐξαντλῇ ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς ἄλλης[2]. Φαίνεται λοιπὸν κατὰ τὰ λεγόμενα τῶν θεολόγων τούτων— ἀλλὰ πρὸς τὰ τούτων συμφωνοῦσι δυστυχῶς καὶ ἄλλοι πρὸ καὶ μετὰ τούτους ὑπάρξαντες ἔτι—ὅτι θεοπνευστία καὶ ἀποκάλυψις περίπου καλύπτονται καὶ ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς Κ. Δ. προέρχεται ἐκ τῆς θεοπνευστίας ἢ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν Ἀποστόλων. Περὶ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου σημείου παρατηρεῖται μόνον ἡ ἑξῆς ἀσήμαντος καθ' ἑαυτὴν ἄλλως τε διαφορά, ὅτι ἐν διακρίσει καὶ ἀντιθέσει πρὸς πάντας τοὺς λοιπούς, οἵτινες τὴν διὰ τῆς θεοπνευστίας ἢ τῆς ἀποκαλύψεως γενομένην φανέρωσιν τῶν νέων ἀληθειῶν εἰς τοὺς Ἀποστόλους διανοοῦνται ὡς διαρκῆ τινα καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτῶν διήκουσαν κατάστασιν[3], κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν παρ' αὐτῶν παραδοθέντων ἡμῖν βιβλίων, διανοεῖται ταύτην ὁ Λυκοῦργος τοὐναντίον ὡς ἐφάπαξ μόνον γενομένην κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς[4].— Ἀλλ' ἀπέναντι τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τῶν ὑπὸ λόγον θεολόγων ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῇ τὸ ἑξῆς· ἐὰν ὄντως ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα μετὰ τοῦ περιεχομένου της Κ.Δ, ὅτι δηλαδὴ προέρχεται αὐτὸ ἐκ τῆς θεοπνευστίας ἢ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν Ἀποστόλων, τίνα τότε ρόλον διαδραματίζει ἐν τῇ καινοδιαθηκικῇ ἀποκαλύψει ὁ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ ἐνσαρκωθεὶς Λόγος τοῦ Θεοῦ; Ἀσφαλῶς ὑπόκειται ἐδῶ ἐσφαλμένη τις περὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς θεοπνευστίας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως αὐτῶν ἐκδοχή, κατ' ἀκολουθίαν τῆς

---

[1] Αὐτόθι σ. 300. Θέλομεν ἀποδεῖξει, λέγει αὐτὸς ἐνταῦθα, «ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓν μόνον εἶδος θεοπνευστίας, ἡ ἀποκάλυψις, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον, ἡ θεία λεγομένη ἐπιστασία.» Πρβλ. καὶ σ. 302. ἔνθα λέγεται· «Ἑπομένως ἡ πρώτη ἐπενέργεια [=τοῦ θείου Πνεύματος ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ, δι' ἧς φανεροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπερφυσικαὶ ἀλήθειαι] φέρει τὸν χαρακτῆρα τῆς **ἀποκαλύψεως** καὶ ἀποτελεῖ τὸ **πρῶτον καὶ κύριον** τῆς θεοπνευστίας εἶδος, αὐτὴν τὴν **ἀποκάλυψιν**».

[2] Αὐτόθι σ. 301, ἔνθα μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς θεοπνευστίας, ὡς ἐπενεργείας τοῦ θείου Πνεύματος ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, δι' ἧς μεταδίδονται εἰς τὸ τελευταῖον ἀλήθειαι ὑπερβαίνουσαι τὰ πεπερασμένα ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπάγεται· «Ὥστε ἡ **θεοπνευστία** ἐνταῦθα χρησιμεύει πρὸς φανέρωσιν [=τ. ἐ πρὸς ἀποκάλυψιν] τῶν ἀγνώστων ἀληθειῶν. Αὐτὴ **δὲ ἡ φανέρωσις** ἀγνώστων ἀληθειῶν ἀποτελεῖ τὴν θείαν **ἀποκάλυψιν**».

[3] Ὡς **διαρκῆ** κατάστασιν διανοεῖται τὴν θεοπνευστίαν σαφῶς καὶ ρητῶς εἷς τῶν θιασωτῶν τῆς θεωρίας ταύτης, ὁ μεταφραστὴς τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ ρώσου Μακαρίου Νικ Παπαδόπουλος, ὅστις ἐν σ. κδ΄ τοῦ Προλόγου τοῦ Β΄ τόμου ταύτης λέγει, «ὅτι ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπενέργεια ἐπὶ τοὺς προφήτας **διαρκὴς** ἦν, καθ' ὃν χρόνον οὗτοι τὸν λαὸν ἐδίδασκον καὶ συνέγραφον κτλ.»

[4] Ὅρα ἀνωτ. ἐν σ. 110,2. 120.

ὁποίας ἐκτοπίζεται τελείως ἐκ τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ὅμως κατὰ τὴν καθολικὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας ἀποτελεῖ τοὐναντίον τὴν κυρίαν καὶ μόνην πηγήν, τὸν αὐτουργὸν καὶ τὸν φορέα τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως. Διὰ ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ ἐνταῦθα ἡ ἀληθὴς ἔννοια καὶ ἐκδοχὴ τῶν οἰκτρῶς παρερμηνευομένων θεολογικῶν τούτων ὅρων, εἰς ἣν καὶ προβαίνομεν ἤδη.—Ὑπὸ τὸν ὅρον ἀποκάλυψις γενικῶς νοεῖται πρᾶξις ἢ ἐνέργειά τις τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς οὗτος φανεροῖ ἑαυτὸν καὶ τὸ θεῖον βούλημά του εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀποκάλυψις ἄρα κατὰ ταῦτα οὐδὲν ἕτερον ἐστιν ἢ ἡ ἁπλῆ θεοφάνεια. Καὶ ἐφόσον μὲν ἡ θεοφάνεια αὕτη γίνεται διὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ λειτουργούντων νόμων, καλεῖται αὕτη ἔμμεσος ἢ φυσικὴ ἀποκάλυψις[1], ἐφόσον δὲ γίνεται τοὐναντίον δι' ἐκτάκτου τινὸς καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπεμβάσεως ἢ ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ φύσει καλεῖται ἄμεσος ἢ ὑπερφυσική, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν καθ'ἑαυτὸ καὶ κυρίαν ἀποκάλυψιν ἢ θεοφάνειαν ἐν τῇ μερικωτέρᾳ καὶ τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ[2]. Ἡ ἐν τῇ μερικωτέρᾳ καὶ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ ἀποκάλυψις ἢ θεοφάνεια αὕτη θεωρουμένη ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν λαμβάνει γνῶσιν ταύτης ὁ ἄνθρωπος, διακρίνεται εἰς ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν μορφήν. Καὶ ἐξωτερικὴ μὲν μορφὴ τῆς θεοφανείας ἢ ἀποκαλύψεως λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ὁρᾷ ἢ αἰσθάνεται ὥς τι ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ ἔξω ἱστάμενον ἐν δράσει τὸ θεῖον, οἷον ἀκούει τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἔξωθεν ἐρχομένην[3], ὁρᾷ τὸν Κύριον ὑπὸ διαφόρους μορφάς[4], ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὸν «ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς

---

[1] Περὶ φυσικῆς ἀποκαλύψεως ὁμιλεῖ ἐπὶ π.δ. ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ῥωμ. 1, 18 ἑξ. Ὅρα καὶ Πράξ. 14,16—17 «ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον αὐτὸν ἀφῆκεν ἀγαθουργῶν οὐρανόθεν ὑμῖν ὑετοὺς διδοὺς κ.λ.». Πρβλ. καὶ 17, 26 αὐτόθι. Πλείονα περὶ τούτου ὅρα ἐν τῇ Δογματικῇ Ζ. Ρώση σ. 444 καὶ ἰδίως 447.

[2] Ἡ λέξις **θεοφάνεια** ἀποτελοῦσα νεολογισμόν, ἐσχηματίσθη καὶ εἰσάγεται τὸ πρῶτον παρ' ἡμῶν.

[3] Ὅπως ἐπὶ π. δ. ὁ Ἀδὰμ ἐν τῷ παραδείσῳ (Γεν. 3,8), ὁ Κάϊν (αὐτ. 4 6), ὁ Νῶε (αὐτ. 7,1), ὁ Ἀβραὰμ (αὐτ. 12,1 ἑξ.), ἡ Ἄγαρ (φωνὴν τοῦ ἀγγέλου, αὐτ. 16,7) ὁ Μωϋσῆς κτλ.

[4] Ὁ Ἰακὼβ ἐπὶ π.δ. εἶδε τὸν Κύριον ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου, μεθ' οὗ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐπάλαιε (Γεν. 32,34 ἑξ.), ὁ Ἀβραὰμ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν τριῶν ἀνδρῶν (αὐτ. 18,1 ἑξ.), ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ Ἑβραῖοι ὑπὸ τὴν μορφὴν στήλης νεφέλης ἢ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν (αὐτ. 19, 9. 16. 18) ἢ πυρὸς φλέγοντος ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ ὄρους Σινᾶ (αὐτ. 17,17).— Πρβλ. καὶ ἐκ τῆς ΚΔ τὴν ἐν εἴδει περιστερᾶς κατάβασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος (Ματθ. 3,16 καὶ παράλληλα), τὴν ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐμφάνισιν ἀγγέλων εἰς τὸν Ζαχαρίαν (Λουκ. 1,11 ἑξ.), εἰς

τὸν ἑαυτοῦ φίλον»[1]. Ἐσωτερικὴ δὲ μορφὴ εἶναι ἐκείνη, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸν Θεὸν ἐντὸς ἑαυτοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματός του δρῶντα. Λαμβάνει δὲ οὗτος γνῶσιν τῆς τοιαύτης ἐφ' ἑαυτοῦ ἐπενεργείας τοῦ Θεοῦ ἐν ἐκστάσει ἢ ἐν ὁράματι ἢ ἐν ὀνείρῳ ἢ ἐν ἐνυπνίῳ[2]. Ἡ τελευταία δ' αὐτὴ μορφὴ τῆς θεοφανείας ἢ ἀποκαλύψεως λέγεται καὶ θεοπνευστία[3].

τὴν παρθένον Μαριὰμ αὐτ. 1,26 ἑξ,) εἰς τοὺς ποιμένας τῆς Βηθλεὲμ (αὐτ. 2,9 ἑξ). τὴν ἐν εἴδει βροντῆς φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἣν ἤκουσεν ὁ λαὸς (Ἰωαν. 12,29 ἑξ.), τὴν κατὰ τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ φωνὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν, «οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός» (Ματθ. 3, 17 καὶ παράλληλα), τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τὴν ἐν εἴδει πυρίνων γλωσσῶν ἐμφάνισιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος (Πράξ. 2,1 ἑξ.).

[1] Ὅρα Γεν. 33,11, ἔνθα λέγεται τοῦτο περὶ τοῦ Μωϋσέως. Πρβλ. καὶ αὐτόθι 33,18 ἑξ.

[2] Παραδείγματα ἐκστάσεων, ὁραμάτων κ.λ. ὅρα τοῦ Ἀβραὰμ ἐν Γεν. 15,1. 12 (ὅραμα ἐν ἐκστάσει)—τοῦ Μωϋσέως ἐν Ἐξ. 3,1 ἑξ., ἔνθα τὸ ὅραμα τῆς καιομένης βάτου—τῶν προφητῶν τὰς ὁράσεις (οἷον τοῦ Ἠσαΐου, τοῦ Ἀβδιοῦ, κ.λ.), τοῦ Ἀνανίου (ἐν Πράξ. 9,10), τοῦ Παύλου (αὐτ. 9,12,) τοῦ Κορνηλίου (αὐτ. 10,3), τοῦ Πέτρου (αὐτ. 10,10. 17. 19. 11,5 ὅραμα ἐν ἐκστάσει) τοῦ Παύλου ἐν Πράξ. 22,7 (εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἐν ἐκστάσει), ἐν Β' Κορ. 2, ἑξ. (ἡρπάγη εἰς οὐρανὸν ἐν ἐκστάσει), ἐν Πραξ. 26,19 τὴν πρὸ τῆς Δαμασκοῦ ὀπτασίαν κ.λ.—Ὅρα καὶ ὄνειρα ἢ ἐνύπνια τοῦ Παύλου ἐν Πράξ. 27,23, τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Ματθ 1,20, τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Γεν. 37,5, τῶν αὐλικῶν τοῦ Φχραὼ (αὐτ. κ. 40), τοῦ Φαραὼ (αὐτ. κ. 41).

[3] Ὡσαύτως καὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων, ὅπως ὁ Λυκοῦργος (ἐν Ἱερομν. σ. 280) καὶ ὁ Ζ. Ρώσης (Δογματ. σ. 453.461), ποιοῦνται τὴν διπλῆν διάκρισιν τῆς ἀποκαλύψεως εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν αὐτῆς μορφήν, παρομοίως καὶ οὗτοι ἐκλαμβάνουσι τὴν θεοπνευστίαν ὡς ἐσωτερικὴν μορφὴν τῆς ἀποκαλύψεως, νοοῦσιν ὅμως ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν μορφὴν ταύτης ἑτερόν τι ὅλως διάφορον τοῦ παρ' ἡμῶν νοουμένου· νοοῦσι δηλαδὴ τὴν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἀψύχου φύσεως ἐπενέργειαν τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸ **θαῦμα**. Πόσον δὲ ἐσφαλμένη εἶναι ἡ τοιαύτη τῆς ἐννοίας τῆς ἀποκαλύψεως ὑποδιαίρεσις παρὰ τῶν θεολόγων τούτων μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς· 1ον) τὰ ***ἐξωτερικὰ*** θαύματα, τὰ καὶ ἄλλως ἀκριβέστερον ***φυσικὰ*** λεγόμενα θαύματα, ἀποτελοῦσι μέρος μόνον τῆς ὁμάδος τῶν θαυμάτων καθόλου καὶ δὴ οὐχὶ τὸ σημαντικώτερον, ὃ διεκδικοῦσι πρωτίστως τὰ ***πνευματικά***, οἷα ἐπὶ π.δ. εἶναι τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τὸ τῆς ἀναγεννήσεως, δικαιώσεως, σωτηρίας καὶ τὸ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως ἡμῶν, τὸ τῆς θεοπνευστίας αὐτῆς, ἤγουν τὸ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸ θεῖον πνεῦμα δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν καθόλου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐπενεργῇ ἐπ' αὐτοῦ. —2ον) τὰ φυσικὰ ἢ ἐξωτερικὰ θαύματα ὡς ἀποσκοποῦντα νὰ διεγείρωσι καὶ προσελκύσωσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ γεννήσωσι ἐν αὐτῷ τὴν πίστιν, φέρουσι προδήλως μᾶλλον προπαρασκευαστικόν τινα χαρακτῆρα τῆς θείας ἀποκαλύψεως, καθόσον χρησιμεύουσι ταῦτα ὡς ἐξωτερικὰ καὶ δραστικὰ πιστοποιητικὰ σημεῖα τῆς παρουσίας καὶ φανερώσεως τοῦ θείου. Εἶναι ἄρα κατὰ ταῦτα τὰ φυσικὰ θαύματα παρακολουθητικά, συνοδευτικὰ καὶ ἀναγκαῖα στοιχεῖα ἑκάστης ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀποτελοῦσιν ὅμως καὶ τὸν πυρῆνα καὶ τὸν κύριον σκοπὸν

Θεοπνευστία λοιπὸν κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἕτερόν τι ἢ ἡ ἐσωτερικὴ μορφὴ τῆς θεοφανείας ἢ ἀποκαλύψεως, ἵσταται δὲ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις αὐτῶν ὡς σχέσις γένους καὶ εἴδους ἢ ὅλου καὶ μέρους.

αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ μετάδοσις θείων γνώσεων καὶ θείας ζωῆς. Εἶναι λοιπὸν τὰ φυσικὰ θαύματα μόνον **ὁ ἐξωτερικὸς ὁπλισμὸς καὶ ἡ θεία πιστοποίησις** τῆς ἀποκαλύψεως, οὐχὶ δὲ τὸ **ἐσωτερικὸν περιεχόμενον** ταύτης.—3ον) Θαύματα ἐνεργοῦνται περαιτέρω καὶ παρὰ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, τῶν προικισθέντων διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὑπάγονται δὲ ταῦτα καὶ ἡ προφητεία ποῦ ; εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, εἰς τὰ φυσικὰ θαύματα, ἢ εἰς τὴν ἐσωτερικήν, τὴν θεοπνευστίαν, τῆς ἀποκαλύψεως; 4ον) Ἐὰν τὰς μορφὰς τῆς ἀποκαλύψεως συγκροτοῦσι μόνον τὰ φυσικὰ ἢ ἐξωτερικὰ θαύματα καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπενέργεια τοῦ θείου, ἤγουν ἡ θεοπνευστία, ἐρωτᾶται τότε, ἡ καινοδιαθηκικὴ ἀποκάλυψις εἰς ποίαν τῶν δύο κατηγοριῶν τούτων ὑπάγεται; Βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ αὕτη μόνον ὡς ἐξωτερικὸν ἢ φυσικὸν θαῦμα, ἄνευ ἄλλου ἐσωτερικοῦ περιεχομένου, διδασκαλίας, μυστηρίων κ.τ.λ. Ἀνήκει αὕτη λοιπὸν εἰς τὴν θεοπνευστίαν; Ἀλλὰ τὴν θεοπνευστίαν τίνος; τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν Ἀποστόλων; Εἰς τὴν τῶν τελευταίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέρχηται αὕτη, διότι ἐκτοπίζεται οὕτω τελείως τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξ αὐτῆς. Ἀλλ' οὔτε πάλιν περὶ θεοπνευστίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναται νὰ γίνηται λόγος, διότι ἡ θεοπνευστία κατηγορεῖται μόνον ἐπὶ **ἀνθρώπων**, ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ὁποίων ἐπενεργεῖ τὸ θεῖον Πνεῦμα, περὶ τοῦ Ἰησοῦ ὅμως Χριστοῦ δοξάζει ἡ ἡμετέρα θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅτι εἶναι ὁ προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐγένετο σὰρξ καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, προσλαβόμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πρόσωπον ταύτην. (Ὅρα περὶ τούτου πλείονα ἀνωτ. ἐν σελ. 116). Ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς δὲν ἦτο λοιπὸν θεόπνευστός τις ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ ἐνσαρκωθεὶς Θεός, ἦτο αὐτὴ αὕτη ἡ ἀλήθεια Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο ἡ πλήρης καὶ τελεία ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματός του. Ὁ Ἰησους Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴν πηγήν, τὸν αὐτουργὸν καὶ τὸν φορέα τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλυψεως, εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ θεία ἀποκάλυψις ἢ θεοφάνεια.—Ἰδοὺ διατὶ εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ὑποδιαίρεσις τῆς ἀποκαλύψεως εἰς θεοπνευστίαν καὶ φυσικὸν θαῦμα, ἐπειδὴ δηλ. τὸ περιεχόμενον τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως παρουσιάζεται οὕτω ὡς προελθὸν ἐκ θεοπνευστίας, ἥτις ὅμως κυριολεκτεῖται μόνον ἐπὶ ἀνθρώπων, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ ἐνσαρκωθεὶς αἰώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἰδοὺ διατὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ διόρθωσις ἐν τῇ ὁρολογίᾳ. Ἰδοὺ δὲ τέλος καὶ εἷς ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων λόγων, δι' οὓς κατέληξαν οἱ εἰρημένοι θεολόγοι νὰ ὁμιλῶσι περὶ θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς, ἐν ᾗ ἐννοίᾳ ὁμιλοῦσιν. Ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ προσώπουτοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ περιθωρίου τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς παρ' οὐδενός.—Τέλος σημειοῦμεν ὅτι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἡμετέραν τῆς ἀποκαλύψεως διαίρεσιν βάσις φαίνεται νὰ ὑπολανθάνῃ καὶ παρὰ τῷ ῥώσῳ δογματικῷ Μακαρίῳ, ὅστις ἐν μὲν τῇ σελ. 121 τῆς προμνημονευθείσης Εἰσαγωγῆς του λέγει, ὅτι αἱ ἀποκαλύψεις ἐγίνοντο ὁτὲ μὲν ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἢ ἑτέρων οὐρανίων ὄντων (ἀγγέλων), ὅτε δὲ δι' ἀνθρώπων, οὓς ἐξέλεγε καὶ ἐπροίκιζε μετὰ τοῦ χαρίσματος τῆς προφητείας (θεοπνευστία), ἐν δὲ τῇ σελ. 101 κατατάσσει τὴν προφητείαν εἰς τὰ θαύματα. (Πρβλ. καὶ σελ 45 καὶ 146 αὐτόθι).

Τοιαύτης λοιπὸν οὔσης τῆς μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένης σχέσεως, εὔκολον πλέον νὰ καθορισθῇ καὶ ἐγγύτερόν πως ἡ ἔννοια τῶν ὅρων τούτων. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ζ. Ρώσης, οὐσιῶδες διακριτικὸν γνώρισμα, δι' οὗ ἡ θεία ἢ ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψις διακρίνεται τῆς φυσικῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποκαλύψεως καὶ πάσης ἐν γένει ἀποκαλύψεως ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ, εἶναι μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ δημιουργικὸν καὶ νέον. «Οὐχὶ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ», λέγει, «συνεργοῦσα μετὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς ἀποτέλεσιν τῆς θρησκείας δύναται νὰ ὀνομάζηται ἀποκάλυψις κατὰ τὴν κυρίαν καὶ μερικωτέραν ἔννοιαν [=τῆς ὑπερφυσικῆς δηλονοῦν ἀποκαλύψεως], ἀλλὰ μόνον νέα τις ἢ δημιουργικὴ ἐνέργεια, παρέχουσα εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νέον τι, ὅπερ πρότερον δὲν ὑπῆρχεν ἤδη ἐν αὐτῷ... Εἶναι δὲ ἡ θεία ἀποκάλυψις ἐν τῇ τελείᾳ καὶ κυρίᾳ ἐννοίᾳ αὐτῆς πρᾶξις τοῦ Θεοῦ νέα οὐχὶ μόνον ὡς πρὸς ἀνθρωπινόν τι ἄτομον, εἰς ὃ μέχρι τοῦδε δὲν ἔχει φανερωθῆ, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος καθόλου, εἰς ὃ ἤδη τὸ πρῶτον ἀποκαλύπτεται, εἰ καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη γίνεται κατ' ἀρχὰς ἔν τινι ἀτόμῳ, ἵνα ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ μεταδοθῇ ἔπειτα εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα[1]».

Ἀλλὰ τὰ περὶ ἀποκαλύψεως γενικῶς λεχθέντα ἐνταῦθα, ὡς περικλειούσης ἐν ἑαυτῇ πάντοτε τὰ κατηγορήματα τοῦ νέου, δημιουργικοῦ καὶ πρωτοτύπου, ἰσχύουσι καὶ ἐπὶ τῆς θεοπνευστίας, τῆς ἀποτελούσης μίαν τῶν μορφῶν αὐτῆς, τὴν ἐσωτερικήν, καὶ διατελούσης πρὸς ἐκείνην ἐν τῇ σχέσει τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλον, τοῦ εἴδους πρὸς τὸ γένος. Διότι κατά τινα καλῶς ἰσχύοντα λογικὸν κανόνα, ὅ,τι κατὰ τοῦ ὅλου κατηγορεῖται, ἰσχύει καὶ διὰ τὰ καθ' ἕκαστα μέρη αὐτοῦ. Ἡ θεοπνευστία λοιπὸν κατὰ ταῦτα περικλείει ἐν ἑαυτῇ πάντοτε, ὅπως καὶ ἡ ἀποκάλυψις, τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅλως νέου, δημιουργικοῦ καὶ πρωτοτύπου, τοῦ μηδέποτε πρότερον ὑπάρξαντος καὶ τὸ πρῶτον ἤδη φανερωμένου εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ ἀποκαλύπτει ὁ Θεὸς ἑαυτὸν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ μεταδίδει εἰς αὐτὸ νέον τι, νέαν ζωήν.

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τῶν ὅρων ἀποκάλυψις καὶ θεοπνευστία καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως αὐτῶν, ἐρχόμεθα ἤδη νὰ διασαφηνίσωμεν πλατύτερόν πως τὸ γεγονὸς τῆς θεοπνευστίας, ἥτις πολλαχῶς παρερμηνεύθη παρὰ τῶν πλείστων ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντων θεολόγων. Λέγομεν ὅθεν·

—α[ον]) Ὅτι ἡ ἐπαφὴ τοῦ θείου Πνεύματος μετὰ τοῦ πνεύματος τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ δὲν ἐκμηδενίζει, δὲν αἴρει τὴν αὐτοσυνειδησίαν (γνωστικόν, θυμικὸν καὶ βουλητικὸν) αὐτῶν, ἀλλ' ἐνισχύει

[1] Δογματική, σ. 447 ἑξ. Πρβλ. καὶ 461.

ἁπλῶς ταύτην καὶ προβιβάζει καὶ ἀνυψοῖ εἰς ὑπεράνω τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς τάξεως ἐξικνοῦσαν βαθμίδα πνευματικῆς θεωρίας[1].—βον) Ὅτι ἡ ἐν Πνεύματι ἔξαρσις αὕτη τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, λαμβάνουσα χώραν ἐν τῇ ἐκστάσει, εἶναι ὁμολογουμένως παθητική τις κατάστασις, ἀλλὰ παθητικὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ μόνον ταύτῃ, ὅτι ἡ ὅλη ψυχὴ τοῦ θεοπνεύστου, ἀνυψουμένη καὶ ἐξαιρομένη εἰς ὑπεράνω τῶν ὁρίων τῆς φυσικῆς δυνάμεως ἐξικνοῦσαν βαθμίδα πνευματικῆς ἐποπτείας, προσέλκεται οὕτω ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ κάλλους τῶν μεταδιδομένων αὐτῇ οὐρανίων ἀληθειῶν καὶ ὑπὸ τῆς θέας τῶν δρωμένων καὶ προσηλοῦται κατ᾽ ἀκολουθίαν οὕτω ἀτενῶς εἰς αὐτὰ καὶ μόνον εἰς αὐτά, ὥστε νὰ κατασιγᾷ κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα πᾶσα ἄλλη σκέψις καὶ πᾶσα ἄλλη αἴσθησις. Ὁ θεόπνευστος ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ φρονεῖ, ὅτι διατελεῖ ἐκτὸς καὶ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος ἔτι[2]. Ὅτι δὲ ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι κατάστασις, ἐν ᾗ δύναται νὰ συγγράφῃ τις, ὅπως προϋποθέτουσιν οἱ ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντες θεολόγοι, πρόδηλον.—γον) Ὅτι δὲ πάλιν ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διανοηθῇ ὡς διαρκὴς καὶ παραμόνιμος διὰ παντὸς τοῦ βίου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν διήκουσα κατάστασις, ἀλλὰ μόνον ὡς προσωρινὴ καὶ παροδικὴ[3] νοεῖται οἴκοθεν, μαρτυρεῖται ὅμως προσέτι καὶ διὰ πλειόνων. Ὑπομιμνήσκομεν τὰ παραδείγματα τοῦ Σαούλ, τοῦ Ἐλισαίου, τοῦ Πέτρου. Καὶ «ἐπὶ Σαοὺλ ἐφήλετο πνεῦμα θεοῦ καὶ προεφήτευσε ἐν μέσῳ αὐτῶν [=τοῦ χοροῦ τῶν προφητῶν], καὶ ἐγενήθησαν πάντες οἱ εἰδότες αὐτὸν ἐχθὲς καὶ τρίτης καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἐν μέσῳ τῶν προφητῶν» (Α΄ Βασιλ. 10,10 ἑξ.). Ἀλλὰ προσωρινῶς μόνον, ἐκ τούτου δὲ ἐγεννήθη ἔκτοτε ἡ πολύχρηστος ἄχρι τοῦδε παροιμία «εἰ καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις;» (αὐτόθι 19 24), ἢ «ἦ καὶ Σαοὺλ ἐν προφήταις» (αὐτ. 10,12). Ὁ Ἐλισαῖος πάλιν ἐξ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν παρὰ τῆς Σωμανίτιδος γυναικὸς παρασχεθείσης εἰς αὐτὸν φιλοξενίας ὑπεσχέθη εἰς αὐτὴν ὡς ἀντίδωρον, ὅτι θὰ γεννήσῃ υἱόν, λυομένης τῆς ἄχρι τοῦδε στειρώσεώς της. Συνέλαβεν ὄντως αὕτη καὶ εἰς τὸν πρέποντα χρόνον ἐγέννησεν υἱόν, ὅστις ὅμως μετά τινα ἔτη ἀπέθανεν. Ἡ μήτηρ προσέτρεξεν εὐθὺς εἰς τὸν προφήτην, ἵνα ζητήσῃ ἐπὶ τῆς δυστυχίας της τὴν βοήθειάν του. Ὁ προφήτης βλέπει αὐτὴν μακρόθεν ἐρχομένην πρὸς αὐτόν. Ἐξαποστέλλει πρὸς αὐτὴν τὸν ὑπηρέτην Γιεζεί, ὅπως πληροφορηθῇ τὰ τῆς ὑγείας

[1] Πλείονα περὶ τούτου ὅρα ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἀνακοινώσει ἡμῶν, Περὶ τῶν τῇ Κ.Δ. ὀρθοδ. ἑρμην. ἀρχῶν κτλ.

[2] Πρβλ. Β΄ Κορ. 12,1 ἑξ.

[3] Ὡς στιγμιαίαν καὶ παροδικὴν ἐκλαμβάνει τὴν θεοπνευστίαν τῶν Ἀποστόλων καὶ ὁ Ἀλέξ. Λυκοῦργος. Ὅρα Ἱερομνήμονος σ. 305 310.342. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 110,2 112,2.

αὐτῆς τε καὶ τῶν οἰκογενῶν της, συζύγου καὶ τέκνου. Εἰς τὴν ἐπὶ τούτου ἀπάντησίν της ἀποκρύπτει αὕτη τὸν θάνατον τοῦ παιδός, λέγουσα, ὅτι πάντες καλῶς ἔχουσι καὶ τὸ παιδίον. Ἀλλὰ μόλις ἐπλησίασε πρὸς τὸν προφήτην, προσέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ κατάλυπος. Ὁ Γιεζεὶ ἐπλησίασε ν' ἀποσύρῃ αὐτήν, ὁ Ἑλισαῖος ὅμως κατανοήσας τὸ τί συνέβαινε, λέγει, «ἄφες αὐτήν· ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτῆς κατώδυνος αὐτῇ, καὶ Κύριος ἀπέκρυψεν ἀπ' ἐμοῦ καὶ οὐκ ἀνήγγειλέ μοι»[1]. Ἀλλ' ἡ διήγησις δὲν σταματᾷ ἄχρις ἐδῶ, ἔχει τὴν συνέχειάν της. Ὁ Ἑλισαῖος ἀποστέλλει πάραυτα τὸν Γιεζεὶ πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ νεκροῦ παιδὸς μετὰ τῆς ἐντολῆς, ὅπως ἐπιθέσῃ οὗτος ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ τὴν βακτηρίαν του, ἣν καὶ ἐνεχείρισε τότε εἰς τὸν Γιεζεί. Ἡ μήτηρ παρηγορεῖται ἐκ τῆς ἐντολῆς ταύτης καὶ ἐλπίζει, ὅτι οὕτω θὰ ἐπανέλθῃ τὸ τέκνον της εἰς τὴν ζωήν. Ὁ Γιεζεὶ ἐκτελεῖ τὴν διαταγὴν κατὰ γράμμα. Ἐπιθέτει τὴν βακτηρίαν ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ παιδίου, ἀλλὰ «καὶ οὐκ ἦν φωνὴ καὶ οὐκ ἦν ἀκρόασις»[2]. Ἐπιστρέψας διηγήθη ταῦτα πρὸς τὸν Ἑλισαῖον, λέγων, «οὐκ ἠγέρθη τὸ παιδάριον»[3]. Πορεύεται τότε αὐτοπροσώπως ὁ Ἑλισαῖος εἰς τὸν οἶκον τοῦ νεκροῦ, προσεύχεται κ.λ., οὕτω δὲ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ παιδίον εἰς τὴν ζωήν.—Ὁ Πέτρος πάλιν ἐπί τινα στιγμὴν ἀκούει ἐκ τῶν χειλέων τοῦ διδασκάλου τὸν μακάριον ἔπαινον· «μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Κἀγὼ δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος κ.τ.λ.» (Ματθ. 16,17 ἑξ.), ἀλλ' εὐθὺς ἀμέσως ἐξ ἀνοήτου τινὸς συστάσεώς του πρὸς τὸν Κύριον ἀκούει τό· «ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων» (αὐτόθι 16, 23). Ὁ ἴδιος Πέτρος, ὅστις ἐν τῇ ἀποστολ. συνόδῳ ἀντιπροσωπεύει τὴν ὀρθὴν ἐκδοχὴν περὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν εἰσδοχῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρεφόντων εἰς Χριστόν, ἐν Ἀντιοχείᾳ ποτὲ εὑρισκόμενος πάσχει ἀνθρώπινόν τι, παρασυρθεὶς ἐκ τῶν τοῦ Ἰακώβου ἰουδαϊζόντων, ὅπως καὶ ὁ «Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει». Διὰ τὴν ἀσθένειαν ἢ παλιμβουλίαν του ταύτην κατεκρίθησαν οὗτος καὶ οἱ λοιποὶ δριμέως καὶ ὀξέως παρὰ τοῦ Παύλου, ἀκούσαντες λόγους, οἷοι, «ὅτι κατεγνωσμένος ἦν» καὶ ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου (Γαλ. 2,11—15).
—δον) Ὅτι μετὰ τὸν χρόνον τῆς θεοπνευστίας ἐπανήρχοντο οἱ ἱεροὶ ἄνδρες εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν φυσιολογικὴν καὶ συνήθη κατάστασιν, ἀλλὰ καθαρώτεροι καὶ διαυγέστεροι τὸν νοῦν, θερμότεροι τὴν καρδίαν. Διατελοῦν-

[1] Πρβλ. Δ' Βασιλ. 4,27. Ἡ ὅλη διήγησις ἄρχεται ἐκ τοῦ 4,8 ἑξ.
[2] Αὐτόθι 4,31. [3] Αὐτόθι

τες οὗτοι ἐκτὸς τῆς εἰδικῆς διακονίας καὶ ὑπηρεσίας, δι' ἣν εἶχον ἐκλεγῆ καὶ προπαρασκευασθῆ παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἶχον αὐτοί, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ εὐλαβεῖς, παρὰ τὰς καλὰς καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος ἐκπηγαζούσας σκέψεις καὶ ἄλλας ἔτι ἀνθρωπίνους, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐσφαλμένας. Τὰ παραπτώματα τῶν Δαυὶδ καὶ Σολομῶντος μαρτυροῦσιν ἱκανῶς περὶ τούτου. Ἄριστα διαζωγραφίζει τὴν κατάστασιν ταύτην ὁ ἀπ. Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ρωμ. ἐπιστολῇ 7, 14 ἑξ. «Οἴδαμεν, λέγει, ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Ὃ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ τοῦτο ποιῶ . . . Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὔ· οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλὰ ὃ οὐ θέλω κακὸν τοῦτο πράσσω . . . Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσιν μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;» — εον) ὅτι δὲν ἦτο μόνον τοῦτο, ὅτι ἐπανήρχοντο εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν φυσιολογικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἔπρεπεν ἔτι ἐνίοτε μετὰ τὸν χρόνον τῆς θεοπνευστίας νὰ ἐγκύψωσιν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, εἰς τὴν κατανόησιν καὶ μελέτην τῶν ἐν αὐτῇ μεταδοθέντων ὁραμάτων ἢ προφητειῶν. «Περὶ ἧς σωτηρίας», λέγεται ἐν Α΄ Πέτρου 1, 10 ἑξ., «ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες, ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας».—Ὁ Πέτρος περιπίπτει εἰς ἔκστασιν κατὰ Πράξ. 10, 10 ἑξ., ἐν ᾗ βλέπει ἐξ οὐρανοῦ κατερχομένην ὀθόνην τινά, περικλείουσαν «πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· ἀναστάς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε κ.τ.λ. . . . Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν». Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τοῦτο ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων, ἐν 10, 17 ἑξ., «Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα, ὃ εἶδε κ.τ.λ.». Καὶ ὀλίγον τι περαιτέρω ἐν 10,19 λέγεται· «τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμουμένου [=διαλογιζομένου] περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα. ἰδοὺ κ.λ.π.». Πρβλ. καὶ Πράξ. 15,6 «Συνήχθησαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης κ.τ.λ.». Τὸ κήρυγμα πάλιν τῶν κατεχόντων τὸ χάρισμα τῆς γλωσσολαλιᾶς ἦτο τελείως ἀποκεκρυμμένον οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀκροατάς, ἀλλὰ

καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἰδίους ἄνευ διερμηνέως. «Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ», λέγει ὁ ἀπ. Παῦλος, «τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπος γίνεται». «Διόπερ», προτάσσει ὁ ἴδιος, «ὁ λαλῶν γλώσσῃ προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ» (Α΄ Κορ. 14, 13 ἑξ.). Πρβλ. καὶ 14,5 «μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύει» — 14, 27 «εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω. Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ[1]». — στον) Δὲν πρέπει τέλος νὰ λησμονῆται καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ γενομένη ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θείου θελήματος εἶναι ἔτι ἀτελὴς καὶ δὲν παριστᾷ τὴν τελείαν καὶ πλήρη μορφὴν τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἐπειδὴ ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ἤδη ὁ δογματικὸς Ζ. Ρώσης, «ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ τὸ ἀνθρώπινον δὲν εἶναι οὔτε ἀχωρίστως οὔτε διηνεκῶς ἡνωμένα, καθ' ὅσον ὁ ἐμπνεόμενος δὲν εἶναι πάντοτε ἐν καταστάσει ἐμπνεύσεως, ἡ δὲ ἕνωσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν αὐτῷ δὲν ἀποτελοῦσι μίαν ὑπόστασιν. Ὅθεν, ἐπειδὴ ἡ τελείωσις καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὐδὲ διὰ τῆς θεοπνευστίας, τελειοτάτη ἄρα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ᾖ μόνον ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἐκ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως αὐτοῦ διατελεῖ ἀχωρίστως μετὰ τῆς θεότητος ἡνωμένον ἐν μιᾷ ὑποστάσει, ἑπομένως εἶναι θεὸς ἅμα καὶ ἄνθρωπος ἢ θεάνθρωπος· διότι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικὴ ἅμα καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἀποκάλυψις ἐν τελειοτάτῃ μορφῇ καὶ ἐν πληρεστάτῃ ἑνότητι. Ἡ τελεία ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν ἄνθρωπον . . . ἐγένετο οὐχὶ δι' ἁπλῆς ἐνοικήσεως καὶ ἐξωτερικῆς ἢ παροδικῆς συναφείας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πανταχοῦ παρόντος Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ φωτίζοντος καὶ ἐμπνέοντος παροδικῶς τοὺς προφήτας καὶ διαφόρους ἱεροὺς καὶ θεοφόρους ἄνδρας, ἀλλὰ διὰ τῆς τελείας καὶ πραγματικῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ ἀϊδίου Λόγου τοῦ Θεοῦ ἔν τινι προσώπῳ, ὅπερ εἶνε τέλειος Θεὸς ἅμα καὶ τέλειος ἄνθρωπος» (Δογματικὴ σ. 463). Ὡς παρατηρεῖ δὲ περαιτέρω ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἡ τελείωσις αὕτη ἐπραγματοποιήθη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις, τελεία εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς καὶ Θεὸς προαιώνιος, διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως «δὲν εἶναι ἁπλῶς οἰκητήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς ἦσαν οἱ προφῆται καὶ οἱ λοιποὶ θεόπνευστοι ἄνδρες, ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ὁ

1. Περὶ γλωσσολαλιᾶς ὅρα πλείονα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἑρμηνείᾳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Τεῦχος Α΄, σ. 72 ἑξ. (Ἀθήναις 1923). Προσθήκη εἰς τὸ 2 κεφ., περὶ τοῦ χαρίσματος τῆς γλωσσολαλιᾶς.

χαρακτὴρ τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ . . . ἐν τῇ μορφῇ τοῦ χρόνου», ἢ αὐτὴ ἡ τελεία εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ (αὐτόθι σελ. 464 ἑξ.).

Τὰ ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀτελείας τῆς μορφῆς τῆς ἀποκαλύψεως ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ λεγόμενα, τῇ ἀποτελούσῃ τὴν ἐσωτερικὴν μορφὴν τῆς θεοφανείας ἢ ἀποκαλύψεως, ἔχουσι πλήρη ἰσχὺν καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης μορφῆς. Διότι καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ, πλὴν τοῦ ὅτι τὸ θεῖον δὲν χρησιμοποιεῖ πάντοτε ἀνθρωπίνους μορφάς, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἔτι χρησιμοποιεῖ τοιαύτας, δὲν εἶναι ἀχωρίστως καὶ ἀδιασπάστως μετ' αὐτῶν ἡνωμένον, ὅπως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μίαν μετ' αὐτῶν ἀποτελοῦν ἑνότητα καὶ φύσιν, ἐπειδὴ αἱ ἀνθρώπιναι μορφαί, ἃς τοῦτο ὑποδύεται ἐν τῇ ἀποκαλύψει, εἶναι ἀτελεῖς, σκιώδεις, προσωριναί, παροδικαί. Ἡ τελεία καὶ πλήρης λοιπὸν ἀποκάλυψις ἢ θεοφάνεια ἐγένετο μόνον ἐν τῷ προσώπῳ Ἰησοῦ τοῦ ἐκ Ναζαρέτ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνῴκει ὁ προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ, σὰρξ γενόμενος καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν ἑαυτῷ προσλαβὼν καὶ ὑποστατικῶς μεθ' ἑαυτοῦ ἑνώσας, ἐν τῷ ὁποίῳ αὐτὸς οὗτος ὁ Θεὸς «ἐφανερώθη ἐν σαρκί» (Α' Τιμ. 3, 16).

Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ ἀνωτέρω, λέγομεν, αον) ὅτι θεοπνευστία καὶ ἀποκάλυψις διακρίνονται ἀλλήλων, ὃν τρόπον τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος, τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος—βον) ὅτι ἡ θεοπνευστία, δηλοῦσα ἔκτακτον ἐπενέργειάν τινα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀποτελεῖ ἕνα τινὰ μόνον τῶν διαφόρων τρόπων, δι' ὧν τὸ θεῖον ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὴ σαφέστερον καὶ ὁριστικώτερον τὴν ἐσωτερικὴν μορφὴν τῆς θεοφανείας ἢ ἀποκαλύψεως—γον) ὅτι ἡ θεοπνευστία ὡς μία τῶν μορφῶν τῆς ἀποκαλύψεως ἢ θεοφανείας συμμερίζεται τὰς εἰς ταύτην κατηγορουμένας ἰδιότητας τοῦ νέου, δημιουργικοῦ καὶ πρωτοτύπου, τῶν λέξεων τούτων λαμβανομένων ἐν τῇ κυρίᾳ, στενῇ καὶ εἰδικῇ αὐτῶν σημασίᾳ, καθ' ἣν αὗται δηλοῦσι δηλ. νέον τι, ὅπερ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἦτο ἀδύνατόν ποτε, εἰς ἑαυτὸν καὶ τὰς ἰδίας φυσικὰς δυνάμεις ἀφιέμενος, νὰ ἐπινοήσῃ. Περικλείει κατὰ ταῦτα ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας τὴν ἔννοιαν τῆς μεταδόσεως ἀληθειῶν ὑπερβαινουσῶν τὰ πεπερασμένα ὅρια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ νῦν τὸ πρῶτον φανερουμένων εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος—δον) ὅτι παρὰ ταῦτα ἡ θεοπνευστία παριστᾷ πάντοτε ἀτελῆ τινα μορφὴν τῆς ἀποκαλύψεως ἢ θεοφανείας, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ «τὸ θεῖον καὶ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν εἶναι οὔτε ἀχωρίστως οὔτε διηνεκῶς ἡνωμένα», ὅπως ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς γηΐνης ὑπάρξεως αὐτοῦ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις διετέλει ἀχωρίστως ἡνωμένη μετὰ τῆς θείας, μίαν ἀμφότεραι ἀποτελοῦσαι ὑπόστασιν —εον) ὅτι εἰ καὶ δὲν κατεστρέφει, ἡ θεοπνευστία ἀλλ' ἁπλῶς ἀνυψοῖ

καὶ ἐνισχύει τὰς φυσικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, δὲν παύει ὡς ἐκ τούτου νὰ παριστᾷ αὕτη ἐκστατικήν τινα κατάστασιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ παθητικήν, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος δέχεται ἄνωθεν θείας ἀληθείας παρὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἢ τοῦ Θεοῦ—στ') ὅτι ἡ θεοπνευστία εἶναι οὐχὶ διαρκὴς καὶ παραμόνιμος, ἀλλὰ προσωρινή τις μόνον κατάστασις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, μεθ' ἣν οὗτοι ἐπανέρχονται εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν κατάστασιν, καθ' ἣν πρὸς ταῖς καλαῖς καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σκέψεις καὶ διαθέσεις ἔχουσι καὶ ἄλλας ἔτι ἀνθρωπίνους—ϛ') ὅτι ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ ἐδίδοντο, προκειμένου μάλιστα περὶ προφητειῶν, συμβολικῶς οἱ ζωηροὶ τύποι μόνον τῶν πραγμάτων, οὓς αὐτοὶ ἔδει νὰ σπουδάσουν εἶτα, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, ἐξερευνῶντες τὸ τί, εἰς τίνα καὶ εἰς ποῖον καιρὸν ἀναφέρονται.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἕπεται·

—αον) ὅτι οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνηται περὶ συγγραφῆς βιβλίων κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς θεοπνευστίας. Δὲν εἶναι ἡ θεοπνευστία ἡ κατάλληλος κατάστασις, ἐν ᾗ εἶναι εἰς θέσιν νὰ συγγράφῃ ἢ κηρύττῃ τις. Ἡ γνώμη κατ' ἀκολουθίαν, καθ' ἣν οἱ Ἀπόστολοι ἢ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἔγραψαν τὰ τὸν κανόνα τῆς ἁγίας Γραφῆς συγκροτοῦντα βιβλία ἐν τῇ καταστάσει τῆς θεοπνευστίας, δὲν στηρίζεται—βον) ὅτι δύναται μὲν νὰ χρησιμοποιῆται ἡ λέξις θεοπνευστία ἐν τῇ κυρίᾳ καὶ εἰδικῇ αὐτῆς σημασίᾳ ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τῆς Π.Δ., δι' ὧν ἀπεκαλύπτοντο νέαι εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀλήθειαι, οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἑτέρου καὶ ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τῆς Κ.Δ. Διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἠδύνατο εὐλόγως νὰ προβληθῇ ἡ ἐρώτησις· τί νέον ἔφερον ἐν τῷ κόσμῳ οἱ τῆς Κ.Δ. ἄνδρες, ὅπερ δὲν προήρχετο ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τοῦ μόνου διδασκάλου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ μόνου αὐτουργοῦ, φορέως καὶ πηγῆς τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως; Οἱ τῆς Κ.Δ. ἱεροὶ ἄνδρες καθόλου μεταδίδουσιν ἁπλῶς ἢ ἀναπτύσσουσιν, ὡς θέλομεν ἴδει περαιτέρω, τὰς ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐμπιστευθείσας εἰς αὐτοὺς διδασκαλίας καὶ καθόλου τὰ μυστήρια τῆς ὑπ' αὐτοῦ τελεσθείσης καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως, δὲν προσάγουσι δὲ τὸ παράπαν τι, ὅπερ δὲν προήρχετο ἐκ τοῦ Κυρίου, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ πλήρωμα πάσης ἀποκαλύψεως. Τὸ ἐναντίον θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένη ἀποκάλυψις τοῦ θείου θελήματος ἦτο ἀτελὴς καὶ ἔχρῃζε συμπληρώσεώς τινος, ὡς ἐφρόνουν αἱρετικοί τινες τῆς Α' καὶ Β' ἑκ., οἵτινες καὶ ἀνέλαβον μάλιστα νὰ συμπληρώσωσι ταύτην[1]. Ἀλλὰ περὶ ἀτελείας τινὸς δύναται νὰ γίνηται

1. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἐκ τῶν ἰουδαϊζόντων αἱρετικῶν ψευδοπροφήτης **Ἠλξαῖος**

λόγος μόνον ἐν τῇ προπαιδευτικὸν χαρακτῆρα ἐχούσῃ ἀποκαλύψει τῆς Π Δ., ἔνθα ὡς ὄργανα αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθησαν ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἄνθρωποι, παρ' οἷς τὸ θεῖον πνεῦμα δὲν ἦτο οὔτε διηνεκῶς οὔτε ἀδιαχωρίστως ἡνωμένον μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐπ' οὐδενὶ ὅμως λόγῳ ἐν τῇ τῆς Κ.Δ., ἧς αὐτουργὸς καὶ φορεὺς εἶναι αὐτὸς ὁ ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ Θεὸς—γον) τῆς μὲν ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποτελούσης τὸν πλήρη καὶ ὕψιστον τρόπον τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς δὲ θεοπνευστίας ἀτελεστέραν τινὰ μόνον μορφὴν αὐτῆς, ἐρωτᾶται τότε, πῶς καὶ κατά τι καὶ διατὶ ὁ ἀτελέστερος τρόπος θὰ συνεπλήρου τὸν τελειότερον, ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν, ἐὰν βεβαίως ἡ τῶν Ἀποστόλων θεοπνευστία ἐκληφθῇ, ὅπως δυστυχῶς ἐκλαμβάνεται παρὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντων θεολόγων, ὡς ἀποκάλυψις εἰς αὐτοὺς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατά τε τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν ἑαυτῶν βιβλίων καὶ κατὰ τὸ προφορικὸν ἔτι αὐτῶν κήρυγμα ἀληθειῶν ὑπερβαινουσῶν τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου ἀνθρωπίνου πνεύματος; Ἡ τοιαύτη σκέψις τῶν θεολόγων τούτων, ἀποτελοῦσα βλασφημίαν φοβερὰν κατὰ τῆς πληρότητος τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης θείας ἀποκαλύψεως, προέρχεται ὀφθαλμοφανῶς ἐκ τραγικῆς παρερμηνείας τόσον τῆς πληρότητος τῆς ἐν Χριστῷ γενομένης ἀποκαλύψεως ὅσον καὶ τῆς ἐννοίας τῆς εἰς τοὺς Ἀποστόλους ἀποδιδομένης θεοπνευστίας. Τοῦτο ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων τούτων.

2. *Τὸ πλήρωμα τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἀποστόλων.*

Θεμελιῶδες δόγμα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ θεολογίας ὑπῆρξεν

(ἢ Ἠλξαὶ ἢ Ἀλχασαί), ὅστις ἰσχυρίζετο ὅτι παρέλαβεν ἐκ χειρὸς ἀγγέλου βιβλίον, περιέχον νέας ἀποκαλύψεις, καὶ ὁ ἐκ τῶν ἀντιγνωστικῶν καὶ ἐκ Φρυγίας καταγόμενος **Μοντανός.** Ὁ τελευταῖος, ἔχων περὶ ἑαυτὸν δύο ψευδοπροφήτιδας γυναῖκας, τὴν Πρίσκιλλαν καὶ Μαξιμίλλαν, ἐδίδασκεν ἐν παραφορᾷ καὶ ἐκστάσει, ὅτι ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ὁ Παράκλητος πρὸς ἠθικὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ προαγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐν ᾗ διετέλει νεανικῆς ἔτι ἡλικίας εἰς μέτρον τέλειον. Ἐφρόνει δέ, ὅτι διὰ τῶν νέων, ἃς ἔφερεν αὐτός, ἀποκαλύψεων συνεπλήρου τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένην ἀποκάλυψιν. Περὶ ἀμφοτέρων τούτων ὅρα **Γ. Δέρβου**, Χριστιανικὴν γραμματολογίαν (Ἀθήναις, 1904), περίοδον Β' σ. 10 καὶ 14.—Ὡσαύτως γνωστικαί τινες αἱρέσεις, ἀποδίδουσαι τυπολογικὴν μόνον σημασίαν εἰς τοὺς λόγους, τὰς πράξεις καὶ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου, ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς τύπους ὑψηλοτέρων δῆθεν ἀληθειῶν καὶ μυστηρίων, τῶν ἰδίων ἑαυτῶν δηλαδὴ φαντασμαγοριῶν. Ἐναντίον τούτων ἀντεπεξῆλθον οἱ τῆς Ἐκκλησίας πατέρες. Πρβλ. **Εἰρηναίου** κατὰ αἱρέσ. 3,12. **Τερτυλλιανοῦ** Praescr. 38. **Θεοδωρήτου** ἐκκλ. ἱστ 4,22. **Ἐπιφανίου** αἱρ. 1,369.

ἀνέκαθεν, ὅτι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐφανερώθη πλήρως καὶ ἐσαεὶ ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀλήθεια· «Εἷς γὰρ Θεός, εἷς μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς» βροντοφωνεῖ ὁ Ἀπόστολος[1]. – «Οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ σωτηρία», βοᾷ πάλιν ὁ Πέτρος[2], «οὐδὲ γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς».—«Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός»[3].—«Ὁ νόμος διὰ τοῦ Μωϋσέως ἐδόθη, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.— Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πέποτε», προσθέτει ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστὴς αὐτόθι, «ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»[4]. —«Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια», λέγει αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ 14,6—«Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς», λέγει ὁ ἴδιος ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν πατέρα κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ ἐπιγείου του βίου, προσθέτων εὐθὺς ἀμέσως, «τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω», αὐτόθι 17,4.—«Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ», λέγει πρὸς τοὺς μαθητάς του, αὐτόθι 15,14, «ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου ἐγνώρισα ὑμῖν»[5]. Μόνος λοιπὸν μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὑπῆρξεν ὁ Κύριος, ὅστις ἐγνώρισεν εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἡμᾶς πάντα ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρός του, καὶ ὅστις κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ ἐπιγείου βίου του, ἀνασκοπῶν τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον, ἀναφωνεῖ: «τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω».—Τόσον λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς ὅσον καὶ οἱ μαθηταὶ κυριαρχοῦνται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ καινοδιαθηκικὴ ἀποκάλυψις ὑπῆρξε πλήρης καὶ τελεία.

Εἶναι πάλιν ἀληθές, ὅτι ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἐν μὲν 15,26 φέρεται λέγων· «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος,.. ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ», ἐν δὲ τῷ 16,12 «ἔτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν· ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δ' ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὁδηγήσει εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν.» Εἶναι ὡσαύτως ἀληθές, ὅτι οἱ τῆς Κ. Δ. ἱεροὶ ἄνδρες καθό-

[1] Α' Τιμοθ. 2,5.—Πρβλ. καὶ Ἑβρ. 8,6 διαθήκης μεσίτης—9,15 διαθήκης καινῆς μεσίτης—12,24 διαθήκης νέας μεσίτης».

[2] Πράξ. 4,12.

[3] Α' Κορ. 3,11.

[4] Ἰωάνν. 1,17 ἑξ.

[5] Θεωροῦμεν περιττὸν νὰ προσαγάγωμεν καὶ ἕτερα χωρία ἐκ τῶν ἀπειραρίθμων τῆς Κ. Δ., περιοριζόμεθα δὲ νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα μόνον, ὅτι ἡ περὶ πληρότητος τῆς ἐν Χριστῷ γενομένης ἀποκαλύψεως δόξα εἶναι βασικὴ παντὸς ὀρθοδόξου θεολόγου. Ὅρα πλείονα περὶ τούτου καὶ ἐν ***Ἀνδρούτσου Χρήστου*** Δογματικῇ σελ. 14 ἑξ., 34.36—Πρβλ. καὶ ***Ζήκου Ρώση*** Δογματικὴν σ. 463 ἑξ.

λου παρίστανται πολλαχοῦ λαμβάνοντες ἄνωθεν ἀποκαλύψεις, ὁ δὲ Ἀπ. Παῦλος ἰδιαιτέρως ἐνιαχοῦ ὁμιλεῖ ἢ γενικῶς περὶ ἀποκαλυφθέντων εἰς τοὺς Ἀποστόλους παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θείων μυστηρίων ἢ εἰδικώτερον περὶ τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου, ὅπερ δὲν παρέλαβε παρ' ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐδιδάχθη παρά τινος, ἀλλ' ἔλαβεν αὐτὸ ἀπ' εὐθείας δι' ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θὰ ἦτο ὄντως λίαν τολμηρὸν καὶ τελείως ἐσφαλμένον, ἄν τις ἐκ τῶν τοιούτων χωρίων ὁρμώμενος κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκάλυψις δὲν ὑπῆρξε πλήρης καὶ τελεία καὶ ὅτι ὑπέστη αὕτη συμπλήρωσίν τινα ἐκ μέρους τῶν Ἀποστόλων μετὰ τὴν ἐπ' αὐτοὺς ἐπιφοίτησιν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Περὶ συμπληρώσεως ἢ καὶ περὶ παραποιήσεως ἔτι τινὸς τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας ἐκ μέρους τῶν Ἀποστόλων, ἰδίως δὲ ἐκ μέρους τῶν Ἰωάννου καὶ Παύλου, ὁμιλοῦσι μόνον οἱ νεώτεροι καὶ σύγχρονοι ἡμῶν ὀρθολογισταί, οἵτινες τὰς διδασκαλίας τῶν προαναφερθέντων δύο τούτων Ἀποστόλων θεωροῦσιν ὡς σύνθεσιν ἐκ χριστιανικῶν καὶ εἰδωλολατρικῶν στοιχείων, τῶν τελευταίων προερχομένων ἐκ δανείου ἢ ἐπιδράσεως τῶν διαφόρων τότε συγχρόνων καὶ ἀνὰ τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας διαδεδομένων ποικιλωνύμων μυστηριακῶν θρησκειῶν. Μετὰ τῶν νεωτέρων τούτων αἱρετικῶν, τῶν μὴ ἀποδεχομένων ἄλλην ἐκτὸς τῆς φυσικῆς θείαν καὶ ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν, δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα. Εἰς τοὺς ἀποδεχομένους ὅμως ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν καὶ τελείωσιν αὐτῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω προσαχθέντων χωρίων συνάγεται, ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ὑπέστη συμπλήρωσίν τινα οὐσιαστικὴν ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν του. Τὸ τοιοῦτον οὔτε ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος οὔτε ἐκ τῶν λόγων τῶν μαθητῶν συνάγεται.

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος οὐχί, διότι αον) ἡ περὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ Παρακλήτου εἰς τοὺς μαθητὰς ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου δὲν ἀφορᾷ εἰδικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ προσώπῳ καὶ διὰ τοῦ προσώπου αὐτῶν πάντας τοὺς μετέπειτα καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας εἰς Χριστὸν πιστεύοντας, ὡς μαρτυρεῖται σαφῶς οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐν 14,16 Ἰωάν. φερομένης κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῆς ἐπαγγελίας ταύτης προσθήκης «εἰς τὸν αἰῶνα»—«Ἐρωτήσω τὸν πατέρα», λέγεται ἐνταῦθα, «καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα ᾖ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα» —ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐν 17,20 ἑξ. φερομένων»· «οὐ περὶ τούτων δὲ [=τῶν 12 Ἀποστ.] ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ».—Ὅτι δὲ ἡ ἐπαγγελία τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν ἀφεώρα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Ἀποστόλων, ἀλλ'

ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ἔτι πιστεύοντας, ἤγουν τὴν ὅλην ἐκκλησίαν, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ Μάρκου 16,17, ἔνθα λέγεται. «Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει· ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦσιν, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει, ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι καὶ καλῶς ἕξουσιν[1]»—βον) τὸ ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν πιστῶν καθόλου, ἐπερχόμενον ἅγιον Πνεῦμα δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν εἰς αὐτοὺς νέων πραγμάτων, ἃ ὁ Κύριος δὲν εἶχε διδάξει πρότερον—δὲν εἶχε δηλ. ἡ εἰς αὐτοὺς γενομένη ἀποστολὴ τοῦ πνεύματος σκοπὸν συμπληρωματικὸν τῆς ἐν Χριστῷ τελεσθείσης ἤδη θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλ' εἶχεν ἁπλῶς τὸν τῆς διαφυλάξεως ταύτης καθαρᾶς καὶ ἀδόλου ἀπὸ πάσης πλάνης, ἥτις ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας τῶν Ἀποστόλων ὡς ἀνθρώπων. «Οὐ γὰρ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι», λέγει ὁ Κύριος πρὸς αὐτούς. Τὸ ἅγιον λοιπὸν Πνεῦμα, συμπάρεδρον καὶ σύνοικον αὐτοῖς γενόμενον, θὰ ἐνίσχυεν αὐτοὺς καὶ θὰ ἐφώτιζε τὸν νοῦν αὐτῶν, ἵνα κρατούμενοι οὗτοι μακρὰν πάσης πλάνης ἐμβαθύνωσι πλειότερον εἰς τὴν κατανόησιν τῶν παρὰ τοῦ Ἰησοῦ μὲν πρότερον λεχθέντων εἰς αὐτούς, ἀλλὰ λόγῳ τῆς φυσικῆς των ἀδυναμίας μὴ ἐπαρκῶς κατανοηθέντων[2]. Ὅτι δὲ τοιαύτη τις ἀποστολὴ ἀνατίθεται εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, μαρτυρεῖται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, λέγοντος· «Οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούσει λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγε-

[1] Πρβλ. καὶ Α' Κορ. 3,16 «Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὲ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ;»—Ρωμ. 8,9 «ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλὰ ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ»—Πρβλ. 8,15.26, καθὼς καὶ τὰ διάφορα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χαρίσματα καθόλου, ὅπως ἐν Ρωμ. 12,6 ἑξ., Α' Κορ. 12,4 ἑξ. καὶ ἀλ.

[2] Ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν εἰσέδυον πάντοτε εἰς τὸ βαθύτερον νόημα τῶν λεγομένων τοῦ Κυρίου, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς. Μάρκου 4,10 ἑξ., ἔνθα ἐκτίθεται, ὅτι μετὰ τὴν παρὰ τοῦ Ἰησοῦ ἔκθεσιν τῆς παραβολῆς τοῦ σπορέως οἱ μαθηταὶ ἐρωτῶσιν αὐτὸν περὶ τῆς σημασίας τῆς παραβολῆς, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπαντᾷ, «Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην, καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθαι;»—7,17 «ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὴν παραβολήν. Καὶ λέγει αὐτοῖς· οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;»—Ἰωαν. 6,60 ἑξ. «Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπαν· σκληρός ἐστιν ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;»—6,66, Ἐκ τούτου πολλοὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν κ.λ.»—14,9 «τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμὶ καὶ οὐκ ἔγνωκάς με Φίλιππε;»—Λουκᾶ 24,25 «ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται κ.λ.»—24,45 «τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς.»—Πρβλ. καὶ Πράξ. 11,16, «ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος τοῦ Κυρίου, ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ».

λεῖ... ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» (Ἰωάν. 16,13 ἑξ.). Ῥητότατα δὲ καὶ σαφέστατα ἐκφράζεται ἡ σκέψις αὕτη ἐν 14,26 Ἰωάννου, ἔνθα λέγεται, «ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν ἐγώ». Τὸ ἅγιον λοιπὸν Πνεῦμα, ὅπερ δὲν θὰ ἐλάλει τι ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἐκ τοῦ Χριστοῦ θὰ ἤκουε καὶ θὰ ἐλάμβανεν, εἶχεν ὡς ἔργον μόνον νὰ ἐμπεδώσῃ καὶ εἰς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν Ἀποστόλων φέρῃ («διδάξει») καὶ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν ἐκ τῆς τυχὸν λήθης πάντα, ὅσα ὁ Κύριος πρότερον κατὰ τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ βίου εἶχε κηρύξει εἰς αὐτούς. Ἡ ἐνέργεια ἄρα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων συνίστατο πλὴν τῆς ἀναγγελίας εἰς αὐτοὺς τῶν μελλόντων εἰσέτι εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἐν αὐτοῖς εἰς ζῶσαν καὶ τελείαν συνείδησιν τὸ πλῆρες περιεχόμενον τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, εἰς τὸ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ ἐμπεριεχομένου καὶ κεκρυμμένου πλούτου τῶν θεολογικῶν θεωριῶν. Τοιαύτας θεολογικὰς θεωρίας καὶ ἀναπτύξεις παριστῶσιν ἐπὶ π. δ. ἡ περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου, ἡ περὶ Ἐκκλησίας, πίστεως καὶ δικαιώσεως διδασκαλία τοῦ Παύλου, καθὼς καὶ ἡ περὶ τῆς εἰσόδου τῶν ἐθνικῶν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ θεολογία αὐτοῦ κτλ.[1]. Αἱ θεολογικαὶ ὅμως αὗται θεωρίαι, ἐπανερχόμεναι κατὰ τὸν οὐσιώδη αὐτὸν πυρῆνα εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ, ἀποτελοῦσι βεβαίως ἀνάπτυξίν τινα τῆς πίστεως, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν εἶναι μεταβολή, οὔτε προσθήκη νέου τινος μὴ προϋπάρχοντος, ἀλλ' ἁπλῶς πρόοδός τις ἄνευ μεταβολῆς τῆς οὐσίας, πρόοδος δι' ἧς δεν προέρχεται τελειοποίησίς τις βαθμηδὸν τῆς θείας ἀποκαλύψεως διὰ τῆς προσθήκης νέων δογμάτων εἰς αὐτήν[2], ὡς θέλομεν ἴδει εὐθὺς ἀμέσως κατωτέρω.

---

[1] Πρβλ. καὶ ***Ζήκου Ρώση*** Δογματικὴ σ. 91. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἀληθοῦς θεολογικῆς θεωρίας, λέγεται ἐδῶ, παρατηροῦνται ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ Κ. Δ. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα τῶν Ἀποστόλων. Οὕτω ἐπὶ π. δ. ἡ περὶ θεότητος τοῦ Λόγου διδασκαλία ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἡ περὶ πίστεως καὶ σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν γνῶσιν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς σημασίας τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀληθοῦς καὶ διηνεκοῦς ἀρχιερέως, ἡ περὶ τῆς δικαιώσεως διδασκαλία κ.λ. τοῦ Παύλου. «Οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς τῆς καινῆς διαθήκης θεολογοῦσι, λέγει, περὶ διαφόρων δογμάτων, παρέχοντες τὸ πρότυπον καὶ τὴν βάσιν πάσης περαιτέρω ἀληθοῦς θεολογικῆς θεωρίας περὶ αὐτῶν ἐν τῇ γνησίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ».

[2] Πρβλ. καὶ ***Χρήστου Ἀνδρούτσου*** Δογματική, σ. 14 ἑξ., ἔνθα ἡ σκέψις, ὅτι τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπιφέρουσι τελειοποίησίν τινα τῆς θείας απο-

Ἀλλ' οὔτε ἐκ τῶν λόγων τοῦ Παύλου ἢ ἄλλου τινος τῶν Ἀποστόλων. Τὸ κατ' ἀποκάλυψιν Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου, καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐν γένει ἀποκαλύψεις, ἃς οἱ τῆς Κ Δ. ἄνδρες καθόλου ἐλάμβανον δι' ὀπτασιῶν, δραμάτων ἢ ὀνείρων καὶ ἐνυπνίων [1], δὲν ἔφερον χαρακτῆρα συμπληρωματικόν, ἀλλ' ἁπλῶς ὑπομνηστικὸν καὶ ἐπεξηγηματικὸν τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης ἀποκαλύψεως, ὡς μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ πλειόνων. Οὕτω, βλέπομεν τὸν ἀπόστολον Πέτρον— ὅστις, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἰουδαΐζοντες, ἀπέφευγεν ἀρχικῶς τὴν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν διάδοσιν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν — μετὰ τὴν ἐν τῷ δράματι τῆς ὀθόνης γενομένην αὐτῷ θείαν ἀποκάλυψιν καὶ προτροπὴν ν' ἀποδέχηται τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἑκατοντάρχου Κορνηλίου καὶ πορευθεὶς εἰς αὐτὸν νὰ λέγῃ· «Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· κἀμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξεν μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον· διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς». (Πράξ. 10,28 ἑξ.). Ὅτι δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος γενομένη αὕτη ἐν δράματι ὑπόδειξις εἰς τὸν Πέτρον ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν ἐντολὴν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐν 28,18 ἑξ. τοῦ Ματθαίου λόγων τοῦ Σωτῆρος· «ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες κλπ.», καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ 16.15 ἑξ. «Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει». Ὅτι δὲ ἡ ὑπόδειξις αὕτη τοῦ Πνεύματος ἦτο ἁπλῆ ὑπόμνησις, μαρτυρεῖται ἐξ

καλύψεως δικαιολογεῖται ὡς ἑξῆς «Τοῦτο (=ἡ προσθήκη δηλ. νέων διδασκαλιῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει) ἀντίκειται ῥητῶς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποκαλύψαντος τὴν **πλήρη καὶ τελείαν** ἀποκάλυψιν τοῖς ἀνθρώποις (Ἰωάν. 1,18), ἧς τὸ πλῆρες περιεχόμενον ὤφειλε νὰ φέρῃ εἰς ζῶσαν καὶ **τελείαν συνείδησιν** τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τοῖς Ἀποστόλοις μὴ λαλοῦν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ **διδάσκον** καὶ **ὑπομιμνῆσκον** πάντα ὅσα εἶπεν αὐτοῖς ὁ Κύριος (Ἰωάν. 14,26)».

[1] Περὶ **ὀπτασιῶν** ἐν τῇ Κ. Δ. ὅρα Λούκ 1, 22 (Ζαχαρίου), 24, 23 (γυναικῶν μυροφόρων)—Πράξ. 26,19 (Παύλου πρὸ Δαμασκοῦ)—Α' Κορινθ. 12,1 (Παύλου ἁρπαγέντος εἰς οὐρανόν).—Περὶ **δραμάτων** πρβλ. Ματθ.17,9 (μεταμόρφωσις τοῦ Ἰησοῦ).—Πράξ. 7,31 (περὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ φλεγομένης βάτου)—9,10 (Ἀνανίου) 9,12 (Παύλου)— 10,3 (Κορνηλίου)—10,17 (Πέτρου ὅραμα ὀθόνης)—16,9 (Παύλου).—Περὶ **ὀνείρων** γίνεται μνεία ἐν Ματθ. 1,20 (τοῦ μνήστορος Ἰωσήφ) 2,12—(τῶν μάγων)—2,13.19.22 (Ἰωσὴφ τοῦ μνήστορος), 27,19 (τῆς συζύγου τοῦ Πιλάτου)- ἐν Πράξ. 27,29 (Παύλου)— **Περὶ ἐνυπνίων** γίνεται μνεία ἐν Πράξ. 2,13. Ὅτι δὲ τὰ δράματα συμβαίνουσιν ἐν καταστάσει ἐκστάσεως, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν Πράξ. 10,10.11,5. 22,17.

αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Πέτρου, ὅστις ἰδὼν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐπιφοιτῆσαν ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου καὶ ἐπὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ὥσπερ ἄλλοτε ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων αὐτῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, εἶπεν· «Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι [=κατανοῶ] ὅτι οὐκ ἔστιν προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστιν» (Πράξ. 10,34), καὶ «ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος τοῦ Κυρίου ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ» (αὐτόθι 11,16). —Ἀλλὰ τὰ λεχθέντα περὶ τῆς εἰς τὸν Πέτρον γενομένης ὑποδείξεως ἐν ὁράματι ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἀνὰ τὰ ἔθνη κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ἰσχύουσι καὶ διὰ τὸ κατ' ἀποκάλυψιν εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ὡς μαρτυρεῖται σαφῶς ἐκ τῶν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ 3,3 ἑξ. φερομένων, ἔνθα μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Παύλου ἰσχυρισμόν, «ὅτι κατ' ἀποκάλυψιν ἐγνωρίσθη μοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ, πρὸς ὃ δύνασθαι ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ, ὃ ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων καὶ νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν πνεύματι», προστίθενται εὐθὺς ἀμέσως ἐπεξηγηματικῶς τὰ ἑξῆς· «εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἐγεννήθην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸ ἀνεξιχνίαστον πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ καὶ φωτίσαι τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι, ἵνα κλπ.». Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐθνικῶν λοιπὸν ἐν τῇ τῆς καινῆς διαθήκης δωρεᾷ, ἡ τόσον θόρυβον προξενήσασα ἀρχικῶς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐξ ἰουδαιοχριστιανῶν συνισταμένης κατὰ τὸ πλεῖστον πρώτης ἱεροσολυμητικῆς ἐκκλησίας, καὶ αἱ ἐξ ἀποκαλύψεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος γενόμεναι εἰς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον ὑποδείξεις δὲν ἦσαν νέα τις προσθήκη εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ἁπλῶς ἀπόρροια καὶ ἐφαρμογὴ ἐν τῇ πράξει τῆς σχετικῆς τοῦ Κυρίου ἐντολῆς. Βεβαίως ἐν τῇ διαδόσει τῶν θείων ἀληθειῶν ἐλάμβανον πολλάκις ἀφορμὴν οἱ Ἀπόστολοι ν' ἀναπτύσσωσι συστηματικώτερον καὶ σαφέστερον διατυπώνωσι διὰ θεολογικῆς θεωρίας τὰς θείας ἀληθείας συνῳδὰ ταῖς ἑκάστοτε παρουσιαζομέναις ἀνάγκαις καὶ κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν σοφίαν καὶ ἰδιοφυΐαν [1]· βεβαίως ἐν τῇ διαπτύ-

[1] Πρβλ. Α' Κορινθ. 3,10 «κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι ὡς σο-

ξει ταύτῃ ἐλάμβανον ἐνίοτε θείας ὁδηγίας δι' ἀποκαλύψεως, ἀλλ' αἱ ὁδηγίαι αὗται πᾶσαι εἶχον ὑπομνηστικὸν καὶ διασαφηνηστικὸν μόνον χαρακτῆρα. Ὡς ἐκ τούτου παρατηρεῖται, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ποικιλομορφίαν, ἣν ἔφερε τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ ἥτις προήρχετο ἐκ τῆς ἰδιοφυίας ἑκάστου καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἐγίνετο ἡ διαπραγμάτευσις προβλήματός τινος — παρ' ἅπασαν λέγω τὴν ποικιλομορφίαν ταύτην παρατηρεῖται ἀπόλυτος συμφωνία καὶ ταὐτότης ὡς πρὸς τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον αὐτοῦ. «Μεμέρισται ὁ Χριστός;» λέγει ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς ἐρίζοντας Κορινθίους, οἵτινες, λόγῳ τῆς παρατηρουμένης ἐξωτερικῆς διαφορᾶς καὶ ποικιλίας ἐν τῷ κηρύγματι, εἶχον ταχθῆ μετὰ τοῦ μέρους ἄλλοι μὲν τοῦ Κηφᾶ, ἄλλοι δὲ τοῦ Παύλου, ἄλλοι δὲ τοῦ Ἀπολλῶ (Α' Κορ. 1,12 ἑξ.) — «Μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν», προσθέτει ὁ αὐτὸς αὐτόθι, «ἢ εἰς ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;» — Δικαιολογῶν περαιτέρω (αὐτόθι 2,1 ἑξ.) τὸ ἁπλούστερον τὴν μορφὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ῥητορικώτερον τοῦ Ἀπολλὼ κήρυγμά του ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἐπιφέρει· «Καγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἔκρινά τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον». — Βεβαίως ἠδύνατο ὁ Παῦλος, ὅστις ἦτο μὲν «ἰδιώτης τῷ λόγῳ ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει» (Β' Κορ. 11,6), νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς Κορινθίους περὶ ὑψηλοτέρων καὶ σοφωτέρων ἔτι πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν ὡμίλησε περὶ τούτων, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἦσαν εἰσέτι ἄωροι διὰ τὸ ἄκουσμα πνευματικωτέρων πραγμάτων. «Σοφίαν δέ, λέγει, λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» (αὐτόθι 2,6)—Καὶ περαιτέρω, «καγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἐδύνασθε. Ἀλλ' οὐδὲ νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε» (αὐτόθι 3,1 ἑξ.). Ἐρχόμενος μετὰ ταῦτα νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν τῶν Ἀποστόλων ἐν τῷ χριστιανισμῷ λέγει (αὐτόθι 3,5 ἑξ.). «Τί οὖν ἐστιν Ἀπολλῶς; τί δέ ἐστιν Παῦλος; διάκονοι, δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἔδωκεν...Θεοῦ γὰρ ἐσμὲν συνεργοί...Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον ἔθηκα [=τὰς στοιχειώδεις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας ἐκήρυξα ἢ τὰ πρῶτα σπέρματα κατέβαλον], ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ [=ὑπονοεῖ τὸν Ἀπολλὼ]....Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι

φὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον ἔθηκα», λέγει περὶ ἑαυτοῦ ὁ ἀπ. Παῦλος.—Β' Πέτρου 3, 5 «Καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν».

παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός»[1]. Καὶ περαιτέρω (4,1 ἑξ.)· «οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ. Ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ».—«Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος», λέγει ἀλλαχοῦ (Β΄ Κορ. 11,4 ἑξ.), «ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον, ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἀνείχεσθε».—Καὶ ἀλλαχοῦ· «Θαυμάζω», λέγει πρὸς τοὺς Γαλάτας (Γαλ. 1,6 ἑξ.), «ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ [ὑπονοεῖ ἑαυτὸν] εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον, ὅ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ». Εἰ καὶ ὀλίγον περαιτέρω (αὐτόθι 1,11 ἑξ.) λέγει, ὅτι τὸ παρ᾽ αὐτοῦ εὐαγγελισθὲν Εὐαγγέλιον «οὐκ ἔστι κατ᾽ ἄνθρωπον· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι᾽ ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ», οὐχ ἧττον δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ, ὅτι ἀναβὰς ἀργότερον εἰς Ἱεροσόλυμα ὑπέβαλε τὸ Εὐαγγέλιόν του ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν αὐτόθι ὡς στύλων τῆς Ἐκκλησίας θεωρουμένων, Πέτρου, Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, οἵτινες εὗρον αὐτὸ σύμφωνον κατὰ πάντα πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ἐπεδοκίμασαν αὐτό. «Καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς», λέγει (αὐτόθι 2,2 ἑξ.), «τὸ εὐαγγέλιον, ὅ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κατ᾽ ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσιν, μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον»....«Ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες», συνεχίζει περαιτέρω, «οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον ἰδόντες, ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς...,καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβα κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομὴν [=κηρύττωσιν]». Ἐξ ἄλλης πάλιν ἀφορμῆς διαπιστῶν τὴν ταυτότητα τοῦ ἑαυτοῦ κηρύγματος πρὸς τὸ τῶν λοιπῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου λέγει ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, «εἴτε οὖν ἐγὼ εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε» (Α΄ Κορινθ. 15,11).

Καθόλου δὲ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι παρ᾽ ὅλην τὴν θεολογικὴν θεωρίαν, ἣν ἀσκοῦσιν ἑνιαχοῦ οἱ Ἀπόστολοι, τῷ φωτισμῷ βεβαίως καὶ τῇ ἐπιπνοίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διακατέχονται ἐν τούτοις πάντοτε ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι διαδραματίζουν ἐν τῇ καινοδιαθηκικῇ ἀποκαλύψει ἁπλῶς τὸ πρόσωπον τοῦ δούλου καὶ τοῦ διακονητοῦ καὶ ὅτι οὐχὶ νέας διδα-

[1] Πρβλ. καὶ τὴν παραπλησίαν ὁμολογίαν τοῦ Πέτρου, ἐν Πράξ. 4,12, «Οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία, οὐδὲ γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν δεδομένον ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς».

σκαλίας εἰσάγουσιν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἁπλῶς διασαφηνίζουσι καὶ διαπτύσσουσιν ὅ,τι ἐν αὐτῇ ὑπάρχει καὶ παρὰ τοῦ διδασκάλου ἐφ' ἅπαξ ἀπεκαλύφθη. Ὁ Ἀπόστολος Ἰούδας παρακαλεῖ τοὺς ἀναγνώστας του «ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει» (Ἰούδα 1,3). Ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης ἐπανειλημμένως διαβεβαιοῖ (Α' Ἰωάνν. 2,7), «οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιάν, ἣν εἴχατε ἀπ' ἀρχῆς· ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος, ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς» (πρβλ. καὶ Β' 1,5 τοῦ ἰδίου)—«Ὑμεῖς οὖν», λέγει ὁ αὐτός, «ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω» (Α' Ἰωάνν. 2,24).—Καί· «ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν...ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν» (αὐτόθι, 1,1 ἑξ.)—«Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν μὴ λαλεῖν», λέγει ὁ Πέτρος (Πραξ. 4,20).—Τὸ αὐτὸ ἰσχυρίζεται καὶ ὁ Παῦλος· «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι κ.τ.λ.» (Α' Κορινθ. 11,23).—«Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι κ.λ.» (αὐτόθι 15,3).—Πιστεύοντες ἀκραδάντως οἱ Ἀπόστολοι εἰς τὴν πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης ἀποκαλύψεως, ἀρκοῦνται ἁπλῶς εἰς τὴν μεγίστην τιμήν, ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἐκλήθησαν νά γίνωσι δοῦλοι, λειτουργοὶ καὶ κήρυκες ἀνὰ τὰ ἔθνη τῆς νέας θρησκείας. Δούλους Χριστοῦ ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ Πέτρος, Παῦλος, Ἰούδας καὶ Ἰάκωβος[1]. Διακόνους τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλεῖ ὁ Παῦλος ἑαυτὸν καὶ τὸν Ἀπολλῶ[2]·—«Λειτουργὸν Χριστοῦ Ἰησοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ» χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος πρὸς τοὺς Ρωμαίους[3].—«Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν», λέγει ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος πρὸς τοὺς Κορινθίους, «ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦ[4]».—Καὶ ἀλλαχοῦ· «Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν[5]»·—«ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι»[6].

Μετὰ τὰ προεκτεθέντα, δι' ὧν διεσαφηνίσθη ἡ πληρότης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης θείας ἀποκαλύψεως καὶ ἡ θέσις τῶν Ἀποστόλων ἐν αὐτῇ, καθὼς καὶ ἡ ἔννοια τῶν παρ' αὐτῶν λαμβανομένων ἀποκαλύψεων, καθίσταται εὐχερὴς πλέον καὶ ὁ ἐγγύτερός πως καθορισμὸς τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἀποστόλων.

Ἐὰν δηλαδὴ ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ὑπῆρξε πλήρης καὶ τελεία, αἱ δὲ εἰς τοὺς Ἀποστόλους παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γενόμεναι ἀποκαλύψεις ἔφερον ὑπομνηστικὸν ἁπλῶς καὶ ἐπεξηγηματικὸν χαρακτῆρα·

---

1 Πρβλ. Ρωμ. 1,1—Β' Πέτρου 1,1—Ἰακώβου 1,1,—Ἰούδα 1,1.
2 Α' Κορινθ. 3,5. 3 Ρωμ 15,16.
4 Β' Κορινθ. 4,5— 5 Αὐτοθι 5,6— 6 Αὐτόθι 6,4.

Ἐὰν περαιτέρω ἡ λέξις θεοπνευστία ἐν τῇ κυρίᾳ καὶ εἰδικῇ αὐτῆς σημασίᾳ προσαρμόζει κυρίως εἰς τοὺς τῆς Π.Δ. ἄνδρας, ἕπεται τότε ἀναγκαίως, ὅτι ἡ τῶν τῆς Κ.Δ. ἱερῶν ἀνδρῶν θεοπνευστία πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἐν εὐρυτέρᾳ τινι ἐννοίᾳ, προσεγγιζούσῃ μᾶλλον πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καθόλου καὶ τοὺς ἱεροὺς αὐτῆς ἄνδρας ἀποδιδομένης θεοπνευστίας[1], ἧς τὸν χαρακτῆρα ὅμως ὁμοφώνως πάντες οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι καθορίζουσιν ὡς ἀρνητικόν. «Τὸ δὲ ἀλάνθαστον [τῆς Ἐκκλησίας] εἶναι», λέγει ὁ δογματικὸς Χρ. Ἀνδροῦτσος, «ἀρνητικόν, ἤτοι οὐχὶ νέων δογμάτων ἀποκάλυψις, οὐδ' ἁπλῶς προνόμιον, ὅπερ ἔχει ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία τοῦ νὰ μὴ ἀλλοιώσῃ τὴν ἀποκεκαλυμμένην διδασκαλίαν», ὡς λέγει ἀτόνως ὁ Guettée, ἀλλ' αὐθεντικὴ βεβαίωσις, ἑρμηνεία ἅμα καὶ διατύπωσις τῶν ἀποκεκαλυμμένων ἀληθειῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος κ.τ.λ... Εἴπομεν ὅτι τὸ ἀλάνθαστον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀρνητικόν, διότι ἡ ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις παρουσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος δὲν εἶνε ἔμπνευσις καὶ ἀποκάλυψις νέων δογμάτων, ἀλλ' ἐπιστασία, ἤτοι φωτισμὸς προφυλάσσων τοὺς συνοδικοὺς ἀπὸ τῆς πλάνης ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν αὐτῶν.» «Τὰ δόγματα περιέχει ἡ θεία ἀποκάλυψις», συνεχίζει ὁ αὐτός, «ἡ δὲ Ἐκκλησία, ἡ τὴν φύλαξιν αὐτῶν πεπιστευμένη, οὐδὲν ἕτερον

---

[1] Ἡ Ἐκκλησία, ἥτις λέγεται «οἶκος Θεοῦ» καὶ ταμεῖον τῆς χάριτος, εἶναι τὸ θεοσύστατον ἐκεῖνο ἵδρυμα, εἰς ὃ ὁ Κύριος ἐνεπιστεύθη τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ μυστήριά του. Ἔπρεπε λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου νὰ εἶναι ὡπλισμένη διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ, ἐνισχῦον καὶ φωτίζον αὐτήν, καθοδηγεῖ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀποστολῆς της. Ὡσαύτως τὸ πλῆθος τῶν **χαρισμάτων**, περὶ ὧν γίνεται συχνὰ λόγος ἐν τῇ Κ.Δ. (πρβλ. Ῥωμ. 12, 6 ἑξ., Α'. Κορ. 12, 4 ἑξ., Ἐφεσ. 4, 11 ἑξ. κ.ἀλ.), κατεῖχον καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οὓς αὕτη ἀποκαλεῖ συχνότατα «**θείους, θεοφόρους, θεοσόφους, θεολόγους, στόματα τοῦ Πνεύματος κ.λ.**», χαρακτηρίζει δὲ περιπλέον τούτους μὲν ὡς **μεγάλους**, ἐκείνους δὲ ὡς **θαυματουργούς**, ἄλλους πάλιν ὡς **χρυσοῦς τὴν γλῶτταν**. Οὕτω, ἡ Δ' ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμ. σύνοδος ἀποκαλεῖ μεταξὺ ἄλλων ὡς «**ἁγίους πατέρας**» τοὺς Μ. Ἀθανάσιον, Βασίλειον καὶ Γρηγόριον. Αἱ ΣΤ' καὶ Ζ' σύνοδοι στηρίζουσι τὰ ἑαυτῶν δόγματα ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων. — Ἡ Δ' οἰκουμ. σύνοδος λέγει περὶ μελῶν πατέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, «**οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ οἱ λαλοῦντες, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ**» (Πρακτικὰ συνόδων, Mansi, VI, 672)— Ὁ **μέγας** καὶ **ἰσαπόστολος** Κωνσταντῖνος, γράφων πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανούς, λέγει· «**ὃ γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἤρεσεν ἐπισκόποις ἕτερον οὐδέν ἐστιν ἢ Θεοῦ γνώμη**» (Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστ. Α, 9).—Ὁ Μ. Βασίλειος περὶ τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων πατέρων λέγει· «οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείας ἐφθέγξαντο» (Ἐπιστ. 110).—Ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ Μογίλα φέρεται περὶ τῶν δογμάτων καὶ διδαγμάτων καθόλου τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι «δὲν ἦσαν **ἀνθρώπινα, ἀλλὰ θεῖα**», ἀποκαλεῖ δὲ ταῦτα «**θεόπνευστα λόγια** καὶ **θεοπαράδοτα δόγματα**» (ὅρα Kimell, Monum. fid. orient. σ. 119).

πράττει ἢ ἐξηγεῖται αὐτὰ εἴτε πρὸς διδασκαλίαν τῶν πιστῶν, εἴτε τὰς αἱρετικὰς παρερμηνείας καὶ νοθείας αὐτῶν καταδικάζουσα. Ἐντεῦθεν καὶ ἐν ταῖς συνόδοις οἱ ἱεράρχαι δὲν ἀναμένουσι μηχανικῶς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργειαν, ἀλλ', ὡς βλέπομεν ἔν τε τῇ συνόδῳ τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. 15,7 «πολλῆς συζητήσεως γενομένης») καὶ ἑξῆς ἐν ταῖς ἄλλαις συνόδοις, ἐργάζονται κατὰ τὰς ἀνθρωπίνους αὐτῶν δυνάμεις, συζητοῦντες, ἐρευνῶντες, τὸ δ' ἐπιστατοῦν ἅγιον Πνεῦμα, μὴ αἶρον τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν ἐνισχύει μόνον καὶ ἐξαίρει αὐτήν, καθοδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν». Εἰς τὴν ἐρώτησιν δέ, τί δὲ τὸ πεδίον, εἰς ὃ ἐκτείνεται ἡ ἀλάθητος ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς ὁ Ἀνδροῦτσος ὅτι τοῦτο εἶναι ἐκ τοῦ σκοποῦ της φανερόν, εἶνε δηλαδὴ «πᾶν ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὴν σωτηρίαν, ἤτοι ἡ πίστις καὶ τὰ ἤθη», ὡς περαιτέρω διδάσκει ὁ ἴδιος[1].

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιστασίας ἢ τοῦ παρ' αὐτοῦ φωτισμοῦ ἢ ἐμπνεύσεως, τῶν καὶ εἰς τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν ἀποδιδομένων, ἀντελήφθησαν τὴν θεοπνευστίαν τῶν Ἀποστόλων καί τινες τῶν ἡμετέρων θεολόγων, οἷοι Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις καὶ Νικ. Δαμαλᾶς, ἐν μέρει δὲ μόνον καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος. Τὴν γνώμην τοῦ πρώτου τούτου ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω[2]. Ὁ Νικ. Δαμαλᾶς ἐν τῇ ἑαυτοῦ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Κ. Δ. (Ἑρμηνεία εἰς τὴν Κ.Δ., τόμος Α' σ. 3 ἑξ.), θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καὶ ἐπὶ τῶν θεοπνεύστων βιβλίων τῆς Κ.Δ. ἐφαρμογὴν τῶν γραμματικοφιλολογικῶν ἀρχῶν, τῶν ἐπὶ πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον ἐφαρμοζομένων, ἐπάγεται τὰ ἑξῆς. «Ἐφαρμόζονται δὲ [αἱ ἀρχαὶ τῆς γραμματικοφιλολογικῆς μεθόδου καὶ ἐπὶ τῆς Κ.Δ.], διότι ἡ θεοπνευστία οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ θεία ἔμπνευσις καὶ φωτισμός, ἀνυψῶν καὶ καθοδηγῶν τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ ἱστορήσῃ, παραστήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ πιστῶς, ἀκριβῶς καὶ ἀλανθάστως τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, ἃς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔκρινε σκόπιμον νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸ γένος ἡμῶν· ἑπομένως ἀνύψωσις, οὐχὶ δὲ ἐκμηδένισις τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος τοῦ συγγραφέως «Ἔστι λοιπὸν ἡ θεοπνευστία», συνεχίζει ὁ ἴδιος ἐνταῦθα εὐθὺς ἀμέσως, «ἐπενέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τὸν

---

[1] ***Ἀνδρούτσου Χρ***, Συμβολικὴ σ. 87. Πρβλ. καὶ αὐτόθι σ. 86, «οὔτε τὸ ἀλάνθαστον τοῦτο τῶν οἰκουμ. συνόδων νὰ ὑποληφθῇ ἔμπνευσίς τις νέων δογμάτων, τὸ πρῶτον ἀποκαλυπτομένων».—Τὰ αὐτὰ ἀναπτύσσει ὁ ἴδιος καὶ ἐν τῇ Δογματικῇ σ. 291.—Πρβλ. περαιτέρω καὶ ***Εὐγενίου Βουλγάρεως***, Θεολογικόν, σ. 23 ἑξ. Ὅρα τὸ χωρίον ἀνωτέρω ἐν σελ. 102,2—***Ἀλεξάνδρου Λυκούργου***, ἐν Ἱερομνήμονι σ. 342 ἑξ. —***Νικ. Παπαδοπούλου*** ἐν κθ'. σ. τοῦ Β'. τόμου τῆς ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ μεταφρασθείσης παρ' αὐτοῦ Εἰσαγωγῆς τοῦ Μακαρίου.

[2] Ὅρα ἀνωτ. ἐν σελ. 117 ἑξ.

συγγραφέα εἴτε ἀκριβῶς ὑπομιμνήσκουσα τοὺς εἰς θρησκευτικήν τινα ἀλήθειαν ἀναφερομένους λόγους τοῦ διδασκάλου κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ (Ἰωάν. 14,26), εἴτε διδάσκουσα καὶ ὁδηγοῦσα αὐτὸν εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ, ὡς δεῖ, τὰς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἀποκαλυφθείσας ἀληθείας (Ἰωαν. 14,26. 16,13). Καὶ τὸ μὲν πρῶτον [=ἡ ὑπόμνησις] λαμβάνει χώραν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ἐν οἷς ὁ ἐπὶ γῆς βίος καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περιέχεται, τὸ δὲ δεύτερον [=ἡ ὁδηγία πρὸς ὀρθὴν παράστασιν] ἐν πάσαις ταῖς λοιπαῖς γραφαῖς τῆς Κ.Δ. πλὴν τῆς Ἀποκαλύψεως, εἰς ἣν ὑπὸ τύπους καὶ εἰκόνας συμβολικὰς ἀποκαλύπτεται τὸ μέλλον. Ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι καθὼς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς περιέχονται ὁ βίος τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ παρ᾽ αὐτῶν παράστασις καὶ ἀνάπτυξις τῶν ἀληθειῶν, ἃς ὁ Σωτὴρ ἐφανέρωσεν. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ τὰς μορφὰς ταύτας [=Εὐαγγέλια καὶ ἐπιστολὰς] ἡ ἐπενέργεια αὕτη[=τοῦ ἁγίου Πνεύμ., ἤτοι ἡ θεοπνευστία] εἶναι ἀνάλογος τῇ ὑπομνήσει καὶ διδασκαλίᾳ ἀγαθοῦ διδασκάλου πρὸς ἀγαθὸν μαθητήν, οὗτινος τὸ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ διδασκάλου γραφὲν ἔργον περιέχει μὲν τὴν βαθύτητα καὶ ὀρθότητα τῶν ἐννοιῶν τοῦ διδασκάλου ἀλλ᾽ οὐχ᾽ ἧττον ὑπὸ τὴν μορφήν, ἣν ὁ ἀγαθὸς μαθητὴς ἔδωκεν εἰς ταύτας κ.τ λ.».—Ἀναφορικῶς δὲ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Λυκοῦργον παρατηροῦμεν τὸ ἑξῆς· εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι δέχεται οὗτος διὰ τοὺς Ἀποστόλους ἐπιστασίαν ἅμα καὶ θεοπνευστίαν, καθόσον ὅμως εἶτα διανοεῖται τὴν τελευταίαν ὡς ἐφάπαξ μόνον λαβοῦσαν χώραν, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ὁπότε τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτοὺς ἀθρόως ἁπάσας τὰς ἀληθείας, «αἵτινες ἔμελλον νὰ εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ θείου κηρύγματος[1]», καταλήγει ἄρα πάλιν οὐσιαστικῶς εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι κατὰ τὸν ὑπόλοιπον, μετὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, χρόνον τῆς ζωῆς αὐτῶν διετέλουν μόνον ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὑφ᾽ ἣν ἀκριβῶς διατελεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία καθόλου, καὶ ὅτι ἄρα γράφοντες ἢ κηρύττοντες ἢ ἄλλως πως ἐνεργοῦντες οὗτοι, εὑρίσκοντο μόνον ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ θείου Πνεύματος. Τὴν τοιαύτην γνώμην του διασαφηνίζει ἄλλως τε ρητῶς οὗτος ἐν σελ. 410 τοῦ Ἱερομνήμονος, ἔνθα ἀναγινώσκομεν, ὅτι τὰ παρὰ τῶν Ἀποστόλων γραφέντα κατὰ μὲν τὸν οὐσιώδη πυρῆνα εἶναι ἐκ θείας ἀποκαλύψεως, κατὰ δὲ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἔκφρασιν καὶ παράστασιν ἐκ θείας ἐπιστασίας, καθόσον καὶ ἐν τῷ κηρύττειν καὶ γράφειν ἐνισχυόμενοι διὰ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνεργοῦντος Πνεύματος, ἐπανήγοντο εἰς τὰς ἱερὰς καὶ μακαρίας στιγμάς, καθ᾽ ἃς ἤκουσαν αὐτὴν τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ, καθ᾽ ἃς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς τὰ αἰθέρια ἀναβιβαζόμενοι

[1] Ἱερομν. σ. 305.

ὕψη, κατώπτευον κ.λ. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν τοιαύτην τῶν θείων ἀληθειῶν ἀναπαράστασιν κατέγραφον αὐτὰς κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ χαρακτῆρα λόγου ἕκαστος[1].

Ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τῆς τῶν Ἀποστόλων θεοπνευστίας, τῆς προσεγγιζούσης πρὸς τὴν τῆς ἐκκλησίας καθόλου καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῆς πατέρων, ἐγείρονται, εἶναι ἀληθές, ἐνστάσεις παρ' ἐνίων, ἀλλ' ὅλως ἀδίκως, ὡς θέλομεν ἴδει, καὶ ἀβασίμως. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν, λέγει ὁ ῥῶσος δογματικὸς Μακάριος, «δὲν ἀπονέμομεν τὸ δῶρον τῆς θεοπνευστίας, ὅπερ ἦτο κλῆρος τῶν Ἀποστόλων μόνον, ἀλλὰ ἁπλῶς τὴν ἐπιστασίαν (assistentia) τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν προφυλάττουσαν ταύτην ἀπὸ πάσης πλάνης[2]»,—«Μεθ' ὅλην τὴν ἁγιότητα», λέγει πάλιν ὁ ἴδιος[3], «καὶ τὸν μετὰ θείων χαρισμάτων προικισμὸν οἱ ἅγιοι πατέρες δὲν ἔχουσι τὴν θείαν ἔμπνευσιν τῶν προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων[4]. Οὐδέποτε ἄρα, ἐπιλέγει ὁ ἴδιος, ἐπιτρέπεται νὰ θέτωμεν τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς. Οἱ ἅγιοι πατέρες, συνεχίζει ὁ ἴδιος, λαμβανόμενοι ἀτομικῶς δὲν ἦσαν ἀλάθητοι· ἠδύναντο ὅλως τοὐναντίον νὰ πλανηθῶσιν, ἔνιοι μάλιστα αὐτῶν καὶ ὄντως ἔχουσι πλανηθῆ, ἐνῷ οἱ προφῆται καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ἀτομικῶς ἀλάθητοι ὄντες, μετέδωσαν ἡμῖν διὰ τῶν ἑαυτῶν θεοπνεύστων βιβλίων ἀληθείας καθαράς».—Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐνστάσεως ταύτης ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς· εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὅτι δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ταυτίζωνται τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων πρὸς τὰ τῶν Ἀποστόλων, τιθεμένων ἀμφοτέρων ἐν ἴσῃ μοίρᾳ, διότι, ὡς θέλομεν ἴδει περαιτέρω, τὰ συγγράμματα τῶν Ἀποστόλων κατέχουσιν ὄντως ἐξαιρετικήν τινα θέσιν καὶ σπουδαιότητα μεταξὺ πάντων τῶν συγγραμμάτων τῆς χριστιανικῆς γραμματολογίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδαμῶς συνάγεται ὅτι εἶναι ἐπιτετραμμένον καὶ νὰ λέγηται, ὅτι οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι κατ' ἄτομα θεωρούμενοι ἦσαν ἀτομικῶς ἀλάθητοι καὶ ὅτι τὸ τῆς θεοπνευστίας χάρισμα ἦτο προσωπικὸς κλῆρος καὶ ἀτομικὸν τῶν Ἀποστόλων προνόμιον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὅτι διαφέρει οὐσιωδῶς ἡ τῆς ἐκκλησίας θεοπνευστία ἀπὸ τῆς τῶν Ἀποστόλων, ἐπειδὴ δῆθεν ἐκείνη μὲν φέρει τὴν ἐπιστασίαν μόνον, οὗτοι δὲ καὶ τὴν θεοπνευστίαν.

1 Ὅρα καὶ σελ. 310 καὶ 342 αὐτόθι. Πρβλ καὶ ἀνωτ. σ. 110,1

2 Ὅρα Macaire, Introduction à la théologie orthodoxe, σ. 549.

3 Αὐτόθι σ. 562 ἑξ., ἔνθα παρατίθενται καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γνῶμαι πατέρων τινῶν, οἷον τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Εἰρηναίου κ.λ.

4 Ὅρα ὅτι καὶ ὁ Μακάριος, ὅπως καὶ οἱ λοιποί, οὐδεμίαν διάκρισιν ποιεῖται μεταξὺ τῆς θεοπνευστίας τῶν προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐκλαμβάνων ταύτην ἐν τῇ αὐτῇ παρ' ἀμφοτέροις ἐννοίᾳ.

Ἡ τοιαύτη διάκρισις ὅμως εἶναι ὅλως ἀστήρικτος, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς:

αον) Διότι ἡ θεοπνευστία ἢ ἡ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστασία τῆς Ἐκκλησίας παράγεται συνήθως ἐκ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς βιβλικῶν χωρίων, δι' ὧν μαρτυρεῖται ἐν τῇ Γραφῇ ἡ τῶν Ἀποστόλων θεοπνευστία. Δὲν εἶναι ὅμως γραμματικῶς καὶ λογικῶς ἐπιτετραμμένον νὰ συνάγωνται ταὐτοχρόνως ἐκ τῶν αὐτῶν χωρίων δύο διάφοροι ἔννοιαι, ἄλλοτε μὲν ἡ τῆς θεοπνευστίας ἐν τῇ στενωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ἄλλοτε δὲ ἡ τῆς ἐπιστασίας. Καθόσον ὑφίσταται προδήλως μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τούτων καὶ διαφορά τις οὐσίας, ἐπειδὴ ἡ πρώτη φέρει θετικώτερόν τινα χαρακτῆρα, ὡς συμπεριλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς παροχῆς νέων ἀληθειῶν καὶ πρωτοτύπων, ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιστασία παριστᾷ ἁπλῶς ἀρνητικόν τινα χαρακτῆρα, καθ' ὃν τοῦτο προφυλάττει ἁπλῶς τοὺς ἱεροὺς τῆς Ἐκκλησίας ἄνδρας μακρὰν πάσης πλάνης.

Ὅτι δὲ ἐπὶ τοιαύτης ἐσφαλμένης ἐπιχειρηματολογίας στηρίζεται ἡ μεταξὺ τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας γιγνομένη διάκρισις, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἐκθέσεων πάντων τῶν ἀσχοληθέντων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Περιοριζόμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐκθέσεις δύο μόνον δογματικῶν, τὴν τοῦ ἡμετέρου Χρήστου Ἀνδρούτσου καὶ τὴν τοῦ ῥώσου Μακαρίου. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀλαθήτου καὶ τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας ὁ Ἀνδροῦτσος ἐν σ. 264 τῆς ἑαυτοῦ Δογματικῆς, ἐπάγεται, ὅτι τὰ μέσα καὶ τὴν ἐξουσίαν πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ σκοποῦ της, ὅστις εἶναι ἡ συνέχισις τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ τοῦ Κυρίου ἔργου, ἔλαβεν ἡ Ἐκκλησία παρὰ τοῦ ἱδρυτοῦ της, «ὅστις ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις κηρύττειν πανταχοῦ... ἐφωδίασεν αὐτοὺς καὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν διὰ τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας αὐτοῦ εἰπών, ὅτι ὁ ἀκούων αὐτῶν ἀκούει αὐτοῦ (Λουκ. 10, 16), καὶ ὅσα ἂν δήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα κ.λ.» (Ματθ. 18, 18).—Παρόμοια ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος αὐτόθι σ. 265 λέγων· «Καὶ ὅτι μὲν ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀλάθητος..., τοῦτο πιστοῖ», λέγει, «ἡ Γραφὴ μαρτυροῦσα, ὅτι ὁ Κύριος ἐπηγγείλατο καὶ ἀπέστειλε τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ μένον μετὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ὁδηγοῦν αὐτὴν εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν». Προσάγει δὲ εἶτα πρὸς κατοχύρωσιν τῆς θέσεώς του ταύτης τὰ εἰς τοὺς Ἀποστόλους πρωτίστως ἀναφερόμενα χωρία Ἰωάννου 14, 16 ἑξ. καὶ Πράξ. 1, 8 περὶ ἀποστολῆς τοῦ παρακλήτου, καὶ Πράξ. 2, 1 ἑξ., ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ἐπὶ τοὺς μαθητὰς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος.—Ὡσαύτως ἐν σ. 272 αὐτόθι ἰσχυρίζεται ὅτι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας «κατὰ ἐπαγγελίας τοῦ Σωτῆρος μένει ὁ παράκλητος», προσάγει δὲ

ὡς μαρτυρίαν τὸ τοῦ Ἰωάννου 16, 13, ἔνθα πάλιν ὁ λόγος εἶναι πρωτίστως περὶ τῶν Ἀποστόλων, πρὸς οὓς φέρεται εἰπὼν ὁ Σωτήρ· «Ἔτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν κλ.».—Τὰ αὐτὰ δὲ ἀκριβῶς ὡς ἀνωτέρω χωρία ἐπικαλεῖται αὐτὸς καὶ ἐν σελ. 288 πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἀλαθήτου τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἤτοι τῆς Ἱεραρχίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον φωνὴν καὶ τὸ συγκεκριμένον ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας[1].—Τὴν αὐτὴν δὲ ἐπιχειρηματολογίαν, ἀλλ' ἔτι σαφέστερον καὶ ἀπτότερον, χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ῥῶσος Μακάριος, ὅστις πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἱδρύθη ὡς φύλαξ καὶ ἑρμηνευτὴς τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἐπικαλεῖται ἀκριβῶς αὐτὰ ταῦτα τὰ χωρία, δι' ὧν ὁ Κύριος μετεβίβαζεν εἰς τοὺς ἑαυτοῦ Ἀποστόλους τὸ θεῖον δικαίωμα τοῦ διδάσκειν, ἱερουργεῖν καὶ ποιμαίνειν. Οὕτω, τὸ τῆς Ἐκκλησίας αὐθεντικὸν δικαίωμα τοῦ διδάσκειν παράγει οὗτος ἐκ τῶν χωρίων 20,21 Ἰωάννου· «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς», καὶ 28, 19 τοῦ Ματθαίου· «Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς κ.τ.λ.». Οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Μακάριος, λεχθέντες μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, καθ' ὃν δηλαδὴ χρόνον εἶχεν ἐπιτελέσει οὗτος ἤδη τὸ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργον του, ἡτοιμάζετο δὲ ν' ἀνέλθῃ εἰς τοὺς οὐρανούς, ἀπευθύνονται πρωτίστως μὲν εἰς τοὺς ἀμέσους αὐτοῦ μαθητὰς καὶ Ἀποστόλους, ἀλλ' ἔχουσιν ἰσχὺν ὡσαύτως καὶ διὰ τοὺς διαδόχους αὐτῶν. «Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ Κύριος μετεβίβαζεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους τὸ ἑαυτοῦ θεῖον δικαίωμα τῆς διδασκαλίας, λέγει ὁ Μακάριος, ἐξέφραζεν ἅμα καὶ τὴν εὐχὴν (le voeu), ἵνα τὸ αὐτὸ δικαίωμα περιέλθῃ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν Ἀποστόλων καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν τελευταίων ἐκ γενεᾶς εἰς γενεὰν μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Ὄντως ἔχει εἴπει εἰς τοὺς μαθητάς· «Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.—Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες... διδάσκοντες... Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Μαρκ. 16,15, Ματθ. 28,18--20). Εἶναι ὅμως βέβαιον, ὡς παρατηρεῖ ἐν συνεχείᾳ ὁ αὐτὸς συγγραφεύς[2], «ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐκεῖνοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ζήσωσι μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων, καὶ ὅτι, ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐξαγγείλωσι τὸ εὐαγγέλιον εἰς πάντας τοὺς συγχρόνους αὐτῶν λαούς, δὲν θὰ ἠδύναντο ὅμως καὶ εἰς τοὺς τῶν ἐπομένων αἰώνων. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Σωτήρ, δίδων εἰς τοὺς

[1] Πρβλ. καὶ Συμβολικὴν τοῦ ἰδίου, σ. 74. 77. 85 ἑξ.

[2] Μακαρίου, Introduction κ.λ. σελ. 533—534.

Ἀποστόλους του τὴν ἐντολήν, (ἀποστολὴν mission) νὰ κηρύττωσι τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὸν κόσμον, ἔδιδε ταύτην ἐν τῷ προσώπῳ τούτων ταυτοχρόνως καὶ εἰς πάντας τοὺς μετέπειτα διαδόχους αὐτῶν[1] διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων μετ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ τοῦτο ποσῶς, προσθέτει ὁ ἴδιος, «ἁπλῆ τις εἰκασία, ἀλλ' εἶναι θετικὴ καὶ κατηγορηματικὴ διδασκαλία ἑνὸς τῶν Ἀποστόλων, ὅστις ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτὸς ἔδωκεν τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους» (Ἐφεσ. 4,11).—Καὶ ἀλλαχοῦ[2] ὁμιλῶν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς περὶ τοῦ ἀλαθήτου τῆς ἐκκλησίας καὶ προσάγων τὰ τῆς Κ.Δ σχετικὰ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους χωρία, παρατηρεῖ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐν τῷ κατὰ Ματθ. εὐαγγ. 28,20 «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» χωρίου τὰ ἑξῆς· «Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἀναφέρεται παρομοίως εἰς πάντας τοὺς ἐπισκόπους καὶ ποιμένας τῆς ἐκκλησίας· διότι δὲν ἔχει ἐπιβληθῆ μόνον εἰς τοὺς Ἀποστόλους, ἀλλ' ἐπίσης εἰς πάντας τοὺς διαδόχους αὐτῶν ἡ ὑποχρέωσις τοῦ νὰ διαδίδωσι καὶ διαφυλάττωσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον, ὡς μαρτυρεῖ τὸ σύνολον τῶν λόγων τοῦ Κυρίου καὶ ἡ τῆς ἀκολουθίας σειρά, ἐγένετο ἡ ὑπόσχεσις αὕτη. Τοῦτο δὲ προκύπτει μάλιστα ἐκ τῆς ἐκφράσεως «ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος», δηλούσης ἐν τῇ Γραφῇ τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς ἐπὶ τῆς γῆς οἰκονομίας» (Ματθ. 13,40.49. Α' Κορ. 15,25). — Τὰ αὐτὰ παρατηρεῖ ὁ Μακάριος καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν τοῦ Ἰωάν. 14,16 καὶ 14,26 χωρίων, ἔνθα ὁ λόγος ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ τῆς παρὰ τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς ὑποσχέσεως περὶ ἀποστολῆς τοῦ Παρακλήτου, ἵνα ᾖ μετ' αὐτῶν «εἰς τὸν αἰῶνα», ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ τούτου, ὅτι τὸ ἀποσταλησόμενον ἅγιον Πνεῦμα θέλει διδάξει εἰς αὐτοὺς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπομνήσει πάντα, ὅσα ὁ Κύριος εἶχε διδάξει πρότερον εἰς αὐτούς. «Οἱ λόγοι οὗτοι : ἵνα ᾖ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀποδεικνύουσιν ἤδη, λέγει αὐτός, ὅτι ὁ Κύριος, ποιούμενος τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ μόνον τοὺς Ἀποστόλους, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κηρύγματος τῆς ἁγίας πίστεως[3]».—Συγκεφαλαιῶν τέλος ὁ Μακάριος τὴν ὅλην περὶ τοῦ ἀλαθήτου τῆς ἐκκλησίας σκέψιν του, ἐπάγεται «πάντα τὰ ὡς ἀνωτέρω προσαχθέντα καὶ διαπραγματευθέντα χωρία τῆς Γραφῆς, ἐν

[1] Οὕτω ἐξηγεῖ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Μακάριος αὐτόθι ἐν ὑποσημειώσει, ἐν ᾗ παρατίθενται καὶ αἱ λέξεις αὗται τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρός.

[2] Μακαρίου αὐτόθι σ. 541 ἑξ. [3] Αὐτόθι σ. 552.

οἷς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὁμιλεῖ περὶ ἄνωθεν βοηθείας, περὶ συνεργείας καὶ συνεργασίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀναφέρονται ἰδιαιτέρως μὲν καὶ πρωτίστως εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, διὰ τούτων δὲ ἀπ' εὐθείας ὡσαύτως καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν ποιμένας[1]».

Ἀλλ' ἐὰν τὸ πρᾶγμα ἔχῃ οὕτως—ἔχει δὲ ὄντως οὕτως—, ἐρωτᾶται τότε, πῶς καὶ κατὰ τίνα λογικὸν ἢ γραμματικὸν κανόνα εἶναι δυνατὸν τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς χωρία, τὰ λεγόμενα καὶ κυριολεκτούμενα ἀμέσως μὲν καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν ἐφαρμογὴν ἔχοντα, νὰ περικλείωσι ταυτοχρόνως δύο διαφόρους ἑκάστοτε ἐννοίας, ἐκεῖ μὲν θετικήν, τὴν ἔμπνευσιν ἢ ἀποκάλυψιν νέων ἀληθειῶν (τὴν θεοπνευστίαν δηλονοῦν), ἐδῶ δὲ ἀρνητικήν, τὴν προφύλαξιν ἁπλῶς ἀπὸ πάσης πλάνης (τὴν ἐπιστασίαν δηλονοῦν); Ἵνα εὐσταθήσῃ ἡ μεταξὺ τῆς τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς ἐκκλησίας θεοπνευστίας γιγνομένη διάκρισις αὕτη, πρέπει, ἐφόσον βεβαίως ἔχει τις ἰσχυροὺς εἰς τοῦτο λόγους νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην, ἢ νὰ παράγῃ τὸ ἀλάθητον τῆς ἐκκλησίας ἐξ ἄλλων χωρίων, διαφόρων τῶν εἰς τοὺς Ἀποστόλους ἀναφερομένων, ἢ ἀντιστρόφως νὰ κατοχυρώνῃ τὸ θεόπνευστον τῶν Ἀποστόλων δι' ἄλλων χωρίων, μὴ ἐχόντων ἐφαρμογὴν καὶ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, εἰδικῶς δὲ σχετιζομένων πρὸς τὰ πρόσωπα τῶν Ἀποστόλων. Ἐφ' ὅσον δὲ δὲν προσάγονται τοιαῦτα χωρία ἰδιαίτερα δι' ἑκάστην τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν καὶ ὁμάδων, τότε τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα εἶναι μόνον τοῦτο, ἢ ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία ἔχει, ὅπως καὶ οἱ Ἀπόστολοι, τὴν θεοπνευστίαν, δι' ἧς ἀποκαλύπτονται καὶ εἰς ταύτην, ὅπως ποτὲ εἰς ἐκείνους, νέαι ἀλήθειαι, ἢ ἀντιστρόφως, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι εἶχον, ὅπως καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ πατέρες αὐτῆς, μόνον τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν προφυλάττουσαν αὐτούς, ὅπως καὶ ἐκείνους, ἀπὸ πάσης πλάνης ἐν τῇ διατυπώσει καὶ μεταδόσει τῶν ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἢ τοῦ Κυρίου προερχομένων ἀληθειῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία ἡμῶν ἀποδέχονται τὸ θεόπνευστον τῆς ἐκκλησίας μόνον ὡς ἀρνητικόν, ἀκολουθεῖ ἀναγκαίως, ὅτι ἐν τοιαύτῃ ἀκριβῶς μόνον ἐννοίᾳ πρέπει ν' ἐκληφθῇ καὶ ἡ θεοπνευστία τῶν Ἀποστόλων. Ἡ τοιαύτη δὲ ἐκδοχὴ συνᾴδει ἀναντιρρήτως πληρέστερον πρὸς τὴν δόξαν,

[1] Αὐτόθι σ. 546—Πρβλ. καὶ τὰς ἐν σελ. 557 παρατιθεμένας σχετικὰς πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα μαρτυρίας ἐκ τῶν πατέρων, οἷον τοῦ ***Κυπριανοῦ***, εἰπόντος πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου· «Εἴμεθα διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, ποιμαίνοντες τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως»—τοῦ ***Ἱερωνύμου***, ἰσχυριζομένου, ὅτι παρ' ἡμῖν οἱ ἐπίσκοποι κατέχουσι τὴν θέσιν τῶν Ἀποστόλων—τοῦ ***Εἰρηναίου***, διαβεβαιοῦντος, ὅτι ἡ διαδοχὴ τῶν Ἀποστόλων μετεβιβάσθη εἰς τοὺς ποιμένας κ.λ.

ὅτι ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις ὑπῆρξε πλήρης καὶ τελεία καὶ μηδεμιᾶς ἐπιδεομένη μεταγενεστέρας συμπληρώσεως.

Δὲν πρέπει τέλος νὰ λησμονῆται καὶ τοῦτο, ὅτι ἔνιοι τῶν Ἀποστόλων, ὅπως ἐπὶ π.δ. ὁ Ματθίας καὶ ὁ Παῦλος, ἴσως δὲ καὶ ὁ Ἰάκωβος, ἠρύοντο τὸ ἀποστολικὸν αὐτῶν κῦρος ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἐκκλησίας, οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἢ ἐκ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ ἔτι. Ὁ Ματθίας, καταλαβὼν τὴν θέσιν τοῦ ἐκπεσόντος Ἰούδα, ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα οὐχὶ παρὰ τῶν 11 Ἀποστόλων μόνον, ἀλλὰ παρὰ συνελεύσεως, ἐν ᾗ παρίσταντο περὶ τὰ 120 ἄτομα, ἤτοι παρὰ τῆς ἐκκλησίας[1]. Εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐρωτηθῇ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πῶς ἦτο δυνατὸν ἡ Ἐκκλησία νὰ μεταδώσῃ τὸ τῆς θεοπνευστίας ἐν τῇ στενῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ χάρισμα ἢ τὸ κατ' ἄτομον ἀλάθητον, ἅπερ ἡ ἰδία δὲν κατέχει;—Ὁ Παῦλος πάλιν, ἐπιστρέψας εἰς Χριστὸν μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, ἔδει πρῶτον μὲν νὰ λάβῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τῶν χειρῶν τοῦ ἐν Δαμασκῷ εὑρισκομένου μαθητοῦ Ἀνανίου, εἶτα δὲ διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Βαρνάβα νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ χριστιανικὴ καθόλου καὶ ἀποστολικὴ εἰδικώτερον αὐτοῦ ἰδιότης παρὰ τῆς Ἱεροσολυμητικῆς Ἐκκλησίας[2].

6ον) Διότι οὐ μόνον οὐδὲν ἴχνος ἀπαντᾷ ἐν τῇ Κ Δ περὶ τοῦ ἀτομικῶς ἀλαθήτου τῶν Ἀποστόλων, ἀλλ' ἐκ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ φερομένων συνάγεται τοὐναντίον, ὅτι οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνηται περὶ αὐτοῦ. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου προσάγομεν τὰ ἑξῆς.

Ἀπαντῶσι δηλ. ἐν τῇ Κ. Δ. ἀρκεταὶ ἐνδείξεις, καθ' ἃς τὸ κῦρος ἐνεργειῶν τινων τῶν Ἀποστόλων ἢ καὶ τὸ κῦρος ἔτι αὐτοῦ τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ἐτίθετο ἐν ἀμφιβολίᾳ. Οὕτω, ὁ Ἀπόστολος Πέτρος δι' ἄστοχόν τινα ἐνέργειάν του ποτὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἤκουσεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Παύλου τὴν βαρεῖαν φράσιν, «ὅτι κατεγνωσμένος ἦν» (Γαλ. 2,12). Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος καὶ ὁ Βαρνάβας κατεκρίθησαν αὐτόθι ὑπὸ τοῦ ἰδίου Παύλου, «ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου», ἥτις ἀλήθεια κατὰ τὰ συμφραζόμενα ἀπε-

---

[1] Ὅρα Πράξ. 1,15 ἑξ. «Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν εἶπεν· ἦν τε ὄχλος ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡσεὶ ἑκατὸν εἴκοσι κ.τ.λ.»—1,23 «Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαββᾶν, ὃς ἀπεκλήθη Ἰοῦστος καὶ Ματθίαν. Καὶ προσευξάμενοι... καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων».

[2] Πρβλ. Πράξ. 9,10 ἑξ., 9, 26 ἑξ.—Ὅρα καὶ Γαλ. 1, 18. 2, 2 ἑξ., καὶ ἰδίᾳ 2, 9 ἑξ. «Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, **δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας**, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομὴν κ.λ.».

τέλει κοινὴν πίστιν καὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πρεσβυτέρων (πρβλ. αὐτόθι 2,14 πρὸς 2,1 ἑξ). Πρὸς τὸν αὐτὸν Πέτρον πάλιν, ὅτε μετὰ τὴν παρ' αὐτοῦ κατήχησιν καὶ βάπτισιν τοῦ ἐθνικοῦ ἑκατοντάρχου Κορνηλίου ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, «διεκρίνοντο οἱ ἐκ περιτομῆς, λέγοντες, ὅτι εἰσῆλθες πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας καὶ συνέφαγες αὐτοῖς» (Πράξ. 11,2 ἑξ.). Οἱ αὐτοὶ ἰουδαΐζοντες χριστιανοί, περαιτέρω, ἐπιτίθενται δριμέως ὡσαύτως κατὰ τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐπειδὴ οἱ τελευταῖοι δὲν περιέτεμνον κατὰ τὸ μωσαϊκὸν ἔθος τοὺς ἐκ τῶν ἐθνικῶν εἰς Χριστὸν προσερχομένους[1]. Αἱ κατὰ τῶν δύο Ἀποστόλων ἐπιθέσεις αὗται αὐτῶν κλονίζουσι πρὸς καιρὸν τόσον τὴν πρὸς αὐτοὺς πίστιν καὶ τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔτι πνευματικοῦ αὐτῶν ποιμνίου, ὥστε ἔρχεται τοῦτο εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν παρὰ τῆς πρεσβυγενοῦς μητρός, τῆς ἱεροσολυμητικῆς Ἐκκλησίας[2]. Τὸ περίεργον δὲ ἐν τῇ ἀποφάσει ταύτῃ τῶν Ἀντιοχέων δὲν εἶναι μόνον τοῦτο, ὅτι οὗτοι οὐδόλως ἔρχονται εἰς τὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ἀτομικῶς ἀλαθήτου τῶν δύο αὐτῶν ἀποστόλων καὶ διδασκάλων, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐκεῖνο, ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸς καὶ ὁ Βαρνάβας ὑποτάσσονται ἀδιαμαρτυρήτως εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην καὶ ὅτι ἐν τῇ ἀποσταλείσῃ πρὸς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν πρεσβείαν συμπεριλαμβάνονται πρὸς τοῖς Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καὶ ἄλλα ἔτι τῆς ἀντιοχειανῆς Ἐκκλησίας πρόσωπα. Ἀλλ' ἔτι πλέον ἀκόμη· ἡ πρεσβεία ἔδει ν' ἀποτανθῇ οὐχὶ πρὸς τοὺς κυρίως Ἀποστόλους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἔτι τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὄντως δὲ ἡ ἀποσταλεῖσα πρεσβεία ἐλθοῦσα εἰς Ἱερουσαλὴμ γίνεται ἀποδεκτὴ «ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων»[3]. Πρὸς λύσιν δὲ τοῦ ἀναφυέντος ζητήματος δὲν συνέρχονται ἐν Ἱεροσολύμοις μόνον οἱ Ἀπόστολοι, ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὁμοῦ[4]. Μετὰ μακρὰν τέλος συζήτησιν[5], ἐν ᾗ ἔλαβον τὸν λόγον ἀλληλοδιαδόχως οἱ Πέτρος, Βαρνάβας, Παῦλος καὶ Ἰάκωβος[6], κατέληξε μὲν ἡ σύνοδος εἰς τὴν δικαίωσιν τῆς ἀπόψεως τῶν Παύλου καὶ Βαρνάβα[7], ἀλλὰ πρὸς κοινοποίη-

---

[1] Πράξ 15,1 ἑξ.

[2] Αὐτόθι 15,2 «Γενομένης οὖν ***στάσεως*** καὶ ***ζητήσεως*** τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς [=τοὺς Ἰουδαΐζοντας] ***οὐκ ὀλίγης***, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν ***καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν*** πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς ***πρεσβυτέρους*** εἰς Ἱερουσαλὴμ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου».

[3] Αὐτόθι 15,4.

[4] Αὐτόθι 15,6 «Συνήχθησάν τε οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου».

[5] Αὐτόθι 15,7 «***πολλῆς*** συζητήσεως γενομένης».

[6] Αὐτόθι 15,7. 12.13. [7] Αὐτόθι 15, 24 ἑξ.

σιν τῆς ἀποφάσεως δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἁπλῆν ἀποστολὴν ἐπιστολῆς, ἀλλ' ἀποφασίζει ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀντιόχειαν, πρὸς μεγαλυτέραν πιστοποίησιν καὶ κατοχύρωσιν τοῦ πράγματος βεβαίως, πρὸς τοῖς Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ εἰσέτι τοὺς Ἰούδαν καὶ Σίλαν[1]. Ἡ ἀπόφασις πάλιν ἔχει ληφθῆ ἀπὸ κοινοῦ, παρὰ τῶν ἀποστόλων, τῶν πρεσβυτέρων σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅπως καὶ ἡ ταύτην κοινοποιοῦσα ἐπιστολὴ ἔχει ἀποσταλῆ ἐκ μέρους τῶν ἀποστόλων, τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἀδελφῶν[2].—Οἱ αὐτοὶ τέλος ἰουδαΐζοντες ἢ ἕτεροι ταραξίαι, οὓς ὁ Παῦλος ἀποκαλεῖ ψευδαποστόλους ἢ παρεισάκτους ψευδαδέλφους, παρέσχον οὐκ ὀλίγα εἰς αὐτὸν πράγματα ἔν τε τῇ Κορίνθῳ καὶ τῇ Γαλατίᾳ. Ἐν Κορίνθῳ ἐπέρριπτον κατ' αὐτοῦ τὰς πλέον χυδαιοτέρας συκοφαντίας, ὅτι ἐπολιτεύετο δῆθεν κατὰ σάρκα (Β' Κορ. 10,2), ὅτι τὸ εὐαγγέλιόν του ἦτο σκοτεινὸν καὶ κεκρυμμένον (αὐτ. 4,3), ὅτι ἐκήρυσσε μᾶλλον ἑαυτὸν παρὰ τὸν Χριστὸν (αὐτ. 4,5), ὅτι ἦτο παθολογικῆς καὶ ἐκστατικῆς φύσεως (αὐτ. 5,13), ὅτι δὲν ἔχει ἴδει τὸν Χριστὸν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισίν του (αὐτ. 5, 16), ὅτι κατὰ πρόσωπον μὲν εἶναι ταπεινός, ἀπὼν δὲ θαρρεῖ (αὐτ. 10,1), ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαί του εἶναι βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος (αὐτ. 10,10), ὅτι ὑπολείπεται λίαν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων (αὐτ. 11,6. 22,11), ὅτι καθόλου εἶναι ἀδόκιμος (αὐτ. 13,6 3). Ἐν Γαλατίᾳ πάλιν ἐκίνησαν πάντα λίθον οἱ παρείσακτοι οὗτοι ψευδάδελφοι— οἵτινες δὲν ἦσαν ἴσως ἕτεροι ἢ ἰουδαΐζοντές τινες ὀπαδοὶ τοῦ Ἰακώβου (πρβλ. Γαλ. 2,11 ἑξ.) ὅπως μεταστρέψωσι τοὺς παρὰ τοῦ Παύλου ἐπιστραφέντας αὐτόθι χριστιανοὺς εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον, τὸ τῆς περιτομῆς.

Ἐρωτᾶται ἤδη· ἐφ' ὅσον ἐνίοτε οἱ Ἀπόστολοι ὡς ἄνθρωποι ἔπασχον ἀνθρώπινόν τι, ὅπως ὁ Πέτρος καὶ ὁ Βαρνάβας ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ ἐφ' ὅσον ἦσαν ἐν δράσει καὶ ψευδαπόστολοι ἔτι, οἵτινες, καυχώμενοι κατὰ τὴν σάρκα[3] καὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ[4], ἔθετον ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν αὐθεντίαν καὶ ἀξιοπιστίαν τοῦ τε ὑπουργήματος καὶ τῆς διδασκαλίας ἐνίων Ἀποστόλων, καὶ οἵτινες πολλαχοῦ κατώρθωνον νὰ μεταπείθωσι τὰ πλήθη, πῶς τότε δύναται νὰ γίνηται σοβαρὰ λόγος περὶ τοῦ κατ' ἄτομον ἀλαθήτου τῶν Ἀποστόλων; Ἐὰν ἐπεκράτει ἡ πεποίθησις αὕτη παρὰ τοῖς τότε χρι-

[1] Αὐτόθι 15,22-25.

[2] Αὐτόθι 15,22 «Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ κ.λ».—15,23 Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς ἐξ ἐθνῶν χαίρειν».

[3] Πρβλ. Β' Κορ. 11,18 ἑξ.

[4] Αὐτόθι 2,17.

στιανοῖς, ὅτι δηλ. τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα ὡς τοιαῦτα ἦσαν ἀτομικῶς ἀλάθητα, τότε μένει τελείως ἀνεξήγητον, πῶς καθόλου θὰ ἐτόλμων ὁ μὲν Παῦλος νὰ ἐλέγξῃ τοὺς Πέτρον καὶ Βαρνάβαν, οἱ ἰουδαΐζοντες δὲ τοῦ Ἰακώβου τούτους καὶ τὸν Παῦλον, οἱ δὲ ψευδαπόστολοι καθόλου νὰ ἐγείρωνται ἐναντίον τῶν γνησίων Ἀποστόλων; Ἀκατανόητον ὡσαύτως, πῶς οἱ χριστιανοὶ ἦτό ποτε δυνατὸν νὰ κλονίζωνται ἐνίοτε παρὰ τῶν ῥαδιουργιῶν τῶν ψευδαδέλφων καὶ νὰ ἐξεγείρωνται κατὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν διδασκάλων καὶ γνησίων Ἀποστόλων; Πῶς ἐξηγεῖται περαιτέρω τὸ ἕτερον, ὅτι οἱ Ἀντιοχεῖς χριστιανοὶ δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὴν διαβεβαίωσιν τῶν διδασκάλων αὐτῶν, Παύλου καὶ Βαρνάβα, ἀλλὰ καταφεύγουσιν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἱεροσολυμητικῆς Ἐκκλησίας; Πῶς συμβιβάζεται εἶτα μετὰ τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἀτομικῶς ἀλαθήτου καὶ ἡ ἐνέργεια ἔτι τῶν Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα αὐτῶν ν' ἀνέλθωσιν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον, ἐκ τῆς ἐτυμηγορίας τῆς ὁποίας ἐξήρτησαν τὴν λύσιν τοῦ ὑπ' ἀμφισβήτησιν θέματος; Τίνα ἔννοιαν ἔχει ὡσαύτως καὶ ἡ ἄλλη ἐκείνη ἐνέργεια τοῦ Παύλου, καθ' ἣν, ὅπως πείσῃ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ ἀποστατήσαντας Γαλάτας, ἐπικαλεῖται τὴν παρὰ τῶν κορυφαίων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀναγνώρισιν τοῦ τε ἀποστολικοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ Εὐαγγελίου του; Βλέπομεν ἐνταῦθα, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν ἰσχυρισμόν του, ὅτι τὸ παρ' αὐτοῦ κηρυττόμενον Εὐαγγέλιον «οὐκ ἔστι κατ' ἄνθρωπον· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρ' ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην» (Γαλ. 1,11 ἑξ.), νὰ προσθέτῃ τὰ ἑξῆς· «Ἔπειτα μετὰ τρία ἔτη ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον».—Καὶ ὀλίγον τι περαιτέρω (κ. 2,1 ἑξ.), «Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα . . . Καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς [=τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις] τὸ Εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον . . . Ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες», ἐπάγεται μετὰ ταῦτα, «οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον ἰδόντες . . . καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβα κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομὴν κ.λ.» Ἡ φράσις «μήπως εἰς κενὸν τρέχω ἢ ἔδραμον» δυσκόλως συμβιβάζεται μετὰ τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἀτομικῶς ἀλαθήτου, ὅπως καθόλου καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ ἐνέργεια, καθ' ἣν ὑποβάλλει οὗτος τὸ Εὐαγγέλιόν του ὑπὸ τὴν κρίσιν τῶν δοκούντων στύλων εἶναι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπικαλεῖται τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν.

Κατάπληξιν ὄντως πρέπει νὰ προκαλῇ ἐνταῦθα οὐχὶ μόνον τοῦτο, ὅτι διδάσκαλοι καὶ μαθηταί, ποιμένες καὶ ποιμενόμενοι, Ἀπόστολοι καὶ μὴ θεωροῦσι φυσικωτάτην τὴν προσφυγὴν εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐτυμηγο-

τῶν κορυφαίων τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ἔτι, καθ' ὃν συγκροτεῖται ἡ τὴν λύσιν τῶν ἀναφανέντων προβλημάτων ἐπιφορτισμένη σύνοδος, καὶ δι' οὗ ἐπιφέρει αὕτη τὴν λύσιν. Ἐν τῇ συνόδῳ δηλαδὴ λαμβάνουσι μέρος οὐχὶ μόνον οἱ κυρίως Ἀπόστολοι, ἀλλὰ καὶ ἕτερα ἔτι πρόσωπα, ὅπως Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος[1], οἱ πρεσβύτεροι καὶ λαὸς ἀκόμη. «Ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν», ἔλεγεν ἡ ἀπόφασις τῶν Ἀντιοχέων, «πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου» (Πράξ. 15,2).—«Συνήχθησάν τε οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι», λέγεται περαιτέρω, «ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου» (Αὐτόθι 15,6).—Ὅτι δὲ παρίσταται ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ λαός, συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ 15,12, ἔνθα λέγεται «ἐσίγησεν δὲ πᾶν τὸ πλῆθος καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα κ.τ.λ.», ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν 15,22 καὶ 23, ἐν τῷ πρώτῳ ἐκ τῶν ὁποίων φέρεται ἡ ἀπόφασις ὡς ἐξ ὀνόματος τῶν ἀποστόλων, τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας ληφθεῖσα, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ τὴν ἀπόφασιν κοινοποιοῦσα ἐπιστολὴ ἐξ ὀνόματος τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἀποστελλομένη[2]. Λαμβάνουσι δὲ τὸν λόγον ἐν τῇ συνόδῳ πλὴν τῶν κυρίως Ἀποστόλων εἰσέτι ὁ Παῦλος, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Ἰάκωβος. Πρὸς λῆψιν δὲ τῆς ἀποφάσεως δὲν ἀναμένουσι τὰ συνοδικὰ μέλη μηχανικῶς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπενέργειαν, ἀλλ', ὅπως καὶ ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ἐργάζονται κατὰ τὰς ἀνθρωπίνους αὐτῶν δυνάμεις, συζητοῦσι καὶ ἐρευνῶσι[2]. Καὶ μόνον τὸ γεγονὸς λοιπὸν τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι συνέρχονται πρὸς λύσιν ζητημάτων τινῶν εἰς σύνοδον, ἐν τῇ ὁποίᾳ πλὴν αὐτῶν μετέχουσιν ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ ἀποφάσεσι καὶ ἕτερα ἔτι πρόσωπα, οἱ πρεσβύτεροι καὶ λαός, εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνηται περὶ τοῦ ἀτομικῶς ἀλαθήτου τῶν Ἀποστόλων. Διότι ἐν τοῖς συνοδικαῖς διασκέψεσι τὸ ἄτομον ἐξαφανίζεται, κυριαρχεῖ δὲ ἡ ὁλότης. «Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται», λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Α' Κορ. 14,32)· «Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ἀλλὰ εἰρήνης». Ἐὰν λοιπὸν ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα ὡς τοιαῦτα λαμβανόμενα ἦσαν ἀλάθητα, τότε θὰ παρεῖλκον τελείως ἡ συγκρότησις συνόδων καὶ αἱ συζητήσεις καὶ αἱ ἔρευναι ἐν αὐταῖς, συνόδων μάλιστα, ἐν αἷς πλὴν τῶν Ἀποστόλων συμπαρεδρεύουσι καὶ ἕτερα πρόσωπα, οἱ πρεσβύτεροι καὶ ὁ λαός.

---

[1] Πρβλ. Πράξ. 15,12.13.

[2] Ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ μαρτυρεῖται ἔτι καὶ ἐκ τοῦ 1,15 ἑξ., ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου.

Δὲν θὰ ἦτο δὲ δυνατὸν οἱ ἐκ περιτομῆς νὰ δείξωσιν ἀμφιβολίας καὶ τάσεις ἀποχωρισμοῦ ἐκ τοῦ Πέτρου, οὔτε δὲ ἔνιοι τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Γαλατῶν καὶ οἱ Ἰουδαΐζοντες τῆς Ἱερουσαλὴμ καθόλου νὰ ἀμφισβητῶσι τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα. Θὰ ἦτο ὅλως ἀπροσδιόνυσον νὰ συμπαρεδρεύωσιν ἐν τοῖς συνόδοις μετὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ ὁ λαός. Διότι τίνα σημασίαν θὰ εἶχεν τὸ κῦρος τῶν τελευταίων ἔναντι τοῦ κατ' ἄτομον ἀλαθήτου τῶν Ἀποστόλων; Καὶ τί δὲ τέλος εἶδος ἀλαθήτου θὰ ἦτο αὐτό, ἐφ' ὅσον ἔχρῃζε τῆς πιστοποιήσεως καὶ ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῆς ὅλης ἐκκλησίας ἢ τῶν κορυφαίων αὐτῆς;

Εὐλόγως ἠδύνατό τις νὰ ἐρωτήσῃ κατόπιν τούτων, τίνα ἐγγύησιν κατέχομεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀποκαλυφθεὶς ἡμῖν λόγος μετεδόθη ἡμῖν ἁγνὸς καὶ πάσης πλάνης ἀνθρωπίνης ἀνόθευτος; Τὴν Ἐκκλησίαν καθόλου ἀπαντῶμεν, ἣν τὸ ἐν αὐτῇ οἰκοῦν θεῖον Πνεῦμα ἀναδεικνύει «στῦλον καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας» (Α'. Τιμ. 3,15), τὴν ἀποστολικὴν δὲ ἐκκλησίαν εἰδικώτερον. Οἱ Ἀπόστολοι παρὰ τοῦ Κυρίου ἐκλεγέντες καὶ κατὰ τὸν μᾶλλον δυνατὸν ἀνθρωπίνως τρόπον καταλλήλως ἐπὶ τριετίαν περίπου παιδευθέντες ὡπλίσθησαν περιπλέον κατὰ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Σωτῆρος καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ κατῆλθεν ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ὅπερ δι' αὐτῶν μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ εἰς τοὺς Ἀποστόλους ἐπιφοιτῆσαν ἅγιον Πνεῦμα ἔδει κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος νὰ διδάξῃ αὐτοὺς τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν[1] καὶ ὑπομνήσει εἰς αὐτοὺς πάντα, ὅσα ὁ Κύριος ἐδίδαξε[2], προφυλάσσον αὐτοὺς ἀπὸ πάσης πλάνης. Ἀλλὰ τὸ δῶρον τοῦτο τοῦ ἀλαθήτου ἔφερον οὗτοι οὐχὶ ὡς ἐπὶ μέρους ἄτομα, ἀλλ' ὡς μέλη τοῦ συνόλου τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ ὡς προσωπικὸν κλῆρον, ἀλλ' ὡς προνόμιον τῆς καθόλου Ἐκκλησίας[3], ἧς φωνὴ καὶ ὄργανον εἶναι αἱ σύνοδοι. Ὡς ἐκ τούτου βλέπομεν αὐτοὺς ἐπὶ σπουδαίων ζητημάτων λαμβάνοντας ἀποφάσεις οὐχὶ προσωπικῶς καὶ ἀτομικῶς, ἀλλ' εἰς συνόδους συνερχομένους, ἐν αἷς ἀκούεται ἡ φωνὴ πάντων καὶ ἐν αἷς ἀποφασίζει ἡ ὁλότης. Ἡ τακτικὴ δὲ αὕτη ἠκολουθήθη ἐν τῇ συγκαταριθμήσει τοῦ Ματθίου μετὰ τῶν

---

[1] Ἰωάνν. 16,13. [2] Αὐτόθι 14,25.

[3] Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐπαγγελίαι τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Ἀποστόλων ἀνεφέροντο εἰς τὴν ὅλην ἄχρι συντελείας τῶν αἰώνων Ἐκκλησίαν· ὁ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προικισμὸς δὲν ἦτο ὅθεν προσωπικόν τι προνόμιον τῶν Ἀποστόλων. Τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος οὐδέποτε ἀπέλιπον τὴν Ἐκκλησίαν.

ἕνδεκα Ἀποστόλων, ἐν τῷ καθορισμῷ τοῦ τρόπου τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐκ τῶν ἐθνικῶν εἰς Χριστὸν ἐπιστρεφόντων καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ ἔτι τῶν διακόνων τῆς Ἱερουσαλήμ[1]. Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀλλέως. Ἡ ἀτομικὴ μαρτυρία, ὁσονδήποτε ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι, εἶναι ἀνίσχυρος νὰ καταπείσῃ πάντοτε καὶ πάντα καὶ μάλιστα προκατειλημμένον ἄνθρωπον. Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ τέλεσις θαυμάτων ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πολλάκις δείκνυται ἀνίσχυρος ἀπόδειξις, διότι καὶ αὐτὸς ὁ σατανᾶς μετασχηματίζεται ἐνίοτε εἰς ἄγγελον φωτός, λέγει ὁ Παῦλος, ἐπιπροσθέτων· «οὐ μέγα οὖν, εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται εἰς διακόνους δικαιοσύνης» (Β΄ Κορ. 11,14 ἑξ.).—Τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου ἀπεδίδοντο, ὡς γνωστόν, παρὰ τῶν ἰσχυρογνωμόνων καὶ ἀπίστων Ἰουδαίων εἰς τὸν Βεελζεβοὺλ (Ματθ. 12,24 ἑξ.). Ἦτο ἀνάγκη ὅθεν τῆς ὑπάρξεως ἀντικειμενικοῦ τινος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ αὐθεντικοῦ κριτηρίου, τοιοῦτον δὲ εἶναι μόνον ἡ μαρτυρία τῆς θεοσυστάτου καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁδηγουμένης Ἐκκλησίας. «Οὗ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν», λέγει ὁ Κύριος (Ματθ. 18,20). Περὶ τοῦ ἁμαρτάνοντος ἀδελφοῦ πάλιν, διδάσκει οὗτος τὸν Πέτρον, ὅτι τότε μόνον πρέπει νὰ κατατάσσηται οὗτος εἰς τὴν τάξιν τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ τελώνου, ὅταν μετὰ προηγηθεῖσαν ματαίαν ἐπανειλημμένως κατ' ἰδίαν νουθεσίαν καταγγελθεὶς τέλος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ὑπακούσῃ καὶ εἰς τὴν νουθεσίαν ταύτης (αὐτ. 18,15 ἑξ.). Οὔτε λοιπὸν τὸν Πέτρον ἀτομικῶς οὔτε ἄλλον τινὰ τῶν Ἀποστόλων, καθ' ἑαυτῶν θεωρουμένων καὶ ὡς ἀτόμων ἁπλῶς λαμβανομένων, κατέστησεν ὁ Κύριος αὐθεντικὸν ἑρμηνευτὴν καὶ κριτὴν τῶν μυστηρίων τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας. Τὸ τοιοῦτον δικαίωμα καὶ θεῖον προνόμιον ἐχορήγησεν ὁ Κύριος εἰς τὸ σύνολον τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν εἰς αὐτὸν καθόλου πιστευόντων, τ.ἔ. εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις παριστῶσα αὐτὸ τὸ μυστικὸν σῶμα, οὗ κεφαλὴ ὁ Χριστός, ἢ αὐτὸν τὸν εἰς αἰῶνας παρατεινόμενον καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστρεφόμενον Χριστόν, εἶναι ὁ κάτοχος τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὁ ταμιοῦχος τῆς χάριτος. Βεβαίως κατέχουσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ Ἀπόστολοι, λόγῳ τῆς τε ἐγγυτάτης αὐτῶν πρὸς τὸν Σωτῆρα ἐπαφῆς, οὗ πρῶτοι μαθηταὶ καὶ διάκονοι ἐχρημάτισαν, καὶ τοῦ σπουδαιοτάτου ῥόλου, ὃν οὗτοι πρὸς ἵδρυσιν καὶ θεμελίωσιν τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐπὶ μέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν διεδραμάτισαν, ἐξέχουσαν καὶ ἰδιάζουσαν ὅλως θέσιν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι καὶ ἵστανται οὗτοι ὑπὲρ αὐτὴν ἢ ἐκτὸς αὐτῆς. Οἱ Ἀπόστολοι ἀποτελοῦσιν ἁπλῶς τοὺς πρώτους θεμελίους τοῦ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀκρογωνιαίου λίθου τεθεμελιωμένου οἰ-

[1] Πρβλ. Πράξ. 1,15 ἑξ., 15, 1 ἑξ. 6, 1 ἑξ.

κοδομήματος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς πρώτους μάρτυρας καὶ ἑρμηνεῖς τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως.

3. *Ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς καὶ ἡ σπουδαιότης καθόλου ταύτης.*

Μετὰ τὰ προλεχθέντα τόσον περὶ τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τῆς ἐννοίας τῶν ὅρων ἀποκάλυψις καὶ θεοπνευστία καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως αὐτῶν, ὅσον καὶ περὶ τῆς πληρότητος τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τοῦ θεοπνεύστου τῶν Ἀποστόλων, καθίσταται ἤδη εὐχερὴς καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς ὀρθῆς ἐκδοχῆς τοῦ θεοπνεύστου τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἡ κρατοῦσα ἀντίληψις, καθ' ἣν δῆθεν αὕτη προῆλθεν εἰς φῶς ὡς βιβλίον καὶ ἔκθεσις κατόπιν ἐκτάκτου τινὸς ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ἐπενεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ πρότερον μὲν ὤθει αὐτοὺς εἰς γραφὴν καὶ ἐκίνει τὸν κάλαμον αὐτῶν, κατὰ δὲ τὴν συγγραφὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτοὺς διαρκῶς νέας ἀληθείας διὰ τῆς θεοπνευστίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἐπιστασίας ἐφώτιζε καὶ ἐνίσχυεν αὐτούς, ὅπως μὴ περιπέσωσι κατὰ τὴν διατύπωσιν αὐτῶν τε καὶ τῶν λοιπῶν καθόλου ἱστορικῶν καὶ ἀνθρωπίνων γνώσεων εἰς πλάνην τινά, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, ὡς ἐκ τούτου δὲ δέον νὰ διορθωθῇ αὕτη διὰ τοὺς ἑξῆς κυρίως λόγους. Διότι α[ον]) Εἰσάγουσα διαρχίαν ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῶν πηγῶν τῆς ἀποκαλύψεως, μειώνει ἀκαίρως ὅλως τὴν παρ' ἡμῖν ὡς ἰσόκυρον καὶ ἰσότιμον πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον γεραιρομένην ἱερὰν παράδοσιν. — β[ον]) Στηρίζεται ἐπὶ ἐσφαλμένης ἐκδοχῆς τῶν ὅρων ἀποκάλυψις, θεοπνευστία καθόλου καὶ θεπνευστία τῶν Ἀποστόλων ἰδιαιτέρως. Ἡ ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψις συνδεομένη μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ νέου καὶ πρωτοτύπου γίνεται ὁτὲ μὲν ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτη δὲ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ καινοδιαθηκικὴ ἀποκάλυψις, ἐν ᾗ αὐτὸς ὁ Θεὸς σαρκωθεὶς ἐφανερώθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὁτὲ δὲ πάλιν δι' ἀνθρώπων, οὓς ὁ Θεὸς ἐξέλεξε κατὰ καιροὺς ὡς ὄργανα τῆς μεταδόσεως τοῦ θείου αὐτοῦ βουλήματος. Τὸ δεύτερον τοῦτο εἶδος τῆς ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ τὴν θεοπνευστίαν, ἥτις, παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἄμεσον καὶ κυρίως θεοφάνειαν, ἀποτελεῖ πάντοτε ἀτελεστέραν τινὰ μορφὴν τῆς ἀποκαλύψεως. Ἀλλ' ἡ καινοδιαθηκικὴ ἀποκάλυψις, ὡς γενομένη παρ' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ, φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦ πλήρους καὶ τοῦ τελείου, μηδεμιᾶς ἐπιδεομένη περαιτέρω συμπληρώσεως παρ' οἱουδήτινος, οὔτε καὶ παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἔτι, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ, πῶς ὁ ἀτελέστερος τρόπος τῆς ἀποκαλύψεως,

οἷος θὰ ἦτο ἡ θεοπνευστία τῶν Ἀποστόλων, θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρώσῃ τὸν τελειότερον, οἷος εἶναι ἡ θεοφάνεια αὐτή, καὶ πῶς περαιτέρω θὰ ἠδύναντο οὗτοι ὑπὸ τὸ κράτος τῆς θεοπνευστίας, ἥτις ἀποτελεῖ πάντοτε παθητικήν τινα κατάστασιν, νὰ συγγράφωσιν. Οἱ Ἀπόστολοι ἄρα μόνον ὡς δοῦλοι, ἑρμηνεῖς, κήρυκες καὶ διαδόται τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένης ἀποκαλύψεως δύνανται νὰ ἰσχύωσιν, ἡ δὲ θεοπνευστία αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς διάφορος τῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ συντάξει τῶν τῆς Κ.Δ. βιβλίων λοιπὸν πρόκειται οὐχὶ περὶ καταγραφῆς νέων διὰ τῆς θεοπνευστίας τὸ πρῶτον ἀποκαλυπτομένων εἰς τοὺς Ἀποστόλους ἀληθειῶν, αἵτινες δὲν προήρχοντο ἐκ τοῦ φορέως καὶ αὐτουργοῦ τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως Χριστοῦ, καὶ αἵτινες δὲν προϋπῆρχον τυχὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τοῦ χρόνου τῆς παρὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων συντάξεως τῶν βιβλίων τούτων. Οὐχί. Περὶ τοιούτου τινὸς ἀναμφιβόλως δὲν πρόκειται, διότι αἱ τῆς Κ.Δ. συγγραφαί, ἐλθοῦσαι εἰς φῶς 20—60 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου ἔτη (ἤτοι ἀπὸ τοῦ 50—100 μ Χ), καταγράφουσι καὶ ἀποδίδουσι—καὶ δὴ οὐχὶ πλήρως καὶ συστηματικῶς—μέρος μόνον τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον πρὸ τῆς γενέσεώς των προϋπαρχουσῶν καὶ ἐμπολιτευομένων καὶ διὰ τῆς στοματικῆς παραδόσεως ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδιδομένων ἀληθειῶν. Οὐχὶ λοιπὸν νέας ἀληθείας, ἀλλὰ τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προϋπαρχούσας καὶ ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἀπορρεούσας καταγράφουσι καὶ ἀποδίδουσι τὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία—Εἰς τὴν καταγραφὴν δὲ ταύτην προέβησαν παρορμηθέντες οἱ συγγραφεῖς μόνον ἐξ ὡρισμένων ἐξωτερικῶν ἀφορμῶν[1], καθόσον δύναται καθόλου να λεχθῇ, ὅτι οἱ τῆς Κ.Δ. ἄνδρες ᾐσθάνοντο φυσικήν τινα ἔν τινι μέτρῳ ἀπέχθειαν πρὸς τὴν γραφήν, καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ἡ καινοδιαθηκικὴ θρησκεία εἶναι θρησκεία τοῦ πνεύματος, οὐχὶ δὲ τοῦ γράμματος, ὡς ἡ τῆς Π.Δ., τὸ δὲ πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ καὶ δὲν ὑποβάλλεται εὐχερῶς εἰς τοὺς δεσμοὺς τοῦ γράμματος. «Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ», λέγεται ἐν Ἰωάν. 3,8, «καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος» Οἱ χριστιανοὶ δὲ καθόλου, κατά τινα ἄλλην εἰκόνα τοῦ Παύλου ἐν Β' Κορ. 3.3 ἑξ., παρομοιάζονται πρὸς ἐπιστολήν, «ἐγγεγραμμένην οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίαις σαρκίναις».—Μόνον ἡ τῆς Π.Δ. δια-

[1] Ὅρα ἐπὶ π.δ. Α' Κορινθ. 1,11 «Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσιν κ.λ.»—7,1 «Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν κ.λ.»—Β' Κορ. 2,9 «Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε»- Πρβλ καὶ Ἰούδα 1,3. Λουκᾶ 1,1 ἑξ

κονία, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «διακονία τοῦ θανάτου», ἦτο «ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις» (αὐτόθι 3,7), ἀλλ' ἡ καινοδιαθηκικὴ ἀποκάλυψις κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, αὐτόθι 3,6 ἑξ., εἶναι διαθήκη «οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτέννει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ».

Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ πρὸς τὸ γράφειν ἀπεχθείας ἀκριβῶς ἐξηγεῖται, διατί οὔτε ὁ Κύριος αὐτός, οὔτε οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν μαθητῶν του, τῶν 12 καὶ τῶν 70, κατέλιπον ἡμῖν γραπτὰ μνημεῖα. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς περιπτώσεσιν ἔτι, καθ' ἃς εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην ἔνιοι αὐτῶν νὰ λάβωσι τὸν κάλαμον ἀνὰ χεῖρας, περιωρίσθησαν οὗτοι εἰς τὴν ἔκθεσιν μόνον τῶν σπουδαίων ἢ τῶν μὴ ἐπιδεκτικῶν ἀναβολῆς ἐπειγόντων προβλημάτων, σπεύδοντες οἱονεὶ τὸ ταχύτερον πρὸς τὸ τέλος τῆς γραφῆς. «Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ», λέγει ὁ Ἰωάννης 20, 30 ἑξ., «ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ· ταῦτα δὲ γέγραπται κ.λ». — «Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλά, λέγει πάλιν ὁ ἴδιος αὐτόθι 21,25, «ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία». — «Πολλὰ ἔχων γράφειν ὑμῖν», λέγεται πάλιν ἐν Β' Ἰωάνν. στίχ. 12, «οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μελάνης, ἀλλ' ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι κλπ». — Αἱ αὐταὶ φράσεις σχεδὸν διὰ τῶν ἰδίων λέξεων ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τῇ Γ'. Ἰωάν. στίχῳ 13 ἑξ. — «Τὰ δὲ λοιπά», λέγει ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους, «ὡς ἂν ἔλθω διατάξομαι» (Α' Κορ. 11, 34). Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν γραφήν. Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν καὶ τὸ τί ἐγίνετο μετ' αὐτήν. Γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ κανόνος τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ., ὅτι τὰ γραπτὰ τῶν Ἀποστόλων μνημεῖα, ὡς προωρισμένα ἀρχικῶς διὰ τὴν θεραπείαν ὡρισμένων ἀναγκῶν ὡρισμένων ἀτόμων ἢ κοινοτήτων, πρὸς ἃς ἀπηυθύνοντο, δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ εὔκολον νὰ περιέλθωσιν ἀμέσως εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὅλης ἀνὰ τὴν οἰκουμένην διεσπαρμένης ἐκκλησίας, ἐπειδὴ ἀρχικῶς ἦσαν ταῦτα συνδεδεμένα μετὰ τῶν ὡρισμένων τούτων προσώπων ἢ κοινοτήτων καὶ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν[1]. Ὡς ἐκ τούτου ἐβράδυνε καὶ ἡ πρόσληψις αὐτῶν ἐν τῷ κανόνι. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἔνια τούτων εἶχον νοθευθῆ εἴτε παρὰ κακῶν εἴτε παρὰ στενοκεφάλων χριστιανῶν[2],

[1] Οἷον αἱ πρὸς Τιμόθεον, Τίτον, Φιλήμονα, — αἱ πρὸς Θεσσαλονικεῖς, Κορινθίους, Ἐφεσίους κλπ. ἐπιστολαί. — Πρβλ. ὡσαύτως ὅτι καὶ τὰ τοῦ Λουκᾶ συγγράμματα, τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αἱ Πράξεις, ἔφερόν ἀρχικῶς ἰδιωτικὸν ὅλως χαρακτῆρα, ἀπευθυνθέντα πρός τινα Θεόφιλον, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν προοιμίων αὐτῶν.

[2] Πρβλ. Β' Θεσσ. 2,2 πρὸς 3,17.

ἔδει ν' ἐξετασθῇ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ γνησιότης καθόλου αὐτῶν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν ἐν τελευταίῳ λόγῳ ἔχει χορηγήσει τὴν ἣν κέκτηνται τὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία σπουδαιότητα καὶ αὐθεντίαν. Αὕτη διὰ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως βεβαιοῖ τὸν ὑπερφυᾶ αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ πόσα καὶ τίνα εἶναι τὰ τὸν κανόνα τῆς Γραφῆς συγκροτοῦντα βιβλία. Αὕτη εἶναι ὁ πιστὸς φύλαξ καὶ φρουρός, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπέρτατος καὶ ὁ ἀλάθητος ἑρμηνευτὴς αὐτῶν. Ἡ Γραφὴ ἄρα ἀρύεται τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν αὐτῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Οὔτε ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα, οὔτε ὁ ὀρθὸς λόγος, οὔτε ὁ ἐσωτερικὸς φωτισμὸς ἢ ἡ ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ Πνεύματος, οὔτε ἡ Γραφὴ αὐτὴ θὰ ἦσαν ἱκανὰ νὰ δημιουργήσωσιν ἐν ἡμῖν τὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ τίνα τὰ αὐθεντικὰ βιβλία τῆς Γραφῆς καὶ τίς ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν δυσκόλων καὶ σκοτεινῶν ἐν αὐτοῖς χωρίων. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ τὰ λοιπὰ φιλολογικὰ μέσα εἶναι πλάσματα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ὅστις, ὡς δεικνύει ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἑκάστοτε ἐμπειρία, ὑπόκειται εἰς πλάνας. Ἡ μαρτυρία τοῦ ἀτομικοῦ ἐσωτερικοῦ παρὰ τοῦ Πνεύματος φωτισμοῦ εἶναι, ὡς μαρτυρεῖ ἡ πεῖρα τῶν ἀπειραρίθμων αἱρέσεων, ἁπλοῦν φαντασιοκόπημα, ἵνα δὲ γίνῃ αὕτη καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ἀποδεκτή, ἔπρεπε νὰ συνοδεύηται ἑκάστοτε καὶ ὑπὸ θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἔτι δὲν θὰ ἦσαν ἀρκούντως ἰσχυρά, ἐπειδὴ ἐνίοτε αὐτὸς ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτὸς (Β' Κορ. 11,14). Ἡ Γραφὴ τέλος αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν οὐδὲν λέγει ἡμῖν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ζωντανός τις ὀργανισμὸς μετὰ ὤτων καὶ στόματος, ἀλλ' ἄψυχόν τι καὶ ἄφωνον τοῦ παρελθόντος βιβλίον, ὅπερ ἀδυνατεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ἐρωτήσεις καὶ ἀπορίας ἡμῶν. Πάντοθεν ἄρα παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἀντικειμενικοῦ τινος καὶ ἐξωτερικοῦ αὐθεντικοῦ κριτηρίου. Τὸ τοιοῦτον δὲ εἶναι μόνον ὁ ζῶν ὀργανισμὸς τοῦ θεοσυστάτου ἱδρύματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἄνευ Ἐκκλησίας λοιπὸν δὲν θὰ εἴχομεν ἡμεῖς ἁγίαν τινα Γραφήν, ἢ τοὐλάχιστον αὐθεντικὴν τοιαύτην. Ὄντως δὲ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον δὲν εἶχον τοιαύτην καὶ βάρβαροί τινες λαοὶ τῆς Ἀσίας, οἵτινες, καίτοι ἀπὸ μακροῦ εἶχον ἀποδεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν, ἐτρέφοντο ἐν πολλοῖς, ὅπως καὶ ἡ πρωτόγονος ἔτι ἐκκλησία, ἐκ τῆς παραδόσεως.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐρωτᾶται· διατί ἡ τόση σπουδὴ καὶ διατί ὁ τόσον ὑπερβάλλων ζῆλος ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὴν Γραφὴν ἰδιότητας, ἃς ὁμολογουμένως δὲν κατέχει αὕτη; Ἀσφαλῶς ὁ ζῆλος προέρχεται ἐκ τῆς προνοίας, ὅπως δημιουργηθῇ οὕτω ἀδιάσειστός τις ἐγγύησις περὶ τῆς πιστῆς διαφυλάξεως καὶ ἀνοθεύτου μεταδόσεως εἰς ἡμᾶς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ μαγικὴ περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῆς Γραφῆς

ἐκδοχή. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐσφαλμένη περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Γραφῆς ἀντίληψις εἶναι ἴσως καταληπτὴ διὰ τὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν, ἥτις ἀπορρίπτει τὸ κῦρος τῆς ἱερᾶς παραδόσεως καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς ὁρατῆς ἐκκλησίας, εἶναι ὅμως τελείως ἀκατανόητος καὶ ἀντιφατικὴ διὰ τὴν ἡμετέραν θεολογίαν, ἥτις ἀμφότερα ἀναγνωρίζει καὶ γεραίρει.—Διατί περαιτέρω νὰ γίνηται διάκρισις μεταξὺ τοῦ γραπτοῦ καὶ τοῦ ἀγράφου λόγου, ἀφοῦ ἀμφότεροι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἐκβλύζουσιν, ἐκ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκαλύψεως ; Καὶ διατί νὰ γίνηται διάκρισις μεταξὺ τῆς τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς ἐκκλησίας θεοπνευστίας, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀφοῦ καὶ τὸ ἀποστολικὸν ὑπούργημα χάριν τῆς ἐκκλησίας συνεστήθη, ὅπως καὶ τὰ τόσα ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ διακονήματα, οἷον τὸ τοῦ προφήτου, τὸ τοῦ διδασκάλου κ.λ. (Πρβλ. Α' Κορινθ. 12,28 ἑξ) ; Διὰ τούτων οὐδόλως θέλομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Γραφὴ δὲν εἶναι ἁγία καὶ θεόπνευστος καὶ παρὰ θεοπνεύστων ἀνδρῶν γεγραμμένη, ἀλλὰ μόνον νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ περὶ θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς θεωρία τῶν ὡς εἴρηται θεολόγων εἶναι ἐσφαλμένη, ἀστήρικτος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπόβλητος. Ἡ Γραφὴ εἶναι καὶ ὀρθῶς ἀποκαλεῖται θεόπνευστος[1]. Πρέπει μόνον νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἐπίγνωσιν, τί ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῆς ταύτην νοεῖται. Οὐχὶ βεβαίως τοῦτο, ὅτι συνεγράφη δῆθεν αὕτη ὑπὸ κατάστασιν θεοπνευστίας τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, οἵτινες κατὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς ἐδέχοντο διαρκῶς καὶ ἀδιαλείπτως νέας ἀποκαλύψεις, ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅτι αὕτη μετὰ τὸν τῆς θεοπνευστίας ἢ ἀποκαλύψεως χρόνον συνεγράφη παρ' αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων μαρτύρων, οἵτινες, ἐκλεγέντες καὶ προσηκόντως προπαρασκευασθέντες πρότερον παρὰ τοῦ Κυρίου, εἶχον εἶτα καὶ μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος προικισθῆ, καὶ ὅτι περιέχει αὕτη τὰς ἐκ θεοπνευστίας, ἡ Π. Δ., τὰς ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Κυρίου, ἡ Κ.Δ., προερχομένας θείας ἀληθείας. Καίτοι δὲ δὲν εἶναι αὕτη ταυτόσημόν τι πρὸς τὸν ἰδιάζοντα λόγον τοῦ θεοῦ, ἤτοι πρὸς τὰς ἐκ θεοπνευστίας ἢ ἐκ θείας ἀποκαλύψεως προερχομένας ἀληθείας—ἐπειδὴ πλὴν τούτων περιέχει αὕτη καὶ ἕτερά τινα προερχόμενα ἐκ τῆς συνεργασίας τοῦ πρὸς ἀποτέλεσιν αὐτῆς συνεργοῦντος ἀνθρωπίνου τῶν συγγραφέων της παράγοντος[2]—

[1] Β' Τιμ. 3,16 «Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν».

[2] Πρβλ. ἐν ἐκτάσει περὶ τούτων τὰ ἐν τῷ Ἱερομνήμονι (σ. 311 καὶ ἀλλ.) φερόμενα παρὰ τοῦ Λυκούργου Ἀλεξάνδρου, ὅστις πρῶτος παρ' ἡμῖν διετύπωσε τὴν περίφημον καὶ τόσον πάταγον ἐξεγείρασαν πρότασιν· «Ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ περιέχεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, πᾶσα δὲ ἡ Γραφὴ δὲν περιέχει μόνον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ».

κέκτηται οὐχ ἧττον αὕτη, λόγῳ τοῦ τε θείου καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως προερχομένου περιεχομένου καὶ τῆς αὐτοψίας καὶ αὐτηκοΐας, καθὼς καὶ τῆς θεοπνεύστου ἰδιότητος τῶν συγγραφέων της, ἀνεκτίμητον καὶ ἀστάθμητον ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα, καὶ δὴ τὰ τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ γενομένην πληρεστέραν καὶ τελειοτέραν ἀποκάλυψιν τοῦ θείου βουλήματος περιγράφοντα βιβλία τῆς Κ.Δ. Εἶναι ταῦτα ἔργα τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἢ τῆς ἀποστολικῆς καθόλου ἐποχῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι μικρᾶς ἀξίας. Διότι οἱ Ἀπόστολοι, ὡς παρὰ τοῦ Κυρίου εἰς τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτοὺς ἔργον θείως καὶ ἀνθρωπίνως προπαρασκευασθέντες[1], εἶναι οἱ ἁρμοδιώτατοι καὶ αὐθεντικώτεροι μάρτυρες καὶ ἑρμηνεῖς τῆς καινοδιαθηκικῆς ἀποκαλύψεως, ὑπὲρ ἧς ἐγκατέλειψαν γονεῖς, συζύγους, τέκνα, ἐθυσίασαν περιουσίαν, ἡσυχίαν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωήν. Συναστραφέντες οὗτοι μετὰ τοῦ Κυρίου, ὃν εἶδον καὶ ἐψηλάφησαν, καὶ ἐπὶ τριετίαν παρ' αὐτοῦ ἐκπαιδευθέντες καὶ τέλος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς μετ' ἁγίου Πνεύματος προικισθέντες, εἶναι ἀναντιρρήτως εἰς θέσιν καλύτον καὶ πιστότερον παντὸς ἄλλου νὰ πληροφορήσωσιν ἡμᾶς τὰ περὶ αὐτοῦ. Ὅ,τι ἐκθέτουσιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν συγγραφαῖς προέρχεται ἐξ ἐγγυτάτης αὐτηκοΐας καὶ αὐτοψίας, ἐκ δροσερᾶς καὶ νωπῆς ἀναμνήσεως. «Ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν — ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν», λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς Α΄ Ἰωάν. 1,1 ἑξ.—«Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος», λέγει ὁ Πέτρος ἐν τῇ Β΄ αὐτοῦ ἐπιστολῇ 1,16.—«Συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν», βεβαιοῖ ὁ ἴδιος ἀλλαχοῦ (Πράξ. 10,41). Τὴν τοιαύτην δὲ αὐτῶν αὐτοψίαν καὶ αὐτηκοΐαν οὐδεμία συγγραφὴ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων δύναται ν' ἀναπληρώσῃ. Δύναται ὅθεν νὰ λεχθῇ, ὅτι τὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία, ἀποτελοῦντα τὸν ἀμετάβλητον τύπον τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, προφυλάττουσι τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν διηνεκῶς μεταδιδομένην παράδοσιν ἀπὸ πάσης πλάνης καὶ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς[2]. Δικαίως ὅθεν ἐτονίσθη, ὅτι τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δύνανται νὰ τεθῶσιν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ τῶν Ἀποστόλων. Βεβαίως οὐδεμία περίοδος τῆς ἐκκλησίας στερεῖται τοῦ ἁγίου

[1] Περὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ θείας ἅμα αὐτῶν μαρτυρίας ὅρα Ἰωάν. 15,16, «Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ· καὶ ὑμεῖς μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε».

[2] ***Ζήκου Ρώση***, Δογματική, σ. 57.

Πνεύματος, ἡ δὲ ἀρχαία ἐκκλησία, ὡς προείπομεν, ἐτρέφετο ἐπὶ μακρὸν ἐκ τῆς παραδόσεως, ἡ ζωντανὴ ὅμως ἀνάμνησις τῆς πρώτης γενεᾶς καθιστᾶ τὴν μαρτυρίαν της γνώμονα διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς, αἵτινες ὅ,τι γνωρίζουσι περὶ Χριστοῦ προέρχεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τῆς πρώτης ἐκείνης γενεᾶς. Ἡ ἐκκλησία ὅθεν ἔχει πάντοτε καὶ ἀδιαλείπτως ἀνάγκην τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης τῶν πρώτων χρόνων τῆς γενέσεώς της μαρτυρίας καὶ μάλιστα τῆς γραπτῆς. Μόνον ἡ ὕπαρξις τῆς Βίβλου καὶ ἡ ἐπιστροφὴ ἐπ᾽ αὐτὴν δύναται νὰ διατηρῇ τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν καθόλου τῆς Ἐκκλησίας ἐν δροσερότητι καὶ ὑγιείᾳ. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς τοῦτον λέγεται ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ Δοσιθέου· «τὴν πᾶσαν Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὠφέλιμον οἴδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσαν μεθ᾽ ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὁπωσοῦν εὐσεβεῖν[1]».

---

[1] Ὅρα τὸ χωρίον ἐν τῇ Συμβολικῇ τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου, σ. 143.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ Υ. Θ. ΤΗΣ ΚΑΠΝΙΚΑΡΕΑΣ

Μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ὁ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ ναὸς τῆς Καπνικαρέας, βυζαντινὸν μνημεῖον τοῦ 11ου αἰῶνος μετὰ ἐπισκευῶν τοῦ 13ου, σήμερον πανεπιστημιακὸς ναός.

Ἡ ἱστορία τοῦ μνημείου δὲν εἶναι γνωστή, ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον φέρει, ἔχει μέχρι τοῦδε πολλαχῶς ἑρμηνευθῆ. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην τὸ ὄνομα τοῦτο ἔλαβεν ὡς κτίσμα Καπνικαρίου τινός (εἰσπράκτορος φόρου οἰκοδομῶν), κατ' ἄλλους ὅμως ἐκλήθη οὕτως ὡς εὑρισκόμενος εἰς περιοχὴν ἔνθα κατεσκεύαζον καμουχάδες, πολύχρωμα μεταξωτὰ ὑφάσματα κλαδωτά.

Ὁ τύπος Καπνικαρέα ἀναφαίνεται εἰς κύκλους λογίων τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ὅτε ἔφερεν ὁ ναὸς καὶ τὸ ὄνομα ἐκκλησία τῆς βασιλοπούλας, ἐπειδὴ ἐπιστεύετο ὅτι εἶναι μία τῶν ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἔκτισε κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ Ἀθηναΐς - Εὐδοκία, σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Θεοδοσίου τοῦ Β' (408-450), ἢ ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (797 - 802). Ὁ θρῦλος ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ Ἐκκλησία τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἐκτίσθη ἐπὶ προγενεστέρου ναοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὴν φροντίδα μιᾶς τῶν Ἀθηναίων τούτων ἡγεμονίδων.

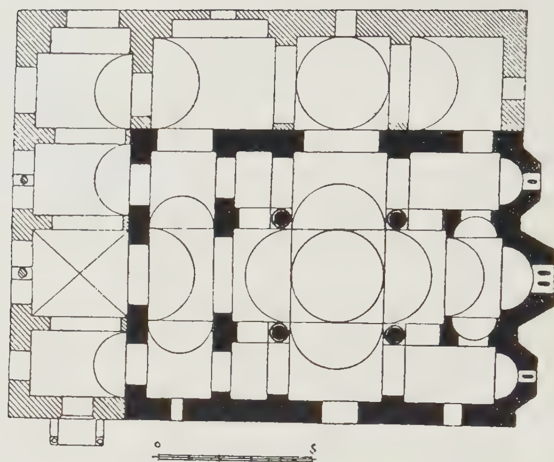
Τὸ ἀρχικὸν κτίσμα τοῦ 11ου μ. Χ. αἰῶνος εἶναι σταυροειδὴς βυζαντινὸς ναὸς τοῦ ἐπικρατεστέρου τύπου τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ ρυθμικὴ διαδοχὴ τῶν καμαρῶν καὶ τόξων καὶ ἡ διανομὴ τοῦ χώρου ἑνιαίως καὶ ἁρμονικῶς προσδίδουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ὡραιοτάτην ἐντύπωσιν. Ἡ ἐξωτερικὴ τοιχοδομία τοῦ ναοῦ γίνεται διὰ λαξευτῶν πειραϊκῶν πωρολίθων, πλαισιουμένων διὰ πλίνθων, κατὰ τὴν ἐπιμελῆ βυζαντινὴν μέθοδον, παρουσιαζεται δὲ οὕτω τὸ μνημεῖον καὶ ἐξωτερικῶς κομψὸν καὶ γραφικὸν μὲ τὰς πολλὰς καὶ ρυθμικῶς διατεταγμένας στέγας καὶ τὰ ἀετώματά του καὶ τὴν ὡραίαν κατασκευὴν τῶν διλόβων καὶ τριλόβων παραθύρων ὡς καὶ τὸν ραδινὸν του τρούλλον.

Ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἔχει προσαρτηθῆ τὸ παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας Βαρβάρας, στεγαζόμενον διὰ τρούλλου στηριζομένου ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ κατὰ τὸ σύστημα τῶν λεγομένων Kuppelhallen. Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο προσετέθη πάντως εἰς βυζαντινοὺς χρόνους, τὸν 13ον τοὐλάχιστον αἰῶνα. Σύγχρονος μὲ τὸ παρεκκλήσιον εἶναι καὶ ὁ ἐξωνάρθηξ, ἐκτεινόμενος εἰς ὁλόκληρον τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ πρώτου ναοῦ. Τὸ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος τούτου πρόπυλον τὸ στηριζόμενον ἐπὶ δύο κιόνων, εἶναι σύγχρονον μὲ τὸν ἐξωνάρθηκα.

Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ὁ Ναὸς τῆς Καπνικαρέας.

Εἰκ. 2.—Κάτοψις τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 3.—Ὁ Ναὸς ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατὰ A. Couchand (1842).

Ο ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΑΠΝΙΚΑΡΕΑΣ

ΥΠΟ
ΑΜΙΛΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς,
Προέδρου τῆς Ἐφορείας τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ναοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου, κατ' ἐπανάληψιν ἐξεφράσθη ἐκ μέρους ὡρισμένων καθηγητῶν καὶ τῆς Συγκλήτου ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀνεγέρσεως πανεπιστημιακοῦ ναοῦ, ἀπαραιτήτου διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν καθηγητῶν, φοιτητῶν καὶ ὑπαλλήλων τοῦ Πανεπιστημίου καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐξάσκησιν τῶν φοιτητῶν τῆς θεολογίας.

Ἤδη εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Συγκλήτου τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1838 καὶ τῆς 3ης Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀναγράφεται διὰ μακρῶν ἡ γενομένη ἐν τῷ «Ἀκαδημαϊκῷ Συμβουλίῳ», ὡς ἐλέγετο τότε ἡ Σύγκλητος, περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ συζήτησις[1].

[1] Διὰ τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦ πράγματος παρέχομεν ἐν τοῖς ἑξῆς τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα τῶν πρακτικῶν τοῦ «Ἀκαδημαϊκοῦ Συμβουλίου», τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ναοῦ.

Πρακτικὰ Ἀκαδημαϊκοῦ Συμβουλίου (26 Φεβρουαρίου 1838). Ὁ Ναός: «...Οἱ κύριοι Ἀρχιμανδρίτης Μ. Ἀποστολίδης καὶ Γ. Γεννάδιος ἀνέφερον, ἀφοῦ προήχθη εἰς τοσοῦτον τὸ Πανεπιστήμιον, καλὸν εἶναι νὰ σκεφθῇ τὸ συμβούλιον καὶ περὶ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ δώσῃ οὐ μικρὰν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὑπόληψιν καὶ πολλὴν ὠφέλειαν εἰς τοὺς φοιτητάς. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶνε νὰ στηθῇ Ἐκκλησία τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν ᾗ νὰ ἐκκλησιάζωνται οἱ φοιτηταὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ γυμνασίου, αἱ δὲ ἱεροπραξίαι αὐτῆς νὰ τελῶνται ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογίας καὶ τῶν ἱερωμένων τοῦ Πανεπιστημίου φοιτητῶν. Νὰ γίνωνται δὲ ἑκάστοτε πνευματικαὶ διδαχαὶ ὑπὸ τῶν τῆς θεολογίας καθηγητῶν καὶ τῶν δυναμένων νὰ ἀπαγγέλωσι λόγους φοιτητῶν τῆς θεολογίας.

Εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι τὸ τοιοῦτον ἔργον θέλει εἶναι ὠφέλιμον μὲν εἰς τοὺς φοιτητάς, τοὺς ὁποίους θέλει στηρίξει μάλιστα εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἠθικήν, ἰδίως δὲ εἰς τοὺς τῆς θεολογίας, οἵτινες πρὸς τούτοις θέλουσι λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐγγυμνάζωνται εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς λόγους καὶ θέλουσι χρησιμεύσει μετ' οὐ πολὺ εἰς τὸ ἔθνος ὡς ἱεροκήρυκες, χρήσιμοι δὲ καὶ εἰς ὅλην τὴν πόλιν, διότι ἡ ἐκκλησία αὕτη θέλει χρησιμεύσει ὡς πρότυπον διὰ νὰ κανονισθῶσιν ἐπὶ τὸ κοσμιώτερον αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἱεροτελεστίαι.

Ὁ καθηγητὴς μάλιστα κύριος Γεννάδιος ἐπρόσθεσεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι μήτε δύσκολον νὰ κατορθωθῇ. Διότι εἶναι πολλαὶ ἐκκλησίαι ἄχρηστοι, τῶν ὁποίων

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι καθηγηταὶ τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς ἔθεντο διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πανεπιστημιακοῦ παρεκκλησίου, οὓς καὶ ἡμεῖς σήμερον. Ἐπίσης δὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐσκέ-

---

μία, ἡ καταλληλοτέρα διὰ τὴν θέσιν, δύναται νὰ παραχωρηθῇ εἰς ταύτην τὴν χρῆσιν καὶ νὰ ἐπισκευασθῇ συνδρομῇ τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν τοῦ Πανεπιστημίου φοιτητῶν καὶ τοῦ γυμνασίου καὶ ἄλλων φιλοκάλων ἀνδρῶν.

Τὸ Συμβούλιον παρεδέχθη προθύμως τὴν τοῦ Ἀρχιμ. κ. Μ. Ἀποστολίδου καὶ Γ. Γενναδίου πρότασιν καὶ παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παρουσιάσωσιν εἰς τὴν προσεχῆ συνεδρίασιν λεπτομερὲς ἔγγραφον σχέδιον περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀρξάμενον δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ τῶν συνδρομῶν προσήνεγκαν:

Ὁ Πρύτανις	Δρχ.	100
Ὁ Ἀρχιμ. Μ. Ἀποστολίδης	»	150
Ὁ κ. Γεννάδιος	»	200
Ὁ κ. Π. Ἀργυρόπουλος	»	120
Ὁ κ. Π. Λευκίας	»	30

Ἐν τῇ προσεχεῖ συνεδρίᾳ τῆς 3 Δεκεμβρίου 1838 ὁ Ἀποστολίδης παρουσίασε καὶ ἀνέγνωσεν αὐτὸ τὸ «λεπτομερὲς ἔγγραφον σχέδιον», ἔχον ὡς ἑξῆς:

«Παραδεχθέντος τοῦ Συμβουλίου προθύμως τὴν γενομένην περὶ συστάσεως ἐκκλησίας τοῦ Πανεπιστημίου πρότασιν καὶ συναισθανθέντος τὰς ἐξ αὐτῆς μελλούσας νὰ προκύψωσιν ὠφελείας, μένει ἤδη νὰ σκεφθῇ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Διὸ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου σκοποῦ πρέπει α') νὰ εἶναι καὶ νὰ θεωρῆται ἡ εἰρημένη ἐκκλησία ὡς ἰδιοκτησία τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ γυμνασίου. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται:

1) Νὰ ἀναδέχεται ὁ κατὰ καιρὸν πρύτανις μετὰ δύο καθηγητῶν τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἐπιστασίαν τῆς ἐκκλησίας, τῆς δὲ τριμελοῦς ταύτης ἐπιτροπῆς τὸ ἓν μέλος νὰ εἶναι πάντοτε ἐκ τῶν καθηγητῶν τοῦ Β. Γυμνασίου.

2) Ἡ ἐσωτερικὴ τῆς ἐκκλησίας διάταξις ὡς ἀφορῶσα τὴν τῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ τὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου διακονίαν, νὰ ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν, διὰ νὰ τελῆται ὑπὸ τῶν ἱερωμένων καθηγητῶν τε καὶ φοιτητῶν αὐτῆς ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ὁδηγίαν τοῦ κατὰ καιρὸν Σχολάρχου αὐτῆς, ὅστις ὁσάκις εἶναι χρεία, ζητεῖ τὴν συνδρομὴν τῆς ἐπιτροπῆς, προτείνει εἰς αὐτὴν τὰ χρειώδη εἰς τὴν εὐπρέπειαν τοῦ θείου ναοῦ καὶ συνεννοεῖται μετ' αὐτῆς πάντοτε περὶ τῆς ὥρας τῶν ἀκολουθιῶν.

β') Ὁ ἐφημέριος θέλει διορίζεσθαι ἐκ τῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἱερωμένων καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν συναινέσει τοῦ τῆς χώρας ἐπισκόπου· ὁ τῆς χώρας ἐπίσκοπος δὲν δύναται πώποτε νὰ ἐπιβάλῃ κανένα ἱερέα τῆς ἐκλογῆς του εἰς ταύτην τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ νὰ φυλάττηται δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία θέλει παρουσιάζεσθαι εἰς τὸν ἐπίσκοπον ἅπαξ μετὰ τῆς ἐπιτροπῆς τὴν ἐσωτερικὴν προστασίαν τῆς ἐκκλησίας ἀναδεχόμενος, διὰ νὰ ἀναγνωρίζηται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας ὡς ἔχων τὴν νόμιμον ἄδειαν τοῦ ἱερατεύειν καὶ ἐφορᾶν πάντα τὰ περὶ τὴν θείαν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ λατρείαν.

Ὁ ἐπίσκοπος ὅμως δὲν δύναται οὔτε νὰ προτείνῃ ἄλλον τινά, οὔτε να δίδῃ εἰς αὐτὸν ἀμέσους διαταγάς, εἰ μὴ μόνον, ἄν ποτε εἶναι χρεία νὰ κοινοποιήσῃ τι, θέλει κάμει τοῦτο διὰ τοῦ πρυτάνεως, καθὼς πάλιν καὶ ὁ τὴν ἐκκλησιαστικὴν

φθησαν νὰ χρησιμοποιήσωσι πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ παρεκκλησίου, ὅπως καὶ σήμερον.

Δυστυχῶς τὸ ζήτημα προσέκρουσε πάντοτε εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας, οὐδέποτε δὲ κατώρθωσε τὸ Πανεπιστήμιον νὰ διαθέσῃ τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οὐχὶ βεβαίως εὐκαταφρόνητον ποσόν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀείμνηστος Δομπόλης ῥητῶς ἀναφέρει ἐν τῇ διαθήκῃ του ὅτι ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ κληροδοτήματός του ἱδρυθησομένῳ Πανεπιστημίῳ ὤφειλε νὰ ὑπάρχῃ πανεπιστημιακὸς ναός.

Δυστυχῶς τὸ κληροδότημα τοῦτο, ἕνεκα τῆς ἐν Ρωσίᾳ καταστροφῆς, οὐδέποτε περιῆλθεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ συνεπῶς καὶ ἡ διὰ τούτου ἀπόκτησις πανεπιστημιακοῦ ναοῦ παρέμεινεν ἀπραγματοποίητος.

I.

Ὅταν τὸ πρῶτον μοὶ ἀνετέθησαν καὶ τὰ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου μετὰ τὴν ἕνεκα ὁρίου ἡλικίας ἀποχώρησιν τοῦ παλαιοῦ καθηγητοῦ τῆς πρακτικῆς θεολογίας κ. Μεσολωρᾶ, ἀντελήφθην ὅτι ἡ ἔλλειψις πανεπιστημιακοῦ ναοῦ οὐ μόνον διὰ τὴν θεραπείαν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὑπηρετούντων καὶ τῶν φοιτητῶν, ἀλλ' ἰδίᾳ διὰ τὰς φροντιστηριακὰς καὶ πρακτικὰς ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογίας ἦτο πλέον ἢ αἰσθητή.

Εὐθὺς ὡς ἠρξάμην τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τούτων, καθώρισα ὅπως αἱ σχετικαὶ φροντιστηριακαὶ ἀσκήσεις (ὡς πρὸς τὸ τελε-

---

προστασίαν ἐπιτετραμμένος νὰ μὴ συνεννοῆται μετὰ τοῦ ἐπισκόπου, ὅταν εἶναι χρεία, εἰ μὴ διὰ τοῦ πρυτάνεως.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον δὲ τῆς συστάσεως τοῦ ναοῦ, νὰ ζητηθῇ δι' ἀναφορᾶς τακτικῆς ὑπὸ τοῦ Πρυτάνεως καὶ τοῦ Γυμνασιάρχου παρὰ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας ἡ ἄδεια τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ, τὸ ἀναγκαῖον χωρίον πρὸς τὴν ἀνέγερσιν (τὸ ὁποῖον θέλει ζητηθῆ ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ τόπου ὅπου θέλει οἰκοδομηθῆ τὸ Πανεπιστήμιον) ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραχωρηθῇ τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἑρμοῦ ἐκκλησιαστικὸν οἰκόπεδον».

Τὸ Συμβούλιον ἐπῄνεσε μὲν τὸ σχέδιον, διώρισε δὲ διὰ τὴν συζήτησιν καὶ προπαρασκευὴν τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ τριμελῆ ἐπιτροπὴν συγκειμένην παρὰ τῶν κ. κ. Ἀρχιμ. Μ. Ἀποστολίδου, Γ. Γενναδίου καὶ Ν. Κορτάκη, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνέθηκε τὰς ἑξῆς ἐνασχολήσεις.

1) Τὴν εὕρεσιν τῶν πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ πόρων.

2) Τὴν παραδοχὴν τοῦ οἰκοπέδου.

3) Τὴν διαγραφὴν τοῦ σχεδίου δι' ἐμπείρου ἀρχιτέκτονος καὶ

4) Τὴν φροντίδα τῆς δι' ἐργολαβίας τοῦ σχεδίου ἐκτελέσεως, περιορίσαν μόνον αὐτὴν εἰς τὸ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τι τῶν ἀφορώντων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνατεθέντων αὐτῇ χρεῶν πρὶν ἢ καθυποβάλῃ τοῦτο προηγουμένως εἰς τὴν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Συμβουλίου ἔγκρισιν».

τουργικὸν καὶ τὴν ῥητορικὴν) λαμβάνουν χώραν ἐν τῷ ναῷ. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίησα κατὰ σειρὰν μικρὸν ἰδιωτικὸν παρεκκλήσιον ἐν Πλάκᾳ (τὸ Ρηνάκι τῆς Πλάκας), τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν παρεκκλήσιον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν τῆς Ἱ. Μονῆς Πετράκη, ὅπου παρέμενον καὶ διῃτῶντο καὶ ἱκανοὶ φοιτηταὶ καὶ τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων τοῦ Πολιτικοῦ νοσοκομείου.

Ἡ χρησιμοποίησις τῶν διαφόρων τούτων ναΐσκων διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους δὲν ἐξυπηρέτει πλήρως τοὺς φροντιστηριακοὺς σκοπούς, ἰδίᾳ ἐξ ἐπόψεως τάξεως καὶ ὑποδειγματικῆς διευθετήσεως τῶν τὸν ναὸν ἀφορωσῶν λεπτομερειῶν, τοσαύτην σημασίαν ἐχουσῶν διὰ τὴν ὑποδειγματικὴν τῶν φοιτητῶν διδασκαλίαν. Τούτου ἕνεκα, ἀπ' ἀρχῆς ἠρεύνων διὰ τὴν εὕρεσιν καὶ ἀπόκτησιν ναοῦ, ὅστις προσαρτώμενος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, θὰ ἀπέβαινε κτῆμα αὐτοῦ, καὶ τόπος τῶν ὑποδειγματικῶν φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν τῆς θεολογίας εἰς τὰ μαθήματα τοῦ πρακτικοῦ κλάδου καὶ ἐπὶ πλέον κέντρον ὑποδειγματικῆς τελέσεως τῶν τῆς λατρείας ἐν γένει. Διάφοροι προσπάθειαί μου πρὸς ἀπόκτησιν πανεπ. ναοῦ ἀπέτυχον ἐν ἀρχῇ. Τέλος, συνεκέντρωσα τὴν προσοχήν μου διὰ τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν εἰς τὸν ἱ. ναὸν τῆς Καπνικαρέας, ὅστις, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εὑρίσκεται ἐγγὺς τοῦ Πανεπιστημίου, θὰ ἦτο ἴσως εὐκολώτερον ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἐνοριακὸς ναός μὲ τὴν ἀγαθὴν πρόθεσιν τῶν διοικούντων νὰ ἀποκτηθῇ διὰ τὸ Πανεπιστήμιον.

Αἱ κατ' ἐπανάληψιν καταβληθεῖσαι ἐνέργειαί μου ἐπέτυχον χάρις εἰς τὸ ἐπιδειχθὲν ἐνδιαφέρον τοῦ Μ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Χρυσοστόμου καὶ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κ. Γεωργίου Παπανδρέου. Ἡ θεολογικὴ Σχολή, πρὸς ἣν ἀνεκοίνωσα τὰς προσπαθείας μου, προθύμως δι' ἀποφάσεως αὐτῆς ἐνίσχυσε τὰς γενομένας ἐνεργείας, οὕτω δὲ παρεχωρήθη διὰ τοῦ νόμου 5148 «Περὶ Ναῶν καὶ Ἐφημερίων», τοῦ δημοσιευθέντος εἰς τὸ Α' τεῦχος τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 234, 27 Ἰουλίου 1931, φύλλον τῆς Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ἱ. ναὸς τῆς Καπνικαρέας ὡς εἶχεν, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ προσηρτήθη εἰς αὐτὸ ὡς κτῆμα αὐτοῦ ἀναφαίρετον[1].

---

[1] Τὰ κείμενα τῶν σχετικῶν διατάξεων ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

α') Ἄρθρον 2, ἐδάφιον 4 τοῦ ὡς ἄνω νόμου. «Ἡ διοίκησις καὶ διαχείρησις αὐτῶν [τῶν ἐξωκκλησίων καὶ παρεκκλησίων] περιέρχεται εἰς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ ΤΑΚΕ. Τῶν ἀνωτέρω διατάξεων ἐξαιροῦνται:

1) Τὰ ἐξωκκλήσια καὶ παρεκκλήσια τὰ ἀνήκοντα δυνάμει τίτλων ἢ ἀπὸ τριακονταετίας εἰς φυσικὰ πρόσωπα, εἰς δήμους ἢ κοινότητας, ὡς καὶ οἱ συναδελφικοὶ ναοί, οἱ διεπόμενοι ὑπὸ εἰδικῶν νόμων ἢ εἰδικῶν κανονισμῶν καὶ ἀποτελοῦντες ἴδια νομικὰ πρόσωπα.

Εἰκ. 4.—Ὁ Ναὸς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς κατὰ A. Couchand (1842).

Εἰκ. 5.—Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ Ναοῦ (νοτία καὶ δυτικὴ πλευρὰ) μετὰ τοῦ νέου περιτοιχίσματος.

Εἰκ. 6.—Ἡ εἴσοδος τοῦ Ναοῦ μετὰ τοῦ προπύλου ὡς ἔχει σήμερον.

Εἰκ. 7.—Τὸ [illegible] ἐν τῷ [illegible] τοῦ Ναοῦ νέον μωσαϊκόν.

Ἡ χαρὰ πάντων, ἦτο ἀνέκφραστος ἐπὶ τῷ ἀποκτήματι, διότι ἐκτὸς

2) Τὸ ἐν Ἀθήναις παρεκκλήσιον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου [γράφε Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου] (Καπνικαρέας) ὑπαγόμενον κατ᾽ ἀπόλυτον κυριότητα ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος νόμου εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον.

Ἡ διοίκησις τοῦ εἰρημένου παρεκκλησίου ἀνατίθεται εἰς ἐφορείαν ἐκ Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ὑπ᾽ αὐτῆς ἐκλεγομένων, ἡ δὲ διαχείρησις ἀνατίθεται εἰς τρεῖς ἐπιτρόπους ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω ἐφορείας ἐκλεγομένους καὶ τελοῦντας ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Οἰκονομικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου».

β´) Ἀπόσπασμα τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 5343 Νόμου περὶ Ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἐφ. Κυβερνήσεως Τεῦχος Α´. ἀριθ. 86 τῆς 23 Μαρτίου 1932).

Τὰ παραρτήματα τοῦ Πανεπιστημίου.

Α´) Πανεπιστημιακὸς Ναός.

Ἄρθρον 281.—1. Ὁ Πανεπιστημιακὸς ναὸς χρησιμεύει πρὸς θεραπείαν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκόντων καὶ διδασκομένων ὀρθοδόξων καὶ πρὸς ἄσκησιν τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ κηρύγματι.

2) Ὁ Πανεπιστημιακὸς ναὸς ὀργανοῦται διὰ Διατάγματος, ἐκδιδομένου, μετὰ πρότασιν τῆς Συγκλήτου, λαμβανομένην μετὰ γνώμην τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν.

3. Ἐν τῷ ὀργανισμῷ τοῦ Πανεπιστημιακοῦ ναοῦ ὁρίζεται τὸ εἶδος, ὁ ἀριθμός ὁ βαθμός, ἡ προαγωγὴ καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ἐν αὐτῷ προσωπικοῦ.

4. Διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ ἀναγράφεται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἑκάστου πανεπιστημιακοῦ ἔτους εἰδικὴ πίστωσις κατὰ τὰ ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ ὁριζόμενα.

γ´) *Ὁ Ὀργανισμὸς τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ναοῦ.*

(Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως, Τεῦχος Α´. ἀριθ. 46 τῆς 20 Φεβρουαρίου 1933).

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περὶ Ὀργανισμοῦ τοῦ Παν. Ναοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἔχοντες ὑπ᾽ ὄψει τὸ ἄρθρον 281 τοῦ νόμου 5343 «περὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἄρθρον 2 τοῦ νόμου 5148 «περὶ συμπληρώσεως τοῦ Ν. Δ. τῆς 17 Δεκεμβρίου 1932 κλπ.», προτάσει τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας στηριζομένη εἰς ὁμοίαν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου ληφθεῖσαν μετὰ τὴν ὑπ᾽ ἀριθ. 913 γνώμην τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, γνώμην τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Μ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν διατάσσομεν τάδε.

Ἄρθρον 1.

Ὁ Πανεπιστημιακὸς ναὸς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν χρησιμεύει πρὸς θεραπείαν τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκόντων καὶ διδασκομένων καὶ πρὸς πρακτικὴν ἐξάσκησιν τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογίας ἐν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς διακονίαις.

Ἄρθρον 2.

Ὁ Πανεπιστημιακὸς ναὸς διοικεῖται ὑπὸ τριμελοῦς ἐφορείας ἐκ καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκλεγομένης ὑπ᾽ αὐτῆς, ἡ

τῆς ὑλικῆς, ἀρχαιολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀξίας τοῦ ναοῦ, ὅστις δὲ διαχείρισις ἀνατίθεται εἰς τριμελῆ ἐπιτροπείαν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω ἐφορείας ἐκλεγομένην καὶ τελοῦσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ οἰκονομικοῦ διευθυντοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἄρθρον 3

Αἱ ἐν τῷ πανεπιστημιακῷ ναῷ ἱεραὶ ἀκολουθίαι τελοῦνται κατὰ πρόγραμμα καταρτιζόμενον ὑπὸ τῆς ἐφορείας αὐτοῦ καὶ ἐγκρινόμενον ὑπο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν.

Ἄρθρον 4

Ὁ ἐφημέριος, ὁ διάκονος, οἱ ψάλται καὶ ὁ νεωκόρος τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ναοῦ διορίζονται καὶ ἀπολύονται τῇ προτάσει τῆς ἐφορείας τοῦ Ναοῦ μετὰ γνώμην τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν. Τὸ προσωπικὸν τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται α') ἐξ ἑνὸς ἐφημερίου πτυχιούχου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἢ ἄλλης ὁμοταγοῦς Θεολογικῆς Σχολῆς, διοριζομένου διὰ Π. Διατάγματος συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ παρόντος ἄρθρου ἐπὶ βαθμῷ καὶ μισθῷ εἰσηγητοῦ, προαγομένου δὲ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ὑπουργικοῦ τμηματάρχου α' τάξεως κατὰ τὰς περὶ δημοσίων ὑπαλλήλων διατάξεις, β) ἐξ ἑνὸς διακόνου ἐπὶ βαθμῷ καὶ μισθῷ γραφέως β' τάξεως, γ) ἑνὸς ψάλτου ἐπὶ βαθμῷ καὶ μισθῷ γραφέως α' τάξεως, δ) ἐξ ἑνὸς νεωκόρου ἐπὶ βαθμῷ καὶ μισθῷ γραφέως β' τάξεως δυναμένου νὰ προαχθῇ τῇ προτάσει τῆς ἐφορείας τοῦ Ναοῦ μετὰ τριετῆ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν μέχρι καὶ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου βαθμοῦ καὶ ε) ἐκ μιᾶς καθαριστρίας ἐπὶ βαθμῷ καὶ μισθῷ κλητῆρος γ' τάξεως, ἁπάντων διοριζομένων ὑπὸ τοῦ Πρυτάνεως τῇ προτάσει τῆς ἐφορείας τοῦ Ναοῦ.

Τὸν ψάλτην δύναται νὰ βοηθῇ χορός, οὗτινος τὰ μέλη ἐγκρίνονται ὑπὸ της ἐφορείας.

Ἄρθρον 5.

Οἱ ἐπίτροποι τοῦ πανεπιστημιακοῦ Ναοῦ συντάσσουσιν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ οἰκονομικοῦ διευθυντοῦ τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ, [προφανῶς πρόκειται περὶ λάθους ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως, ἀντὶ δὲ τοῦ «πανεπιστημιακοῦ ναοῦ» πρέπει νὰ τεθῇ «τοῦ Πανεπιστημίου»] τὸν προϋπολογισμὸν καὶ ἀπολογισμὸν τοῦ Ναοῦ ὑποχρεούμενοι νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐφορείαν τὸν μὲν προϋπολογισμὸν ἐντὸς τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου, τὸν δὲ ἀπολογισμὸν ἐντὸς τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἑκάστου ἔτους.

Ἡ ἐφορεία ἐγκρίνουσα τούτους ὑποβάλλει εἰς τὴν Πρυτανείαν. Ὁ προϋπολογισμὸς καὶ ἀπολογισμὸς τοῦ πανεπιστημιακοῦ Ναοῦ θεωρούμενοι ὑπὸ τοῦ οἰκονομικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Συγκλήτου συνδημοσιεύονται μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἀπολογισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου.

Ὁ προϋπολογισμὸς καὶ ἀπολογισμὸς ὡς καὶ πᾶσα ἀναπληρωματικὴ ἢ ἔκτακτος πίστωσις διὰ δαπάνας τοῦ ναοῦ ἐγκρίνεται ὑπὸ τῆς ἐφορείας.

Ὡς οἰκονομικὸν ἔτος τοῦ Ναοῦ λογίζεται τὸ οἰκονομικὸν ἔτος τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἄρθρον 6.

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς ἐφορείας καθοριζομένων ὁρίων ἐνεργεῖται ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ, ἥτις ὑποχρεοῦται εἰς τὸ τέλος

εἶναι εἷς ἐκ τῶν ὡραιοτέρων βυζαντινῶν ναῶν τῆς πρωτευούσης, ἐλύθη διὰ τῆς παραχωρήσεως αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπ' αἰῶνος ἄλυτον παραμένον ζήτημα τῆς ἀποκτήσεως πανεπιστημιακοῦ ναοῦ

Ἔκτοτε παραληφθεὶς ὁ ναὸς καὶ τεθεὶς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐφορείας ἐκ καθηγητῶν, ἧς ἡ προεδρεία ἀνετέθη εἰς ἐμέ, ἀπετέλεσεν οὗτος ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας δι' ἐμὲ φροντίδος. Ὁ ναὸς ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἀποκαθαρθῇ, διότι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἀναφέρω, παρεδόθη εἰς ἡμᾶς εἰς ἀθλιεστάτην κατάστασιν, καὶ δεύτερον ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν ἀρχαιοπρεπῆ του ἐμφάνισιν καταλλήλως ἐπισκευαζόμενος καὶ διακοσμούμενος, διότι οἱ καλοὶ μὲν ἀλλ' ἁπλοϊκοὶ ἐπίτροποι οἱ μέχρις ἡμῶν κατέχοντες τὸν ναὸν εἶχον αὐτὸν τελείως παραμελήσει, ὡς διαπιστοῦται καὶ ἐκ τῶν παρατιθεμένωνν εἰκόνων (εἰκ. 9, 11, 13, 14). Οὗτοι προέβαινον εἰς ἐξαμβλωματικὰ ἐξωραϊστικὰ ἔργα ἄνευ οἱασδήποτε ἐπιβλέψεως, ἐπὶ καταστροφῇ καὶ στρεβλώσει τῆς θαυμασίας ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ, ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἐγκατέλιπον τὸ κτίριον εἰς κατάστασιν καταρρεύσεως διὰ τῆς παραμελήσεως οἱασδήποτε τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος συντηρήσεως. Οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, παρημελεῖτο ἐπὶ δεκαετηρίδας ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἀντικατάστασις τῶν πεπαλαιωμένων ὑελοστασίων, θυρῶν κ.λ.π , τὰ ὁποῖα πάντα σεσηπότα συνετέλουν εἰς τὴν προϊοῦσαν κατάρρευσιν τοῦ πολυτίμου μνημείου. Αἱ πρῶται φροντίδες κατεβλήθησαν διὰ τὸν καθαρμὸν τοῦ κτιρίου ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς. Ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς καταστάσεως ἀναφέρω ὅτι ἡ ἁγία τράπεζα περιβαλλομένη ὑπὸ τῶν συνήθως ὑπὸ τῶν ἀμαθῶν ἱερέων χρησιμοποιουμένων ἀκαλαισθήτων ποδήρων καλυμμάτων οὐδέποτε εἰς νεωτέρους τοὐλάχιστον χρόνους εἶχεν ἀποκαθαρθῇ. Οὐ μόνον δὲ κάτωθεν αὐτῆς ἀνεύρομεν ἀποθήκην ἀπορριμάτων, ἀλλὰ καὶ ὁ μαρμάρινος κίων τῆς ἁγίας τραπέζης, λόγῳ ἐλλείψεως πάσης καθαριότητος καὶ ἀερισμοῦ,

---

ἑκάστου τριμήνου νὰ ὑποβάλλῃ πρὸς τὴν ἐφορείαν κατάστασιν τῶν ἐνεργηθεισῶν ὑπ' αὐτῆς εἰσπράξεων καὶ πληρωμῶν.

Τὰ ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς γραμμάτια ἐσόδων καὶ ἐντάλματα πληρωμῆς ὑπογράφονται ὑπὸ ἑνὸς τῶν μελῶν τῆς ἐφορείας ὑπ' αὐτῆς καθοριζομένου καὶ ἑνὸς ἐκ τῶν ἐπιτρόπων καθοριζομένου ὑπὸ τῆς ἐφορείας.

Εἰς τὸν αὐτὸν Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων ἀνατίθεμεν τὴν δημοσίευσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Ἰανουαρίου 1933.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΖΑΪΜΗΣ

Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας κλπ. Ὑπουργὸς
Α. ΜΥΛΩΝΑΣ

εἶχεν ἐπικαλυφθῇ διὰ σταλακτιτῶν ἐκ διαφόρων ἁλάτων, διὰ τὴν προσεκτικὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὁποίων, ἵνα μὴ ἀλλοιωθῇ καὶ ὁ ἄνευ μὲν σημασίας καὶ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλ' ὁπωσδήποτε παλαιὸς κίων, ἐχρειάσθησαν δύο ἡμερομίσθια εἰδικοῦ μαρμαρογλύπτου.

Ἔξωθεν τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευράν, εἶχον ἐμπηχθῇ δύο ἄθλιαι δοκοὶ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κώδωνος τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀποσαθρωθεῖσαι ἀπετέλουν οἰκτρὰν ἀσχημίαν καὶ ἀνορθογραφίαν εἰς τὸ ὡραῖον κτίριον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἦτο καὶ ἀρχικῶς εὐτελέστατα ᾠκοδομημένον καὶ διετέλει, λόγῳ τῆς παραμελήσεώς του, εἰς κατάστασιν καταρρεύσεως (εἰκ. 14). Ἔσωθεν, πλὴν ἄλλων κακοπαθημάτων τοῦ ἀληθῶς ὡραίου ἀρχιτεκτονικοῦ κτιρίου, εἰς μίαν τῶν τεσσάρων παραστάδων τοῦ κεντρικοῦ τρούλου εἶχεν ἐμπηχθῇ βαρύτατος καὶ λίαν ἀκαλαίσθητος νεώτερος ἄμβων ἐκ μαρμάρου, καλὸς ἴσως διὰ πᾶσαν νέαν ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἐντελῶς ἀποκρουστικὸς διὰ τὸ παλαιὸν κτίριον. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως τοῦ ἄμβωνος, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνος (εἰκ. 13), ἡ ἐσωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἁρμονία, βοηθούσης καὶ τῆς πλήρους ἀπουσίας οἱασδήποτε γνώσεως ἀλλὰ καὶ οἱασδήποτε ἔξωθεν ἐπιβλέψεως, εἶχε πλήρως καταστραφῆ.

Τὰ λοιπὰ ἔπιπλα τοῦ ναοῦ, στασίδια, ἀναλόγια, καθίσματα, ἄμφια σκεύη κλπ., ἦσαν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ ἔπρεπε πάντα μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ ἀντικατασταθῶσιν οὐχὶ ἁπλῶς διὰ νέων, ἀλλὰ καὶ διὰ καταλλήλων καὶ ὡς πρὸς τὸν ῥυθμὸν καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς των. Οὕτω πλὴν τῶν ἐσωτερικῶν κιγκλιδωμάτων, δι' ὧν ὁ ναὸς καὶ διὰ τελετουργικοὺς σκοποὺς καὶ σκοποὺς τάξεως καὶ εὐπρεπείας διῃρέθη ἐσωτερικῶς εἰς τμήματα, κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει βυζαντινῶν προτύπων ἁπλᾶ καὶ ὡραῖα ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου ὑελοστάσια, τὰ ὁποῖα ἀντικατέστησαν μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰ ἐφθαρμένα καὶ κυριολεκτικῶς σκωληκόβρωτα ξύλινα.

Τὰ καθίσματα τοῦ ναοῦ, ὁ ἄμβων, ὁ ἀρχιερατικὸς θρόνος (δι' ἀμφότερα ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν πρότυπα ἐκ Ῥαβέννης) ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων, ἅτινα κατεσκευάσθησαν κατ' ἄριστον τρόπον ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶν σχεδίων, ἀποφευχθέντων τῶν νεωτέρων ἀποκρουστικῶν κατασκευασμάτων θρόνων καὶ ἀμβώνων τῶν νεωτέρων ναῶν (εἰκ. 18, 19)[1].

[1] Διὰ τὸν ἄμβωνα ἐλήφθη πρόνοια, ὥστε νὰ ἀποτελῇ οὗτος χαμηλὸν βῆμα κατάλληλον διὰ τὴν εὐχερῆ παρακολούθησιν τοῦ ἀπ' αὐτοῦ λεγομένου κηρύγματος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνόητον τοποθέτησιν αὐτοῦ εἰς τὰ ὕψη τῶν κιόνων τῶν ναῶν πρὸς ἀντικαλαισθητικὴν ἔνδειξιν τῆς ἀχρηστίας αὐτοῦ διὰ τὴν σιωπηρὰν μέχρι τοῦδε κατάργησιν τοῦ κηρύγματος. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀρχιερατικὸς θρόνος ἔλαβε

Εἰκ. 8.—Ἡ δυτικὴ πλευρὰ ὡς ἔχει σήμερον.

Εἰκ. 9.—Ἡ δυτικὴ πλευρὰ ὡς ἦτο πρότερον.

Εἰκ. 10.—Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ναοῦ ὡς ἔχει σήμερον.

Εἰκ. 11.—Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ναοῦ ὡς ἦτο πρότερον.

Ἐξωτερικῶς ἀφῃρέθη τὸ παλαιὸν σιδηροῦν κιγκλίδωμα ἀντικατα-
ταθὲν συμφώνως πρὸς τὸν ῥυθμὸν τοῦ ναοῦ δι' ὡραίου λιθίνου περι-
οιχίσματος ἐκ τῆς αὐτῆς ποιότητος λίθων, δι' ὧν εἶνε κατεσκευασμένος
αὶ ὁ ναὸς (εἰκ. 5, 15).

Ἀντικατεστάθησαν τέλος τὰ διάφορα ἄμφια τοῦ ναοῦ εὑρισκόμενα
ἰς ῥακώδη κατάστασιν.

Μετὰ τὴν τοιαύτην ἀποκατάστασιν τοῦ κτιρίου καὶ τὸν πλουτισμὸν
ὑτοῦ διὰ καταλλήλων ἐπίπλων, σκευῶν καὶ ἀμφίων, ἀφῃρέσαμεν τοὺς
καλαισθήτους καὶ ἀποκρουστικοὺς ἠλεκτρικοὺς πολυελαίους καὶ ἀντι-
ατεστήσαμεν τούτους διὰ βυζαντινῶν πολυκανδήλων ἐκ σφυρηλάτου
ιδήρου, χρησιμοποιήσαντες τὸν ἠλεκτρισμὸν διὰ τὸν ἀφανῆ μόνον φωτι-
μὸν τοῦ κτιρίου ἐσωτερικῶς. Εἶτα ἐστρέψαμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὸν
ατάλληλον διάκοσμον καὶ ἐξωραϊσμὸν τοῦ ναοῦ, ὅστις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ
ὰ ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτι-
ίου, τὴν ἀρχὴν ποιήσαντες ἀπὸ τοῦ προπύλου. Οὕτω τὸ πρόπυλον ἐκο-
μήθη διὰ θαυμασίας ψηφιδωτῆς εἰκόνος ἄριστα ἐκτελεσθείσης ὑπὸ τῆς
αλλιτέχνιδος Ἕλλης Βοΐλα ἐπὶ σχεδίου τοῦ ζωγράφου κ. Στεργιάδου,
ι' ἧς ἀντικατεστάθη εἰκὼν τῶν Εἰσοδείων ἀφελῶς ὑπὸ ἁπλοϊκοῦ ζωγρά-
ου ἐπὶ λευκοσιδήρου ἱστορημένη! (εἰκ. 6, 7).

Ἡ ψηφιδωτὴ εἰκών, ἧς τὸ σχέδιον καὶ ἡ κατασκευὴ πλὴν τῆς ὑλι-
ῆς δαπάνης ἀπῄτησε πολλὴν ἐργασίαν καὶ φροντίδα, ἀπεκαλύφθη τὴν
9 Φεβρουαρίου 1936, Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας, κατὰ τὴν μετὰ τὴν
είαν λειτουργίαν γενομένην, κατ' ἀναβίωσιν παλαιοῦ ἐθίμου, τελετὴν τῆς
εριφορᾶς τῶν εἰκόνων, χοροστατοῦντος τοῦ Σ. Μητροπολίτου Θεσσα-
ώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλλων κ. Ἰεζεκιήλ.

Κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην, ἣν παρηκολούθησε πλῆθος πολὺ ἐκκλη-
άσματος, ἐξεφωνήθη ὑφ' ἡμῶν ἡ κάτωθι προσλαλιά.

Σεβασμιώτατε,

«Εἶμαι εὐτυχής, διότι κατὰ τὴν σημερινὴν μεγάλην ἱστορικὴν ἑορ-
ν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων παραδίδομεν
ς τὰς εὐλογίας καὶ τὸν ἁγιασμὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν εὐσέ-
ιαν τοῦ πιστοῦ λαοῦ τὴν ἔκπαγλον αὐτὴν εἰκόνα τῆς Υ. Θεοτόκου,
ν ἐπιγραφομένην «τῶν θλιβομένων ἡ χαρά».

ν μορφὴν βυζαντινῆς ἐπισκοπικῆς καθέδρας ἀποσκορακισθέντος τοῦ ἐλεεινοῦ
ταγενεστέρου καὶ συγχρόνου κατασκευάσματος τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων τῶν νεω-
ων ναῶν, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει εἰς τὸ maximum τὴν ἀκαλαισθησίαν συνδε-
ιένην μετὰ τῆς ἀχρηστίας.

Ὁ ὡραῖος αὐτὸς ψηφιδωτὸς διάκοσμος τοῦ προπύλου τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ, φιλοτεχνηθεὶς μετὰ προσοχῆς καὶ εὐσυνειδησίας ὑπὸ τῆς εἰδικῆς καλλιτέχνιδος Δεσποινίδος Ἔλλης Βοΐλα ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τοῦ ζωγράφου κ. Στεργιάδου κατὰ πρότυπον εἰκόνος τῆς Θεοτόκου εὑρισκομένης ἐν τῷ περιφήμῳ βυζαντινῷ ναῷ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβάδειαν, ἀποτελεῖ δεῖγμα τῆς καταβαλλομένης ὑφ' ἡμῶν προσπαθείας πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ περικαλλεστάτου τούτου Βυζαντινοῦ μνημείου τῆς πόλεώς μας κατὰ τὰ σύγχρονα αὐτοῦ πρότυπα, συγχρόνως δὲ καὶ μέτρον τῶν βλέψεων καὶ ὀνείρων μας, ὅπως ἴδωμεν ὁλόκληρον τὸν ναὸν κατακεκοσμημένον καθὼς τὸ μικρὸν τοῦτο πρόπυλον. Θὰ τὸν ἴδωμεν; Τὸ ἀμφιβάλλομεν. Ἐκτὸς ἐὰν κινηθῇ πρὸς τὴν μνημειώδη αὐτὴν κατεύθυνσιν εὐσεβής τις καὶ φιλόχριστος δωρητής, ὅστις θὰ ἤθελε νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομά του μὲ τὴν μακραίωνα ἱστορίαν τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευομένην θεάρεστον καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν.

Ὁ ἀείμνηστος Δομπόλης, εἷς τῶν μεγάλων δωρητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀφῆκεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ διὰ νὰ ἱδρυθῇ τὸ Πανεπιστήμιον, διέταξε δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ, ὅπως ἱδρυθῇ καὶ παν. ναός. Δυστυχῶς ἡ ἐξάτμισις τοῦ μεγάλου ἐκείνου κληροδοτήματος εἰς τὰς ρωσικὰς τραπέζας κατέστησεν ἀδύνατον τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τιμίας καὶ εὐσεβοῦς ἐπιθυμίας τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου ἐθνικοῦ εὐεργέτου.

Μετὰ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη καὶ μετὰ περιπετειώδεις ἀλλ' ἐπιμόνους ἐνεργείας ἡμῶν, κατωρθώσαμεν νὰ ἀποκτήσωμεν διὰ τὸ Πανεπιστήμιον τὸν ἀρχαῖον τοῦτον βυζαντινὸν ναόν, ὅστις διὰ νόμου προσηρτήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Οὕτω ἀπέκτησε τοῦτο ἴδιον ναὸν οὐ μόνον πρὸς ἐκκλησιασμὸν τῶν καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς κέντρον θρησκευτικῆς δράσεως μεταξὺ τῶν νεαρῶν φοιτητῶν, οἵτινες ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς πνευματικῆς ὠφελείας περισσότερον πάσης ἄλλης ἡλικίας. Ἄξιον δὲ καὶ δίκαιον εἶναι κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην στιγμήν, ἀνεξαρτήτως τῆς πραγματοποιήσεως ἢ μὴ τῆς ἐπιθυμίας του καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλοθεν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ, μετ' εὐγνωμοσύνης νὰ ἀναμνησθῶμεν τοῦ ἀειμνήστου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Δομπόλη ὡς καὶ τῶν καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσκέφθησαν νὰ ἱδρύσωσι πανεπιστημιακὸν ναόν, διὰ τὴν ἱερὰν πρόθεσιν καὶ διάθεσίν των, καὶ νὰ ἀναφωνήσωμεν «αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη».

Ὁ ναός, Σε, ἀφ' ἧς παρελήφθη ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου, κατέστη πράγματι τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ κέντρον, πᾶσαν δὲ καταβάλλομεν προσπάθειαν, ὅπως ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύηται πᾶσα πνευματικὴ καὶ θρη-

σκευτικὴ διάπαιδαγώγησις τῆς φοιτώσης νεολαίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρατυγχάνοντος συγχρόνως λαοῦ, ὅστις ἐφ' ὅσον τὸ ἐπιτρέπει ὁ χῶρος ἔχει ἐλευθέραν ἐν αὐτῷ τὴν εἴσοδον.

Ὁ βουλόμενος δύναται νὰ λάβῃ ἰδέαν τινὰ ἀμυδρὰν βεβαίως τῆς πραγματοποιουμένης ταύτης ἐργασίας ἐὰν ἐπισκεφθῇ τὸν ναὸν κατὰ τὰς ὥρας τῆς λατρείας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν ὡς καὶ καθ' ἑκάστην Πέμπτην 8 π.μ., καθ' ἣν τελεῖται ἡ λειτουργία τῶν φοιτητῶν μετὰ κηρύγματος, ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν φοιτητῶν γενομένου (εἰκ. 20). Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπω ὅτι ἰδιαιτέρα καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως ἡ θεία λειτουργία καὶ αἱ λοιπαὶ ἀκολουθίαι τελῶνται καθ' ὑποδειγματικὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον, κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τὸ ἀκριβὲς τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἀπηλλαγμέναι τῶν βαρβαρισμῶν καὶ τῶν ἐξ ἀμαθείας γενομένων μεταγενεστέρων προσθηκῶν, αἵτινες εἶναι ξέναι πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Βεβαίως, παρὰ τὴν καταφανῆ ἐπὶ τὰ βελτίῳ διαφορὰν τοῦ τρόπου τῆς τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν, τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ γνωρίζουν οἱ παρακολουθοῦντες αὐτάς, ἀπέχομεν εἰσέτι πολὺ τοῦ ἐφικτῶς τελείου, ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι θὰ δυνηθῶμεν προσεχῶς νὰ δώσωμεν εἰς τὴν κοινωνίαν ναὸν καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν, καὶ κατὰ τὴν διάταξιν, καὶ κατὰ τὸ τυπικόν, καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ καθ' ὅλα πρότυπον καὶ ὑπόδειγμα ἄξιον μιμήσεως διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ κράτους μας.

Ὅταν παρελάβομεν τὸν ναόν, οὗτος εὑρίσκετο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ πολὺ προγενέστεροι ἐπίτροποι, ὅταν ὁ ναὸς εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἦτο ἐνοριακός, ἦσαν φαίνεται ἐντιμότατοι καὶ φιλοτιμότατοι ἄνθρωποι, διότι διὰ τῶν γλίσχρων, ὡς εἰκάζομεν, πόρων τοῦ ναοῦ εἶχον κατορθώσει, βοηθούντων καὶ διαφόρων δωρητῶν, ἀνεξαρτήτως τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ ὑλικῆς ποιότητος τῶν ὑπ' αὐτῶν κατασκευαζομένων, νὰ κατακοσμήσουν ὁλόκληρον τὸν ναὸν ἐσωτερικῶς δι' ἁγιογραφήσεως καὶ νὰ ἐφοδιάσουν αὐτὸν μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαιοῦντα σκεύη καὶ ἄμφια. Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ εἰκονογράφησις τοῦ ναοῦ, ἡ ἐπιμελείᾳ τῶν ἐπιτρόπων ἐκείνων ἐπιτευχθεῖσα, ἐγένετο αἰτία καταστροφῆς ἀρχαίας εἰκονογραφήσεως αὐτοῦ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦτο δὲν ἐγένετο. Πάντως τοῦτο θὰ φανῇ ὅταν θὰ καταρριφθῇ ὁ σημερινὸς ἀκαλαίσθητος καὶ κακότεχνος διάκοσμος διὰ ν' ἀντικατασταθῇ μὲ παρόμοιον πρὸς τὸν τοῦ προπύλου.

Ἐπίσης τὰ σκεύη καὶ ἄμφια τοῦ ναοῦ ἦσαν ἀμφιβόλου ποιότητος καὶ καλαισθησίας, ἀντικαθίστανται δὲ μικρὸν κατὰ μικρὸν διὰ νεωτέρων, κατὰ πάντα συμφώνων πρὸς τὰ βυζαντινὰ πρότυπα.

Οἱ ἐπίτροποι, παρ' ὧν παρελάβομεν ἡμεῖς τὸν ναὸν καὶ οἱ ὁποῖοι ἐξεπροσώπουν τὸ Γ.Ε.Τ., εἰς ὃ ἀνῆκεν ὁ ναός, παρέδωκαν ἡμῖν αὐτὸν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς εὑρίσκετο εἰς πλήρη ἐρείπωσιν, ἀρκεῖ δὲ νὰ ἀναμνησθῶμεν τὰς δύο σεσαθρωμένας καὶ ἀπαισίας τὴν ὄψιν δοκούς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐμπηχθῆ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ διὰ νὰ ὑποβαστάσουν τὸν κώδωνα καὶ τὰ σεσαθρωμένα ὑελοστάσια, δι' ὧν εἰσήρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ ἰσχυρὰ ρεύματα ἀέρος, διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν εἰκόνα, ἣν οὗτος παρουσίαζεν ὅταν παρελήφθη παρ' ἡμῶν.

Ἅμα τῇ παραλαβῇ τοῦ ναοῦ, ἐμεριμνήσαμεν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μικροῦ κωδωνοστασίου εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν τοίχων κατὰ τὸν οἰκοδομικὸν ρυθμὸν τοῦ ναοῦ. Ἀντικατεστήσαμεν τὸ ἐλεεινὸν σιδηρόφρακτον κιγκλίδωμα διὰ τοῦ ἁπλοῦ ἀλλὰ μεγαλοπρεποῦς περιτοιχίσματος, τὸ ὁποῖον προφυλάσσει τὸν ναὸν ἀπὸ τὰς ἀσυνειδήτους αὐτοκινητιστικὰς ἐπιδρομάς, καὶ ἀπεμακρύναμεν τὸν ὄπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαίσιον φανοστάτην, τὸν ὁποῖον ἐτοποθέτησαν ἀκαλαισθήτως προγενέστεραι δημοτικαὶ ἀρχαί. Ἐπεσκευάσαμεν τὴν στέγην τοῦ ναοῦ, ἥτις εἶχε μεταβληθῆ εἰς κρεμαστὸν κῆπον ἀπειλοῦντα τὴν πλήρη αὐτῆς καταστροφὴν ἐπὶ ἀνεπανορθώτῳ ζημίᾳ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, καὶ ἀντικατεστήσαμεν τὰ σεσαθρωμένα ξύλινα ὑελοστάσια τῶν δύο τρούλλων διὰ νέων ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων παραθύρων παλαιῶν βυζαντινῶν ναῶν τῆς Ραβέννης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἀντικατεστήσαμεν τὰ ὑελοστάσια ὁλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς καὶ νοτίας πλευρᾶς, ἐντὸς δὲ μικροῦ θὰ ἀντικατασταθῶσι καὶ τὰ ὑπόλοιπα. Ἀντικατεστήσαμεν τοὺς ἀκαλαισθήτους ἠλεκτρικοὺς πολυελαίους, οἱ ὁποῖοι κατά τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ φῶς ἀπετέλουν φοβερὰν παραφωνίαν πρὸς τὸ αὐστηρὸν βυζαντινὸν περιβάλλον διὰ βυζαντινοῦ τύπου πολυκανδήλων ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου, περιορίσαντες τὸ ἠλεκτρικὸν φῶς εἰς τὰ ἄνω μέρη τοῦ ναοῦ, μὲ τὸ σύστημα τοῦ ἀφανοῦς φωτισμοῦ. Πρὸς εὐπρεπεστέραν ἐμφάνισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς εὐχερεστέραν διαρρύθμησιν τοῦ χώρου ἐπὶ πρακτικωτέρᾳ τοῦ ἐκκλησιάσματος διευθετήσει, ἐτοποθετήσαμεν κάρινα κιγκλιδώματα, τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐπηκολούθησεν ἡ κατασκευὴ μεγαλοπρεποῦς κιγκλιδωτικῆς ἐξέδρας τῶν ψαλτῶν καὶ ἰδίᾳ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ μαρμαρίνου μὲν ἀλλ' ἀκαλαισθήτου καὶ ὅλως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ναοῦ ἐξαμβλωματικῶς τοποθετηθέντος ἄμβωνος διὰ ξυλογλύπτου τοιούτου κατὰ τὸ πρότυπον ἑνὸς τῶν ἐν Ραβέννῃ βυζαντινῶν ἀμβώνων. Ἀντικατεστήσαμεν τὰ κοινὰ καὶ

Εἰκ. 12.—Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κεντρικοῦ Ναοῦ ὡς ἔχει σήμερον.

Εἰκ. 13.—Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κεντρικοῦ Ναοῦ ὡς εἶχε πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ νεωτέρου ἄμβωνος.

ἐν πολλοῖς ἐφθαρμένα καθίσματα δι' 100 καθισμάτων ἐπὶ τούτῳ κατὰ βυζαντινὸν σχέδιον κατεσκευασμένων, προσαρμοζομένων δὲ πρὸς τὰς γραμμὰς καὶ τὸ ὅλον περιβάλλον τοῦ ναοῦ. 'Αντικατεστήσαμεν τὰ ἀκαλαίσθητα κατὰ ρωσικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρότυπα ἄμφια μετὰ τῶν ψευδοχρύσων κοσμημάτων των διὰ λευκῶν ἐκ λινοῦ ἢ καθαρᾶς ἑλληνικῆς μετάξης ἀμφίων μετὰ κοσμημάτων γνησίας βυζαντινῆς κεντητικῆς τέχνης, προσδιδόντων ἱκανὴν μεγαλοπρέπειαν εἰς τὸ βυζαντινὸν περιβάλλον. 'Εκτὸς τούτου, ἐπεσκευάσαμεν ἢ καὶ κατεσκευάσαμεν ἐκ νέου διάφορα ἀντικείμενα χρήσιμα καὶ ἀπαραίτητα διὰ τὴν λατρείαν καὶ καλὴν λειτουργίαν τοῦ ναοῦ καθόλου. Πάλιν ἐν προκειμένῳ αἱ προσπάθειαί μας ὡς πρὸς ταῦτα εὑρίσκονται ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐξελίξεώς των καὶ τῆς πραγματοποιήσεως ὡρισμένων σχεδίων, ἐλπίζομεν δὲ προσεχῶς ὁ ναὸς νὰ παρουσιάσῃ διάφορον ἐξ ἐπόψεως τάξεως καὶ μεγαλοπρεπείας ἐμφάνισιν. Ἡ τελευταία μας προσπάθεια εἶναι ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος τοῦ προπύλου, τὸν ὁποῖον καθηγιάσαμεν καὶ παρεδώσαμεν σήμερον εἰς τὴν εὐλάβειαν τοῦ κοινοῦ. Ἂς ἐλπίσωμεν δὲ ὅτι δι' εὐχῶν καὶ τῆς συνδρομῆς σας αἱ προσπάθειαί μας θὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἀναληφθὲν ἔργον. Εἶναι εὐνόητον ὅτι διὰ πάσας ταύτας τὰς ἐργασίας ἀπῃτεῖτο πλὴν τῆς σκέψεως καὶ τῶν κόπων μεγάλη δαπάνη, τὰ δὲ ἔσοδα τοῦ ναοῦ οὐδὲ μακρόθεν ἐπαρκοῦσι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Τὸ Πανεπιστήμιον καταβάλλει ἐτησίως ἱκανὸν ποσὸν διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς γενομένης προσπαθείας πρὸς πλήρη αὐτοῦ κατὰ τὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον ἀνακαίνισιν. Πάντως ἡ πλήρης τοῦ ναοῦ ἀποκατάστασις ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, δι' ἣν ἀπαιτεῖται ἀκόμη κόπος καὶ χρῆμα πολύ, ἀναμένει ἴσως καί τινα τῶν εὐσεβῶν δωρητῶν, διὰ τῆς εὐσεβοῦς καὶ προθύμου συνδρομῆς τοῦ ὁποίου θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ τοῦ ἱεροῦ μνημείου πλήρης ἀνακαίνισις, ὥστε νὰ ἀναδειχθῇ ὁ ναὸς οὗτος τέλειον κατά τε τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν λειτουργίαν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας».

Ἡ ὅλη εἰκὼν τῆς συντελεσθείσης ἐργασίας ἐν τῷ ναῷ, ἀφ' ἧς παρελάβομεν τοῦτον, παρουσιάζεται ἐν τῷ κάτωθι πίνακι, ἐν ᾧ κατὰ ἔτη ἐκτίθενται αἱ κυριώτεραι τῶν γενομένων ἀνακαινιστικῶν ἐργασιῶν[1].

---

[1] Τὰ τῆς οἰκονομικῆς κινήσεως καὶ διαχειρίσεως τοῦ ναοῦ παραλείπονται ὡς μὴ ἀμέσως ἐνδιαφέροντα. Ἄξιον μνείας ἐν τούτοις εἶνε ὅτι ὁ ναὸς παρελήφθη τὴν 23ην 'Οκτωβρίου 1931 μὲ ταμεῖον ἐκ δραχ. 265,65 καὶ χρέος ἐκ δραχ. 8.663, ἔναντι τῆς σημερινῆς ἀπολύτου οἰκονομικῆς αὐτοῦ ἐπαρκείας.

Ἔτος α'., 1931 — 1932.

Ἐπεστρώθη ὁ ναὸς διὰ νέων ψαθῶν, κατασκευάσθησαν ἱερατικαὶ στολαί, ἠγοράσθη χρηματοκιβώτιον, κατασκευάσθησαν βυζαντινὰ πολυκάνδηλα ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου. Κατεσκευάσθη ἐπίσης τὸ μικρὸν κωδωνοστάσιον εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ.

Ἔτος β'., 1932 — 1933.

Κατεσκευάσθησαν τὰ σιδηρὰ παράθυρα τῶν δύο τρούλλων καὶ τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ ἐτοποθετήθησαν ὑελοπίνακες. Ἐδενδροφυτεύθη τὸ κηπάριον τοῦ Ναοῦ καὶ ἐτοποθετήθη ἠλεκτρικὴ ἐγκατάστασις ἀφανοῦς φωτισμοῦ. Ἐπεστρώθη ὁ ἐξωνάρθηξ καὶ τὸ πρόπυλον καὶ συνεπληρώθησαν ἐλλείποντες τινες μαρμάρινοι κιονίσκοι ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου. Συνεπληρώθη καὶ ἐπεσκευάσθη ἡ πλακόστρωσις τοῦ ἱεροῦ βήματος, διερρυθμίσθη τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ, ἐτοποθετήθη ὑδραυλικὴ ἐγκατάστασις, ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις παλαιῶν ἀμφίων καὶ κατεσκευάσθησαν νέα. Κατεσκευάσθησαν ἐπίσης καὶ ἕτερα βυζαντινὰ πολυκάνδηλα ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου.

Ἔτος γ'., 1933 — 1934.

Ἠγοράσθησαν λειτουργικὰ βιβλία καὶ ἐβιβλιοδετήθησαν τὰ παλαιά. Κατεσκευάσθη βυζαντινὴ εἰκὼν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου Φ. Κόντογλου ὡς καὶ νέος χρυσοκέντητος Ἐπιτάφιος. Κατεσκευάσθησαν νέα ἄμφια καὶ ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις παλαιῶν, ἐγένετο ἐπίσης ἡ διόρθωσις τεσσάρων προσκυνηταρίων, καὶ ἡ κατασκευὴ 50 καθισμάτων καὶ ἐπαργύρου λεκάνης τοῦ Ἁγιασμοῦ. Ἠγοράσθη τάπης, κατασκευάσθη ξυλόγλυπτον ὡραῖον κυτίον ἐράνων ὑπὲρ τῶν ἀπόρων φοιτητῶν καὶ συνεπληρώθη ἡ κατασκευὴ πολυκανδήλων ἐκ σφυρηλάτου σιδήρου.

Ἔτος δ'., 1934 — 1935.

Κατεσκευάσθη ξυλίνη ἐξέδρα ψαλτῶν, καὶ ἐτοποθετήθη τὸ λίθινον περιτοίχισμα τοῦ ναοῦ. Ἐγένετο ἔτι ἡ κατασκευὴ τεσσάρων νέων σιδηρῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ καὶ τῶν σιδηρῶν θυρῶν τοῦ περιτοιχίσματος. Ἐπιδιωρθώθησαν αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῷ ναῷ ἀργυραῖ κανδῆλαι καὶ ἐγένετο γενικὴ ἐπιδιόρθωσις τῆς στέγης τοῦ ναοῦ.

Ἔτος ε'., 1935 — 1936.

Κατεσκευάσθη ψηφιδωτὴ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐντοιχισθεῖσα ἐν τῷ προπύλῳ τοῦ ναοῦ. Ἐγένετο ὡσαύτως ἡ κατασκευὴ ξυλογλύπτου ἄμβωνος, δύο σιδηρῶν παραθύρων τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ 50 ἑτέρων καθισμάτων.

Ἔτος στ΄., 1936 – 1937.

Κατεσκευάσθησαν δύο νέαι ἱερατικαὶ στολαὶ μεθ᾽ ὅλων τῶν ἀναγκαίων ἐξαρτημάτων ἐκ στόφας μεταξωτῆς. Ἐγένετο ἐπίσης ἡ κατασκευὴ ἀρχειοθήκης τοῦ ναοῦ, ξυλογλύπτου ἀρχιερατικοῦ θρόνου, ξυλίνου σκευοφυλακείου καὶ ἑτέρων τριῶν σιδηρῶν πολυκανδήλων. Ἐτοποθετήθησαν 2 νέα σιδηρᾶ παράθυρα ἐν τῷ νάρθηκι, ἕτερα 6 μικρὰ καὶ ἐπηργυρώθησαν σκεύη τινὰ τοῦ ναοῦ.

Ἔτος ζ΄., 1937 — 1938.

Κατὰ τὸ μέχρι σήμερον χρονικὸν διάστημα, κατεσκευάσθησαν δύο νέα σιδηρᾶ παράθυρα τοῦ νάρθηκος μετὰ τῶν ὑελοπινάκων αὐτῶν, νέα ἐξέδρα τῶν ἐπιτρόπων καὶ ἐγένετο ἡ ἐπαργύρωσις διαφόρων σκευῶν.

Τὴν γενομένην προσπάθειαν σπουδαίως συνέδραμον διὰ τῆς συνεργασίας των αἱ ἐκ καθηγητῶν πρότερον μὲν τῶν κ. κ. Γεωργίου Σωτηρίου καὶ Παν. Μπρατσιώτου, νῦν δὲ τῶν κ. κ. Κ. Δυοβουνιώτου καὶ Β. Βέλλα ἀποτελεσθεῖσαι ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαί, ὡς καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ κ. κ. Ἰωαν. Ι. Κοτεᾶκος, Β. Πετρούνιας Ν. Ἠλίας, Α. Νικητόπουλος, Β. Βέλλας, Κ. Κυριακός, Δ. Πάλλας καὶ οἱ νῦν ἔτι ὑπηρετοῦντες κ. κ. Μ. Καλαμάκις, ταμίας τοῦ Πανεπιστημίου, Α. Φυτράκις, βοηθὸς τοῦ Θεολ. Σπουδαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Α. Τριάντης, λογιστὴς τοῦ Πανεπιστημίου. Εἰς τὴν ὅλην περὶ τοῦ ναοῦ φροντίδα σπουδαίως ἐβοήθησεν ἐπίσης ὁ ἐπιμελητὴς αὐτοῦ κ. Δ. Παπαγιαννόπουλος.

Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπω, ὅτι, παρὰ τὴν γενομένην ἐργασίαν πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ λαμπρὰν ἐμφάνισιν τοῦ ναοῦ, ὑπολείπονται εἰσέτι πολλά. Ἡ πρὸς τοῦτο ἐργασία προχωρεῖ βαθμηδὸν κατὰ σύστημα καὶ πρόγραμμα κατόπιν μελέτης ἐπισταμένης διὰ πᾶσαν, ἀκόμη καὶ τὴν τελευταίαν, λεπτομέρειαν. Ἡ μέχρι τινος σημείου τῶν τοίχων ἀρχαιοπρεπής, φερ᾽ εἰπεῖν, ὀρθομαρμάρωσις πρὸς κάλυψιν τῶν ἀποκρουστικῶν ἐλαιοχρωματισμῶν αὐτῶν, ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἄνωθεν τῆς ζώνης τῆς ὀρθομαρμαρώσεως φιλοτίμως μὲν γενομένης νεωτέρας ἀλλ᾽ ἀκαλαισθήτου καὶ κακοτέχνου ἁγιογραφίας διὰ τεχνικῶν δι᾽ ὑδροχρωματισμοῦ (al fresco) καὶ μωσαϊκῶν εἰκόνων κατὰ τὰ βυζαντινὰ πρότυπα ὡς πρὸς τοὺς τύπους τῶν ἁγιογραφιῶν καὶ τὰ συστήματα τῶν εἰκόνων, ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν κεντρικῶν κιόνων τοῦ ναοῦ ἐκ τοῦ ἐπιτεθέντος αὐτοῖς χρωματιστοῦ κονιάματος!, ἡ ἀποκατάστασις τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου τέμπλου καὶ ἡ καθ᾽ ὅλου μέριμνα διὰ τὴν κατὰ

πάντα ἀρτίαν καὶ ἁρμονικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ναοῦ ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ἀνακαινιστικῆς ἐν τῷ ναῷ ἐργασίας[1].

II

Ἡ ἐν τῷ ναῷ γενομένη ἐπιστημονικὴ ἐργασία παρουσιάζει τὴν ἑξῆς εἰκόνα, ὡς περιγράφεται αὕτη μερικῶς ἐν σχετικῇ ἐκθέσει ἡμῶν πρὸς τὸν πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου, ἐξ ἧς παραθέτομεν τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα:

«....Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ ἔτους περατοῦται ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Ποιμαντικῆς, ἥτις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ καθηγητοῦ Καλογερᾶ εἶχε διακοπῆ. Περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου γίνεται κατὰ ἐντελῶς νέαν μέθοδον καὶ νέον σύστημα, ἀποβλέπουσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγχρόνων ἀναγκῶν καὶ συνθηκῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς καθηκοντολογίας τοῦ ποιμένος συμφώνως πρὸς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις καὶ πρὸ παντὸς ἀπέναντι τῶν συγχρόνων μεγάλων κοινωνικῶν προβλημάτων, τῶν ὁποίων παρέχεται εὐρυτάτη ἀνάπτυξις.

Πρὸς ἔξαρσιν καὶ πρακτικωτέραν ἐκ τοῦ μαθήματος ὠφέλειαν εἰσήγαγον νέον εἶδος φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων. Οἱ φοιτηταὶ δηλαδὴ (οἱ τριτοετεῖς) ὑποχρεοῦνται νὰ ἐπισκέπτωνται κατ'ἔτος ὁμαδικῶς καὶ καταλλήλως ὁδηγούμενοι 5—6 φιλανθρωπικὰ ἢ ἄλλης κοινωνικῆς προνοίας ἱδρύματα (νοσοκομεῖα, ἄσυλα, φυλακάς, λέσχας, ἐργοστάσια κλπ.). Ἕκαστος αὐτῶν ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβάλῃ ἔκθεσιν τῶν ἐκ τῶν ἐπισκέψεων τούτων ἐντυπώσεών του, τὸ δὲ περιεχόμενον τῶν ἐκθέσεων τούτων συζητεῖται ἐν ἰδιαιτέραις συγκεντρώσεσιν.

Αἵ τε ἐπισκέψεις καὶ συζητήσεις αὗται συντελοῦσι τὰ μάλιστα εἰς τὴν κοινωνικὴν μόρφωσιν τῶν μελλόντων πνευματικῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας ἡγετῶν καὶ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, τὰς ὁποίας οἱ σημερινοὶ φοιτηταὶ ἀργότερον ὡς κληρικοὶ καὶ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας θὰ κληθῶσι νὰ θεραπεύσωσιν.

Ἀπὸ τῆς ἀποχωρήσεως, λόγῳ ὁρίου ἡλικίας, τοῦ καθηγητοῦ κ. Μεσολωρᾶ ἀνέλαβον κατ' ἀνάθεσιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων

---

[1] Σχεδὸν βέβαιον εἶνε ὅτι ὁ ναὸς τῆς Καπνικαρέας, παρὰ τὸ θαυμάσιον αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον, οὐδέποτε ὑπῆρξε τύπος πολυτελοῦς βυζαντινοῦ ναοῦ, ὡς φιλοδοξοῦμεν νὰ παρουσιάσωμεν αὐτὸν σήμερον κατὰ τὰ καλὰ βυζαντινὰ πρότυπα, τὰ σύγχρονα τοῦ ὡραίου μνημείου.

Εἰκ. 14.—Ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ Ναοῦ ὡς ἦτο κατὰ τὴν παραλαβήν του.

Εἰκ. 15.—Ἡ βορεία πλευρὰ ὡς ἔχει σήμερον.

Εἰκ. 16. Ἐσωτερικὸν τοῦ Ναοῦ (βορεία πλευρὰ) μετὰ τοῦ νέου ἄμβωνος καὶ τῶν νέων καθισμάτων.

Εἰκ. 17.—Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ παρεκκλησίου Ἁγία Βαρβάρα.

τοῦ πρακτικοῦ κλάδου, ἥτις περατοῦται ἐπίσης ἐντὸς τοῦ ἔτους.

Ἅμα τῇ ἀναλήψει τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων τούτων καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μέχρι τότε κρατοῦν σύστημα, καθ' ὃ διὰ τὰς ἀσκήσεις τῆς ρητορικῆς ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ αἴθουσα τῆς διδασκαλίας, ἐθεώρησα, ὅτι αἱ πρακτικαὶ ἀσκήσεις εἰς τὰ μαθήματα τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς λειτουργικῆς ἔπρεπε νὰ γίνωνται ἐν τῷ ναῷ καὶ κατὰ τὰς καθωρισμένας ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας μας τελετάς.

. . . .

Ἐν τῷ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποκτηθέντι πανεπιστημιακῷ ναῷ, γίνονται αἱ λειτουργικαὶ καὶ ρητορικαὶ ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν καθιερωθεῖσαν πλέον ὑφ' ἡμῶν κατὰ Πέμπτην φοιτητικὴν λειτουργίαν, καθ' ἣν ἱερουργοῦσι, κηρύττουσι, ψάλλουσι καὶ ἐκκλησιάζονται οἱ φοιτηταὶ τῆς θεολογίας, καὶ παρακολουθοῦσι τὴν λειτουργίαν καὶ φοιτηταὶ ὅλων τῶν σχολῶν. Αἱ φοιτητικαὶ αὗται λειτουργίαι ἀποτελοῦσιν ἤδη ὡραίαν παράδοσιν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ καὶ πλὴν ἄλλων συμβάλλουσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀρτιωτέραν ἐκκλησιαστικὴν τῶν φοιτητῶν μόρφωσιν (εἰκ. 20).

Μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τὸ κήρυγμα, ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς διδασκαλίας[1], ὅπου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἡμῶν ἐπακολουθεῖ ἐξονυχιστικὴ κριτικὴ τοῦ ἀκουσθέντος κηρύγματος καὶ ἐξακριβοῦνται αἱ παρατηρηθεῖσαι ἐλλείψεις καὶ τὰ λάθη αὐτοῦ».

Ἐκτὸς τούτων ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τοῦ οἰκείου ὑφηγητοῦ τῆς Κατηχητικῆς κ. Μωραΐτου ὠργάνωσα ἐν τῷ ναῷ τὸ πειραματικὸν κατηχητικὸν σχολεῖον πρὸς ἐξάσκησιν τῶν φοιτητῶν εἰς τὴν κατηχητικὴν διδασκαλίαν καὶ διὰ κατάλληλον ἐπιστημονικὴν ἔρευναν πρὸς τελικὸν καθορισμὸν τοῦ παρ' ἡμῖν ἀναγκαιοῦντος τύπου τοῦ κατηχητικοῦ σχολείου.

Ἡ ἀπό τινων ἐτῶν ἀρξαμένη κίνησις ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας κατηχητικῶν σχολείων, ἥτις ὁσημέραι αὐξάνει καὶ ἥτις εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ὀφείλεται εἰς τὴν καλὴν πρωτοβουλίαν μερικῶν φιλοτίμων ἐφημερίων τῶν Ἀθηνῶν (ἐξ ὧν πρῶτος ἦτο ὁ ἀείμνηστος ἱερεὺς τῶν Ἀθηνῶν Μᾶρκος Τσακτάνης) καὶ τελευταίως τῆς θρησκευτικῆς ὀργανώσεως «Ζωή», ἥτις σπουδαίως ἐβοήθησεν εἰς τὴν περαιτέρω καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐξέλιξιν τοῦ νεωτέρου παρ' ἡμῖν κατηχητικοῦ σχολείου, διὰ τῆς παροχῆς διδακτικοῦ ὑλικοῦ διά τε τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς κατηχητάς, διὰ τῆς

[1] Ἡ ἔλλειψις αἰθούσης ὡς καὶ βοηθητικῶν χώρων παρὰ τὸν ναὸν ἀποτελεῖ σπουδαίαν δυσκολίαν, ἡ ὁποία ἴσως θὰ θεραπευθῇ διὰ τῆς πιθανῶς ὑπὸ τὸν ναὸν ὑπαρχούσης κρύπτης.

μορφώσεως εἰδικῶν κατηχητῶν καὶ κατηχητριῶν καὶ διὰ τῆς ἱδρύσεως πολλῶν κατηχητικῶν σχολείων, προὐκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Μ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Συμβουλίου τῆς νεοσυσταθείσης Ἀποστολικῆς Διακονίας. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο δικαιολογεῖται πλήρως καὶ ἐκ τοῦ γενονότος ὅτι ὁ ζῆλος πολλῶν ὀργανωτῶν κατηχητικῶν σχολείων δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε πρὸς τὴν ἀπαιτουμένην μόρφωσιν αὐτῶν καὶ δὲν παρέχει τὰ ἐχέγγυα τῆς καλῆς λειτουργίας τῶν κατηχητικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα οὕτως ἀφιέμενα εἶναι δυνατὸν ταχέως νὰ ἐκφυλισθοῦν καὶ νὰ ἐκτραποῦν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν σκοποῦ. Διὰ τοῦτο τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ συμμετέχωμεν ὡς μέλος αὐτοῦ, σπουδαίως προέβλεψε καὶ τὴν δι' εἰδικῆς ἐξ εἰδικῶν ἐπιτροπῆς μελέτην τῆς ὅλης κινήσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν κατηχητικῶν σχολείων πρὸς καθορισμὸν τῆς ὕλης τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας, τῶν μεθόδων αὐτῆς καὶ τοῦ καταρτισμοῦ εἰδικῶν κατηχητῶν. Ἀνεξαρτήτως τῆς μερίμνης ταύτης τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας καὶ πρὸς ὑποβοήθησιν αὐτῆς καὶ πληρεστέραν τοῦ μαθήματος τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίαν, ἵδρυσα τὸ ὡς ἄνω πειραματικόν, ὡς τὸ ὠνόμασα, κατηχητικὸν σχολεῖον, κυρίως διὰ τὴν εἰς τὸ μάθημα τῆς κατηχητικῆς πρακτικὴν ἐξάσκησιν τῶν φοιτητῶν. Ἡ ἵδρυσις τοῦ σχολείου τούτου καὶ ἡ συστηματικὴ περὶ αὐτὸ μελέτη θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τοῦ καθ' ὅλα ὑποδειγματικοῦ τύπου κατηχητικοῦ σχολείου, τὸ ὁποῖον χρειαζόμεθα συμφώνως πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας καὶ τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρ' ἡμῖν ζωῆς. Ἡ γενομένη μέχρι τοῦδε ἐργασία συνίσταται τοῦτο μὲν εἰς τὴν προπαρασκευὴν καὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν φοιτητῶν ὡς κατηχητῶν διδασκάλων, τῆς σχετικῆς διδασκαλίας γενομένης ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου παρὰ τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς κατηχητικῆς κ. Μωραΐτου ἐν ἰδιαιτέραις φροντιστηριακαῖς ἀσκήσεσι, τοῦτο δὲ εἰς τὴν μελέτην τοῦ τρόπου τῆς συστηματικῆς ὀργανώσεως τῶν κατηχητικῶν σχολείων καὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἁρμοζούσης πρὸς τοῦτο διδακτικῆς ὕλης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κατάρτισιν καὶ τὴν κατασκευὴν κύκλου εἰκόνων κατὰ τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, ἀπαραιτήτων διὰ τὴν καλὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν. Τὸ πειραματικὸν κατηχητικὸν σχολεῖον τοῦ παν. ναοῦ συνεκροτήθη τῇ προθύμῳ ἐνεργείᾳ τοῦ γεν. Ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτ. Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν γειτονικῶν πρὸς τὸν πανεπιστημιακὸν ναὸν σχολείων ἐκ μικροῦ ἀριθμοῦ μαθητῶν εὐγενῶς ὑπ' αὐτῶν παραχωρηθέντος, φιλοδοξοῦμεν δὲ νὰ παρουσιάσωμεν αὐτὸ ποτὲ ὡς πρότυπον κατηχητικοῦ σχολείου, δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἀπο-

Εἰκ. 18.—Ὁ νέος ἄμβων (κατὰ πρότυπον ἄμβωνος Ραβέννης).

Εἰκ. 19.—Ὁ νέος ἀρχιερατικὸς θρόνος (κατὰ πρότυπον θρόνου τοῦ Μαξιμιανοῦ (;) Ραβέννης).

Εἰκ. 20.—Οἱ φοιτηταὶ κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ Ναοῦ μετὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Πέμπτης.

στολ. Διακονίας πρὸς σχετικὴν αὐτοῦ χρησιμοποίησιν κατὰ τὴν περαιτέρω ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῶν κατηχητικῶν σχολείων. Πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἐπὶ μακρὸν τὸ σχολεῖον τοῦτο θὰ εἶνε ὡς καὶ ὠνομάσθη πειραματικόν, διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ γενομένους πειραματισμοὺς ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν, τὴν ὕλην διδασκαλίας καὶ τὸν τρόπον ἐν γένει τοῦ καταρτισμοῦ καὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κατάλληλον κατάρτισιν τῶν ἀναγκαιούντων κατηχητῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ναὸς δὲν προορίζεται ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς θρησκευτικὰς καὶ φροντιστηριακὰς ἀνάγκας τῶν φοιτητῶν τῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θρησκευτικὴν ἐξυπηρέτησιν πάντων τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐργαζομένων τε καὶ φοιτώντων, διὰ τοῦτο ἡ ἐξεύρεσις ἀρίστου καὶ κατὰ πάντα καλοῦ ἐφημερίου, ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι, θὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ καταστῇ ὁ ναὸς δι᾽ αὐτοῦ κέντρον θρησκευτικῆς κινήσεως καὶ δράσεως τῆς σπουδαζούσης ἰδίᾳ νεολαίας. Ὡς εἰς πάντα τὰ πεπολιτισμένα κράτη, οὕτω καὶ παρ᾽ ἡμῖν δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ εὑρίσκωνται μεταξὺ τῶν χιλιάδων φοιτητῶν καὶ πολλοὶ φύσει καὶ ἀπὸ καλῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως θρησκεύοντες νέοι. Ἡ συγκέντρωσις αὐτῶν καὶ ἡ ὑπ᾽ αὐτῶν διὰ καταλλήλου ποιμαντικῆς ἐργασίας καὶ καθοδηγήσεως δημιουργία θρησκευτικῆς δράσεως καὶ κινήσεως παρὰ τῷ φοιτητικῷ κόσμῳ θὰ ἀποτελέσῃ ἓν τῶν σπουδαίων σημείων τοῦ προγράμματος τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ.

Ἡ τακτικὴ καὶ ὑποδειγματικὴ τελετουργία ὕστερον, ἥτις ἐπετεύχθη ἤδη διὰ τῆς κατὰ τὸ αὐστηρὸν τυπικὸν τελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν καὶ διὰ τῆς καταρτίσεως μοναδικῶν χορῶν (τοῦ τακτικοῦ διὰ τὰς Κυριακάς, τοῦ φοιτητικοῦ διὰ τὰς φροντιστηριακὰς λειτουργίας τῆς Πέμπτης καὶ τοῦ παιδικοῦ τοῦ κατηχητικοῦ σχολείου) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρίστου ἐκκλ. μουσικοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀνδρ. Λεβαντῆ, ὡς καὶ ἡ παροχὴ καλοῦ, συντόμου καὶ συγχρονισμένου κηρύγματος,τὸ ὁποῖον καὶ διὰ τῶν μέχρι σήμερον ὑπηρετησάντων ἀρίστων ἱερέων, τῶν ἀρχιμανδριτῶν Θ. Παρασκευαΐδου (†) καὶ Ε. Καρπαθίου καὶ τοῦ αἰδεσ. Ε. Μυτιληναίου παρεσχέθη καὶ διὰ τοῦ νῦν προσωρινῶς ὑπηρετοῦντος ἀρχιμανδρίτου Μ. Κονστάνου παρέχεται, θὰ καταστήσῃ τὸν πανεπιστημιακὸν ναὸν σπουδαῖον ἐν τῇ πρωτευούσῃ πνευματικὸν καὶ θρησκευικὸν κέντρον ἄξιον τοῦ ὑποδειγματικοῦ χαρακτῆρος, τὸν ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν καὶ προσπαθοῦμεν νὰ προσλάβῃ ὁ πανεπιστημιακὸς ναός. Ἡ τυχὸν μάλιστα ἐνίσχυσις ἡμῶν διὰ τοῦ θεολογικοῦ οἰκοτροφείου πρὸς ἐκκλησιαστικὴν ἀνατροφὴν καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν φοιτητῶν, σπουδαίως θὰ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον ἡμῶν καὶ θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκ τῶν θεολόγων φοιτητῶν κατάλληλον ἀνάδειξιν ἱκα-

νοῦ ἀριθμοῦ ἐξ αὐτῶν κληρικῶν ἄριστα καὶ κατὰ πάντα κατηρτισμένων.

Τοιαύτη ἡ ἵδρυσις, ὀργάνωσις καὶ δρᾶσις τοῦ πανεπιστημιακοῦ ναοῦ καὶ τοιαύτη ἡ δι᾽ αὐτὸν φροντὶς δι᾽ ἡμῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

Εἴμεθα δὲ εὐτυχεῖς, διότι τὸ ὑφ᾽ ἡμῶν ἀρξάμενον πρὸς ἀπόκτησιν καὶ τοιαύτην χρησιμοποίησιν τοῦ ναοῦ ἔργον, ἀποτελεῖ ἤδη στερεὰν βάσιν διὰ τὸν ἐν καιρῷ ἐκλεγησόμενον καὶ διορισθησόμενον τατκικὸν καθηγητὴν τῆς πρακτικῆς θεολογίας, ὅστις θέλει εὕρει ἑτοίμην καὶ δημιουργημένην ἐργασίαν διὰ τὴν ἀπρόσκοπτον καὶ ἐν πᾶσι ἐπαρκῆ λειτουργίαν τῆς ἕδρας τοῦ πρακτικοῦ τῆς θεολογίας κλάδου οὐ μόνον διὰ τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς χάριν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας ἐν πρακτικοῖς ἀποτελέσμασι σημαντικὴν αὐτοῦ ἀπόδοσιν.

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Hans Schmidt, Die Psalmen (Handbuch zum A. Testament, herausgegeben von O. Eissfeldt. I. 15). Verlag von Mohr. Tübingen 1934 (σ. XII+258).

Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Χάλλης γνωστοῦ ἑρμηνευτοῦ τῆς Π.Δ. τυγχάνει ἡ ἀπαρχὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ πανεπιστημίῳ ἐπιφανοῦς συναδέλφου του O. Eissfeldt ἐκδιδομένης προτεσταντικῆς σειρᾶς ὑπομνημάτων εἰς ὅλην τὴν Π. Διαθήκην, ὅπερ ἐγχείρημα ἀποτελεῖ πραγματικὸν τόλμημα ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης σήμερον ἐν Γερμανίᾳ πνευματικῆς ἀτμοσφαίρας, τῆς δεδημιουργημένης ὑπὸ τοῦ ἀντισημιτισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ὑπὸ τῶν «Γερμανῶν Χριστιανῶν» («Deutsche Christen») ἀφ' ἑτέρου. Τοῦ ὑπομνήματος προτάσσεται βραχεῖα εἰσαγωγὴ (σ. III—IX), ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ψαλτηρίου, ἐφαρμόζων τὰς ἀρχὰς τῆς φιλελευθέρας σχολῆς τοῦ H. Gunkel, εἰς ἣν καὶ ἀνήκει. Ὅμως, παρὰ τὰς ἐλευθεριαζούσας ῥοπὰς τοῦ συγγραφέως, εἶναι καταφανὴς καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐν πολλοῖς μετριοπάθεια καὶ νηφαλιότης αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ ἐπιστροφικὴ πρὸς τὴν παράδοσιν κίνησις τῆς λεγομένης κριτικῆς σχολῆς. Οὕτως, ἂν καὶ ἐκδέχεται καὶ αὐτὸς τὸ Ψαλτήριον ὡς «τὸ ᾀσματολόγιον τῆς μεταιχμαλωσιακῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος», οὐχ ἧττον ὅμως ἐναντίον τῆς μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἐπικρατούσης ἐν τῇ φιλελευθέρᾳ ἐπιστήμῃ γνώμης, παραδέχεται ὅτι τὸ μέγιστον μέρος τῶν ψαλμῶν κατάγεται ἐκ τῆς προαιχμαλωτικῆς ἐποχῆς καὶ ἐκδέχεται ὡς χρόνον κλείσεως τῆς συλλογῆς αὐτῶν τὸ διάστημα ἀπὸ 400—350, θεωρῶν ὡς ἀπίθανον τὴν ὕπαρξιν μακκαβαϊκῶν ψαλμῶν. Καὶ αὐτὰς δὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς πολλῶν ψαλμῶν ἀποκεκρυσταλλωμένας παραδόσεις θεωρεῖ ὡς ἀβεβαίας μὲν ἱστορικῶς, πάντως δ' ὡς γεραράς. Ἀντεπεξερχόμενος δὲ κατὰ τῆς «κολλεκτιβικοποιήσεως» τῶν ψαλμῶν ὑπό τινων παλαιοτέρων κριτικῶν, χαρακτηρίζει αὐτοὺς ὡς προϊὸν «τῆς ἀτομικῆς βιώσεως ὡρισμένων προσώπων, ἐκ τῶν βαθέων τῆς καρδίας τῆς αἰωνίου πηγῆς τοῦ ὁμαδιᾴσματος ἀπειραρίθμων θρησκευτικῶν κοινοτήτων»—Ἐπακολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία (X—XII) καὶ ἕπεται ἡ ἑρμηνεία τῶν ψαλμῶν (1—258), ἐν ᾗ ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ ταῖς ἑρμηνευτικαῖς τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Gunkel ἀρχαῖς, ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ ὅμως ὑπομνήματος τοῦ ὁποίου,

ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἐμφανίζει ἱκανὴν αὐτοτέλειαν. Ἰδιαιτέρως ἄξιαι προσοχῆς, παρὰ τὸ ἄγαν τολμηρὸν πολλῶν ἐξ αὐτῶν, εἶναι αἱ κριτικαὶ διορθώσεις τοῦ κειμένου, ἃς εἰσηγεῖται ὁ συγγραφεύς, πλεονάκις ἐκδηλῶν τὴν προτίμησίν του πρὸς τοὺς Ο΄. Ἐπίσης ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς αἱ λεπταὶ ψυχολογικαὶ καὶ καλαισθητικαὶ παρατηρήσεις αὐτοῦ. Καίτοι δὲ δὲν συμμεριζόμεθα πολλὰς γνώμας τοῦ σ., οἷον τὴν ὑπερβολικὴν συσχέτισιν τῆς γενέσεως πολλῶν ψαλμῶν πρὸς τὴν λατρείαν, τὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς δαυϊκῆς προελεύσεως πολλῶν ψαλμῶν, ἀνεγνωρισμένων ὡς δαυϊτικῶν ὑπὸ ἐπιφανῶν νεωτέρων διαμαρτυρομένων ἐξηγητῶν κττ., οὐχ ἧττον ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ παρὸν ἔργον αὐτοῦ καταλαμβάνει ἐπίλεκτον θέσιν παρὰ τὰ ἄριστα τῶν νεωτέρων προτεσταντικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὸν Ψαλτῆρα, οἷα εἶναι τὰ τοῦ Kittel καὶ τοῦ Gunkel καὶ τοῦ König, τοῦ Briggs καὶ τοῦ Barnes.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

P. Heinisch, Das Buch Numeri übersetzt und erklärt. Bonn 1936. Σελ. XIII+141. (Peter Hanstein Verlag, br. 4,80, geb 6.40).

Διὰ τοῦ παρόντος ὑπομνήματος, ὀφειλομένου εἰς τὸν κάλαμον τοῦ γνωστοῦ ἐν Nymwegen τῆς Ὁλλανδίας καθηγητοῦ τῆς Π. Δ. Heinisch, εἰς ὃν ὀφείλομεν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ κράτιστα ὑπομνήματα εἰς τὴν Γένεσιν, τὴν Ἔξοδον καὶ τὸ Λευϊτικόν, συμπληροῦται ἡ ἑρμηνεία τῆς Πεντατεύχου ἐν τῇ ὑπὸ τῶν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καθηγητῶν Feldmann καὶ Herkenne ἐκδιδομένῃ καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως Bonner Bibel ἐπικαλουμένῃ σειρᾷ καθολικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν Π. Δ., ὧν πολλὰ ἔχομεν βιβλιογραφήσει ἤδη ἔν τε τῇ «Θεολογίᾳ» καὶ τῇ «Ν. Σιών». Τῆς ἑρμηνείας προτάσσεται ἐξέτασις τῶν «εἰσαγωγικῶν» ζητημάτων ἐν πνεύματι «προοδευτικῷ» ἔναντι τῶν νεωτάτων πορισμάτων τῆς ἐρεύνης (σ. 1—15). Τὸν Μωϋσῆν δέχεται ὁ Η. ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν νομοθέτην τοῦ Ἰσραήλ, συγχρόνως ὅμως παραδέχεται καὶ ἐξέλιξιν ἐν τῇ μωσαϊκῇ νομοθεσίᾳ, κατὰ προσαρμογὴν πρὸς τὰς μεταγενεστέρας συνθήκας τοῦ βίου. Ὡς μωσαϊκῆς προελεύσεως νόμους ἀναγνωρίζει ἐν τῇ βίβλῳ τῶν «Ἀριθμῶν» πρὸ πάντων τοὺς προϋποθέτοντας τὴν ἐν ἐρήμῳ περιπλάνησιν τοῦ Ἰσραήλ, οἵτινες διακρίνονται καὶ διὰ τὴν ἀρχαιοπρέπειαν αὐτῶν. Ἐπίσης ὡς μωσαϊκὸν κατὰ τὴν βάσιν δέχεται καὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦ βιβλίου ὑλικόν, ὅπερ κατ' αὐτὸν ἐπηυξήθη βραδύτερον διὰ τῆς προσθήκης παλαιοτάτων προφορικῶν παραδόσεων καὶ ἀνασυνεκροτήθη εἰς τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν, ὑποκειμένης καὶ τῆς ἀνασυγκροτήσεως ταύτης εἰς τὴν θεοπνευστίαν. Ἐπακολουθεῖ ἡ

ἑ ρ μ η ν ε ί α τῶν βιβλίων (16—41), συνισταμένη εἰς ῥέουσαν ἐξήγησιν μετὰ συντόμων, ἀλλ᾽ ἐπαρκῶν διασαφητικῶν σχολίων, παρατιθεμένων κάτωθεν ἐκείνης, ὡς καὶ διαφωτιστικῶν παρεκβάσεων προκειμένου περὶ δυσκόλων χωρίων. Εἰς τὸ περισπούδαστον τοῦτο ὑπόμνημα, ὅπερ διακρίνουσιν αἱ ἀρεταὶ τῶν ἄλλων ἐργασιῶν τοῦ σοφοῦ συγγραφέως, μαθητοῦ τοῦ ἀειμνήστου Nikel, ἐμβρίθεια φιλολογικὴ καὶ ἱστορική, βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης καὶ συνδυασμὸς τῆς προόδου μετὰ τῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν παράδοσιν. ἐπισυνάπτεται χάρτης ἐμφαίνων τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ ἐξιστορουμένην πορείαν τῶν Ἰσραηλιτῶν διὰ μέσου τῆς ἐρήμου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Frederic Kenyon. The Text of the Greek Bible, London. Duckworth, 1937. Σελ. 264.

Σκοπὸς τοῦ παρόντος ἔργου τοῦ ἐπιφανοῦς Ἄγγλου παλαιογραφικοῦ, διευθυντοῦ τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου, εἶναι νὰ ἐνημερώσῃ τοὺς μελετητὰς τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου, μάλιστα τῆς Κ. Διαθήκης, περὶ τῶν πορισμάτων τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων καὶ κριτικῶν ἐρευνῶν, εἰς ἃ τόσον γενναία τυγχάνει, ὡς γνωστόν, καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ συμβολή. Ἐντεῦθεν καθίσταται προφανὴς ἡ σπουδαιότης τοῦ βιβλίου, ὑπὲρ ἧς θὰ ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐγγυηθῇ καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἔχοντος ὧδε. Ἐν μὲν τῷ I κεφ. ποιεῖται λόγον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν χειρογράφων τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας (σ. 9—23), ἐν δὲ τῷ II πραγματεύεται περὶ τῶν χειρογράφων τῆς Ἑλληνικῆς Π. Διαθήκης (24—65), ἐν τῷ III περὶ τῶν τῆς Κ. Δ. (66—110), ἐν τῷ IV περὶ τῶν μεταφράσεων καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν πατέρων (111—153), ἐν τῷ V περὶ τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων ἀπὸ τοῦ 1516—1881 (153—169), ἐν τῷ VI περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1881—1936 εὑρημάτων καὶ θεωριῶν (170—196) καὶ ἐν τῷ VII ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς παρούσης μορφῆς τοῦ προβλήματος τῶν κειμένων τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου (197—254). Ἐπακολουθοῦσι δύο εὑρετήρια, ὧν τὸ μὲν I ἀναφέρεται εἰς τὰ περιεχόμενα πρόσωπα καὶ πράγματα, τὸ δὲ II εἰς τὰ βιβλικὰ χωρία (255—264). Τὸ συνολικὸν συμπέρασμα τοῦ βιβλίου συμπίπτει πρὸς τὸ πόρισμα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, καθ᾽ ὃ πάντα τὰ πλούσια εὑρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν τείνουσιν εἰς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς αὐθεντίας καὶ ἀκεραιότητος τῶν ἡμετέρων ἱερῶν κειμένων καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν βάσεων αὐτῶν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε σταθερῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ο ΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΥΠΟ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΗΣ "ΕΠΕΤΗΡΙΔΟΣ,,
ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ (1938)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1938

ΤΥΠΟΙΣ «ΦΟΙΝΙΚΟΣ» ΟΔΟΣ ΛΕΟΝΝΑΤΟΥ 4. ΑΘΗΝΑΙ

Ο ΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΦΟΙΤΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

('Επὶ τῇ βάσει βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων)

1. Ἀγάπα τὴν ἱερὰν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν ἐξέλεξας ἀποβλέπων εἰς ὑλικὰ ὠφέλη, ἀλλ' ὁρμώμενος ἐξ ὑψηλοτέρας ἰδεολογίας· μὴ λησμόνει ὅτι τὰ διδάγματά της εἶναι «πάσης φιλοσοφίας ἀνθρωπείου ὑπέρτερα»[1]. Ἔμμενε «τῇ τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσει» καὶ ζήτει «μετὰ πίστεως ἀκλινοῦς» τὸν ἐν αὐταῖς θησαυρόν[2].

2. Ἐκτίμα βαθέως τὴν κλασικὴν καὶ θύραθεν ἐν γένει ὑγιᾶ παιδείαν καὶ φιλοσοφίαν, ἥτις «συνεργεῖ πρὸς σοφίας γνῶσιν»[3]. Ἔχε ὑπ' ὄψει τὰ σοφὰ λόγια τοῦ μεγάλου τῆς ἐκκλησίας πατρὸς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Οἶμαι δὲ πᾶσιν ἀνομολογεῖσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων, παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξωθεν, ἣν οἱ πολλοὶ Χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες...Οὔκουν ἀτιμαστέον τὴν παίδευσιν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν»[4].

3. Ἔχων ὡς πηγὴν καὶ βάσιν τὴν ἁγίαν γραφὴν καὶ τὴν γνησίαν ἱερὰν παράδοσιν, ὡς βοήθημα δὲ τὴν θύραθεν σοφίαν, ἀποδεχόμενος ἐξ αὐτῆς «ὅσα χρήσιμα»[5], ζήτει νὰ ἀναγάγῃς τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν, δι' ἧς «τελειοῦται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταύτῃ μόνον γενομένου»[6]. Οὕτω θὰ ἀποκτήσῃς πίστιν κατ' ἐπίγνωσιν, πίστιν, ἥτις θὰ ρυθμίζῃ ὁλόκληρον τὸν βίον σου καὶ ἥτις μόνη δὲν δύναται νὰ κλονισθῇ ὑπὸ τῆς ἀπιστίας οὐδὲ νὰ διαφθαρῇ ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας· καὶ μόνον οὕτω θὰ εἶσαι εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃς θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, οὐσιῶδες καὶ ἐπουσιῶδες, πυρῆνα καὶ φλοιὸν ἐν τῇ θρησκείᾳ. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἀνυπόκριτος εὐσέβεια, φιλεργία καὶ ἐπιμέλεια, τῆς ὁποίας ἄριστα ὑπο-

---

[1] **Ἰουστίνου** Β' ἀπολογία κ. 12.

[2] **Ὠριγένους** Ἐπιστολὴ πρὸς Γρηγόριον θαυματουργόν.

[3] **Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως** Στρωματεῖς 1,5.

[4] **Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ** Λόγος 43,11.

[5] **Μ. Βασιλείου** Πρὸς τοὺς νέους κ. 8.

[6] **Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως** Στρωματεῖς 7,10.

δείγματα ἔχεις τὸν «βλέποντα» τυφλὸν Δίδυμον τὸν Ἀλεξανδρέα, τὸν χαλκέντερον Ὠριγένη, τὸν ἀκάματον Χρυσόστομον καὶ τὴν λοιπὴν χορείαν τῶν μεγάλων ἱεραρχῶν τῆς ἐκκλησίας.

4. Θεωρῶν εὐτυχίαν σου τὴν ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος προερχομένην γαλήνην τῆς συνειδήσεως καὶ ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι «ἓν λυπηρόν, ἁμαρτία μόνον, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα κόνις καὶ καπνός»[7], μὴ δούλευε εἰς «τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, τὰ μὴ συγχωροῦντα τὴν ἀμείνω χρῆσιν τῶν ὑπαρχόντων»[8], μηδὲ ζήτει τὴν εὐδαιμονίαν σου εἰς τὰ πρόσκαιρα ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ ἀπόφυγε τὸ ταπεινὸν τῆς φιλαργυρίας πάθος, ἐνθυμούμενος ὅτι «οὐδεὶς φιλόχρυσος ἐγένετό ποτε φιλόχριστος». Ἔχων ὑποδείγματα φιλανθρωπίας τὸν μέγαν Βασίλειον, τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον καὶ τόσους ἄλλους πατέρας τῆς ἐκκλησίας, θεώρει ἀτομικήν σου χαρὰν ὅταν ἐπουλώνῃς ξένας πληγάς· καὶ τοῦτο δὲν κατορθοῦται μόνον μὲ χρῆμα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν καλόν σου τρόπον, ἐφόσον χαίρεις μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίεις μετὰ κλαιόντων[9], καὶ μὲ τὸν καλόν σου λόγον, διότι «κηρία μέλιτος λόγοι καλοί»[10].

5. Ἔσο πάντοτε εἰλικρινὴς καὶ εὐθύς· πρᾶττε καὶ ὁμίλει πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς πεποιθήσεις σου, «οἷον τὸν λόγον τοιόνδε τὸν τρόπον καὶ οἷον τὸν τρόπον τοιόνδε τὸν λόγον» ἐπιδεικνύμενος[11]. Μίσει «διδάγμαθ' οἷς ἐναντίος βίος»[12]. Τοιουτοτρόπως θὰ ἀποφύγῃς τὴν κακὴν φήμην, ἣν ἀπέκτησεν Ἀκάκιος ὁ Καισαρείας, «ἕτερος μὲν τὴν δόξαν, ἕτερος δὲ τὴν γλῶτταν» ἀναδειχθείς[13], ὡς καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὁ λόγῳ τῆς κατὰ τὰς περιστάσεις ἐναλλαγῆς φρονημάτων, «Ἀμφαλλὰξ» ἐπικληθείς[14]. Πρόσεχε αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας ἐξαγγέλλεις νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰς πράξεις σου, «βίῳ μὲν ὁδηγῷ θεωρίας, θεωρίᾳ δὲ σφραγῖδι βίου χρώμενος»[15], διότι «τὸ λαμπρῶς μὲν ἐπαινέσαι τὴν ἀρετὴν καὶ μακροὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἀποτείνειν λόγους, ἰδίᾳ δε τὸ ἡδὺ πρὸ τῆς σωφροσύνης καὶ τὸ πλέον ἔχειν πρὸ τοῦ δικαίου τιμᾶν, ἐοικέναι φαίην ἂν ἔγωγε τοῖς ἐπὶ σκηνῆς ὑποκρινομένοις τὰ δράματα,

[7] ***Χρυσοστόμου*** Ἐπιστολὴ 14,4.
[8] ***Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως*** Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος κ. 14.
[9] ***Ρωμαίων*** 12,15. ***Παυλίνου*** βίος Ἀμβροσίου κ. 39.
[10] ***Παροιμιῶν*** 16,24.
[11] ***Εὐσεβίου*** Ἐκκλ. ἱστορία 6,3 (περὶ Ὠριγένους προκειμένου).
[12] ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Ἔπος εἰς ἑαυτὸν στ. 40.
[13] ***Φιλοστοργίου*** Ἐκκλ. ἱστορία 4,12.
[14] ***Παλλαδίου*** Διάλογος κ. 5.
[15] ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Εἰς μ. Ἀθανάσιον κ. 6.

οἳ ὡς βασιλεῖς καὶ δυνάσται πολλάκις εἰσέρχονται, οὔτε βασιλεῖς ὄντες οὔτε δυνάσται, οὐδὲ μὲν οὖν τυχὸν ἐλεύθεροι τὸ παράπαν»[16].

6. Τὴν καρδίαν σου ἂς κατακαίῃ ἄσβεστον τῆς φιλοπατρίας τὸ πῦρ. Τὴν φιλοπατρίαν δὲν ἐδίδαξε μόνον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός· τὴν ἐδίδαξαν καὶ οἱ ἐκλεκτότεροι ἐκπρόσωποι τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μὴ λησμονοῦντες ὅτι καὶ ὁ Σωτὴρ ἰδιαίτερον ἐπεδείκνυεν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἰσραηλιτικὸν λαόν. Τοιουτοτρόπως ὁ Χρυσόστομος ἀναφωνεῖ «οὐδὲν πατρίδος γλυκύτερον»[17]. Συνέσιος ὁ Πτολεμαΐδος ἐπίσκοπος ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν ἐπελθόντων κατὰ τῆς πατρίδος του βαρβάρων. Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων, εἰς τοὺς λόγους του καὶ εἰς τὰ ποιήματά του, ἐκφράζει τὸν βαθὺν πόνον τῆς ψυχῆς του διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῆς «ἁγίας πόλεως» τῶν Ἱεροσολύμων. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ κλῆρος διεδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, συντελέσας οὕτως εἰς στενωτέραν ἔτι σύσφιγξιν τῶν μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ ἔθνους ἀρρήκτων δεσμῶν. Ἔχε ὑπ' ὄψει σου ὅτι τὰ δίκαια τῆς πατρίδος σου εἶναι δίκαια αὐτῆς πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ ὑπὲρ αὐτῶν ἄμυνα, ἄμυνα «ὑπὲρ τῶν τῆς φύσεως δικαίων»[18] εἶναι καθῆκον οὐ μόνον ἐθνικόν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικόν.

7 Ἂν ἀγαπᾷς πράγματι τὴν ἐκκλησίαν σου καὶ τὴν πατρίδα σου, ἔχε ζωηρὸν τὸ συναίσθημα τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς διατάξεις των, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη. Μὴ λησμόνει ὅτι τόσον ἡ ἐκκλησία ὅσον καὶ ἡ πολιτεία εἶναι ζῶντες ὀργανισμοί, ἐν τοῖς ὁποίοις «οἱ μεγάλοι δίχα τῶν μικρῶν οὐ δύνανται εἶναι, οὔτε οἱ μικροὶ δίχα τῶν μεγάλων· σύγκρασίς τίς ἐστιν ἐν πᾶσι καὶ ἐν τούτοις χρῆσις. Λάβωμεν τὸ σῶμα ἡμῶν· ἡ κεφαλὴ δίχα τῶν ποδῶν οὐδέν ἐστιν, οὕτως οὐδ' οἱ πόδες δίχα τῆς κεφαλῆς· τὰ δ' ἐλάχιστα μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν ἀναγκαῖα καὶ εὔχρηστά εἰσιν ὅλῳ τῷ σώματι· ἀλλὰ πάντα συμπνεῖ καὶ ὑποταγῇ μιᾷ χρῆται εἰς τὸ σῴζεσθαι ὅλον τὸ σῶμα»[19].

8. Σέβου ὡς ἄλλους γονεῖς τοὺς πνευματικούς σου διδασκάλους, ἔχων κατὰ νοῦν πόσον ἐτίμα καὶ ἠγάπα Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς

16 ***Μ. Βασιλείου*** Πρὸς τοὺς νέους κ. 6.
17 ***Χρυσοστόμου*** Εἰς ἀνδριάντας Β', α'.
18 ***Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου*** Ἐπιστολὴ 3, 116.
19 ***Κλήμεντος Ρώμης*** Α' ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους κ. 37.

τὸν μέγαν διδάσκαλόν του Ὠριγένη, ὃν ἀπεκάλει «ἀληθινὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον»[20], πόσον ἐσέβετο Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς τὸν διδάσκαλόν του Πάνταινον, «τὴν σικελικὴν μέλιτταν»[21], καὶ μετὰ πόσου σεβασμοῦ ἐξεφράζετο ὁ Συνέσιος ὁ Πτολεμαΐδος διὰ τὴν «σεβασμιωτάτην διδάσκαλόν» του Ὑπατίαν[22], τὸ οἰκτρὸν αὐτὸ θῦμα θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ. Θεώρει δὲ τοὺς συμφοιτητάς σου ὡς ἀδελφούς, ἔχων ὡς ἰδεῶδες τὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, κατὰ τὸν χρόνον τῆς συμφοιτήσεώς των ἐν Ἀθήναις. Ὅπως λέγει ὁ Γρηγόριος: «τὰ πάντα ἦμεν ἀλλήλοις, ὁμόστεγοι, ὁμοδίαιτοι, συμφυεῖς, τὸ ἓν βλέποντες, ἀεὶ τὸν πόθον ἀλλήλοις συναύξοντες θερμότερόν τε καὶ βεβαιότερον...Ἴσαι μὲν ἐλπίδες ἦγον ἡμᾶς, πράγματος ἐπιφθονωτάτου, τῶν λόγων· φθόνος δ᾽ ἀπῆν, ζῆλος δ᾽ ἐσπουδάζετο. Ἀγὼν δ᾽ ἀμφοτέροις οὐχ ὅστις αὐτὸς τὸ πρωτεῖον ἔχοι, ἀλλ᾽ ὅπως τῷ ἑτέρῳ τούτου παραχωρήσειε· τὸ γὰρ ἀλλήλων εὐδόκιμον ἴδιον ἐποιούμεθα. Μία μὲν ἀμφοτέροις ἐδόκει ψυχή, δύο σώματα φέρουσα...Ἓν δ᾽ ἀμφοτέροις ἔργον ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ ζῆν πρὸς τὰς μελλούσας ἐλπίδας, πρὸς ὃ βλέποντες καὶ βίον καὶ πρᾶξιν ἅπασαν ἀπηυθύνομεν»[23]. Ἂς ὑπάρχῃ μετὰ τῶν συμφοιτητῶν σου «ἅμιλλα ἀρετῆς»[24].

9. Μὴ λησμονῶν τὸ τῶν προγόνων μας «νοῦς ὑγιὴς ἐν σώματι ὑγιεῖ», μὴ παραμελῇς οὐδὲν τῶν συντελούντων εἰς ὑγείαν καὶ εὐεξίαν τοῦ σώματος, ὅπερ «ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου πνεύματος» ὂν[25], κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, θὰ συναναστῇ πνευματικώτερον, κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν, καὶ θὰ ἑνωθῇ μετὰ τῆς ψυχῆς. Ἔχε ὑπ᾽ ὄψει τὸ τῆς Γραφῆς: «ὑγεία καὶ εὐεξία βέλτιον παντὸς χρυσίου, καὶ σῶμα εὔρωστον ἢ ὄλβος ἀμέτρητος»[26]. Πρόσεχε ὅμως ἡ περὶ τοῦ σώματος φροντὶς νὰ μὴ ὑπερβῇ τὰ πρέποντα ὅρια, διότι «ἡ ἄγαν τοῦ σώματος ἐπιμέλεια αὐτῷ τε ἀλυσιτελὴς τῷ σώματι καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν ἐμπόδιόν ἐστιν»[27].

10. Εἰς τὸν βίον σου ἔσο ὡπλισμένος μὲ ὑπομονήν· οὐδεὶς ἔζησεν

---

[20] ***Γρηγορίου Νεοκαισαρείας*** Χαριστήριος λόγος κ. 6.
[21] ***Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως*** Στρωματεῖς 1,1.
[22] ***Συνεσίου*** Ἐπιστολὴ 10 κ. ά.
[23] ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Ἐπιτάφιος εἰς μ. Βασίλειον κ. 23.
[24] ***Τοῦ αὐτοῦ*** Ἐπιστολὴ 6.
[25] ***Α' Κορινθίων*** 6,19.
[26] ***Σοφίας Σειρὰχ*** 28,14.
[27] ***Μ. Βασιλείου*** Πρὸς τοὺς νέους κ. 9.

ἄνευ πικριῶν καὶ δυσχερειῶν· καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Παναγίας καρδίας διῆλθεν ὡς «ρομφαία»[28] ὁ πόνος. Δι' αὐτὸ μή σε ἀπογοητεύουν αἱ τυχὸν ἀτυχίαι· ἰδίως μὴ λησμόνει ὅτι «οὐδὲν τῶν μεγάλων ἀδόκιμον, οὐδ' ἀβασάνιστον» καὶ ὅτι οὐχὶ σπανίως «ἕπεται φύσει τοῖς μὲν ταπεινοῖς τὸ ῥάδιον, τοῖς δ' ὑψηλοῖς τὸ δύσκτητον»[29]. Ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸν Θεόν, ἐπαναλάμβανε τὸ τοῦ Ψαλμῳδοῦ «ἐὰν καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι Σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ»[30], καὶ τὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου «Χριστὸς μετ' ἐμοῦ καὶ τίνα φοβηθήσομαι; Κἂν κύματα κατ' ἐμοῦ διεγείρηται, κἂν πελάγη, κἂν ἀρχόντων θυμός, ἐμοὶ πάντα ταῦτα ἀράχνης εὐτελέστερα»[31]. Εἰς πᾶσαν περίστασιν τοῦ βίου σου δόξαζε τὸν Θεὸν «πάντων ἕνεκεν»[32].

Ἀγαπητοί μου φοιτηταί,

Σεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀπεφασίσατε νὰ σπουδάσετε τὴν ἱερὰν ἐπιστήμην τῆς θεολογίας, ἥτις δικαίως ἐχαρακτηρίσθη «τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, ἄνθρωπον ἄγουσα τὸ πολυτροπώτατον καὶ ποικιλώτατον τῶν ζῴων»[33], βεβαίως δὲν προσήλθατε εἰς αὐτὴν θεωροῦντες τὴν ἱερὰν ἀποστολήν, δι' ἣν προορίζεσθε, ὡς «ἀφορμὴν βίου», ἀλλ' ὡς «ἀρετῆς τύπον, οὐδὲ ἀρχὴν ἀνεξέταστον, ἀλλὰ λειτουργίαν ὑπεύθυνον»[34]. Διὰ τοῦτο, ἔχοντες συναίσθησιν τοῦ ὕψους τῆς ἀποστολῆς σας, ὁπλισθῆτε κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν σας μὲ τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια γνώσεως καὶ ἤθους· «ἐργάζεσθε τὸ ἔργον ὑμῶν πρὸ καιροῦ, καὶ δώσει τὸν μισθὸν ὑμῶν ἐν καιρῷ αὐτοῦ»[35]. Προσερχόμενοι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ἱερωσύνης ἢ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας ὑπούργημα, προσέχετε μὴ ἐμφανισθῆτε «ἀνίπτοις χερσὶ καὶ ἀμυήτοις ψυχαῖς»[36]. Ἔχετε ἐν νῷ ὅτι ἐὰν θέλετε νὰ ἐπιτύχετε εἰς τὸ ἔργον σας, ἐὰν θέλετε νὰ φέρετε καρποὺς ἀξίους τῆς κλήσεώς σας, πρέπει σεῖς πρῶτον νὰ εἶσθε ἄξιοι αὐτῆς· «καθαρθῆναι δεῖ πρῶτον, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι καὶ οὕτω σο-

---

28 ***Λουκᾶ*** 2,35.

29 ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Λόγος 13,4.

30 ***Ψαλμῶν*** 22,4.

31 ***Χρυσοστόμου*** Ὁμιλία πρὸ τῆς ἐξορίας, ἐν ἀρχῇ.

32 ***Παλλαδίου*** Διάλογος 11 (ἦτο ἡ συνήθης φράσις τοῦ Χρυσοστόμου).

33 ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Λόγος 2, 16.

34 ***Τοῦ αὐτοῦ*** Λόγος 2, 8.

35 ***Σοφίας Σειρὰχ*** 51,38.

36 ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Λόγος 2, 8.

φίσαι· γενέσθαι φῶς καὶ φωτίσαι· ἐγγίσαι Θεῷ καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἁγιασθῆναι καὶ ἁγιάσαι»[37]. Οὕτω καὶ μόνον οὕτω θὰ δυνηθῆτε νὰ ἐπιτελέσετε πραγματικῶς τὸ ὑψηλὸν ἔργον τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγοῦ καὶ ποιμένος, ὅπερ συνίσταται εἰς τὸ «ἐκζητεῖν τὸ ἀπολωλός, ἐνισχύειν τὸ ἀσθενές, φυλάσσειν τὸ ἰσχυρόν»[38].

Καὶ νῦν «τέλος λόγου τὸ πᾶν ἄκουε: τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλαττε· ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος»[39].

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ

[37] ***Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ*** Λόγος 2, 7.
[38] ***Τοῦ αὐτοῦ*** Λόγος 13,4.
[39] ***Ἐκκλησιαστοῦ*** 12,13.